

การรำในพิธีทำศพแบบนักษัตรดิถีในอุบลราชธานี

นางสาววิราณี แ้วนทอง

ศูนย์วิทยทรัพยากร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย
คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**HASADILING DANCE IN UBOLRATCHATHANI CREMATION
CEREMONY**

Miss Wiranee Wanthong

**A Thesis Submitted in partial fulfillment of the Requirements
For the Degree of Master of Arts Program in Thai Dance**

Department of Dance

Faculty of fine and Applied Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2008

หัวข้อวิทยานิพนธ์

การทำในพิธีทำศพแบบนักษัตรสังคีตในอุบลราชธานี

โดย

นางสาววิราณี แฉ่นทอง

สาขาวิชา

นาฏศิลป์ไทย

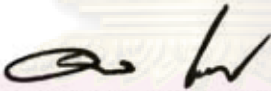
อาจารย์ที่ปรึกษา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สวภา เวชสุรกันย์

คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

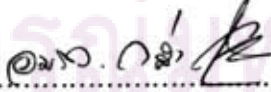

..... คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(อาจารย์ ดร.อนุชุต โรจนสุขสมบูรณ์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สวภา เวชสุรกันย์)

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์อมรา กล้าเจริญ)

วิราณี แ้วนทอง : การรำในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์ในอุบลราชธานี (HASADILING DANCE IN UBOLRATCHATHANI CREMATION CEREMONY)อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : อาจารย์ ดร.สวภา เวชสุวรงค์, 253 หน้า.

การศึกษาเรื่องการรำในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์ในอุบลราชธานีมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา องค์ประกอบการแสดง และวิเคราะห์กระบวนการทำรำที่ใช้ในการประกอบพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี โดยศึกษาจากเอกสารประวัติศาสตร์ การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ การสังเกตการแสดงสด วิดีทัศน์และภาพถ่าย

ผลการศึกษาพบว่า แนวคิดศาสนาพุทธได้แพร่หลายจากประเทศอินเดียเข้าสู่สุวรรณภูมิรวมทั้งประเทศไทย ความเชื่อในทางศาสนาได้แทรกอยู่ในงานจิตรกรรม ประติมากรรม ตลอดจนวรรณกรรมเรื่องใดภูมิพระร่วงจัดเป็น วรรณกรรมศาสนาเรื่องหนึ่งที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับนกกหัสติลิงค์ในป่าหิมพานต์ มีการพบหลักฐานของนกกหัสติลิงค์หลายลักษณะ ตามศาสนสถานต่าง ๆ ด้วยเหตุที่สังคมไทยในอดีตมีความเชื่อว่าสัตว์บางชนิดรวมทั้งนกกหัสติลิงค์เป็นพาหนะในการนำดวง วิญญาณของชนชั้นสูงสู่สวรรค์ ดังนั้นจึงนิยมใช้พาหนะรูปสัตว์อยู่ในขบวนแห่ศพของชนชั้นสูงมาจนถึงปัจจุบัน

พิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานีเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2316 โดยเจ้านายหรือคนที่สืบเชื้อสายอัญญาสี่ที่มาจากเมืองเชียงรุ่งได้นำพิธีศพดังกล่าวมาแพร่หลาย ใช้ประกอบพิธีเฉพาะเจ้านายและพระเถระ ในการทำพิธี มีขบวนแห่หลายขบวน เมรุกลอยรูปนกกหัสติลิงค์เป็นขบวนหนึ่งที่เน้นความโดดเด่นของนกกหัสติลิงค์โดยมีลักษณะสำคัญคือ หัวเป็นช้าง ลำตัวเป็นนก หางเป็นหงส์

ขั้นตอนในพิธีแบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอนคือ 1.เตรียมขบวนแล้วเคลื่อนขบวน 2.ตั้งขบวนในสถานที่ประกอบพิธี 3. ก่อนประกอบพิธีเผาศพ 4.ประกอบพิธีเผาศพ 5.หลังพิธีเผาศพ

องค์ประกอบด้านเครื่องแต่งกายของ 2 กลุ่มแต่งแบบชนชั้นสูงของลาว แต่แตกต่างกันในรายละเอียดโดยกลุ่มที่ 1 แต่งกายประณีตกว่ากลุ่ม 2 ถิ่นครเหมือนกันแต่วัสดุและขนาดแตกต่างกัน เครื่องดนตรีใช้เครื่องดนตรีพื้นเมืองอีสาน ทำนองเพลงมีจำนวน 3 เพลงเหมือนกันทั้งสองกลุ่ม แต่ทำนองเพลงต่างกัน กลุ่มแรกใช้ทำนองระดับปานกลางและเร็ว กลุ่ม 2 ใช้ทำนองเพลงทั้งระดับช้าปานกลางและเร็ว ทั้งนี้กลุ่มแรกเลือกใช้เพลงในช่วงสุดท้ายเพลงใดเพลงหนึ่งอย่างอิสระกว่ากลุ่ม 2

การแสดงนาฏศิลป์ในพิธีกรรมปรากฏอยู่ในขั้นตอนที่ 1 และขั้นตอนที่ 3 เนื้อหาแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับนางเทียม เจ้านางสีดาเข้าทรงแล้วเดินทางไปผ่านนกกหัสติลิงค์ในเหตุการณ์ครั้งนี้มีผู้แสดง 2 คน คือผู้แสดงหญิงสวมบทบาทนางเทียม เจ้านางสีดา และผู้ชาย 1 คนอยู่ในตัวนกเพื่อคอยควบคุมการเคลื่อนไหวส่วนศีรษะนก ในปัจจุบันผู้แสดงเป็นนางเทียมเจ้า นางสีดาแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มแรกกลุ่มดั้งเดิมเป็นกลุ่มที่สืบเชื้อสายจากเจ้านาย และกลุ่มที่สองกลุ่มที่เกิดขึ้นใหม่เป็นกลุ่มที่สมัครใจแสดงโดยมิได้สืบเชื้อสายจากเจ้านาย

แบบแผนของการแสดงทั้งสองกลุ่มเป็นการรำประกอบทำนองเพลงแบ่งออกเป็น 3 ช่วงได้แก่ 1.การรำเพื่อเดินทาง 2.การต่อสู้กับนกด้วยศร 3.การแสดงความดีที่จ่านกได้สำเร็จ ลักษณะเด่นในแต่ละช่วงคือ ช่วงแรกการใช้ท่าทำเดี่ยวในกลุ่ม 1 และท่ารำหลายท่าในกลุ่ม 2 ช่วงที่สอง กลุ่ม 1 รำทำเดี่ยวและรำอาวูร กลุ่ม 2 ท่ารำมีหลายท่าและรำอาวูร ช่วงสุดท้ายแสดงท่าทางจิตใจด้วยการร้องไห้ 3 ครั้ง ถิลาการเคลื่อนไหวที่สำคัญคือ กลุ่ม 1 เน้นพลังที่แขน กลุ่ม 2 เน้นพลังส่วนล่าง ด้วยการส่ายสะโพกโดยส่วนบนแสดงทำนิ่ง อารมณ์ในการแสดงคือกลุ่ม 1 แสดงอารมณ์ดุคั่นและมุ่งมั่น กลุ่ม 2 แสดงอารมณ์เศร้าหมองและแววตาเน้นการใช้สมาธิต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง การใช้พื้นที่ในการแสดงของทั้งสองกลุ่ม ประกอบด้วย การใช้ทิศทางเคลื่อนไปข้างหน้า และการใช้พื้นที่กระจายไปทั่วทุกจุดของสถานที่ประกอบพิธี

ในปัจจุบันคนหันไปนิยมจ้างกลุ่ม 2 ทำพิธี เนื่องจากค่าจ้างถูกกว่ากลุ่ม 1 ด้วยเหตุนี้อาจทำให้องค์ความรู้ดั้งเดิมของกลุ่ม 1 เริ่มไม่แพร่หลายและอาจเสื่อมสูญไปในที่สุด ผู้วิจัยจึงเห็นว่างานวิจัยชิ้นนี้ จะช่วยอนุรักษ์พิธีกรรมดังกล่าวให้เป็นวิทยาทานในการศึกษาศิลปะพื้นบ้านสืบไป

ภาควิชา นาฏศิลป์..... นายมณีนีดี..... วิราณี แ้วนทอง.....
สาขาวิชา..... นาฏศิลป์ไทย..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....
ปีการศึกษา 2551.....

498 68583 35 : MAJOR THAI DANCE

KEY WORDS : HASADILING DANCE / HASADILING DANCE IN UBOLRATCHATHANI CREMATION CEREMONY

WIRANEE WANTHONG : HASADILING DANCE IN UBOLRATCHATHANI CREMATION CEREMONY.

THESIS ADVISOR : ASST.PROF.SAWAPARR VECHSURUCK Ph.D., 253 pp.

This study aims to explore the history of the elements of the Hasadiling dance and analyze the dancing postures used by investigating historical records, expert interviews, observations of live performances, and analyses of videos and photographs.

The research results were as follows. With respect to the history of the Hasadiling dance, Buddhist philosophies had spread from India into the Suvarnabhumi region, including Thailand, influencing murals, sculptures, and literary works. Tripoom Pra Ruang was one of the religious works incorporating content about the Hasadiling bird of the Himmapan Forest. Evidence for various forms of the bird can also be found at several religious places. Because in the past, Thai society believed that some animals, including the Hasadiling bird, were vehicles which led aristocrats' souls to heaven, the use of vehicles with animal-like features has become popular among this group of people.

Only for members of royalty or monks, the Hasadiling-style cremation ceremony first appeared in Ubolratchathani in 2316 B.E and was disseminated by royalty family members or descendents of the fourth Anya generation from Chiangroong. In the ceremony, there were several corteges, one component of which was the Hasadiling-bird-styled floating crematorium emphasizing the extraordinary features of the bird, namely the head of an elephant, the body of a bird, and the tail of a swan.

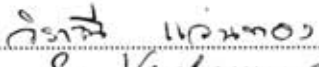

This style of ceremony consisted of five stages: 1) cortege preparation and proceeding, 2) cortege formation at the cremation venue, 3) before the ceremony, 4) during the ceremony, and 5) after the ceremony. In addition, the performers could be divided into two groups, based on the person acting as Princess Sida (see below). The first group was those descending from royalty, while the second was those who would like to take part in the dance without being born as royals.

As for costume components, both groups were dressed in a high Laotian style, but the first group's costume was more elaborate than that of the second one. In addition, although both groups held arrows, the materials and sizes of the arrows differed. Third, both groups used local northeastern musical instruments and featured three songs. However, the difference in this regard was that the first group's songs were mid- to fast tempo, whereas those of the second group were slow, mid- and fast tempo. Also, the first group's selection of music in the last part of the ceremony was freer than the second group's.

Regarding performance, the Hasadiling dance appeared in the first and third stages of the ceremony. The contents of the show were about Princess Sida traveling to kill the Hasadiling bird. In this part, a woman acted as Princess Sida, and a man was in a Hasadiling-bird dummy to control the movement of the head.

The pattern of performance was the same for both groups, consisting of three stages: 1) travel dance, 2) fighting with the bird with an arrow, and 3) expressing joy from success in killing the bird. For each stage, there were exceptional features and differences between the two groups. In the beginning stage, the first group performed only one set of dancing postures, whereas the second one performed several. During the second stage, the first group again performed only one set, followed by a weapon dance, while the second one performed several sets of dancing postures and then a weapon dance. In the final stage, both groups similarly expressed joy by shouting "Chaiyo" (hurray in English) three times. However, they were also differences. For the first group, the focus was on arm strength. On the other hand, the second group emphasized the strength of the lower part of the body by shaking hips while keeping the upper part still. In terms of emotional expressions, the first group displayed aggression and determination, whereas the second one showed solemnity in the face and the eyes. Finally, the two groups utilized the space by moving forward and spreading out over the cremation venue.

At present, hiring popularity turned to the second group due to lower costs. For this reason, the first group's long-standing knowledge became less widespread and might finally disappear. Thus, it is hoped that this research would preserve these people's body of knowledge and this form of local art.

Department.....Dance.....Student's Signature:
Field of study.....Thai Dance.....Advisor's Signature:
Academic year.....2008.....

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่องการทำพิธิทำศพแบบนักษัตรดิถีในอุบลราชธานีได้เสร็จ
ลุล่วงไปได้ด้วยดีโดยได้รับความอนุเคราะห์และคำแนะนำจากคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์และ
บุคคลที่มีได้กล่าวนามซึ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณทุกท่าน

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สวภา เวชสุรภัย อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่
คอยให้คำปรึกษาและคำแนะนำที่มีประโยชน์ และคอยช่วยเหลือในทุก ๆ เรื่องอย่างจริงใจจนทำ
ให้รายงานเล่มนี้ประสบผลสำเร็จไปได้ด้วยดี

ขอขอบพระคุณอาจารย์ศิริเพ็ญ อัดไพบูลย์อาจารย์ประจำภาควิชานาฏศิลป์มหาวิทยาลัย
ราชภัฏอุบลราชธานีที่ให้ข้อมูลอย่างเต็มที่และครบถ้วนและอาจารย์ทินกร อัดไพบูลย์ ผู้อำนวยการ
สำนักศิลปะและวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานีที่เอื้อเฟื้อสถานที่ในระหว่างการทำงาน
มาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณพ่อบ้าเพ็ญ ณ อุบล ผู้เป็นเชื้อสายเจ้าเมืองอุบล ที่กรุณาให้ผู้วิจัยได้เก็บ
ข้อมูลอย่างละเอียดและนำข้อมูลเก่าแก่อันเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยมาประกอบการศึกษาครั้งนี้

ขอขอบพระคุณเจ้าอาวาสทุกวัดในจังหวัดอุบลราชธานีและพระครูเกษมธรรมมานุวัตรช่าง
สร้างนคนปัจจุบันที่ได้ให้ข้อมูลทางด้านปริศนาธรรมเกี่ยวกับการจัดพิธิทำศพแบบนักษัตรดิถีนี้

ขอขอบพระคุณคุณยายประทีน วันทาพงษ์ นางทา บุคคาพันธ์ ผู้ร่ามนักษัตรดิถีที่ได้
สละเวลาในการสาธิตทำร่ายอยู่บ่อยครั้งและให้ข้อมูลที่สำคัญแก่ผู้วิจัยตลอดระยะเวลาในการทำงาน

สุดท้ายนี้ผู้สร้างสรรค์ผลงานขอขอบคุณ คุณพ่อ คุณแม่ นางสาวศุภกัญญา นายวิชราวุธ
น้องอิสรา และคุณกิตติชัย ที่คอยช่วยเหลือในส่วนต่าง ๆ ของงานและให้กำลังใจในการทำงานมา
โดยตลอด จนทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้เสร็จสิ้นอย่างสมบูรณ์ที่สุด

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

หน้า

บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	3
1.3 ขอบเขตของการวิจัย.....	4
1.4 วิธีดำเนินการวิจัย.....	4
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
1.6 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	5
บทที่ 2 ความเป็นมาของนกหัสติลิงค์.....	6
2.1 นกหัสติลิงค์ในภูมิภาคเอเชีย.....	6
2.2 นกหัสติลิงค์ในประเทศไทย.....	19
2.2.1 ความเป็นมาของนกหัสติลิงค์ในประเทศไทย.....	19
2.2.2 ลักษณะของนกหัสติลิงค์ในความเชื่อของไทย.....	28
2.2.3 บทบาทของนกหัสติลิงค์ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย.....	32
นกหัสติลิงค์ในพิธีกรรมล้านนา.....	32
นกหัสติลิงค์ในพิธีกรรมภาคใต้.....	35
นกหัสติลิงค์ในพิธีกรรมภาคกลาง.....	40
นกหัสติลิงค์ในพิธีกรรมภาคอีสาน.....	41
2.3 นกหัสติลิงค์กับพิธีกรรมการทำศพในจังหวัดอุบลราชธานี.....	42
2.4 สรุป.....	45
บทที่ 3 งานศพนกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี.....	48
3.1 การจัดพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี.....	48
3.2 ลักษณะรูปแบบทางศิลปกรรมของนกหัสติลิงค์.....	68
3.2.1 วิธีการสร้างเมรุนกหัสติลิงค์.....	68
3.2.2 องค์ประกอบของนกหัสติลิงค์ในรูปแบบศิลปกรรม.....	70
3.2.3 สถานที่ในการก่อสร้างเมรุนกหัสติลิงค์.....	78
3.2.4 ระยะเวลาในการสร้างเมรุนกหัสติลิงค์.....	79

3.3	กลุ่มช่างสร้างนกะหัตถ์ลึงค์.....	79
3.4	สรุป.....	91
บทที่ 4	ประวัติการรำในพิธีทำศพแบบนกะหัตถ์ลึงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี.....	93
4.1	ความหมายของการรำในพิธีทำศพแบบนกะหัตถ์ลึงค์.....	93
4.2	ประวัติความเป็นมาของการรำในพิธีทำศพแบบนกะหัตถ์ลึงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี.....	94
4.3	ประวัติคุณยายประทีน วันทาพงษ์ นางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 1 ผู้รำนกะหัตถ์ลึงค์.....	107
4.3.1	การสืบทอดการรำในพิธีทำศพแบบนกะหัตถ์ลึงค์ของกลุ่มที่ 1	110
4.4	ประวัตินางทา บุคคาพันธ์ นางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 2 ผู้รำนกะหัตถ์ลึงค์.....	118
4.4.1	การสืบทอดของกลุ่มที่ 2 กลุ่มที่ตั้งขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2540.....	124
4.5	สรุป.....	125
บทที่ 5	การจัดการและองค์ประกอบของการรำในพิธีทำศพแบบนกะหัตถ์ลึงค์.....	127
5.1	กลุ่มที่ 1 กลุ่มตระกูลเชื้อสายเจ้านายโดยตรง คุณยายประทีน วันทาพงษ์	127
5.1.1	ขั้นตอนของการเตรียมงานและการประกอบพิธีทำศพแบบนกะหัตถ์ลึงค์ของกลุ่มที่ 1..	127
5.1.2	การจัดขบวนแห่คณะเจ้านางสีดา.....	131
5.1.3	ผู้รำ.....	139
5.1.4	การแต่งกาย.....	140
5.1.5	ความหมายของเครื่องแต่งกายที่สอดคล้องกับพิธีกรรม.....	147
5.1.6	เครื่องดนตรี.....	147
5.1.7	ทำนองเพลงที่ใช้ประกอบการแสดง.....	150
5.1.8	นักดนตรี.....	150
5.1.9	อุปกรณ์ประกอบการแสดง.....	151
5.1.10	ฉาก.....	152
5.2	กลุ่มที่ 2 กลุ่มที่ตั้งขึ้นใหม่ อำเภอตระการพืชผล.....	153
5.2.1	ขั้นตอนของการเตรียมงานและการประกอบพิธีทำศพแบบนกะหัตถ์ลึงค์ของกลุ่มที่ 2..	153
5.2.2	การจัดขบวนแห่คณะเจ้านางสีดา.....	156
5.2.3	ผู้รำ.....	159
5.2.4	การแต่งกาย.....	161

5.2.5 ความหมายของเครื่องแต่งกายที่สอดคล้องกับพิธีกรรม.....	168
5.2.6 เครื่องดนตรี.....	168
5.2.7 ทำนองเพลงที่ใช้ประกอบการแสดง.....	170
5.2.8 นักดนตรี.....	171
5.2.9 อุปกรณ์ประกอบการแสดง.....	171
5.2.10 ฉาก.....	172
5.3 โอกาสที่ใช้ในการแสดง.....	172
5.4 สรุป.....	173
บทที่ 6 การแสดงนาฏศิลป์ในพิธีกรรมทำศพแบบนักษัตรดิถีในอุบลราชธานี.....	178
6.1 กลุ่มที่ 1 กลุ่มตระกูลเชื้อสายเจ้านายโดยตรง คุณชายประทีน วันทาพงษ์.....	178
6.1.1 อารมณ์ในการแสดง.....	178
6.1.2 อธิบายทำรำของกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1.....	179
6.1.3 การแปรแถวของรำทรงเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1.....	187
6.1.4 วิเคราะห์ทำรำของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1.....	188
6.1.5 ลักษณะเด่นของการรำ.....	193
6.2 กลุ่มที่ 2 กลุ่มที่ตั้งขึ้นใหม่ อำเภอตระการพืชผล.....	194
6.2.1 อารมณ์ในการแสดง.....	194
6.2.2 อธิบายทำรำของกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1.....	195
6.2.3 การแปรแถวของรำทรงเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2.....	218
6.2.4 วิเคราะห์ทำรำของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2.....	222
6.2.5 ลักษณะเด่นของการรำ.....	235
6.3 สรุป.....	236
บทที่ 7 บทสรุป.....	238
รายการอ้างอิง.....	251
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	253

สารบัญตาราง

ตารางที่

หน้า

ตารางที่ 1 ลำดับการจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรศีลสังข์ของกลุ่มที่ 1 ของพระเถระ.....97

ตารางที่ 2 การจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรศีลสังข์ของกลุ่มที่ 1 ของคณะอัญญาสี่.....99

ตารางที่ 3 การจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรศีลสังข์โดยกลุ่มที่ 1 ของผู้ที่ไม่เชื่อสายอัญญาสี่.....100

ตารางที่ 4 การจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรศีลสังข์โดยกลุ่มที่ 2 อ.ตระการพืชผล.....104

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
ภาพที่ 1 : พรหมณ์ที่ได้นำหน้าขบวนแห่พระศพ.....	9
ภาพที่ 2 : เสลี่ยงแบกชายและหญิงสาววิสุทธีนำหน้าขบวนแห่พระศพ.....	10
ภาพที่ 3 : ขบวนเคลื่อนพระศพ เรียกว่า Mendak Naga Band เป็นราชยานรูปนาค.....	11
ภาพที่ 4 : การนำพระศพขึ้นบนราชยานรูปนาคขนาดใหญ่.....	12
ภาพที่ 5 : ขบวนเคลื่อนพระศพของราชยานรูปนาคขนาดใหญ่ซึ่งประกอบด้วยปราสาท 9 ชั้น.....	13
ภาพที่ 6 : การเคลื่อนพระศพจากหลังนกไปยังเมรุกลางเมืองที่สร้างเป็นรูปโคอุสุพราช.....	14
ภาพที่ 7 : การเผาพระศพพร้อมกับโคอุสุพราช.....	15
ภาพที่ 8 : เครื่องโปรยทานประกอบด้วยขนมและผลไม้ต่าง ๆ	16
ภาพที่ 9 : ภาพลายเส้นฝีมือชาวยุโรป	18
ภาพที่ 10 : ประติมากรรมปูนปั้นรูปหัตถ์ศิลป์ ประดิษฐานเจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม.....	19
ภาพที่ 11: ภาพสลักศิลาทรายรูปนกหัสติลิงค์บนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์.....	21
ภาพที่ 12: ภาพสลักศิลาทรายรูปนกหัสติลิงค์บนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์.....	21
ภาพที่ 13: ภาพสลักศิลาทรายรูปนกหัสติลิงค์บนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์.....	22
ภาพที่ 14: แผ่นทองคำนูนรูปนกหัสติลิงค์ศิลปะแบบอยุธยา.....	23
ภาพที่ 15: แผ่นทองคำนูนรูปนกหัสติลิงค์ศิลปะแบบอยุธยา.....	24
ภาพที่ 16: แผ่นทองคำนูนรูปสัตว์ต่าง ๆ ศิลปะแบบอยุธยา.....	24
ภาพที่ 17: ภาพยันต์ที่เขียนกำกับกระวินในการไปจับช้างป่า.....	25
ภาพที่ 18: ภาพนกคันทกเกรณท์.....	26
ภาพที่ 19: ภาพร่างของการผูกหุ่นรูปสัตว์.....	27
ภาพที่ 20 : หงส์.....	29
ภาพที่ 21 : ครุฑ.....	30
ภาพที่ 22 : ช้าง.....	31
ภาพที่ 23 : งานศพของพระครูอินทวัน ดิกขวิโร วัดบุปผาราม ต.ชมพู อ.สารภี จ.เชียงใหม่.....	35
ภาพที่ 24 : แผนภูมิแสดงขบวนแห่เมรุนกหัสติลิงค์ในอดีตของเมืองอุบลราชธานี.....	50
ภาพที่ 25 : แผนภูมิรูปภาพแสดงขบวนแห่เมรุนกหัสติลิงค์ในอดีตของเมืองอุบลราชธานี.....	51
ภาพที่ 26 : น่องหุ่ย หรือน่องชัย.....	52
ภาพที่ 27 : ธงสามหาง หรือคูดงสามหาง.....	55

ภาพที่ 28 : มาลา 1 หรือ กุบไต.....	57
ภาพที่ 29 : มาลา 2.....	58
ภาพที่ 30 : คนโทเงิน ทอง.....	59
ภาพที่ 31 : กาน้ำเงิน กาน้ำทอง.....	60
ภาพที่ 32 : พานน้ำเงิน พานน้ำทอง.....	61
ภาพที่ 33 : ดาบเงิน ดาบทอง.....	62
ภาพที่ 34 : หอก ง้าว ของง้าว.....	63
ภาพที่ 35 : ตะเข้ทำจากต้นมะพร้าว.....	65
ภาพที่ 36 : ผู้ที่มาร่วมงานช่วยกันลากเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ไปยังบริเวณข่วง.....	66
ภาพที่ 37 : ชาวบ้านหรือผู้ที่มาร่วมงานช่วยจัดต้นมะพร้าวเวลาตะเข้ติดขัด.....	67
ภาพที่ 38 : เมรุรูปนกหัสติลิงค์จัดขึ้นในพิธีพระราชทานเพลิงศพพระราชรัตนโอบล.....	68
ภาพที่ 39 : เมรุรูปนกหัสติลิงค์พระเถระผู้ใหญ่ ณ วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี.....	70
ภาพที่ 40: รูปตั้งด้านหน้าเมรุ.....	71
ภาพที่ 41 : รูปตั้งด้านหลังเมรุ.....	71
ภาพที่ 42 : ส่วนหัวนกหัสติลิงค์.....	72
ภาพที่ 43 : วัสดุที่ใช้ทำนกหัสติลิงค์.....	72
ภาพที่ 44 : บริเวณตาและปาก.....	73
ภาพที่ 45 : ลายส่วนหัว.....	73
ภาพที่ 46 : ลายประดับส่วนคอ.....	74
ภาพที่ 47 : ส่วนปีกและหาง.....	74
ภาพที่ 48 : ส่วนยอดเมรุประดิษฐ์เป็นรูปดอกบัว 5 ชั้น.....	75
ภาพที่ 49 : ส่วนหลังคา.....	75
ภาพที่ 50 : ส่วนสันหลังคา.....	76
ภาพที่ 51 : ตัวเรือนตั้งเสา 4 ต้น.....	76
ภาพที่ 52 : ภายในตั้งจิตกาธาน ประดับลวดลายเทพชุมนุม.....	77
ภาพที่ 53 : ส่วนพื้นเมรุเป็นพื้นไม้.....	77
ภาพที่ 54 : ใต้เมรุ เป็นเชิงตะกอน เพื่อรองรับเถ้าอัฐิ.....	78
ภาพที่ 55 : พระครูวิโรจน์รัตนโอบล (สมจิต บุญรอด).....	80
ภาพที่ 56 : นายคำหมา แสงงาม ศิลปินแห่งชาติสาขาทัศนศิลป์.....	80
ภาพที่ 57 : พระครูเกษมธรรมมานุวัตร ช่างสร้างนคนปัจจุบัน.....	81

ภาพที่ 58 : พิธีพระราชทานเพลิงศพพระครูนันท์ปัญญาจารย์ (พร สายเส้น)	84
ภาพที่ 59 : พิธีพระราชทานเพลิงศพพระครูศุภกิจโกศล.....	85
ภาพที่ 60 : พิธีพระราชทานเพลิงศพพระครูอินทปัญญาโสภณ.....	86
ภาพที่ 61 : พิธีพระราชทานเพลิงศพพระครูโสภณ.....	87
ภาพที่ 62 : พิธีพระราชทานเพลิงศพพระครูโกศลธรรมศาล.....	88
ภาพที่ 63 : พิธีพระราชทานเพลิงศพ พระครูสิริวรรณภรณ์.....	89
ภาพที่ 64 : คณะช่างสร้างนักษัตรค้ำค้ำวัดเกษมสำราญ.....	90
ภาพที่ 65 : เมรุงานศพพระอุบลการประชานิตย์.....	100
ภาพที่ 66 : งานพระราชทานเพลิงศพพระครูนวมกรรมโกวิท.....	101
ภาพที่ 67 : งานพระราชทานเพลิงศพพระครูสุนทรวิจิตร.....	102
ภาพที่ 68 : พิธีพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่จันทร์ คมภีรปัญญา.....	103
ภาพที่ 69 : คุณยายประทีน วันทาพงษ์.....	107
ภาพที่ 70 : คุณยายประทีน วันทาพงษ์.....	109
ภาพที่ 71 : แผนผังแสดงสายตระกูลนางเทียมเจ้านางสีดาของเมืองอุบลราชธานี.....	111
ภาพที่ 72 : แผนผังแสดงการสืบเชื้อสายของคุณยายประทีน วันทาพงษ์.....	112
ภาพที่ 73 : คุณยายสุกัญญา ปราบภัย นางเทียมเจ้านางสีดารุ่นที่ 2.....	113
ภาพที่ 74 : คุณยายมณีจันทร์ ผ่องศีล นางเทียมเจ้านางสีดารุ่นที่ 3.....	114
ภาพที่ 75 : คุณยายมณีจันทร์ ผ่องศีล นางเทียมเจ้านางสีดารุ่นที่ 3.....	114
ภาพที่ 76 : คุณยายมณีจันทร์ ผ่องศีล นางเทียมเจ้านางสีดารุ่นที่ 3.....	115
ภาพที่ 77 : คุณยายสมวาสนา รัศมี นางเทียมเจ้านางสีดารุ่นที่ 4.....	116
ภาพที่ 78 : คุณยายสมวาสนา รัศมี นางเทียมเจ้านางสีดารุ่นที่ 4.....	116
ภาพที่ 79 : คุณยายประทีน วันทาพงษ์.....	117
ภาพที่ 80 : คุณยายประทีน วันทาพงษ์.....	117
ภาพที่ 81 : นางทา บุคดาพันธ์.....	118
ภาพที่ 82 : นางทา บุคดาพันธ์ นางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2.....	121
ภาพที่ 83 : นางทา บุคดาพันธ์ นางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2.....	122
ภาพที่ 84 : นางทา บุคดาพันธ์ นางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2.....	123
ภาพที่ 85 : แผนผังแสดงการสืบทอดการร่ำมานกษัตริย์ค้ำค้ำของกลุ่มที่ 2.....	124
ภาพที่ 86 : พ่อบำเพ็ญ ฌ อุบล นำขันห้าเชิญเจ้านางสีดาไปปราบนักษัตรค้ำค้ำ.....	129
ภาพที่ 87 : แผนภูมิแสดงการจัดขบวนแห่คณะเจ้านางสีดา.....	131

ภาพที่ 88 : แผนภูมิรูปภาพแสดงการจัดขบวนแห่คณะเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1.....	132
ภาพที่ 89 : แผนภูมิรูปภาพแสดงการจัดขบวนแห่คณะเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 (ต่อ).....	133
ภาพที่ 90 : วอเงิน (เสลียง) สำหรับใส่เครื่องบวงสรวง.....	136
ภาพที่ 91 : เสลียง และคนหาม.....	137
ภาพที่ 92 : การแต่งกายของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1.....	141
ภาพที่ 93 : การแต่งกายของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1.....	142
ภาพที่ 94 : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 1.....	143
ภาพที่ 95 : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 1.....	144
ภาพที่ 96 : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 1.....	144
ภาพที่ 97 : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 1.....	145
ภาพที่ 98 : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 1.....	145
ภาพที่ 99 : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 1.....	146
ภาพที่ 100 : เครื่องประดับของนางสีดากลุ่มที่ 1.....	146
ภาพที่ 101 : เครื่องดนตรีประกอบการรำผ่านกหัสดีลิงค์ของกลุ่มที่ 1.....	147
ภาพที่ 102 : เครื่องดนตรีประกอบการรำผ่านกหัสดีลิงค์ของกลุ่มที่ 1.....	147
ภาพที่ 103 : เครื่องดนตรีประกอบการรำผ่านกหัสดีลิงค์ของกลุ่มที่ 1.....	149
ภาพที่ 104 : เครื่องดนตรีประกอบการรำผ่านกหัสดีลิงค์ของกลุ่มที่ 1.....	149
ภาพที่ 105 : นักดนตรีของกลุ่มที่ 1.....	151
ภาพที่ 106 : คันทรร และลูกศร.....	151
ภาพที่ 107 : เสลียง และคนหาม.....	152
ภาพที่ 108 : นายสี บุญเดิม นำคณะร่วมกล่าวคำขอขมา.....	154
ภาพที่ 109 : แผนภูมิรูปภาพแสดงการจัดขบวนแห่คณะเจ้านางสีดา.....	156
ภาพที่ 110 : การจัดขบวนแห่คณะเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1.....	157
ภาพที่ 111 : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 2.....	161
ภาพที่ 112 : การแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 2.....	162
ภาพที่ 113 : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 2.....	163
ภาพที่ 114 : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 2.....	163
ภาพที่ 115 : เครื่องประดับของนางสีดากลุ่มที่ 2.....	164
ภาพที่ 116 : เครื่องประดับของนางสีดากลุ่มที่ 2.....	164
ภาพที่ 117 : เครื่องประดับของนางสีดากลุ่มที่ 2.....	165

ภาพที่ 118 : เครื่องประดับของนางสีดากลุ่มที่ 2.....	165
ภาพที่ 119 : เครื่องแต่งกายของนางสนมบริวารของนางสีดากลุ่มที่ 2.....	166
ภาพที่ 120 : เครื่องแต่งกายของนางสนมบริวารของนางสีดากลุ่มที่ 2.....	166
ภาพที่ 121 : เครื่องแต่งกายของนางสนมบริวารของนางสีดากลุ่มที่ 2.....	167
ภาพที่ 122 : เครื่องแต่งกายของนางสนมบริวารของนางสีดากลุ่มที่ 2.....	167
ภาพที่ 123 : เครื่องแต่งกายของนางสนมบริวารของนางสีดากลุ่มที่ 2.....	168
ภาพที่ 124 : เครื่องดนตรีประกอบการแสดงของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2.....	169
ภาพที่ 125 : เครื่องดนตรีประกอบการแสดงของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2.....	169
ภาพที่ 126 : เครื่องดนตรีประกอบการแสดงของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2.....	170
ภาพที่ 127 : นักดนตรีที่บรรเลงเพลงประกอบการแสดงของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2.....	171
ภาพที่ 128 : ศรี (ธนู).....	172
ภาพที่ 129 : จังหวะที่ 1.....	181
ภาพที่ 130 : จังหวะที่ 2.....	182
ภาพที่ 131 : จังหวะที่ 4.....	183
ภาพที่ 132 : จังหวะที่ 1.....	184
ภาพที่ 133 : จังหวะที่ 2.....	185
ภาพที่ 134 : จังหวะที่ 3-4.....	185
ภาพที่ 135 : การยืนร่ายอยู่ตรงกึ่งกลางบริเวณด้านหน้ากหส์ดีลิ่งค์.....	186
ภาพที่ 136 : การยิ่กนกหส์ดีลิ่งค์.....	186
ภาพที่ 137 : แสดงการเดินเข้าสู่บริเวณร่าของกลุ่มที่ 1.....	187
ภาพที่ 138 : จีบ.....	188
ภาพที่ 139 : ตั้งวง.....	189
ภาพที่ 140 : การถือศรและลูกศร แบบที่ 1.....	190
ภาพที่ 141 : การถือศรและลูกศร แบบที่ 2.....	191
ภาพที่ 142 : การใช้เท้าแบบที่ 1 การเคลื่อนที่.....	192
ภาพที่ 143 : การใช้เท้าแบบที่ 2 ยืนร่ายอยู่กับที่ (การค้มเท้า).....	193
ภาพที่ 144 : ท่าที่ 1 ท่าสอดจิบก้าวเท้าตะหลัง.....	196
ภาพที่ 145 : ท่าที่ 1 ท่าสอดจิบก้าวเท้าตะหลัง.....	197
ภาพที่ 146 : ท่าเชื่อม ท่าเดินย่ำเท้ารอจังหวะ.....	198
ภาพที่ 147 : ท่าที่ 2 ท่าไหว้เดินย่ำเท้า.....	199

ภาพที่ 148 : ท่าที่ 3 ท่าบังสุริยาเดินย่ำเท้า.....	200
ภาพที่ 149 : ท่าที่ 4 ท่าขอมมือ (ยกมือ)เดินย่ำเท้า.....	201
ภาพที่ 150 : ท่าที่ 4 ท่าขอมมือ (ยกมือ)เดินย่ำเท้า.....	202
ภาพที่ 151 : ท่าที่ 5 ท่านกบินเดินย่ำเท้า.....	203
ภาพที่ 152 : ท่าที่ 5 ท่านกบินเดินย่ำเท้า.....	204
ภาพที่ 153 : ท่าที่ 6 ท่ายื่นสอดจิบ.....	205
ภาพที่ 154 : ท่าที่ 7 ท่าสอดจิบนั่ง.....	206
ภาพที่ 155 : ท่าที่ 7 ท่าสอดจิบนั่ง.....	207
ภาพที่ 156 : ท่าที่ 8 ท่านั่งไหว.....	208
ภาพที่ 157 : ท่าที่ 8 ท่านั่งไหว.....	209
ภาพที่ 158 : ท่าที่ 9 ท่าเชื่อมท่าไหว คือท่า นั่งคุกเข่าสอดจิบ.....	210
ภาพที่ 159 : ท่าที่ 10 ท่าสอดจิบลุกขึ้น.....	211
ภาพที่ 160 : ท่าที่ 11 ท่ายื่นสอดจิบ.....	212
ภาพที่ 161 : ไหว้ 1 ครั้ง เพื่อเป็นการขอขมา.....	213
ภาพที่ 162 : รับศร (ธนู).....	214
ภาพที่ 163 : ท่าหลอกล่อนก.....	215
ภาพที่ 164 : ท่าหลอกล่อนก.....	216
ภาพที่ 165 : ท่าหลอกล่อนก.....	217
ภาพที่ 166 : ยิงศรฆ่านก.....	218
ภาพที่ 167 : แสดงการเดินเข้าสู่บริเวณรำของกลุ่มที่ 2.....	219
ภาพที่ 168 : การแปรแถวแบบที่ 1 รำเป็นขบวน.....	220
ภาพที่ 169 : การแปรแถวแบบที่ 2 แถวเรียงเดี่ยว.....	221
ภาพที่ 170 : ท่าไหว.....	222
ภาพที่ 171 : ท่าบังสุริยา.....	223
ภาพที่ 172 : ท่าขอมมือ (ยกมือ).....	224
ภาพที่ 173 : ท่านกบิน.....	225
ภาพที่ 174 : นั่งไหว้ขอขมา.....	226
ภาพที่ 175 : การก้าวเท้าแตะหลัง.....	227
ภาพที่ 176 : การเดินย่ำเท้าไหว.....	228
ภาพที่ 177 : ท่าสอดจิบ เมื่อเริ่มการแสดงช่วงที่ 1 ท่าเตรียมความพร้อม.....	229

ภาพที่ 178 : ทำสอดจีบ เตรียมตัวนั่งไหว้ของมา.....	230
ภาพที่ 179 : ทำเดินย่ำเท้า.....	231
ภาพที่ 180 : ทำก้มตัว.....	232
ภาพที่ 181 : ทำนั่งหลบ.....	233
ภาพที่ 182 : ทำยืนหลบ.....	234

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การรำในพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์เป็นการแสดงนาฏศิลป์ก่อนพิธีเผาศพเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี โดยพิธีทำศพแบบนี้จะกระทำเฉพาะกลุ่มชนชั้นเจ้านายทั้งชายและหญิง เจ้าเมืองและพระเถระ เท่านั้น ซึ่งจากคำอธิบายตามตำนานในการประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์ เชื่อกันว่า นกหัสติลิงค์จะเป็นผู้นำดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สุรวงสวรรค์ชั้นตอนในพิธีทำศพประกอบด้วย ผู้แสดงเป็นหญิงเรียกว่านางเทียมเจ้านางสีดาจะแสดงท่าทางรำรำเพื่อเดินทางไปต่อสู้อะแม่่านกหัสติลิงค์ ซึ่งนกหัสติลิงค์นี้มีลักษณะหัวเป็นช้าง ตัวเป็นนกหางเป็นหงส์ขนาดใหญ่ เมื่อฆ่าแล้วก็จะประกอบพิธีเผาศพเป็นลำดับต่อไปจึงจะถือว่าเสร็จสิ้นการประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์

จังหวัดอุบลราชธานีเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยมีตราประจำจังหวัดเป็นรูปดอกบัวตูมและบัวบานชูช่อก้านใบเหนือหนองน้ำเป็นสัญลักษณ์ระลึกถึงชาวเมืองหนองลุ่มภูหรือหนองบัวลำภูในเขตจังหวัดอุบลราชธานี ภายใต้การนำของพระวอ และบุตรหลานเจ้าพระตา ที่อพยพหนีภัยสงครามจากเวียงจันทน์ลงมาตั้งรกรากในเขตจังหวัดอุบลราชธานี เมื่อประมาณ พ.ศ. 2316 ต่อมาชุมชนได้รับยกฐานะขึ้นเป็น “เมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัย” เมื่อวันที่จันทร์เดือน 8 แรม 13 ค่ำ ปีชวด พ.ศ. 2325 ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช องค์ปฐมบรมราชจักรีวงศ์¹ ที่มีอาณาเขตติดกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งแยกระหว่างทั้งสองประเทศ จึงนับว่าจังหวัดอุบลราชธานีได้รับอารยธรรมและวัฒนธรรมมากมายดังข้อความว่า “นครจำปาสักหรืออาณาจักรทางตอนใต้ของล้านช้าง นับได้ว่าเป็นอาณาจักรหนึ่งในกลุ่มวัฒนธรรมล้านช้างที่สามารถสืบทอดและพัฒนาลักษณะเฉพาะตัวของกลุ่มชนไท – ลาว สายจำปาสักได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็พิธีบูชายันต์โดยใช้ควายในช่วงเดือน 4 ของทุก ๆ ปีซึ่งตรงกับงานบุญที่วัดภู เป็นต้น แต่สิ่งดังกล่าวมันเป็นเหมือนตำนานที่คนภายนอกได้รับรู้เพียงคำบอกเล่าต่อ ๆ กันมาเท่านั้น ถึงแม้ในบางพื้นที่ของป่าจำปาสัก อัดตะปือ หรือสาละวันจะยังคงถือประเพณีปฏิบัติอย่างเคร่งครัดอยู่ก็ตาม แต่อีกฟากหนึ่งของลำน้ำโขง ปรากฏว่าเขายังสามารถรักษาและสืบทอดประเพณีเกี่ยวกับการตายของชน

¹พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี, “พิธีเผาศพแบบนกหัสติลิงค์,”เอกสารประกอบนิทรรศการพิเศษเนื่องในวันพิพิธภัณฑท์ไทย ประจำปี 2548 สำนักพิพิธภัณฑท์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี มกราคม2548. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

ชั้นสูงของกลุ่มชนไท – ลาวสายจำปาสักได้เป็นอย่างดี นั่นคือการปลงศพที่ใช้นกหัสติลิงค์ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นเพียงกลุ่มชนในสายวัฒนธรรมเดียวกันเท่านั้นที่มี และปฏิบัติสืบทอดกันมาโดยตลอด”²

ประเพณีการทำศพนี้ปฏิบัติสืบทอดกันมาได้ทั้งนี้เนื่องจากภายในจังหวัดอุบลราชธานีได้มีกลุ่มชนที่อพยพมาจากเมืองเชียงรุ่ง (สิบสองปันนา ในตอนใต้ของจีน ปัจจุบัน) และเป็นกลุ่มชนเดียวกันกับเมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ซึ่งมีพื้นที่อยู่ในเขตประเทศลาว ได้มีการนำประเพณีการทำศพแบบนกหัสติลิงค์มาเป็นแนวปฏิบัติกับชนชั้นเจ้านายและพระเถระชั้นผู้ใหญ่ในจังหวัดอุบลราชธานี โดยปฏิบัติตามตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์ ซึ่งพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล ผู้สืบสกุล ณ อุบล จากเจ้าเมืองอุบลราชธานี ได้เล่าว่า ตำนานการทำศพแบบนกหัสติลิงค์กล่าวถึงนคร ๆ หนึ่งชื่อนครเชียงรุ่งตักศิลา พระเจ้าแผ่นดินถึงแก่สวรรคต พระมเหสีนำพระบรมศพแห่แห่นไปถวายพระเพลิงนอกเมือง นกสักกะไคลิงค์ บินจากป่าหิมพานต์มาเห็นเข้าจึงได้โฉบลงแย่งพระศพ พระมเหสีให้หาคนที่จะสู้แข่งเอาพระศพคืน ในที่สุดมีหญิงสาวผู้หนึ่งชื่อ เจ้านางสีดา เป็นบุตรของมหาราชครู อาสาต่อสู้กับนกหัสติลิงค์ เจ้านางสีดามีวิชา ยิงศรเป็นเยี่ยม ได้ใช้ศรยิงถูกนกใหญ่ตกลงมาถึงแก่ความตาย พระมเหสีจึงให้ประกอบพิธีถวายพระเพลิง พระบรมศพพร้อมนกใหญ่ จนกลายเป็นธรรมเนียมสำหรับเจ้านายเชื้อสายจำปาศักดิ์ว่าเมื่อถึงแก่อนิจกรรมแล้วให้ทำพระเมรุรูปนกประกอบหอแก้วแล้วเชิญศพขึ้นตั้ง ชักลากออกไปบำเพ็ญพระกุศลครบถ้วน 3 วันจึงเผา ก่อนเผาต้องมีพิธีฆ่านกแล้วเผาทั้งศพทั้งนก โดยมีคนทรงหรือนางเทียมเจ้านางสีดาทำพิธีบวงสรวงในตอนเช้าก่อนเที่ยงแล้ว ก็เข้าประทับทรง แล้วทรงเครื่อง สวมหมวก ถือศร แล้วร่ายรำไปขึ้นเสลี่ยงเข้ากระบวนแห่ไปบริเวณงานศพที่มีนกใหญ่หรือนกหัสติลิงค์ ตั้งอยู่ โดยมีคณะแคนและคนเป่า 1 คน ฉิ่งและคนตี 1 คน บรรเลงดนตรีไปเรื่อย ๆ เมื่อไปถึงบริเวณงาน กระบวนนางทรงฆ่านกก็จะแห่ไปรอบ ๆ นก และทำท่าล่อหลอกนก ฝ่ายนกเมื่อเห็นคู่ต่อสู้ไปถึงก็จะยกวงวร้อง เสียงดังและกลอกตา กระพือปีก แกว่งหู หันหน้าเข้าไปสคนฆ่านกประหนึ่งต่อสู้กัน ฝ่ายข้างนางทรงฆ่านกพอได้จังหวะก็แผลงศรใส่ นก เมื่อศรปักอกนกคนอยู่ข้างในร่างนกก็จะเทน้ำสีแดงที่เตรียมไว้ออกมาตามรู ลูกศรประหนึ่งนกล้างเลือด เมื่อนกถูกลูกศรก็จะคืนรนจนเจ็บไป งวงตก ตาหลับ เป็นสัญญาณว่านกตาย ช่างนกก็จะนำผ้าขาวมามัดส่วนหัวนกแล้วหันหน้าไปทางที่ศพตั้งอยู่เป็นอันเสร็จพิธีฆ่านก แล้วเตรียมการเผาศพหลังจากเผาคนและเมรุแล้วคืนนั้นจะมีมหรสพแสดงไปด้วย รุ่งเช้าเก็บ

² สงวน โชติสุขรัตน์, ไทยยวน – คนเมือง, (พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2512) หน้า 117.

อัฐิและอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตายแล้วนำอัฐิไปก่อธาตุมรรจุต่อไปเป็นอันเสร็จพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์³

จากการศึกษาเรื่องราวดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการประกอบพิธีทำศพแบบนี้ได้ปรากฏในจังหวัดอุบลราชธานี ในปัจจุบันแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มได้แก่ กลุ่มที่ 1 จะต้องสืบเชื้อสายมาจากตระกูลของเจ้านางสีดาเท่านั้น คือตระกูล ปราบภัย ผ่องศีล และ รัศมี ซึ่งจะมีการสืบเชื้อสายทางฝ่ายหญิง และนับว่าสายตระกูลดังกล่าวมีความเกี่ยวพันกันเป็นอย่างยิ่งกับพิธีกรรมนกกหัสติลิ่งค์มาเป็นเวลามากกว่าร้อยปีมาแล้ว ตั้งแต่เมื่อคราวที่พระวอพระตาอพยพหนีภัยสงครามจากเวียงจันทร์ลงมาตั้งรกรากในเขตจังหวัดอุบลราชธานีเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2316 เป็นต้นมา ซึ่งกลุ่มที่ 1 นี้จะถือปฏิบัติกันเฉพาะกลุ่มชนชั้นสูงหรือชนชั้นเจ้านาย และพระเถระเท่านั้น ในเวลาต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2540 ได้เกิดกลุ่มที่ 2 ซึ่งเป็นกลุ่มที่ชาวบ้านตำบลเกษมตั้งขึ้นมา คือ คณะของอำเภอตระการพืชผล ซึ่งผู้ก่อตั้งกลุ่มเจ้านางสีดาผ่านกหัสติลิ่งค์ขึ้นมาใหม่ คือ นางทา บุคคาพันธ์ หัวหน้าคณะอายุ 52 ปี เป็นลูกหลานของศิลปินหมอลำชื่อดังในอดีตและมีพื้นฐานของการแสดงลิเกแบบชาวบ้านมาก่อน ร่วมด้วย นางคำพา ผลจัน และนางราตรี การ์ตัน โดยยึดถือแนวทางปฏิบัติตามอย่างจารีตเดิมที่กลุ่มที่ 1 เคยปฏิบัติไว้

จากความสำคัญในการประกอบพิธีแบบเดียวกันของสองกลุ่มนี้ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจในการศึกษาเกี่ยวกับคติความเชื่อและแนวทางปฏิบัติของพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์ อีกทั้งศึกษาแนวทางการสืบทอดทางนาฏศิลป์แขนงนี้ว่าสามารถถ่ายทอดจากกลุ่มเชื้อสายเจ้านายสู่กลุ่มสามัญชนได้หรือไม่ และมีข้อจำกัดอย่างไร รวมทั้งลักษณะการแสดงในพิธีกรรมทั้งนี้เพื่อเป็นการรวบรวมข้อมูลและเป็นแนวทางในการอนุรักษ์พิธีกรรมดั้งเดิมไว้เป็นวิทยากรพื้นบ้านสืบไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและองค์ประกอบการแสดง ของพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์ในจังหวัดอุบลราชธานี
2. เพื่อวิเคราะห์กระบวนการทำที่ใช้ในการประกอบพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์ในจังหวัดอุบลราชธานี

³ สัมภาษณ์ บำเพ็ญ ฅ อุบล, ครูภูมิปัญญาไทยรุ่นที่ 2 ด้านปรัชญาศาสนา และประเพณี ประจำปีพุทธศักราช 2545, 1 ตุลาคม 2550.

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษาเกี่ยวกับการรำในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์โดยศึกษากับผู้ที่ได้รับถ่ายทอดทำรำ โดยตรงจากผู้ที่มีเชื้อสายชั้นเจ้านายในจังหวัดอุบลราชธานีคือนางประทิน วันทาพงษ์ โดยศึกษา ตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 ถึง พ.ศ.2550 และกลุ่มที่ตั้งขึ้นใหม่คือนางทา บุคดาพันธ์ โดยศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 ถึง พ.ศ.2550

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาเอกสารทางวิชาการและบทความที่เกี่ยวกับพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์ จาก แหล่งข้อมูลต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

- หอสมุดแห่งชาติ

ผู้วิจัยได้ค้นหาภาพนกกหัสติลิงค์จากหนังสือภายในหอสมุดแห่งชาติ ได้แก่ ภาพสัตว์หิมพานต์จากสมุดไทยคำของหอสมุดแห่งชาติ เรียบเรียงโดย ยิ้ม ปัทมขยางกูร หนังสือ เรื่องช้างราชพาหนะ รวบรวมโดยโครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย

- สำนักวิทยบริการแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หนังสือเรื่องศิลปะสถาปัตยกรรมไทยในพระเมรุมาศ เรียบเรียงโดย จารุณี อินนิตฉาย มีเนื้อหาเกี่ยวกับความเป็นมา การออกแบบ และการก่อสร้างพระเมรุของชนชั้น ปกครอง

หนังสือเรื่องไทยสิบสองปันนา เสินยิน เสินอ้าย เรียบเรียงโดยบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับที่มาของการสร้างเมรุเหล็กกะไดลึงค์ของจังหวัดอุบลราชธานี

- ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมกาญจนาภิเษก จังหวัดอุบลราชธานี

หนังสืออุบลราชธานี 200 ปี ศึกษาในเรื่องประวัติของจังหวัดอุบลราชธานีและ บทความเรื่องพิธีศพนกกหัสติลิงค์

2. การออกภาคสนาม เก็บข้อมูลโดยการค้นหาภาพถ่าย สังเกตการณ์จากเทปบันทึกภาพและ สัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับประเพณีการทำศพแบบนกกหัสติลิงค์ที่จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่

- พ่อบำเพ็ญ ณ อุบล อายุ 83 ปี ผู้สืบทอดเชื้อสายเจ้าเมืองอุบลราชธานี หรือที่เรียกว่า คณะอัญญาสี่ โดยสัมภาษณ์เรื่องการประกอบพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์
- พระครูเกษมธรรมานุวัตร อายุ 63 ปี เจ้าอาวาสวัดเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัด อุบลราชธานี ช่างสร้างนกกคนปัจจุบัน ให้ข้อมูลเรื่ององค์ประกอบและวิธีการสร้างนก
- คุณยายประทิน วันทาพงษ์ อายุ 88 ปี ร่างทรงนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 1 เรื่อง กระบวนทำรำ องค์ประกอบของการรำ การสืบทอดและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการรำนกกหัสติลิงค์
- นางทา บุคดาพันธ์ อายุ 58 ปี ร่างทรงนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 2 เรื่องกระบวน

ทำรำ องค์ประกอบของการรำ และการสืบทอด

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้บันทึกประวัติศาสตร์ในด้านความเป็นมาของการแสดงนาฏยศิลป์ในพิธีกรรมพื้นบ้านอีสาน
2. ได้แบบแผนการรำพื้นบ้านอีสานในพิธีกรรมซึ่งเป็นวัฒนธรรมการแสดงที่สำคัญของคนไทยในภาคอีสานซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ขาดแคลนในปัจจุบัน
3. ผลการวิจัยทำให้องค์ความรู้ด้านนี้เป็นที่แพร่หลาย และเป็นประโยชน์ต่อวิทยาการด้านการสอนและการแสดงได้อย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม

1.6 นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

นางเทียม หมายถึง ผู้หญิงที่เป็นร่างทรงหรือตัวแทนในการรำเพื่อผ่านกหัสดีลิงค์ เป็นสื่อกลางระหว่างเจ้านางสีดา กับมนุษย์ ในการถ่ายทอดพิธีกรรมการรำผ่านกหัสดีลิงค์

เจ้านางสีดา หมายถึง หญิงสาวผู้ที่มีความสามารถในการใช้ศรในการผ่านกหัสดีลิงค์ เป็นลูกสาวของราชครูในเมืองดักศิลา มีเชื้อสายเป็นคณะอัญญาสี่ในเมืองดักศิลานั้น ตามตำนานเรื่องนกกหัสดีลิงค์ของจังหวัดอุบลราชธานี เป็นผู้รำและผ่านกในพิธีการทำศพแบบนกกหัสดีลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี

นางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 หมายถึง กลุ่มที่สืบเชื้อสายจากเจ้านางสีดาโดยตรง คือคุณยายประทีน วันทาพงษ์

นางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 หมายถึง กลุ่มที่เกิดขึ้นใหม่เมื่อ ปี พ.ศ. 2540 ณ อำเภอตระการพืชผล คือ นางทา บุคคาพันธ์

อัญญาสี่ อาญาสี่ อาชญาสี่ หมายถึง คณะผู้ปกครองสูงสุดของเมือง ประกอบด้วย เจ้าเมืองอุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 4 กอง ตามตำแหน่งประกาศให้ราษฎรมาขึ้นสำมะโนครัวกองใดกองหนึ่งตามความสมัครใจ

ศูนย์วิจัยศิลปวิทยาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

ความเป็นมาและบทบาทของนักษัตรลึงค์ที่ปรากฏในพิธีศพ

การศึกษาความเป็นมาของนักษัตรลึงค์ในประเทศไทยเป็นการศึกษาที่ทำการแพร่กระจายของความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์ทางพระพุทธศาสนาในรูปแบบต่างๆ ได้แก่ ศิลปกรรม วรรณกรรม และพิธีกรรม แล้วแพร่ขยายสู่ประเทศในแถบเอเชีย แล้วเข้าสู่ภูมิภาคต่างๆ ในประเทศไทยในรูปแบบต่างๆ แนวคิดดังกล่าวทำให้เกิดความเชื่อและยังคงปรากฏอยู่โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิธีกรรมการทำศพที่ยังปรากฏในจังหวัดอุบลราชธานีเพื่อให้เห็นเส้นทางของความเชื่อดั้งเดิมทางพระพุทธศาสนาที่เชื่อมโยงมาสู่ปัจจุบันได้ชัดเจนโดยผู้วิจัยศึกษาจากบทความทางประวัติศาสตร์ไทย วารสารต่างประเทศ และการสัมภาษณ์ โดยแบ่งหัวข้อดังนี้

2.1 นักษัตรลึงค์ในภูมิภาคเอเชีย

2.2 นักษัตรลึงค์ในประเทศไทย

2.2.1 ความเป็นมาของนักษัตรลึงค์ในประเทศไทย

2.2.2 ลักษณะของนักษัตรลึงค์ในความเชื่อของไทย

2.2.3 บทบาทของนักษัตรลึงค์ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย

2.3 นักษัตรลึงค์กับพิธีกรรมการทำศพในจังหวัดอุบลราชธานี

2.1 นักษัตรลึงค์ในภูมิภาคเอเชีย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้อธิบายถึง คำที่เกี่ยวข้องกับนักษัตรลึงค์ว่า หัสติน หรือ หัสติ (หัด-สะ) น.ช้าง (ส.หสติน,หสติ. ป.หตติ) หัสติลึงค์เป็นนักษัตรลึงค์ชนิดหนึ่ง มีจะงอยปากยาวคล้ายงวงช้าง (ราชบัณฑิตยสถาน,2546,1287)

จากการศึกษาทางด้านคติความเชื่อที่เกี่ยวกับนักษัตรลึงค์พบว่า ชื่อของนักษัตรลึงค์ที่เรียกว่า นักษัตรลึงค์ นี้ประกอบด้วยคำที่มีความหมายอยู่ในตัวเองแยกได้เป็นสองคำคือ

1. หัสติ (หรือหัตติน) มีความหมายถึง ผู้ใช้งวงแทนมือ หรือ ผู้มีมือ
2. ลึงค์ (หรือลึงค์) มีความหมายถึง เครื่องหมายเพศ

รูปร่างของนักษัตรลึงค์มีลักษณะตรงกับคำในภาษาสันสกฤตว่า หตฺถิลิงคฺสกุโณ แปลว่า นกที่มีเพศเหมือนช้าง¹

¹ กาญจนา นาคสกุล, “นักษัตรลึงค์,” สกุลไทย 50 (มกราคม 2547):9.

ในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทยได้มีการเรียกชื่อนกในตำนานนี้แตกต่างกันออกไป ดังนี้

ภาคเหนือ เรียกว่า นกหัตถ์ นกหัดหรือ นกหัด

ภาคอีสาน เรียกว่า นกสั๊กกะไคลิงค์

ภาคกลาง เรียกว่า นกหัสติน หรือ นกหัสดีลิงค์

ภาคใต้ เรียกว่า ชิงอ หรือ นกยักษ

ดังนั้น ความหมายของคำว่า หัสดีลิงค์ จึงหมายถึง นกข้าง คือ นกที่มีเครื่องหมายเป็นข้างเป็นองค์ประกอบสำคัญ ซึ่งในที่นี้คือนกที่มีหัวเป็นข้าง หรือนกที่มีจะงอยปากเป็นวงข้างให้เห็นได้อย่างชัดเจน หรือนก ผู้มีวงเป็นข้าง หรือ ครึ่งนกครึ่งข้าง

ความเป็นมาของนกหัสดีลิงค์เริ่มจากสมัยพุทธกาลในอินเดียเกิดความเชื่อเรื่องไตรภูมิ* ที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาลมีป่าหิมพานต์ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ และในป่าหิมพานต์ถือเป็นดินแดนที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่อยู่อาศัยของสรรพสัตว์ที่มีรูปร่างแปลกประหลาดเป็นสัตว์มีอิทธิฤทธิ์ ไม่ว่าจะพืชหรือสัตว์ ตลอดจนแร่ธาตุต่าง ๆ ล้วนมีพลังอำนาจมหัศจรรย์ อีกทั้งยังเป็นที่อยู่ของบรรดานักสิทธิ์ วิทยาธร คนธรรพ์ ยักษ์ ฤๅษี ผู้มีจิตกล้าแข็งทั้งหลายอยู่กันอย่างสันติภาพไม่เบียดเบียนกัน อยู่ในความเชื่อของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ

พุทธศตวรรษที่ 6 (พ.ศ. 500 – 600) พบประติมากรรมรูปสัตว์ผสมในศิลปะอินเดียโบราณที่ใช้ตกแต่งส่วนต่าง ๆ ของอาคารศาสนสถาน เช่น รูปข้างที่มีหางเป็นปลา เรียกว่า คชมัจฉา รูปข้างที่มีปีกเรียกว่า คชปักษิณ หรือ คชปักษี โดย ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ แห่งคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า การสร้างศิลปกรรมรูปข้างมีปีกนั้นน่าจะเป็นต้นเค้าและพัฒนามาเป็นรูปนกหัสดีลิงค์ เนื่องจาก พ.ศ. 548 – พ.ศ. 554 พบจิตรกรรมรูปนกหัสดีลิงค์เป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ผนังถ้ำเอโลรา (The Ellora temple caves) ตั้งอยู่บนภูเขาอินริยทรี สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นโบสถ์ วิหาร หอสมุดมนต์ และ สังฆาราม ที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนา และพบประติมากรรมรูปนกหัสดีลิงค์ฐานเทวาลัยที่เทวสถานไกรลาสนาถ (Kailashnatha) หมายถึง ผู้เป็นใหญ่แห่งเขาไกรลาส คือ พระศิวะ ผู้สถิตอยู่ ณ เขาไกรลาส ในเมืองกาญจิปูรัม ประเทศอินเดีย ซึ่งการสร้างศิลปกรรมรูปนกหัสดีลิงค์ในโบราณสถานทั้งสองแห่งนั้นเป็นความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องไตรภูมิที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาลมีป่าหิมพานต์ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ และนกหัสดีลิงค์ก็เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่อาศัยอยู่ในป่า

*ไตรภูมิ แปลว่า ภูมิสาม ภูมิก็แปลว่า แผ่นดินหรือสถานที่อยู่ ได้แก่ อบายภูมิ สวรรค์ และพรหมโลก

² กาญจนา ชินนาท, “นกหัสดีลิงค์: การวิเคราะห์ทางมานุษยวิทยา,” (คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง, 2549).

หิมพานต์นั้น เมื่อประเทศอินเดียเริ่มเดินทางเพื่อติดต่อค้าขายและเผยแพร่พุทธศาสนามายังดินแดนสุวรรณภูมิการสร้างศิลปกรรมรูปสัตว์หิมพานต์และสัตว์ผสมแผ่ขยายไปยังกลุ่มประเทศที่ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู โดยเฉพาะในแถบดินแดนสุวรรณภูมิ ได้รับอิทธิพลความเชื่อเรื่องไตรภูมิ จักรวาล ศาสนาและอารยธรรมอินเดียเป็นอย่างมาก ดังได้ปรากฏเป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และวรรณกรรมศาสนาต่าง ๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนาในกลุ่มประเทศเหล่านี้ โดยเฉพาะในประเทศไทยที่ได้นับถือพุทธศาสนาและให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ จึงมีความเชื่อเรื่องไตรภูมิเป็นอย่างมาก อาทิ ความเชื่อเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา การเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นสิ่งไม่เที่ยง และไม่มีใครหลีกเลี่ยงไปได้ เมื่อตายไปต้องไปเกิดใหม่ในภพใดภพหนึ่ง โดยมีนกหัสติลิงค์ซึ่งเป็นสัตว์ป่าหิมพานต์ สัตว์ในจินตนาการที่มีความวิเศษ รูปร่างหัวเป็นช้าง ตัวเป็นนก หางเป็นหงส์ขนาดใหญ่ มีพละกำลังเท่ากับช้าง 5 เชือก รู้ทางไปสวรรค์ ซึ่งอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์อันเป็นป่าที่อยู่รายล้อมเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาลเป็นที่อยู่ของเทพ เทวดา ที่มีบุญญาธิการสูงส่ง จากคติความเชื่อเรื่องมนุษย์กับไตรภูมิต้องมีการสร้างสัญลักษณ์ซึ่งเป็นตัวแทนในการเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์โลกกับดินแดนไตรภูมิที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ซึ่งเป็นถิ่นอาศัยของเทพ เทวดา ในไตรภูมินั้นด้วย ซึ่งความเชื่อเรื่องไตรภูมิที่ได้รับจากอิทธิพลของประเทศอินเดียนี้ได้เผยแพร่มายังดินแดนสุวรรณภูมิ ดังปรากฏพิธีทำศพที่มีการสร้างสัญลักษณ์เป็นรูปสัตว์วิเศษต่าง ๆ ในดินแดนสุวรรณภูมิและนำความเชื่อเรื่องสัตว์วิเศษ หรือสัตว์หิมพานต์ซึ่งเชื่อว่าสามารถนำพาดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สวรรค์ ถือปฏิบัติกับพระมหากษัตริย์ตามลัทธิเทวราชา เพราะถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้าจุติมายังโลกมนุษย์ แบ่งภาคอวตารมาอำนวยการความสุขสงบในโลกมนุษย์ เมื่อถึงแก่กรรมก็จะเสด็จกลับยังเขาพระสุเมรุอันเป็นที่ประทับ ดังนั้นจึงมีการสร้างสัญลักษณ์หรือราชยานในการเดินทางไปยังเขาพระสุเมรุ หรือดินแดนที่เหล่ามนุษย์ต่างแสวงหาสู่สันติภูมิ

การประกอบพิธีศพกับสัตว์ที่จะกล่าวถึงในลำดับต่อไปเป็นประเพณีการเผาศพที่คล้ายกับการประกอบพิธีเผาศพแบบนกหัสติลิงค์ในประเทศไทยโดยเฉพาะพิธีเผาศพแบบนกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี คือมีการจัดขบวนแห่อันยิ่งใหญ่ และมีการใช้ศรยิงไปยังสัตว์วิเศษคือนาค ซึ่งเป็นวิธีการปราบปรามศัตรูเช่นเดียวกับที่เจ้านางสีดาใช้ศรยิงฆ่านกหัสติลิงค์ ซึ่งพิธีศพนี้พบที่เกาะบาหลิประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนสุวรรณภูมิ พิธีศพดังกล่าวเป็นพิธีเผาพระศพของเจ้าชายในบาหลิ มีชื่อตำแหน่งคือ Pengligsir Puri Ubud เป็นตำแหน่งที่เทียบเท่ากับพระราชเจ้าชายเกิดเมื่อ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2484 (ค.ศ.1941) ตายเมื่อ 28 มีนาคม พ.ศ. 2551 (ค.ศ. 2008) รวมอายุ 67 ปี พิธีศพจัดขึ้นเมื่อวันที่ 12 – 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2551 ในเกาะบาหลิประเทศอินโดนีเซีย ในวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2551 เป็นการตั้งพระศพ ต่อมาในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2551 ได้มีการเคลื่อนพระศพที่ตั้งไว้บนราชยานรูปนาค มีการสร้างหลังคาครอบนาคไว้ ขบวนเคลื่อนพระศพเรียกว่า Mendak Naga Band ในขบวนเคลื่อนพระศพประกอบไป

ด้วย พราหมณ์ที่เดินอยู่หน้าขบวน เสรีียงแบกชายและหญิงสาวบริสุทธิ์ เมื่อเคลื่อนพระศพไปถึงที่
แยกจะมีการเวียนพระศพสามรอบเพื่อให้ดวงวิญญาณของผู้ตายละทิ้งจากทางโลก หลังจากนั้นจะมี
พระรูปหนึ่งยิงศรไปที่พญานาค แล้วย้ายพระศพไปตั้งบนราชยานรูปนกขนาดใหญ่มีน้ำหนัก 11
ตัน สูง 28.5 เมตร แล้วเคลื่อนขบวนโดยให้คนจำนวนมากแบกราชยานรูปนกนี้ไปยังเมรุที่ตั้งอยู่
กลางเมือง โดยสร้างเมรุเป็นรูปโคอุสุพราช ภายในงานมีการตั้งเครื่องโปรยทานไว้ด้วย ต่อมาใน
วันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2551 จึงได้ประกอบพิธีเผาพระศพโดยการเผาโคอุสุพราชไปพร้อมกับ
พระศพนั้นด้วย จากนั้นจึงเก็บอังคารไปลอยน้ำ³

ภาพที่ 1 : พราหมณ์ที่เดินนำหน้าขบวนแห่พระศพ

ที่มา : The Magazine of Garuda Indonesia, August 2008 .หน้า 91.

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³The Magazine of Garuda Indonesia, August 2008.

ภาพที่ 2 : เสลี่ยงแบกชายและหญิงสาวบริสุทธิ์นำหน้าขบวนแห่พระศพ
ที่มา : The Magazine of Garuda Indonesia, August 2008 .หน้า 90.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 3 : ขบวนเคลื่อนพระศพ เรียกว่า Mendak Naga Band เป็นราชยานรูปนาคสร้างหลังคา
ครอบ

ที่มา : The Magazine of Garuda Indonesia, August 2008 .หน้า 95.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 4 : นำพระศพขึ้นบนราชยานรูปนกขนาดใหญ่

ที่มา : The Magazine of Garuda Indonesia, August 2008 .หน้า 97.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 5 : ขบวนเคลื่อนพระศพเป็นราชยานรูปนกขนาดใหญ่สร้างปราสาท 9 ชั้นไว้บนหลังนก
 น้ำหนัก 11 ตัน สูง 28.5 เมตร ไปยังเมรุที่ตั้งกลางเมือง
 ที่มา : The Magazine of Garuda Indonesia, August 2008 .หน้า 92.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 6 : เคลื่อนพระศพจากหลังนกไปยังเมรุกลางเมืองที่สร้างเป็นรูปโคอุสุพราช
ที่มา : The Magazine of Garuda Indonesia, August 2008 .หน้า 96.

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 7 : เสาพระศพพร้อมกับ โคอุศุพราช

ที่มา : The Magazine of Garuda Indonesia, August 2008 .หน้า 98.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 8 : ขนมและผลไม้ต่าง ๆ เป็นเครื่องโปรยทาน

ที่มา : The Magazine of Garuda Indonesia, August 2008 .หน้า 91.

พิธีศพที่ปรากฏในบาทลีนีมีการนำสัตว์ที่เป็นเจ้าแห่งน้ำคืออนาค เจ้าแห่งท้องฟ้าคือนกยักษ์ และพาหนะของพระศิวะในสวรรค์ชั้นฟ้าคือโคอสุพราชมา มาเป็นเครื่องหมายในการแสดงถึงการเลือกให้สัตว์เหล่านี้เป็นราชยานนำดวงวิญญาณของผู้มีบุญญาธิการไปสู่สรวงสวรรค์ โดยถ่ายทอดพิธีกรรมออกมาเป็นเรื่องราวคือพระศพเดินทางโดยมีอนาคเป็นราชยานในการเดินทางทางน้ำ ต่อมามีการยิงธนูเพื่อฆ่าอนาคก่อนที่จะย้ายพระศพไปยังนกยักษ์ เพื่อให้นกยักษ์ซึ่งมีกำลังมหาศาลสามารถนำพระศพบินไปยังสวรรค์ชั้นฟ้าแล้วส่งพระศพต่อให้โคอสุพราชซึ่งเป็นพาหนะของพระศิวะเทพแห่งสวรรค์โดยขั้นตอนสุดท้ายนี้ได้เผาทั้งพระศพและโคอสุพราชไปพร้อมกันเพื่อเป็นเครื่องยืนยันว่าโคอสุพราชนี้ได้นำดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สรวงสวรรค์อย่างแน่นอน

ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ยังมีการสร้างเมรุรูปสัตว์ที่ทำเฉพาะกับชนชั้นเจ้าเมืองและพระเถระโดยมีธรรมเนียมการสร้างเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์เช่นเดียวกันกับจังหวัดอุบลราชธานี โดยมีการจัดพิธีศพนี้ครั้งสุดท้ายเมื่อ ปีพ.ศ. 2507 คืองานศพของพ่อถ่านอิน เจ้าอาวาสวัดคงคอกไม้ แขวงสะหวันนะเขต โดย ญาพ่อถ่านเหลื่อม เจ้าอาวาสวัดใหญ่ชัยะภูมิ ประชานสงฆ์ แห่งแขวงสะหวันนะเขต สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้กล่าวถึงการสร้างเมรุนกสักกะไคลิงค์ หรือนกหัสติลิงค์ ว่าน่าช่างสร้างนมาจากอุบลราชธานีเพราะช่างสร้างนกคือ ญาพ่อถ่านเคน เจ้าอาวาสวัดแก้งกอก ได้เสียชีวิตลงหลังจากนั้นไม่มีผู้สืบทอดจึงต้องให้ช่างสร้างนจากอุบลมาสร้างนในประเทศลาวในครั้งนั้น และมีผู้รำนกเดินทางมาจากแขวงจำปาสัก ซึ่งผู้รำนกชื่อเสียงเรียงนามอย่างไรไม่อาจทราบได้เนื่องจากเวลาล่วงเลยมานานถึง 44 ปี ความจำของตนได้เลือนรางไปมาก แต่ทราบว่าผู้รำนกนั้นเป็นผู้มีเชื้อสายเจ้านายอย่างแน่นอน พิธีศพแบบนกสักกะไคลิงค์ในประเทศลาวนี้ ญาพ่อถ่านเหลื่อมได้กล่าวถึงตำนานในศาสนา ซึ่งเป็นตำนานเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์ว่า

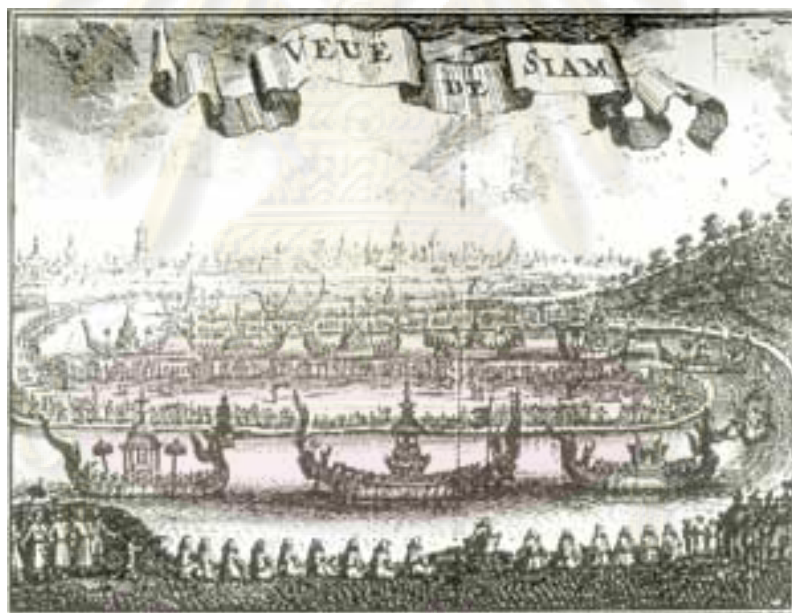
“ณ เมืองโกสัมพี ประเทศอินเดีย กษัตริย์และพระมเหสีซึ่งกำลังตั้งท้อง ออกมาผิงแดด (ตากแดด) ในตอนเช้า ณ อุทยาน นกสักกะไคลิงค์ หรือนกหัสติลิงค์ เป็นนกใหญ่มีกำลังมากเท่ากับช้าง 5 เชือก เป็นนกกักคัสสิทธิ์สามารถบินไปสวรรค์ชั้นฟ้า ได้บินมาโฉบรังพระมเหสีซึ่งแต่งกายด้วยชุดสีแดง ไว้ในอุ้งเล็บเท้า แล้วบินขึ้นฟ้า นำพระมเหสีไปวางไว้ในรังของนกหัสติลิงค์ ซึ่งอยู่บนต้นไม้ใหญ่หมายจะเก็บไว้เป็นอาหาร พระมเหสีคลอดลูก ในเวลาใกล้รุ่งจึงให้ชื่อว่า อุเทน เวลาต่อมาพระฤๅษีซึ่งบำเพ็ญเพียรในป่านั้นนั่งสมาธิและเห็นเหตุการณ์ทั้งหมดจึงได้มาอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่นั้น ฤๅษีอยากจะช่วยแต่คนถือศีลไม่สามารถจับต้องพระมเหสีซึ่งเป็นหญิงได้ จึงให้พรานป่าต้อนไคและปิ่นจิ้นไปช่วย พระมเหสีและพระเจ้าอุเทนจึงได้กลับไปปกครองเมืองดังเดิม เมื่อกล่าวถึงอวสานของนกหัสติลิงค์มีอยู่ว่า นกนั้นได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชน โดยการจับ วัว ควาย และมนุษย์ เป็นอาหาร ทางการจึงประกาศตามหาผู้ฆ่ามัน มีหญิงผู้หนึ่งอาสาวางอุบายฆ่ามัน เมื่อนกจะมาจับวัวควายนางได้เตรียมไฟไว้เมื่อได้โอกาสนางจึงใช้ธนู (ศร) ยิงไปที่คอกนก เมื่อนกตกถึงพื้นจึงใช้ไฟจุดหางของมัน นกหัสติลิงค์หมดหนทางจึงตายไปในกองไฟนั่นเอง”⁴

ตำนานเรื่องนกหัสติลิงค์ที่ปรากฏในประเทศลาวเกิดขึ้นได้เนื่องจากการรับวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนาโดยมีต้นกำเนิดมาจากประเทศอินเดีย เนื้อหาของเรื่องหรือเค้าโครงของตำนานจึงคล้ายกับตำนานในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในประเทศไทยทั้งยังปรากฏศิลปกรรมรูปนกหัสติลิงค์ในศิลปะของลาวโดยพบลวดลายปูนปั้นประดับเสาวัดแก้งกอก แขวงสะหวันนะเขต โดยทำเป็นรูป

⁴ สัมภาษณ์ เจ้าอาวาสวัดใหญ่ชัยะภูมิ, ประชานใหญ่สงฆ์แห่งแขวงสะหวันนะเขต สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว, วันที่ 6 ตุลาคม 2551.

นกล้ายหงส์แต่มีจอยปากเป็นวงช้าง ซึ่งสร้างขึ้นตามความเชื่อเรื่องสัตว์พิเศษเป็นพาหนะนำทางไปสู่สวรรค์ นอกจากนี้แล้วยังปรากฏพิธีศพนกสัตว์ในประเทศไทย และ กัมพูชา มีหลักฐานอยู่ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระไชยราชาธิราช ยุคต้นกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 1893 ตามที่ สุนทรีย วังษ์เทศเขียนในหนังสือ พระเมรุ ทำไม มาจากไหน หน้า 28 ความว่า

“ในงานศพสมัยโบราณต้องมีเรือนาค เป็นเรือสำคัญเพื่อส่งวิญญาณกลับไปสู่โลกเดิมคือบาดาลหรือนาคพิภพ เพราะผู้ที่จะพาวิญญาณกลับไปได้อย่างปลอดภัยต้องเป็นนาคเท่านั้น ยังมีประเพณีนี้อยู่ในกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ตามหมู่เกาะต่างๆ ในภูมิภาคอุษาคเนย์ ต่อมาเมื่อเกิดประเพณีออกพระเมรุมาศ ก็ไม่จำเป็นต้องไปทางเรืออีก เพราะจัดที่ลานสนามหน้าจักรวรรดิหน้ามหาราชวังหรือที่กรุงเทพฯเรียกสนามหลวง แต่พาหนะที่เชิญพระบรมศพหรือพระโกศก็ยังเป็นเรือนาค แม้จะประดิษฐ์เป็นราชรถ แต่ทางหัวและหางก็ยังเป็นลวดลายสัญลักษณ์ของนาคเหมือนเดิม ยิ่งในเขมรงานออกพระเมรุจะเชิญพระศพด้วยรถที่แต่งเป็นนาคชัดเจน และในท้องถิ่นอีสานทุกวันนี้ งานศพพระสงฆ์จะเชิญศพด้วยรถที่แต่งเป็นนาค แม้ตามวัดวาอารามปัจจุบันที่มีเมรุเผาศพจะมีรถเชิญศพแต่งเป็นรูปนาคด้วย”⁵

ภาพที่ 9 : ภาพลายเส้นฝีมือชาวยุโรป ในบันทึกของบาทหลวงดาซาร์ด วาดภาพขบวนเรืออยุธยา รั้วกระบวนพยุหยาตราชลมาก (ภาพจาก Vovoge to Siam ของ Guy Tachard)

ที่มา : สุนทรีย วังษ์เทศ, พระเมรุ ทำไม มาจากไหน(กรุงเทพฯ; เรือนแก้วการพิมพ์,2551), หน้า23.

⁵ สุนทรีย วังษ์เทศ, พระเมรุ ทำไม มาจากไหน(กรุงเทพฯ; เรือนแก้วการพิมพ์,2551), หน้า

2.2 นกหัสติลิงค์ในประเทศไทย

จากความเชื่อเรื่องสัตว์ป่าหิมพานต์นำพาดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สวรรค์หรือเขาพระสุเมรุ นั้น ยังพบเรื่องราวของนกหัสติลิงค์ซึ่งได้ปรากฏในประเพณีและวรรณกรรมศาสนาของไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 200 - 300 เป็นต้นมา และปรากฏเป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ ในแต่ละแห่งของประเทศไทยดังนี้

2.2.1 ความเป็นมาของนกหัสติลิงค์ในประเทศไทย

พุทธศตวรรษที่ 10 - 13 (พ.ศ. 900 – 1300) ในจังหวัดนครปฐม ประเทศไทยพบศิลปะแบบทวารวดีเป็นประติมากรรมปูนปั้นรูปนกหัสติลิงค์สองตัวประดับไว้ที่ฐานเจดีย์ จุลปะโทน ตัวหนึ่งหันหน้าตรง อีกตัวหนึ่งหันด้านข้าง เป็นนกที่มีลักษณะโดยรวมของศิระะเป็นศิระะของช้างซึ่งประกอบด้วยใบหน้ากว้าง มีใบหูใหญ่ มีงวงและงาซึ่งเป็นอวัยวะที่มีลักษณะเป็นพิเศษของช้าง นกหัสติลิงค์ทั้งสองตัวนี้มีศิระะเป็นช้างอย่างชัดเจน ส่วนของลำตัวมีปีกและขาอย่างนก ซึ่งการทำรูปนกหัสติลิงค์ประดับไว้ที่ฐานเจดีย์จุลปะโทนนี้ เพื่อต้องการแสดงให้เห็นว่าฐานของเจดีย์เปรียบเสมือนเชิงเขาพระสุเมรุ โดยมีนกหัสติลิงค์และสัตว์อื่นๆ อยู่ที่ป่าหิมพานต์เชิงเขาพระสุเมรุ

ภาพที่ 10 : ประติมากรรมปูนปั้นรูปนกหัสติลิงค์ศิลปะแบบทวารวดี ประดิษฐานเจดีย์จุลปะโทน จังหวัดนครปฐม

ที่มา : สมชาติ มณีโชติ, มรดกอีสาน, ครั้งที่1(กรุงเทพฯ: ประสานการพิมพ์,2535), หน้า 21.

พุทธศตวรรษที่ 17 (พ.ศ. 1600 – 1700) ในจังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดบุรีรัมย์ ประเทศไทย พบศิลปะเขมรแบบปวน – นครวัด อาทิ

- ในทับหลังเหนือประตูทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทประธาน ปราสาทหิน พิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมาพบภาพสลักศิลาทรายรูปนกหัสดีลิงค์สลักภาพเล่าเรื่อง เหตุการณ์จากเรื่องรามเกียรติ์ หรือเรื่องกฤษณาจกาย มีอยู่ 2 ตัว โดยอยู่ที่กึ่งกลางตอนบนของทับ หลังหันหน้าออกจากกันนกหัสดีลิงค์ทั้ง 2 ตัวนี้ กำลังใช้จงอยปากที่เป็นวงข้างจิกขาหลังของข้าง

- เหนือประตูทางเข้ามณฑปทางทิศตะวันออกของปราสาทประธาน ปราสาทหิน พิมาน อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ พบภาพสลักศิลาทรายรูปนกหัสดีลิงค์บนทับหลังสลักภาพ เล่าเรื่องวิษณุอนันตศายินปีทมนากะ หรือนารายณ์บรรทมสินธุ์ มี 2 ตัว อยู่ระหว่างเสี้ยวของทับ หลังทั้งด้านซ้ายและด้านขวา นกหัสดีลิงค์ทั้งสองตัวนั้นใช้จงอยปากจิกข้างอยู่ทั้งคู่ เป็นการ ชี้ให้เห็นถึงคติความเชื่อที่ว่านกหัสดีลิงค์เป็นนกที่มีกำลังมหาศาล ถึงแม้ข้างซึ่งเป็นสัตว์สี่เท้าขนาดใหญ่ก็ยังเป็นอาหารของนกหัสดีลิงค์ อีกทั้งมีลวดลายพันธุ์พฤกษาประกอบอยู่โดยรอบ ซึ่งลักษณะ ดังกล่าวนี้คือสัญลักษณ์ที่จะทำให้ทราบว่าภาพเล่าเรื่องทั้งหมดนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องอยู่กับ เรื่องของป่าด้วยลวดลายพันธุ์พฤกษานั้นมีความหมายถึงป่า ดังนั้นการที่มีรูปนกหัสดีลิงค์เข้ามา ประกอบอยู่ในภาพสลักด้วยจึงเป็นการย้ำให้เห็นว่าป่าในภาพสลักนั้นคือป่าหิมพานต์ ซึ่งสอดคล้อง กับความสำคัญของรูปบุคคลที่ปรากฏอยู่ในภาพคือ พระนารายณ์ พระรามหรือพระกฤษณะ ที่ ล้วนแต่เป็นเทพที่สำคัญทั้งสิ้น

- ลักษณะทางศิลปกรรมของนกหัสดีลิงค์ซึ่งสร้างขึ้นในศิลปะแบบเขมรทั้งหมด ดังกล่าวนี้มีองค์ประกอบทางรูปแบบที่เหมือนกัน คือเป็นนกหัสดีลิงค์ที่มีหัวเป็นหัวนก มีจงอยปาก ที่ค่อนข้างยาวคล้ายวงข้าง มีลำตัวเป็นปีกขาและหาง ซึ่งทำเป็นริ้วยาวแบบนกหรือหงส์ ประกอบ กับนกหัสดีลิงค์เหล่านี้ใส่กรงคอที่สลักเป็นแผ่นแบนมีอุ้งเป็นค้ำแหลมสั้นๆติดโดยรอบ ซึ่งเป็น ลักษณะของลวดลายในศิลปะเขมรแบบนครวัด

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 11 : ภาพสลักศิลาทรายรูปนกหัสดีลิงค์บนทับหลังสลักภาพเล่าเรื่องวิษณุอนันตศायินปีทม
นากะ หรือนารายณ์บรรทมสินธุ์ เหนือประตูทางเข้ามณฑปทางทิศตะวันออกของปราสาทประธาน
ปราสาทหินพนมรุ้ง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์
ที่มา : www.google.com

ภาพที่ 12 : บริเวณมุมบนด้านขวาของภาพปรากฏภาพสลักศิลาทรายรูปนกหัสดีลิงค์ บนทับหลัง
สลักภาพเล่าเรื่องวิษณุอนันตศાયินปีทม นากะ หรือนารายณ์บรรทมสินธุ์ เหนือประตูทางเข้ามณฑป
ทางทิศตะวันออกของปราสาทประธาน ปราสาทหินพนมรุ้ง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์
ที่มา : www.google.com

ภาพที่ 13 : มุมบนด้านซ้ายของภาพปรากฏภาพสลักลวดลายรูปนกหัสติลิงค์บนทับหลังสลักภาพเล่าเรื่องวิษณุอนันตศायินปีทมนากะ หรือนารายณ์บรรทมสินธุ์ เนื้อประติมากรรมทางทิศตะวันออกของปราสาทประธาน ปราสาทหินพนมรุ้ง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ เนื้อของทับหลังนี้ทำเป็นรูปหน้ากาลลายพวงอุษะขนาดใหญ่ มีซุ้มเป็นดอกบัวขาบ เนื้อหน้ากาลมีครุฑใช้มือยุคนาคข้างละตัว นอกจากนี้ยังมีรูปสัตว์อีกหลายชนิด เช่น นกแก้ว ลิงอุ้มลูก และนกหัสติลิงค์กำลังคาบข้างไปเป็นอาหาร เป็นต้น

ที่มา : www.google.com

พุทธศตวรรษที่ 17-18 (พ.ศ. 1600 – 1800) ทางตอนเหนือของประเทศไทยพบศิลปะแบบเชียงแสน ประติมากรรมรูปนกหัสติลิงค์หล่อด้วยโลหะ ประดับที่ฐานพระพุทธรูปในศิลปะแบบเชียงแสน โดยทำเป็นรูปนกหัสติลิงค์ที่มีส่วนของศีรษะกึ่งช้างกึ่งราชสีห์ มีงวงและงาและมีหูกางแบบช้าง ที่ลำตัวทำอย่างนกคือมีปีกและขาแบบนกอีกทั้งยังทำลวดลายให้แลดูคล้ายขนนกอีกด้วย การทำรูปแบบนี้ของนกหัสติลิงค์ประดับไว้ที่ฐานของพระพุทธรูป ทำให้ดูประหนึ่งว่านกหัสติลิงค์นี้ได้ทำหน้าที่เป็นพุทธบัลลังก์หรือได้ถวายตัวเป็นอาสนะเพื่อเป็นพุทธบูชาหรืออาจกล่าวได้ว่านกหัสติลิงค์นี้ มีความยิ่งใหญ่ที่ควรค่าแก่การรองรับฐานพุทธบัลลังก์แห่งองค์สัมมาสัมพุทธเจ้า

พุทธศตวรรษที่ 19 (พ.ศ. 1800 – 1900) ในจังหวัดสุโขทัย ประเทศไทยพบประติมากรรมเครื่องปั้นดินเผารูปนกหัสติลิงค์ในศิลปะแบบสุโขทัยซึ่งมีลักษณะเป็นเครื่องสังคโลก ซึ่งเป็นเครื่องปั้นดินเผาที่มีชื่อเสียงของสุโขทัย โดยทำเป็นกระปุกรูปนกหัสติลิงค์ขนาดเล็ก มีส่วน

ของศิระเป็นช้างมิงวง มิงา และมีหูอย่างหูช้าง ส่วนของลำตัวทำเป็นตัวนก มีปีกและมีหางอย่างนก กระปุกสังคโลกรูปนกหัสติลิงค์นี้ แต่เดิมอาจใช้ในกิจพิธีทางศาสนา

พุทธศตวรรษที่ 20 (พ.ศ. 1900 – 2000) ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประเทศไทย พบแผ่นทองคำคุณลวดลายให้เป็นรูปนกหัสติลิงค์ศิลปะแบบอยุธยา⁶ โดยคุณเป็นรูปนกหัสติลิงค์มีส่วนของศิระเป็นศิระช้าง มิงวงและงา มีลำตัว ปีก ขา และหางแบบนก อีกทั้งยังคุณให้เป็นลวดลายที่มีลักษณะเป็นเครื่องทรงแบบศิลากรรมอีกด้วย แผ่นทองคำรูปนกหัสติลิงค์ เดิมพบอยู่ในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเจ้าสามพระยาได้สร้างอุทิศถวายเป็นพุทธบูชาแก่ส่วนกุศลไปให้เจ้าอ้ายพระยา และเจ้ายี่พระยาผู้เสด็จสวรรคตไปแล้ว นอกจากแผ่นทองรูปนกหัสติลิงค์แล้วยังพบแผ่นทองรูปสัตว์หิมพานต์อื่นๆ อีกด้วย เช่น หงส์ คชปักษี รวมทั้งรูป เต่า ช้าง ม้า ดอกจันทน์ และใบโพธิ์ ซึ่งเป็นการจัดทำขึ้นตามคติเรื่องเครื่องอุทิศ อีกทั้งยังอาจหมายถึงว่า สัตว์หิมพานต์และสัตว์ต่างๆ รวมทั้งนกหัสติลิงค์นั้นได้ทำหน้าที่เป็นทวารบาล ช่วยพิทักษ์ดูแลพุทธเจดีย์แห่งนั้น

ภาพที่ 14 : แผ่นทองคำคุณรูปนกหัสติลิงค์ศิลปะแบบอยุธยา

ที่มา : สมชาติ มณีโชติ, มรดกอีสาน, ครั้งที่1(กรุงเทพฯ: ประสานการพิมพ์,2535), หน้า 21.

⁶ สมชาติ มณีโชติ, มรดกอีสาน, ครั้งที่1(กรุงเทพฯ: ประสานการพิมพ์,2535), หน้า 21.

ภาพที่ 15 : แผ่นทองคำคูนรูปนกหัสติลิงค์ศิลปะแบบอยุธยา
 ที่มา : ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, เครื่องทองสมัยอยุธยา, พิมพ์ครั้งที่ 2(กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2548), หน้า 120.

ภาพที่ 16 : แผ่นทองคำคูนรูปสัตว์ต่าง ๆ ศิลปะแบบอยุธยา
 ที่มา : ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, เครื่องทองสมัยอยุธยา, พิมพ์ครั้งที่ 2(กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2548), หน้า 120.

พ.ศ. 2325 สมัยรัตนโกสินทร์ได้มีการบันทึกภาพจิตรกรรมเขียนในสมุดไทยโบราณโดยเขียนรูปนกหัสติลิงค์เป็นยันตร์เพื่อใช้ในพิธีจับช้างซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการล่าช้างฉบับสมุดไทย สกุลช่างรัตนโกสินทร์ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติกรุงเทพมหานคร ในภาพได้แสดงภาพลายเส้นรูปนกหัสติลิงค์ที่มีลักษณะส่วนหัวเป็นหัวนก มีงอยปากเป็นงวงช้างและมีงา ส่วนลำตัวนั้นมีปีก มีขา และมีขนเป็นอย่งนก นอกจากนี้ในภาพยังได้แสดงให้เห็นว่านกกำลังคาบช้างไว้ในปากหนึ่งเชือกและใช้อุ้งเท้าจับช้างไว้อีกข้างละสามเชือก ลักษณะของภาพดังกล่าวได้สอดคล้องกับจุดประสงค์ในการเขียนภาพเพื่อใช้เป็นยันตร์ประกอบพิธีในการจับช้าง จึงแสดงให้เห็นถึงอนุภาพทางด้านพลังกำลังของนกหัสติลิงค์ ซึ่งเป็นสัตว์ผสมระหว่างนกกับช้างว่ามีกำลังมากเป็นพิเศษที่สามารถจับช้างได้ครั้งละหลายๆเชือก อย่างไรก็ตามนกหัสติลิงค์ที่เขียนเป็นยันตร์จับช้างนี้มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่านคณทกรูณท์ ซึ่งเป็นชื่อที่มีเรียกอยู่ในตำราล่าช้างฉบับสมุดไทย

ภาพที่ 17 : ภาพยันต์ที่เขียนกำกับกระวินในการไปจับช้างป่า

ที่มา : ช้างราชพาหนะ (กรุงเทพฯ: บริษัทสตาร์ปริ้นท์จำกัด,2542), หน้า 146.

ภาพที่ 18 : ภาพนกกัณทเกตุณท์ ที่มีลักษณะส่วนหัวเป็นนก มีจะงอยปากเป็นวงข้างและมีงา ส่วนลำตัวนั้นมีปีก มีขา มีขนอย่างนกกัณทเกตุณท์กำลังคาบข้างไว้ในปากหนึ่งเชือก และใช้อุ้งเท้าจับข้างไว้อีกข้างละ 3 เชือก

ที่มา : ช้างราชพาหนะ (กรุงเทพฯ: บริษัทสตาร์ปริ้นท์จำกัด,2542), หน้า 147.

พ.ศ. 2367 สมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์พบภาพจิตรกรรมรูปนกกัณทเกตุณท์ ซึ่งเป็นภาพร่างในการผูกหุ่นรูปสัตว์หิมพานต์เพื่อใช้เข้า กระบวนแห่พระบรมศพและพระศพเจ้านาย บางพระองค์⁷ โดยเขียนให้มีรูปมณฑปสำหรับวางผ้าไตรและเครื่องไทยทานไว้บนหลังด้วย ลักษณะรูปแบบของนกกัณทเกตุณท์จากสมุดไทยดำได้เขียนร่างเป็นภาพนกกัณทเกตุณท์ ที่มีส่วนของ

⁷ ยิ้ม ปิ่นทอง, สมุดภาพสัตว์หิมพานต์ จากสมุดไทยดำของหอสมุดแห่งชาติไทย, พิมพ์ครั้งที่ 1(กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2525) หน้า 11.

ศีรษะคล้ายศีรษะนก แต่มีจอยปากบนยื่นยาวออกมาเป็นวงข้างและมีงา ส่วนของลำตัวมีปีก มีขา มีหางเป็นอย่งนก

ภาพที่ 19 : ภาพร่างของการผูกหุ่นรูปสัตว์เข้ากระบวนแห่พระบรมศพและพระศพเจ้านายบางพระองค์ทำขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 มีรูปมณฑปสำหรับวางผ้าไตรเป็นเครื่องไทยทานถวายพระสงฆ์ที่มา: ยิ้ม ปัทมาขางกูร, สมุดภาพสัตว์หิมพานต์ จากสมุดไทยดำของหอสมุดแห่งชาติไทย, พิมพ์ครั้งที่ 1(กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2525) หน้า 21.

จากความเชื่อเรื่องไตรภูมิและสัตว์ป่าหิมพานต์ทำให้มนุษย์สร้างสรรค์สัตว์ป่าหิมพานต์ขึ้นมาตามจินตนาการของตนซึ่งเกิดจากความเชื่อและวัฒนธรรมของในแต่ละท้องถิ่นนั้นๆ และได้ถ่ายทอดความเชื่อเรื่องสัตว์ป่าหิมพานต์ออกมาในรูปแบบของศิลปกรรมต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ทัศนศิลป์ก็ยังปรากฏในประเพณีของไทยในภูมิภาคต่างๆ อีกด้วย

2.2.2 ลักษณะของนกกหัสติลิงค์ในความเชื่อของไทย

ความเชื่อในศาสนาได้มีอิทธิพลต่อผู้คนที่อยู่ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับคติเรื่อง ไตรภูมิ จักรวาลที่มีพรรณนาอยู่ในคัมภีร์ทั้งของศาสนาพราหมณ์ ฮินดูและศาสนาพุทธ ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาที่มีต้นเค้ามาจากอารยธรรมอินเดียได้ถูกปรับผสมผสานเข้ากับคติความเชื่อแบบพื้นบ้านพื้นเมืองของไทยในแต่ละท้องถิ่น กับยังได้นำไปสู่การคิดประดิษฐ์สร้างสรรค์เป็นผลงานทางด้านศิลปวัตถุ ภายใต้แรงบันดาลใจที่เป็นคติความเชื่อที่มีปรากฏในรูปแบบของวรรณกรรมคัมภีร์ วรรณกรรมมุขปาฐะ ตลอดจนนิทานและตำนานที่เป็นปรัมปราคติ ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานที่ได้ถูกถ่ายทอดออกมาเป็นผลงานในรูปแบบของงานศิลปกรรมทั้งที่เป็นงานจิตรกรรม ประติมากรรม และงานสถาปัตยกรรม ด้วยเหตุดังกล่าว ศิลปะ โบราณวัตถุรูปนกกหัสติลิงค์ ซึ่งมีลักษณะเป็นสัตว์ผสมตามคติเรื่องสัตว์หิมพานต์ จึงได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นภายใต้กรอบแนวคิดดังกล่าวนี้เช่นกัน

เนื่องจากว่านกกหัสติลิงค์เป็นสัตว์ หิมพานต์ ที่มีส่วนผสมของนกกับช้างเข้าด้วยกัน ดังนั้นคติความเชื่อที่เกี่ยวกับนกกหัสติลิงค์ ในเบื้องต้นจึงมีความเกี่ยวข้องกับคติที่เกี่ยวกับนกและคติที่เกี่ยวกับช้าง เนื่องจากว่านกกหัสติลิงค์มีส่วนของลำตัวเป็นรูปนก ซึ่งมีอาจจะกำหนดได้ว่าเป็นนกอะไร แต่ทั้งนี้ในบรรดาสัตว์หิมพานต์ที่เป็นสัตว์ปีกสำคัญมีอยู่สองตัวคือหงส์ และครุฑ ซึ่งทั้งหงส์และครุฑก็ล้วนแต่เป็นสัตว์ที่มีลักษณะมีปีกให้เห็นได้อย่างชัดเจนเหมือนกันดังนั้นคติเกี่ยวกับตัวนกกหัสติลิงค์จึงน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับผสมผสานอยู่กับคติที่เกี่ยวกับเรื่องหงส์และครุฑรวมอยู่ด้วย

สังคมไทยเชื่อว่านกกหัสติลิงค์เป็นสัตว์ชั้นสูงที่เกิดในป่าหิมพานต์ มีลักษณะหัวเป็นช้างตัวเป็นนกกขนาดใหญ่ มีอิทธิฤทธิ์คือรู้ทางไปสวรรค์และสามารถบินไปได้สูงถึงสวรรค์ชั้นฟ้า ซึ่งเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนานั้นคือการประกอบพิธีศพ โดยการสร้างเมรุลอยรูปนกกหัสติลิงค์เมื่อผู้ใดที่ล่วงลับไปแล้วมีบุญญาธิการได้ประกอบพิธีศพแบบนกกหัสติลิงค์ดวงวิญญาณของผู้นั้นก็จะไปสู่สวรรค์ หากแต่ผู้ที่สามารถขึ้นนกกหัสติลิงค์ได้นั้นจะต้องมีเชื้อสายเป็นกษัตริย์ เจ้าเมือง และพระเถระเท่านั้น สามัญชนไม่สามารถประกอบพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์ได้ ซึ่งความเชื่อนี้เกิดจากตำนานเรื่องเล่าที่ถ่ายทอดจากบรรพชนสู่ลูกหลาน

เมื่อนำคติความเชื่อที่เกี่ยวกับสัตว์ต่างๆซึ่งมีองค์ประกอบของร่างกายที่รวมเป็นตัวนกกหัสติลิงค์แล้วก็จะเห็นได้ว่าคติที่เกี่ยวกับนกกหัสติลิงค์นั้นเป็นการรวบรวมคติความเชื่อจากหงส์ ครุฑ และช้าง มาเข้าไว้ด้วยกันทำให้ดูประหนึ่งว่านกกหัสติลิงค์นั้นเป็นนกที่มีคุณสมบัติทางด้านคติความเชื่อที่เหนือกว่าสัตว์อื่นๆ คือเป็นสัตว์ชั้นสูง เป็นผู้คุ้มครองอยู่บนท้องฟ้าซึ่งเป็นคุณสมบัติพิเศษที่ได้จากหงส์เป็นสัตว์ที่มีอำนาจมหาศาลอันเทียบได้กับแสงแห่งดวงอาทิตย์และเป็นผู้ที่มีปีกแข็งแรงบินได้รวดเร็วซึ่งเป็นคุณสมบัติพิเศษที่ได้มาจากครุฑ และเป็นผู้มีพลังกำลังมหาศาลมีความยิ่งใหญ่

ซึ่งเป็นคุณสมบัติอันวิเศษที่ได้มาจากครุฑและช้าง จากองค์ประกอบทางด้านคติความเชื่อดังกล่าวนี้ ประกอบเข้ากับลักษณะทางกายภาพของรูปตัวนกหัสติลิงค์ที่เป็นการผสมผสานระหว่างสัตว์ปีกที่บินได้คือหงส์กับช้างซึ่งเป็นสัตว์สี่เท้าที่มีขนาดใหญ่กว่าสัตว์สี่เท้าประเภทอื่นๆทำให้สถานภาพทางด้านคติความเชื่อที่เกี่ยวกับนกหัสติลิงค์ได้รับการยกย่องว่าเป็นสัตว์ในท้องฟ้าอันกว้างไกลจึงกล่าวได้ว่านกหัสติลิงค์เป็นนกในจินตภาพที่มีความยิ่งใหญ่ครอบคลุมทั้งแผ่นดินฟ้าดิน และพื้นน้ำดังที่มีคติที่เกี่ยวเนื่องกับสัตว์ต่าง ๆ ดังนี้

คติที่เกี่ยวเนื่องกับหงส์

ภาพที่ 20 : หงส์

ที่มา : <http://images.google.com/imgres?imgurl=http://iamnotalone.exteen.com/>

จากความเชื่อในพุทธศาสนา ได้ใช้หงส์เป็นสื่อที่เกี่ยวกับความสูงส่งความดีงาม และความ เป็นมงคลทั้งปวง หมายถึงท้องฟ้าหรือสวรรค์มีความหมายถึงผู้คุ้มครองอยู่เบื้องบน เป็น สัญลักษณ์ของบุคคลผู้มีฐานันดรสูงดังเช่นองค์พระมหากษัตริย์และราชินี นอกจากนี้หงส์ยังมีความหมายถึงความเกี่ยวพันระหว่างบรรยากาศเบื้องบนที่หงส์ได้เห็นบินขึ้นไป กับห้วงมหาสมุทร

เบื้องล่างที่หงส์ได้ร่อนลงแหวกว่าย และในคัมภีร์ปราณะของพราหมณ์ยังได้กล่าวยกย่องให้หงส์เป็นทศपाल เทพประจำทิศเบื้องบนเช่นเดียวกับคติความเชื่อในพุทธศาสนาด้วย⁸

คติที่เกี่ยวข้องกับครุฑ

ภาพที่ 21 : ครุฑ

ที่มา : www.himmapharn.com

ครุฑเป็นสัตว์หิมพานต์อีกประเภทหนึ่ง ซึ่งมีส่วนของศีรษะเป็นนก มีลำตัวและแขนแบบมนุษย์ มีปีกอย่างนกและมีกายท่อนล่างเป็นนก ทางด้านคติความเชื่อที่มีกล่าวไว้ในเอกสารคัมภีร์ที่เป็นปริัมปราศน์นั้นพบว่าคติความเชื่อเรื่องครุฑมีต้นเค้ามาจากคัมภีร์ที่เกี่ยวกับพระอาทิตย์ โดยยกย่องให้ครุฑซึ่งมีสถานภาพเป็นนกกนั้นว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งดวงอาทิตย์ นอกจากนี้ครุฑยังมีฉายาว่าสุบรรณ ซึ่งมีความหมายถึงผู้มีปีกแข็งแรง หมายถึง นกที่มีปีกงามแห่งสวรรค์ อีกทั้งยังยกย่องว่าการบินของครุฑเปรียบได้กับการโคจรของพระอาทิตย์ ครุฑคือพระอาทิตย์ผู้นำน้ำโสมมาจากสวรรค์กับยังเปรียบเทียบครุฑในเชิงบุคลลาธิษฐานว่าเป็นม้าศึกในการรบที่มีความรวดเร็วมากและยังเปรียบเทียบครุฑได้กับรัศมีแห่งพระอาทิตย์อีกด้วย

⁸ www.himmapharn.com

ส่วนในคัมภีร์ของฝ่ายพุทธศาสนากล่าวว่า ครุฑเป็นพญานกที่มีร่างกายใหญ่โตกว่านกทั้งหลาย ปีกของครุฑสามารถกระพือเพื่อบันดาลให้เกิดพายุแรงได้อีกทั้งยังกล่าวว่ครุฑเป็นนกที่มีกำลังมหาศาล⁹

คติเกี่ยวเนื่องกับช้าง

ภาพที่ 22 : ช้าง

ที่มา : http://www.tarad.com/motocross/img-lib/spd_20070818113052_b.JPG

ในบรรดารูปสัตว์ต่างๆ ที่เป็นแรงบันดาลใจให้ช่างนำมาสร้างสรรค์เป็นงานศิลปกรรมนั้น รูปช้างเป็นสัตว์ที่ได้รับความนิยมในการนำมาประดิษฐ์ตกแต่งมากที่สุดตามคติความเชื่อของผู้คนในอดีตเชื่อว่าช้างเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์สามารถนำความมั่นคงมาสู่ประเทศได้ การบูชาช้างจะทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลซึ่งเป็นความเชื่อในเชิงปรัมปราสคติที่ว่าช้างมีความสัมพันธ์กับเมฆฝนในคัมภีร์ไตรภูมิโลกวินิจัยยังกล่าวเปรียบเทียบถึงกำลังของช้างตระกูลต่างๆว่ามีกำลังมหาศาล โดยเฉพาะช้างตระกูลนัททันต์ 10 เชือกนั้นมีกำลังรวมกันเท่ากับพระพุทธเจ้าหนึ่งพระองค์ นอกจากนี้ยังได้ใช้ช้างให้เป็นสัญลักษณ์ของอาณาจักรหรือหมายถึงแผ่นดินและยังหมายถึงความยิ่งใหญ่ของพระจักรพรรดิอีกด้วย¹⁰

⁹ www.himmapharn.com

¹⁰ www.himmapharn.com

2.2.3 บทบาทของนกกหัสติลิงค์ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย

เรื่องราวของนกกหัสติลิงค์ยังเชื่อมโยงกับวรรณกรรมศาสนาของไทย อีกทั้งยังปรากฏเป็นประเพณีในแต่ละภูมิภาคของไทย อันได้แก่ภาคเหนือ ภาคใต้ ภาคกลางและภาคอีสาน ดังนี้

- นกกหัสติลิงค์ในพิธีกรรมล้านนา

มีประเพณีอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการละสังขารของชาวล้านนาและชาวอีสาน ซึ่งกล่าวในวรรณกรรมต่างๆ มากมายมีนักวิชาการหลายท่านได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องราวความเชื่อในเรื่องนี้อย่างกว้างขวาง เพราะถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นมรดกตกทอดมาสู่รุ่นปัจจุบัน **นกกหัสติลิงค์** หรือ **นกกหัสติ** เป็นนกในนิยายที่พบทั่วไปในวรรณกรรมล้านนา

ในตำนานไทเฆมาและพงศาวดารแสนหวี มีเรื่องเล่าถึงขุนแสงอู๋ตั้ง ผู้เป็นต้นกำเนิดเมืองมาชื่อเรื่องของขุนผู้นี้ตรงกับเรื่อง พระเจ้าอุเทน ของชาวไทลื้อ ทั้งสองเรื่องกล่าวถึงมเหสีเจ้าเมืองนอนเล่นห่มผ้าสีแดง นกกหัสติลิงค์ (ดิลังกะ) บินผ่านมานึกว่าก้อนเนื้อโฉบเอาไปทิ้งไว้บนต้นไม้ นางคลอคลุกบนต้นไม้ พระฤๅษีมาพบเข้าต้องทำบันไดพาดให้ไต่ลงมาขุนแสงอู๋ตั้งได้พิณ (ตั้ง) วิเศษจากพระฤๅษีสามารถสยบช้างป่าได้ เมื่อโคขื่นพากองทัพช้างแห่เข้าเมืองโกสัมพีดอกไม้ขาวได้เป็นเจ้าเมืองโกสัมพีหรือเมืองเฆมา นับเป็นวีระบุรุษต้นตระกูลไทเฆมา

ในตำนานจามเทวีวงศ์ หรือพงศาวดารหริภุญไชยกล่าวถึงการสร้างเมืองหริภุญชัยซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อนสมัยการสร้างเมืองเชียงราย โดยเป็นศูนย์กลางของเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำปิงและแม่น้ำวัง ซึ่งตำนานจามเทวีได้กล่าวว่าฤๅษีवासเทพเป็นผู้สร้างเมืองหริภุญไชยขึ้น เมื่อราว พ.ศ. 1310 - 1311 หลังจากที่ได้สร้างเสร็จแล้ว จึงได้ทูลเชิญพระนางจามเทวี ธิดาของกษัตริย์เมืองละโว้ (ลพบุรี) มาครองเมือง จึงทำให้วัฒนธรรมของละโว้แพร่ขยายมายังอาณาจักรหริภุญไชยด้วย ดังความจากพงศาวดารโดยระบุถึงตอนที่वासเทพดาบส (แห่งคอยสุเทพ) หารือกับลูกกทันตฤๅษี (เมืองละโว้) ว่าจะสร้างเมืองลำพูนให้มีสัณฐานอย่างไรดี และทั้งสองได้หารือกับอนุสิษฐฤๅษีแห่งเมืองศรีสัตตชนาลัยอีกด้วย ครั้งนั้นอนุสิษฐดาบส จึงให้นกกหัสติลิงค์ไปยังมหาสมุทรนำหอยสังข์ขนาดใหญ่มาได้แล้วก็นำหอยสังข์นั้นไปส่งแก่พระดาบสทั้งสองยังสถานที่อันจะสร้างนครนั้น

“เมื่อนกกหัสติลิงค์วางเกล็ดหอยลงเหนือปฐพีผด พระดาบสทั้งสองก็เอาไม้เท้าขีดแผ่นดินเป็นวงไปตามสัณฐานเกล็ดหอยหรือหอยสังข์นั้น ในบางตำนานว่าวงขอบปากของหอยนั้นก็บังเกิดเป็นคูและปรากฏนครขึ้น ตามรอยไม้เท้าของพระฤๅษีที่ขีดไปนั้น ก็บังเกิดเป็นคูและปรากฏขึ้นเอง เหตุนั้น “นคร” นี้จึงมีนามว่า “ลำพูน” และความนี้โคลงนิราศหริภุญชัยก็เสริมว่า

“ฤๅษีสถกศาสตร์สร้างโดยเดิม

ยังก่อนมั่งรายเลิม ราชท้าว

สังขาขีดเขียนเดิม ฤๅแตกเทียมชา

กวมก่อนทุกด้านด้วย หากแล้วด้วยฤทธิ์ฯ”

ในด้านานบรรยายลักษณะของนกนี้ว่า อันว่านกหัตถ์ลึงค์เป็นนกวิชาเกิดแต่ฟองไข่นั้น เป็นนกขมิ้นมีอิทธิพลได้ทำน้ำให้แตกเป็นสองภาคด้วยลงปีก

ในเรื่อง “หงษ์ผาคำ” ศาสตราจารย์ ดร. อุคม รุ่งเรืองศรี ครูภูมิปัญญาไทยด้าน: ภาษาและวรรณกรรม ภาคเหนือ ผู้ค้นคว้าเรื่องราวของอดีตล้านนาอธิบายเพิ่มเติมว่า “วรรณกรรมเรื่องหงษ์ผาคำ ของพญาโลมวิสัย แห่งนครลำปางได้กล่าวบรรยายว่า “นกพิเศษที่เป็นพาหนะของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นหินที่พระอินทร์มอบให้ นั้น เมื่อไม่ใช้งานนกนั้นก็จะเป็นก้อนหินธรรมดา แต่เมื่อประสงค์จะเดินทางแล้วพาหนะของเจ้าทุกคนขจัดวงสาตั้งกล่าว ก็จะกลายจากหินมีลักษณะเป็นนกหัตถ์ลึงค์ หรือนกหัตถ์ลึงค์ความว่า

“...อินทร์ปล่อยเท้า อนุญาตปลงกัมม์ หื้อนกผาคำพาเหินแอนผ้าย กางปีกหาง แกว่งวงควาย ควาย สองงายาวกว้างปฐนอัศจรรย์เพศเพียงคั้งซ้าง กางปีกอำบินบนปัทกจีระ เลียบเวหาหน แวดมนเทียร ยอดปราสาทกว้างปัทกจีระ หออินทร์หลังกว้างพอสาทิไคว่ครบ”

ด้วยเหตุอาณาจักรหริภุญไชยมีความเจริญรุ่งเรืองและมั่งคั่งสมบูรณ์ พญามังรายมีพระประสงค์อยากได้ไว้ในอำนาจ จึงได้ใช้กลอุบายให้อ้ายฟ้าเข้าไปเป็นไส้ศึก วางแผนให้เกิดความแตกแยกกันในอาณาจักร ในภายหลัง กองทัพของพญามังรายจึงเข้ายึดอาณาจักรหริภุญไชยจากพระยาธิบยา กษัตริย์องค์สุดท้ายของอาณาจักรหริภุญไชยไว้ในอำนาจได้สำเร็จ ในปี พ.ศ. 1835 และได้ผนวกหริภุญไชยเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ในเชิงศิลปกรรมแล้ว ปรากฏว่ามีการใช้นกหัตถ์ลึงค์ในการเขียนภาพประดับหรือใช้เป็น ที่เกี่ยวตุง คือ ธงตะขาบแบบล้านนา ดังที่พบใน วัดพระธาตุลำปางหลวง นอกจากนี้ในการทำเมรุเพื่อเผาศพพระเถระผู้ใหญ่ หรือเจ้านายระดับสูงนิยมทำเป็นรูป นกหัตถ์ลึงค์ เทิงโลงศพไว้ ซึ่งจากความเชื่อนี้ ปรากฏยืนยันอยู่ใน “คัมภีร์ไตรภูมิ หรือไตรภูมิพระร่วง” ของพญาลิไท แห่งนครสุโขทัยที่ว่ามนุษย์ในอุตรกรรวิปซึ่งเป็นผู้มีบุญนั้นเมื่อตายไปแล้วจะมีนกหัตถ์ลึงค์นำเอาศพไปยังที่อื่น ในภาคเหนือมีธรรมเนียมการเผาศพเจ้านายปรากฏในพงศาวดารโยนกว่าราวปลายรัชสมัยราชวงศ์มังราย มีพิธีตั้งเมรุรูปนกหัตถ์ลึงค์เชิญพระศพพระนางวิสุทธิเทวี เจ้านครเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2121 ความว่า “...ลุศักราช 940 ปีขาล สัมฤทธิศก เดือนอ้าย ขึ้น 12 ค่ำ นางพระยาวิสุทธิราชเทวี ผู้ครองนครพิงค์เชียงใหม่ถึงพิราลัย พระยาแสนหลวงแต่งการศพทำเป็นพิมานบุษบกตั้งบนหลังนกหัตถ์ลึงค์ขนาดใหญ่ รองด้วยเลื่อนแม่สะดิง เชิญหีบพระศพขึ้นไว้ในบุษบกนั้น แล้วจุดชักไปด้วยแรงกษสาร เจาะพังกำแพงเมืองออกไปถึงทุ่งวัดโลก ก็กระทำฌาปนกิจถวายเพลิง ณ ที่นั้น เหา

พร้อมทั้งรูปสัตว์และวิมานที่ทรงศพนันด้วย จึงเป็นธรรมเนียมลาวในการปลงศพเจ้าผู้ครองนครทำ
เช่นนี้สืบกันมา...”¹¹

การสร้างเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ที่ปรากฏในภาคเหนือได้ถือปฏิบัติกันมานานดังเช่น งาน
ศพของพระครูอินทวันติกขวิโร วัดบุปผาราม ต.ชมพู อ.สารภี จ.เชียงใหม่ ในวันที่ 23 กันยายน
2550 มีการสร้างเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ รอบปราสาท 4 ทิศ จะมีเสาไม้ไผ่สูงสุดลำ จึงฟ้า
ตั้งมาฏี(ฟ้าพาดบ่า)ของพระสงฆ์ผู้มรณภาพ มีความหมายแทนศีลของพระสงฆ์ เรียกว่าจตุปารีสุทธ
ศีล คือ ศีลคือความบริสุทธิ์หรือศีลคือเครื่องให้บริสุทธิ์ 4 ประการได้แก่ เสาต้นที่ 1 หมายถึง
ศีลทั้ง 4 ข้อ คือ ปาติโมกขสังวรศีล หมายถึง ศีลคือการสำรวมในพระปาติโมกข์ สำหรับ
ภคหัสดี หมายถึงการรักษาศีล 5 สำหรับสามเณร หมายถึงการรักษาศีล 10 สำหรับพระภิกษุ
หมายถึงการรักษาศีล 227 ข้อ เสาต้นที่ 2 หมายถึงอินทริยสังวร คือ การสำรวมอินทริย์ทั้ง 6
คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัส
เสาต้นที่ 3 หมายถึง อาชีวะปารีสุทธศีล ศีลคือความเลียงชีวิตชอบ สำเร็จด้วยองค์มรรค สัมมา
อาชีวะ เสาต้นที่ 4 หมายถึง และปัจฉยปัจฉยเวกขณศีล ศีลคือพิจารณาก่อนแล้วจึงบริโภคปัจจัย 4
สำเร็จด้วยภวานาปัญญา หลังการจุดไฟประทุมเพลิงเผาศพปราสาท แล้วศรัทธาญาติโยม รวมทั้ง
ลูกศิษย์ลูกหาของพระมหาเถระที่มรณภาพจะรื้อแย่งผ้าแพดานที่ขาดปลิวลงมาถึงพื้นเพื่อเก็บเป็น
เครื่องสักการบูชา เป็นวัตถุมงคลไว้ติดตัว

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹¹ อภิธาน สมใจ, งานศพล้านนา ปราสาทนกกหัสติลิงค์สู่ไม้ศพ, พิมพ์ครั้งที่ 1(เชียงใหม่: กลาง
เวียงการพิมพ์,2541), หน้า59.

ภาพที่ 23 : งานศพของพระครูอินหวั่น ดิกขวิโร วัดบุปผาราม ต.ชมพู่ อ.สารภี จ.เชียงใหม่ ในวันที่ 23 กันยายน 2550

ที่มา : www.lannaworld.com

- นกหัสดีลิงค์ในพิธีกรรมภาคใต้

จินตนาการของมนุษย์ที่นำเอาสัตว์ในเทพนิยายหรือสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษมาสร้างเป็นประเพณีพิธีกรรมของชาวล้านนาได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตของจังหวัดชายแดนภาคใต้ ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส และนิยมกันแพร่หลายในประเทศใกล้เคียงคือ อินโดนีเซีย มาเลเซียและกัมพูชา รับมาก่อนที่ศาสนาอิสลามจะเข้ามายังดินแดนแถบนี้เมื่อราว พ.ศ. 2060 ซึ่งได้นำเอานกในตำนานท้องถิ่นที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับนกหัสดีลิงค์มาประกอบพิธีกรรมแต่จะแตกต่างกันไปจากภาคอื่นๆ คือ เป็นประเพณีที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนาหรือเป็นประเพณีประจำชีวิต เช่นในงานศพหรือเป็นประเพณีตามนักขัตฤกษ์ แต่ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับนกจะเป็นการแสดงออกเกี่ยวกับความคิดริเริ่มในการสร้างสรรค์ศิลปะ จัดขึ้นในโอกาสเพื่อเป็นการแสดงคารวะและแสดงความจงรักภักดีแก่ชั้นเจ้านายใหญ่ที่ควรเคารพนับถือ หรือในโอกาสต้อนรับอาคันตุกะแขกบ้านแขกเมือง พิธีกรรมที่ว่าเป็นคือ ประเพณีการแห่นก

ความเป็นมาของประเพณีการแห่นกจะมีการอ้างอิงจากตำนานคำบอกกล่าวหลายแหล่ง เช่น เกิดที่ชาวอ(ชวา)มีเจ้าผู้ครองนครผู้หนึ่งมีพระราชธิดาเป็นที่รักยิ่ง พระบิดาจึงได้มีการจัดทำ

นกกและมีการจัดขบวนแห่เพื่อให้พระธิดาพอพระทัย และอีกตำนานหนึ่งเล่าถึงเจ้าผู้ครองนครแห่งหนึ่งมีราชโอรสเป็นที่รักใคร่ยิ่งนักของบิดา วันหนึ่งกลุ่มชาวประมงได้เห็นเหตุมหัศจรรย์ ก็เห็นพญานกตัวหนึ่งสวยงามมากผุดจากท้องทะเลบินไปในท้องฟ้า พระยาเมืองจึงซักถามถึงรูปลักษณะของนกซึ่งเป็นนกกสวรรค์ และให้ช่างฝีมือหลายคนประดิษฐ์รูปนกกตามคำบอกเล่าร่วมกันสร้างนกกขึ้น 4 ตัวนกแต่ละตัวมีความสวยงามมากจึงมีพิธีจัดขบวนแห่อย่างมโหฬาร จัดขบวนหญิงสาว ถือพานดอกไม้ “บุหงาซีระ” คล้ายขันหมากเครื่องบายศรี แล้วแห่ไปรอบๆ เมือง และเชื่อว่าตำนานนี้คือจุดเริ่มต้นของประเพณีแห่นก เพื่อแสดงความจงรักภักดีแก่พระยาเมืองตามจินตนาการ

ประเพณีแห่นก จะมีการจัดขบวนแห่ ประกอบด้วยอุปกรณ์และกำลังคนมากมาย ก่อนจะเริ่มขบวนแห่นั้นต้องมีการประกอบพิธีกรรมเพื่อเป็นสิริมงคลแก่คนทั่วไปและผู้ร่วมพิธีด้วย พิธีกรรมและกิจกรรมต่างๆเริ่มกระทำกันตั้งแต่ก่อนจัดแห่นกโดยมีลำดับต่อไปนี้

1. การประดิษฐ์นกก นิยมเลือกไม้เนื้อแข็งเหนียวจำพวกไม้ตะเคียน ไม้ก้ายี่ เป็นต้น เพราะไม้แข็งจนเปราะสะดวกต่อการแกะสลักของช่าง ทนทาน ใช้งานได้นานระยะเวลาต่อการแกะสลักหัวนกก 1 หัว จะใช้เวลาราว 1-2 เดือน เพราะต้องใช้ฝีมือความชำนาญเรื่องงานแกะสลัก ทั้งยังใช้เวลานานต่องานชิ้นหนึ่งๆทำให้ระยะหลังจึงมักนิยมนำหัวนกกด้วยไม้ไผ่หุ้มกระดาษสีเป็นส่วนมากตัวนกก ใช้ไม้ไผ่ผูกเป็นโครงติดคานหาม นำกระดาษติดรองพื้นใช้กระดาษสีตัดเป็นขนประดับส่วนต่างๆ นิยมใช้สีเขียว สีทอง ประดับตกแต่งให้สีตัดกัน แลดูเด่นขึ้น นกที่นิยมประดิษฐ์เข้าขบวนแห่มีเพียง 4 ตัว ดังตำนานเรื่องเล่าข้างต้นคือ

- นกกาเกาะชูร หรือ นกกากะสุระ ตามการสันนิษฐานเป็นนกกการเวก ตามบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ คือ “กานาสูร” ชาวพื้นเมืองเรียก “นกกทูนพลู” นิยมแต่งให้มีหงอนสูงแตกเป็น 4 แฉก ตานกประดับด้วยลูกแก้วสี กลอกไปมาได้ มีงาคลายงาช้างเล็กๆยื่นจากปาก ทำให้แปลกจากนกกธรรมดาเพื่อให้สมกับเรื่องเล่าว่าเป็น “นกกสวรรค์”

- นกกรุฑา หรือ นกกรุฑา ภาษาถิ่นปัตตานีเรียกครุฑว่า “การูดอ” ลักษณะของนกกประดิษฐ์จะเป็นเช่นที่พิมพ์บนธนบัตรไทย ปัจจุบันไม่นิยมจัดทำนกกชนิดนี้เข้าขบวนแห่ เพราะเชื่อว่ามิอาจล่องหนได้แก่ผู้ทำ ทำให้เจ็บป่วย ถือว่าผีแรงถ้าขาดผู้รู้จริงจะไม่สามารถปัดรังควานได้สำเร็จ เมื่อตกแต่งเสร็จจะคูนากแล้ว

- นกบือเฆาะมาศ หรือ นกยูงทองคล้ายกับนกกาเกาะชูร ชาวไทยมุสลิมจะยกย่องนกยูงทองมาก และไม่บริโภคเนื้อเพราะเป็นนกรักขมนมาก เมื่อคิดบ่วงจะยอมตายไม่ยอมเสียขน การประดิษฐ์นกกจะมีหงอนสวยงามเป็นพิเศษ

- นกบุหงาซีระ หรือ นกสิงห์ ตรงกับนกกหัสติสิงห์ ตามนิทานปรัมปราของไทย นกนี้มีหัวเป็นนกก มีตัวเป็นราชสีห์ มีฤทธิ์เหาะเหินเดินอากาศและดำน้ำได้ ปากมีเขี้ยว

2. พิธีสวมหัวนกก เป็นพิธีกรรมบาเช่นสวมหัวนกกด้วยเครื่องเช่นต่างๆ ตามตำราโบราณมีการนำเครื่องเช่นสังเวทไปวางหน้าหัวนกก มีผู้ประกอบพิธีกรรม จุดเทียนเผากำยานพร้อมทั้งกล่าว

คาถาบูชาขบทคาถาบูชา มีดังนี้

“เฮ บูรา เวง เวง ถักขมานอ ฆาฆะสุรอก แลกาปอ ซิงอ เฮ องพรหมจิต พรหมใจ จูติกาโล
แซ มาจารีฆรุ ลุกุทอ ลุกุแท ลุกุแน ลุกุสะ องมหาฆรุ องมหาโจน องมหาบตี(ปะลี่ปัส)”

เมื่อจบคาถา ผู้ทำพิธีจะนำใบมะพร้าวเทิดขึ้นเสมอหน้า แล้วกล่าวคำ“ปะลี่ปัส” แปลว่า หลุดพ้น
ปลอดภัย เป็นอันเสร็จพิธี คาถานี้ถอดเป็นภาษาไทยได้ดังนี้

“โอม พรหมจิต พรหมใจ ขจัดจัญไร กาลเทพ ครูเทพ โอมมหาคุรุ โอมมหาโจน โอมมหาบตี
ปกป้อมภัย...”

เครื่องเช่นสังเวद्यในพิธีนี้ ประกอบด้วย

- ผ้าแพดาน ขนาด 1 เมตร สำหรับจึงตรงหัวนก
- ข้าวเหนียวสามมัด 1 พาน คือ ข้าวเหนียวสามสี มีเหลือง แดง ขาว
- ขนมคอลลอย 1 จาน ใช้เฉพาะประกอบพิธี ไม่นิยมรับประทาน
- ข้าวสารข้อมสีเหลือง 1 จาน แป้ง น้ำหอม กำยาน เทียน ทอง เงิน
- เงินค่าบูชาครู 12 บาท
- ใบอ่อนมะพร้าว 2-3 ใบ

3. การจัดขบวนแห่ขบวนแห่จะมีข้อกำหนดหรือองค์ประกอบรูปแบบ การจัด
ขบวนซึ่งจำเป็นต้องใช้กำลังคน อุปกรณ์ต่างๆมากมาย องค์ประกอบของขบวนแห่ประกอบด้วยชุด
ต่างๆเรียงจากต้นขบวน ได้แก่

- เครื่องประโคม ประกอบด้วย คนเป่าปี่ขวา (สุโณ) 1 คน กลองแขก (กันดัง) 1 คู่ ใช้คนตีสอง
คน ฆ้องใหญ่ 1 ใบ ใช้คนหามและคนตีฆ้องรวม 2 คน ชุดเครื่องประโคมนี้จะประโคมดนตรี
นำหน้าขบวนแห่ขบวนไปจนถึงจุดหมาย และบรรเลงในเวลาแสดงศิลปะ รำกริช
- ขบวนนุหงาสีรี (บายศรี) จะคัดเลือกหญิงสาวสวย มีรูปร่างได้สัดส่วน มาเป็นผู้หามพานบายศรี
สตรีเหล่านี้จะแต่งกายร่วมขบวนด้วยอาภรณ์หลากสี ตามประเพณีท้องถิ่น พานบายศรีใช้พาน
ทองเหลือง จำนวนจะนิยมให้เป็นเลขคี่ คือ 3, 5, 7 หรือ 9 พาน
- ทวีร์กขบาท คือ ผู้ดูแลนก เทียบได้กับนายทหารประจำทำช้างของแม่ทัพโบราณ (จัดลักคบาท)
ใช้ชาย 2 คน แต่งกายนักรบถือกริช เดินนำหน้านก คัดเลือกจากผู้ชำนาญการร้ายรำ สีละ รำกริช
รำหอก ซึ่งเป็นศิลปะการต่อสู้ของชาวมุสลิม

เมื่อแห่ไปถึงจุดหมาย หรือที่อาศัยตักกะพักอยู่ “ทวีร์กขบาท” จะใช้ศิลปะการร้ายรำให้แขกชมด้วย

- ขบวนนกประดิษฐ์ ได้แก่ นกประดิษฐ์ ซึ่งมีลักษณะตามที่กล่าวมาแล้ว จัดให้ยืนมามบนคานหาม
ใช้ผู้หามจำนวนมาก-น้อย ขึ้นอยู่กับขนาดและน้ำหนักของนก นกขนาดใหญ่อาจใช้คนหามถึง 16
คน ผู้หามแต่งกายเครื่องแบบพลทหารถือหอกเป็นอาวุธ
- ขบวนพลกริช ขบวนพลหอก ผู้คนในขบวนแต่งกายนักรบสมัยโบราณ ถือหอก กริช เดิน

ตามหลังขบวนนภประดิษฐ์ จำนวนทหารนี้ยังมีมากเท่าไรจะช่วยเหลือให้ขบวนแห่หน้าคุณาเกรง ขามขึ้นเท่านั้น

มีหลักฐานกล่าวถึงการจัดประเพณีแห่กันครั้งสำคัญๆ ของเมืองปัตตานีแต่อดีต เช่น พระยาวิชิตภักดี (ตนกูอับดุลกอเดร์) อดีตเจ้าเมืองปัตตานี เมื่อจัดพิธีสูหนัดให้แก่ตนกูจีซึ่งเป็นน้องชาย ก็ได้จัดให้ผู้เข้าสู่หนัดขึ้นกเข้าขบวนแห่ซึ่งจัดอย่างเอิกเกริกใหญ่โตด้วย

- เมื่อ พ.ศ.2406 ในคราวเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมพสกนิกรภาคใต้ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ชาวเมืองปัตตานี ก็ได้จัดขบวนแห่หน้าถวายเพื่อแสดงความจงรักภักดีด้วย แต่เรือกลไฟพระที่นั่งติดสันดอน แล่นเข้าไปยังตัวเมืองไม่ได้ เจ้าเมืองปัตตานี (พระยาวิชิตภักดี) และเจ้าเมืองยะหริ่ง (พระยาพิพิศเสนามาตย์) จึงจัดขบวนเรือรับเสด็จ โดยใช้หัวนกกาฆะซุรอ ดิดโชนเรือพระที่นั่งอัญเชิญเสด็จพระราชดำเนินสู่เมืองปัตตานีแทนขบวนแห่กัน

- พ.ศ.2458 ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมมณฑลปัตตานี ผู้ว่าราชการเมืองต่างๆ จัดขบวนแห่หน้าถวายทอดพระเนตรถึง 65 ขบวน

- พ.ศ.2502 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ รัชกาลปัจจุบัน เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมประชาชนภาคใต้ ชาวเมืองปัตตานีได้จัดขบวนแห่กันรับเสด็จ

- พ.ศ.2511 เมื่อวันที่ 9 มีนาคม มีการแห่กันในพระราชพิธีขึ้นระวางสมโภช พระเศวตคชาธารฯ ซ้ำเผือกคู่พระบารมีในรัชกาลปัจจุบัน ณ จังหวัดยะลา

- พ.ศ.2524 การแห่กันในพิธีเปิดการแข่งขันกีฬาเขต ครั้งที่ 14 จังหวัดปัตตานี

หรือบางครั้งการแห่กันก็จัดเพื่อความรื่นเริงในพิธีการเข้าสู่หนัดของชาวไทยมุสลิมเรียกว่า “มาโชะยารี” เช่น การแห่กันในพิธีเข้าสู่หนัดตนกูจะจิ น้องชายของพระยาวิชิตภักดี (ตนกูอับดุลกอเดร์) อดีตเจ้าเมืองปัตตานี ในการแห่กันนี้จะใช้นกเพียงตัวเดียวแล้วจะมีการแห่ในวันที่ทำพิธีเข้าสู่หนัด ขบวนแห่จะมีผู้เบิกทาง ผู้ถือพานบายศรี ขบวนอาวูช กริชและหอก และจะมีผู้ประโคมดนตรีและรำรำลีละ สุดขบวนจะเป็นตัวนกที่มีกานหามหรือลากด้วยล้อเลื่อน ก่อนจะเริ่มแห่กัน ผู้ทำหน้าที่โตะมุเต็ง(ผู้ขริบหนังหุ้มปลายอวัยวะเพศ) จะจุดเทียนและรำคาถาอาคมแล้วเดินเวียนซ้ายรอบนก 3 รอบ แล้วเดินย้อนกลับมาอีก 1 รอบ จึงให้ผู้ที่เข้าพิธีสูหนัดขึ้นนั่งบนหลังนกทางขวา จากนั้นโตะมุเต็งจะรำคาถาอาคมและทำพิธีเชือดคอนก เป็นอันเสร็จพิธี ในการแห่กันประกอบพิธีดังกล่าวจะมีความเชื่ออยู่หลายประการ เช่นเมื่อนกวางอยู่ก่อนจะเริ่มขบวนแห่ ห้ามมิให้ผู้ใดเดินผ่านหน้านกเป็นอันขาด มิฉะนั้นจะเกิดภัยต่างๆ นานา จึงต้องมีการปักไม้ไว้ข้างหน้านกให้เห็นเป็นที่สังเกต เมื่อผู้จะเข้าทำพิธีสูหนัดนั่งบนหลังนกจะต้องมีพี่เลี้ยงขึ้นไปนั่งด้วย และกรณีชาวบ้านจัดกันเองจะต้องให้ผู้ที่มีเชื้อสายเจ้าเมืองขึ้นไปนั่งด้วยอีกคนหนึ่ง เมื่อโตะมุเต็งทำพิธีเชือดคอนกแล้ว ต้องนำหัวนกไปเก็บไว้ในที่สมควร

หรือการที่นำเอาลักษณะของนกลในตำนานที่มีลักษณะแปลกน่าเกรงขามและมีพลังอำนาจ มาสร้างำเลงในอาวุธประจำกายของชาวบ้าน เช่น การสร้างกริชซึ่งเป็นอาวุธประจำตัวที่นิยมกันในภาคใต้ ประเภทมาแลเจ็บ ประเภทอินโตมิเจ็บและประเภทโกส่เดียง กริชเป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงความเป็นชายชาติวีรฐานะทางสังคม ฐานะทางเศรษฐกิจ และยศฐานบรรดาศักดิ์ของเจ้าของ หรือสายตระกูล กริชแบบที่มีลักษณะเป็นรูปหัวนกพังกะ (ulu pekaka) เป็นรูปหัวนกลในเทพนิยาย อันเป็นลักษณะเด่นของช่างกริชตระกูลปัดดาณี จะมีลักษณะเป็นนกที่มีหัวเงี้ยวปากสีแดงอมเหลือง ถือว่ามีพลังและป้องกันภัยให้กับเจ้าของ

เช่นเดียวกับการศึกษาของ วรณศักดิ์พิจิตร บุญเสริม เขียนไว้ในวารสารอีสานศึกษา ฉบับอนุรักษณ์มรดกไทยปีที่ 5 ฉบับที่ 1 เมษายน 2536 : 109-110 เรื่องนกกหัสติสิงค์ในภาคใต้ แม้ว่าประชาชนส่วนใหญ่โดยเฉพาะใน 4 จังหวัดชายแดนจะนับถือศาสนาอิสลาม แต่ก็มีเรื่องราวเกี่ยวกับนกกหัสติสิงค์ที่มีปรากฏเช่นกัน โดยเฉพาะในพิธีกรรมที่เรียกว่า “ประเพณีแห่นก” เพื่อเป็นเครื่องต้อนรับแขกคนผู้เป็นแขกบ้านแขกเมืองสำคัญ โดยมีการประดิษฐ์นกพิเศษหรือนกสวรรค์ ที่เข้าเขบวนแห่ 4 คือ ลักขมานอ ขาขมาสุรช อารุชอ และชิงอ โดยเฉพาะชิงอนั้น ตรงกับความเชื่อของไทยว่านกกสิงค์ หรือนกกหัสติสิงค์ เทราะมิงวง มีงา

อาจจะกล่าวได้ว่า หากจะเปรียบเทียบจากคติความเชื่อของชาวพื้นเมืองในภาคใต้ของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวไทยมุสลิมใน 3 จังหวัดชายแดน ยะลา นราธิวาส และปัตตานี กลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวมีความเชื่อที่เชื่อมโยงกับนกสวรรค์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับนกกหัสติสิงค์ของภาคเหนือและภาคอีสาน คือ เป็นนกที่มีความพิเศษ มาจากสวรรค์ มีลักษณะร่างกายแตกต่างจากนกทั่วไปมีรูปร่างใหญ่โต สวยงาม และน่าเกรงขาม มีลักษณะทรงพลังและมีความขลังตามพลังของการอธิบายในตำนานต่างๆ เช่น นกขมาขะสุรช หรือ นกกาตะสุระ เป็นต้น ซึ่งนกโบราณเหล่านี้ปรากฏในรูปธรรมนิยมเฉพาะอย่างยิ่ง การจัดขึ้นเพื่อบุคคลสำคัญในสังคมนั้นๆ เช่น ผู้ปกครอง เจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน เจ้าเมือง หรือในบางรัฐพิธีต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง ซึ่งจะมีการจัดขบวนแห่นกเป็นการเฉลิมฉลอง หรือเป็นการปรากฏตัวของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่จะต้องมีการจัดเตรียมขบวนและพิธีการต่างๆ มากมาย

การประกอบพิธีเกี่ยวกับนกกหัสติสิงค์นี้จะมีความขลัง และมีความซับซ้อนของขั้นตอน รวมทั้งมีข้อปฏิบัติหรือข้อห้ามเป็นการเฉพาะ รวมถึงการบวงสรวงทุกครั้งที่จะเชิญนกร่วมพิธีหรือการที่จะต้องมีชนชั้นเชื้อสายเจ้ามาเข้าร่วมพิธีกรรมในกรณีที่เป็นการแห่นกของชนชั้นสามัญชนในงานเข้าพิธีสุหนัด และการที่มีการประดิษฐ์กริชที่มีหัวนกลเป็นสัญลักษณ์บนอาวุธที่มีความสำคัญยิ่งของชาวไทยมุสลิม สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนตอกย้ำความสำคัญหรือโลกทัศน์ที่มีต่อนกพิเศษที่มีพลังในการคุ้มครองปกครองปกป้องรักษาอีกทั้งประเพณีแห่นกของจังหวัดปัตตานี กล่าวได้ว่า เป็นประเพณีสำคัญของท้องถิ่น ซึ่งมีส่วนช่วยให้เกิดการรวมตัว ร่วมกิจกรรมกันของชาวท้องถิ่น เป็น

¹ วรณศักดิ์พิจิตร บุญเสริม, “นกกหัสติสิงค์,” อีสานศึกษาฉบับอนุรักษณ์มรดกไทย (เมษายน

ประเพณีซึ่งมีส่วนช่วยส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปะคนตรีท้องถิ่นให้คงอยู่ แสดงถึงภูมิปัญญาแล้ว วัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวปัตตานี ที่สืบเนื่องจากอดีตมาสู่ปัจจุบันด้วย

- นกหัสดีลิงค์ในพิธีกรรมภาคกลาง

นกหัสดีลิงค์ที่ปรากฏในภาคกลางเป็นการสร้างศิลปกรรมเพื่อใช้ในพระราชพิธี พระบรมศพของกษัตริย์ ดังปรากฏภาพจิตรกรรมรูปนกหัสดีลิงค์ ซึ่งเป็นภาพร่างในการผูกหุ่นรูป สัตว์หิมพานต์เพื่อใช้เข้ากระบวนแห่พระบรมศพและพระศพเจ้านายบางพระองค์ เขียนขึ้นในสมัย รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเขียนให้มีรูปนุษย์ยกสำหรับวางผ้าไตรและเครื่องไทยทานไว้ บนหลังด้วย ลักษณะรูปแบบของนกหัสดีลิงค์จากสมุดไทยคำได้เขียนร่างเป็นภาพนกหัสดีลิงค์ ที่มี ส่วนของศีรษะคล้ายศีรษะนก แต่มีจงอยปากบนยื่นยาวออกมาเป็นงวงข้างและมิงา ส่วนของลำตัวมี ปีก มีขา มีหางเป็นอย่งนก เหตุที่มีนุษย์ยกตั้งอยู่บนหลังนกหัสดีลิงค์นั้นก็เพราะว่าเมื่อเวลาอัญเชิญ พระบรมศพไปสู่พระเมรุ จะใช้นุษย์ยกนั้นเป็นที่ตั้งภชนะรองรับไทยทานวัตถุสำหรับถวายพระที่ พระเมรุ ครั้นถึงพระเมรุแล้วก็นำหุ่นรูปสัตว์หิมพานต์รวมถึงนกหัสดีลิงค์ เข้าไว้ ณ โรงรูปสัตว์ ที่รายรอบไปในราชวัตร หรือฐานพระเมรุนั่นเอง ยังมีการกล่าวถึงนกหัสดีลิงค์จากข้อความใน สาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรง พระนิพนธ์ ทูลตอบสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องสัตว์ป่าหิมพานต์ ความว่า

“พระดำรัสตามพระดำริ ว่าสัตว์หิมพานต์เดิมทีคงมีน้อย แล้วมาปรุงขึ้นสำหรับการ พระเมรุจึงมีมากนั้น เป็นการถูกแท้ทีเดียว ดำรัสสัตว์หิมพานต์ก็เห็นมีแต่ดำรัสทำสำหรับการพระ เมรุเท่านั้นดำรัสตัวจริงไม่เห็นมี หมกคดีเสียที่รูปสิ่งห้กับราชสีห์ก็เข้าใจว่าเป็นคนละอย่าง ทำรูป สิ่งไปอย่างหนึ่งรูปราชสีห์ไปอีกอย่างหนึ่ง ได้เคยสังเกตมาแล้ว รูปราชสีห์ คชสีห์นั้นมีมา แล้วแต่อินเดีย รูปนกหัสดีลิงค์มีแต่หัว ไม่มีงวงมิงา เป็นอย่งนกอินทรีเท่านั้นเอง เว้นแต่เถียวเอา ซ้างไปกินตั้งสองสามตัว แสดงว่าใหญ่”¹²

นกหัสดีลิงค์ที่ปรากฏในภาคกลางนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อเรื่อง สัตว์ในป่าหิมพานต์ที่อยู่รายล้อมเขาพระสุเมรุซึ่งนกหัสดีลิงค์เป็นสัตว์วิเศษรู้ทางไปสวรรค์ดังนั้น จึงเป็นสัตว์หิมพานต์ชนิดหนึ่งที่ถูกเลือกให้เป็นเครื่องหมายของการเดินทางไปสู่สวรรค์จึง สอดคล้องกับเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาอันโยงไปถึงการประกอบพิธีศพที่ทางภาคกลางได้นำคติ ความเชื่อเรื่องไตรภูมินี้เข้ามาประกอบในพระราชพิธีพระศพของพระมหากษัตริย์ด้วย

¹² ยิ้ม ปิ่นทองกูร, สมุดภาพสัตว์หิมพานต์ จากสมุดไทยคำของหอสมุดแห่งชาติไทย, พิมพ์ครั้งที่ 1(กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2525) หน้า 11.

- นกหัสดีลิงค์ในพิธีกรรมภาคอีสาน

นิทานไทยหลายเรื่องกล่าวถึงนกยักษ์จับมนุษย์กินเป็นอาหาร เจ้าเมืองต้องเอาลูกสาวซ่อนไว้ในถ้ำหรือในถ้ำเช่นเรื่อง คาวี จำปาสี่ต้น นกยักษ์นี้ทางอีสานเรียกฮ้างใหญ่ในสุวรรณวงศ์ชาดา เรียกว่า นกหัสดีลิงค์ ซึ่งเป็นเรื่องเดียวกันกับตำนานนกหัสดีลิงค์ในพิธีกรรมเผาศพของชาวอุบล ตำนานนกหัสดีลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานีมีว่าสมัยโบราณหลายพันปีมาแล้ว ในนครตักกะศิลา เชียงรุ่งแสนหวีฟ้ามหานคร พระมหากษัตริย์แห่งนครนั้นถึงแก่สวรรคต ตามธรรมเนียมต้องอัญเชิญพระศพออกไปเผาปนกิจที่ทุ่งหลวง ในครั้งนั้นพระมหาเทวีให้จัดการพระศพตามโบราณประเพณีได้ให้พระศพออกจากพระราชวังไปยังทุ่งหลวงเพื่อถวายพระเพลิงขณะนั้นมีนกสักกะไดลิงค์หรือนกหัสดีลิงค์ซึ่งกินเนื้อสัตว์เป็นอาหารบินมาจากป่าหิมพานต์ นกได้เห็นพระศพคิดว่าป็นอาหารของเขาจึงบินโฉบลงมาเอาพระศพจะไปกิน เมื่อพระมหาเทวีเห็นเช่นนั้นก็ประกาศให้คนดีต่อสู้นกหัสดีลิงค์เพื่อเอาพระศพคืนมา คนทั้งหลายก็อาสาต่อสู้นกหัสดีลิงค์ไม่ได้ ถูกนกหัสดีลิงค์จับกินหมด ในครั้งนี้ธิดาแห่งพญาดักกะศิลาจึงเข้ารับอาสาสู้นกหัสดีลิงค์นั้นนางมีนามว่าสีดา นางได้ใช้ศรอาบยาพิษยิงนกหัสดีลิงค์ นกหัสดีลิงค์ถึงแก่ความตายตกลงมาพร้อมพระศพแห่งกษัตริย์องค์นั้น พระมหาเทวีจึงโปรดสั่งให้ช่างทำเมรุคือหอแก้วบนหลังนกหัสดีลิงค์แล้วเชิญพระศพขึ้นประดิษฐานบนหลังนกหัสดีลิงค์ แล้วถวายพระเพลิงไปพร้อมกัน¹³

จากตำนานที่กล่าวมานั้นพบว่านกหัสดีลิงค์ หรือนกยักษ์มีบทบาทสำคัญเป็นตัวละครที่มีความโดดเด่นในการดำเนินเรื่องเป็นอย่างมาก ข้อที่น่าสังเกตก็คือในตำนานดังกล่าวผู้หญิง (เจ้าแม่สีดา) เป็นผู้ปราบนกได้ซึ่งต่างจากในนิทานทั่วไปซึ่งพระเอกจะเป็นผู้ปราบนกเสมอ ซึ่งจากตำนานแสดงให้เห็นว่าหญิงที่สามารถปราบนกได้จะมีเชื้อสายกษัตริย์มีแรงใจที่ผลักดันให้มุ่งมั่นมานะในการต่อสู้เป็นอย่างมาก

ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับนกหัสดีลิงค์ในภาคอีสานคือประเพณีการปลงศพ ถือเป็นปฏิบัติกับชนชั้นเจ้านายที่มีเชื้อสายเป็นพระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองเมือง และพระเถระเท่านั้น โดยประเพณีการปลงศพแบบนกหัสดีลิงค์นี้จะปรากฏอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสานได้แก่ จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดยโสธร จังหวัดอำนาจเจริญ จังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดอุบลราชธานี โดยมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่คล้ายคลึงกันคือการสร้างเมรุลอยรูปนกหัสดีลิงค์ หากแต่จังหวัดอุบลราชธานีจะมีความโดดเด่นในเรื่องของการประกอบพิธีคือเป็นเพียงจังหวัดเดียวในประเทศไทยที่มีการรำนกหัสดีลิงค์โดยมีนางเทียมเจ้านางสีดาเป็นผู้รำนกมีอาวุธประจำกายคือศร โดยมีความเชื่อว่าเมื่อมีการรำนกให้ตายแล้วจึงประกอบพิธีทางสงฆ์แล้วเผาทั้งนกหัสดีลิงค์และศพนั้นจะเป็นผู้นำดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สรวงสวรรค์ ซึ่งจังหวัดอื่น ๆ ที่ประกอบพิธี

¹³ สัมภาษณ์ บำเพ็ญ ฅ อุบล, ครูภูมิปัญญาไทยรุ่นที่ 2 ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณีประจำปี พุทธศักราช 2545, 1 ตุลาคม 2549.

ทำศพแบบนักษัตรลึงค์จะไม่มีผู้รำน่านเนื่องจากไม่มีนางเทียมเจ้านางสีดาที่เป็นเชื้อสายมาจาก กษัตริย์จึงไม่มีผู้ที่สามารถรำน่านนี้ได้ จะมีเพียงตัวแทนผู้ประกอบพิธีหรือที่เรียกว่า พราหมณ์ กล่าวคำขอขมานกษัตริย์ลึงค์และศพให้การประกอบพิธีเผาศพนี้ผ่านพ้นไปได้ด้วยดีหลังจากนั้นจึง เป็นเพียงการประกอบพิธีทางสงฆ์เท่านั้น

2.3 นกษัตริย์ลึงค์กับพิธีกรรมการทำศพในจังหวัดอุบลราชธานี

ที่มาของการสร้างเมรุณกษัตริย์ลึงค์ของจังหวัดอุบลราชธานีสืบเค้าจากเรื่องเล่าพื้นเมือง เชียงรุ่งว่าด้วยการสร้างเมรุรูปสัตว์ได้ว่า “ตามประเพณีปฏิบัติของเชียงรุ่งเมื่อเจ้านายถึงแก่พิราลัย จะมีการสร้างปราสาทใหญ่ 5-6 หลัง ทำรูปสัตว์ชนิดหนึ่งเรียก “ลวง” ลักษณะคล้ายพญานาค มีปีกและหางวางไว้ในปราสาทซึ่งตรงกลางบรรจุโลงศพ¹⁴ สิบสองปีนาคำรงความมั่นคงเพื่องฟู อยู่ 100 กว่าปี ก็ถูกรุกรานอีกครั้งโดยชาวมองโกล และตกอยู่ในการปกครองของจีนอีกครั้งในปี พ.ศ. 1835 การสิ้นสุดอำนาจการปกครอง และการยอมรับอำนาจของมองโกล เมื่อรัชกาลที่ 33 เมื่อพระเจ้ากรุงจีนส่งตราหัวเสื่อ(จุ่มกาบหลายคำ)มาให้เป็นตราแผ่นดินแทนตรา นกษัตริย์ลึงค์ การ เปลี่ยนชื่อเจ้าผู้ครองนคร จากชื่อภาษาไทย เป็นภาษาจีน เริ่มขึ้นในยุคนี้ เจ้าผู้ครองนครชาวไทย ล้วนถูกเรียกว่าเจ้าแสนหวีฟ้า¹⁵ เมื่อ พ.ศ. 1835 มาเกิดความวุ่นวายภายในบ้านเมืองอัน เนื่องมาจากการแย่งชิงราชสมบัติและความวุ่นวายภายนอก เช่น พม่า จีน จากการรุกรานแย่งชิงดินแดนโดย ทำให้เชื้อพระวงศ์เชียงรุ่งต่างพากันอพยพแยกย้ายหนีภัยสงครามมาตั้งรกราก สร้างบ้านเมืองใหม่ในอาณาจักรใกล้เคียง เช่น อาณาจักรล้านนา อาณาจักรล้านช้าง เป็นเหตุให้ธรรมเนียมการเผาศพเจ้านายบนเมรุรูปสัตว์แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยและถือปฏิบัติกัน สืบมาซึ่งพบอยู่ในภาคเหนือและภาคอีสานปัจจุบัน พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาหลักของคน ไทยมีประเพณีที่จะปลงศพด้วยการเผาเพราะเชื่อว่าวิญญาณของผู้ตายได้รับการชำระล้างจน บริสุทธิ์และจะได้ขึ้นสวรรค์สถานที่ที่ใช้เป็นที่เผาศพมีชื่อเรียกหลายอย่างตามวิธีการสร้างเช่น รัน ม้า รันเผา ตาราง เริงตะกอน จิตกาธาน เมรุ แต่ทั้งหมดนี้ก็หมายถึง กองพิน นั่นเอง¹⁶ ใน อดีตการเผาศพจัดทำขึ้นในป่า โดยใช้วิธีก่อกองพินบนพื้นดินที่จัดแจงไว้ให้สูงพอสมควร กองพิน นั้นถ้ากองพาดก่ายกันก็จะสะดวกแก่การเผาเพราะมีช่องโปร่ง ไฟลุกได้ง่าย นำศพตั้งบนกองพิน

¹⁴ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, ไทยสิบสองปันนา เอ็นอิน เอ็นอาย, เล่ม 2, (กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์สยาม, 2547), หน้า 292.

¹⁵ <http://th.wikipedia.org>

¹⁶ สถิต ไชยปัญญา และประคอง นิมมานเหมินท์, “ตาย: ประเพณี,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง 5(2542): หน้า 2320.

แล้วเอาพื้นท่อนยาววางพาดศพทั้งสองข้างให้ปลายพื้นประกบกันเป็นรูปกระโจมคลุมศพอีกที ถ้าไม่วางโลงไว้บนกองพื้นก็ปลูกเป็นร้านมั่วทำด้วยไม้สำหรับตั้งศพแล้วจึงเผา การเผาศพในบางแห่งซึ่งมีคนมากจะจัดเผาตามป่าชานนอกเมือง โดยก่อเป็นฐานสูงจากพื้นดินพอสมควร กั้นเป็นคอกสี่เหลี่ยมผืนผ้าแล้วกองพื้นวางบนศพเผาทั้งบนนั้นวิธีการเผาศพแบบนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปโดยมีตารางเหล็กรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ารองรับศพอีกที่ต่อมามีการเสริมบนฐานเผาตอนกลางขึ้นเป็นคอกเอาดินเกลี่ยทาบให้แน่นแล้วตั้งตารางเหล็กบนนั้น เวลาเผาจะยกศพไปตั้งบนเชิงตะกอนซึ่งมีหลังคาประอาหยวกอยู่ในหลังคาใหญ่อีกที่หนึ่งซึ่งมีลักษณะเป็นหลังคาซ้อนเป็นชั้นโดยมากมียอดแหลม เรียกว่า “เมรุเผาศพ”¹⁷ สมัยโบราณบุคคลธรรมดาไม่สามารถเผาศพบนเมรุเช่นในปัจจุบันได้เพราะจำกัดเฉพาะชนชั้นสูงเช่นกษัตริย์การออกแบบและก่อสร้างพระเมรุเพื่อใช้ในการประกอบพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพนั้น เป็นคติที่สืบทอดมาแต่ครั้งสมัยสุโขทัย พ.ศ. 1900 - 2000 ในความเชื่อเกี่ยวกับไตรภูมิโลกสัตถุฐาน หรือจักรวาลวิทยา ผนวกเข้าความยึดมั่นศรัทธาในลัทธิเทวราชาของพราหมณ์¹⁸ จนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ การออกแบบและก่อสร้างพระเมรุเพื่อประกอบพระราชพิธีปรากฏหลักฐานเป็นครั้งแรกในสมัยอยุธยาอันเป็นช่วงสมัยที่ลัทธิเทวราชาจากขอมเป็นที่แพร่หลายและนิยมมากกว่ายุคสมัยใดๆ¹⁹ ซึ่งตามคติเทวราชาถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นพระอิศวร หรือพระนารายณ์แบ่งภาคอวตารลงมาอำนวยการความสงบสุขในโลกมนุษย์ เมื่อถึงกำหนดสิ้นอายุก็จะเสด็จกลับสู่เขาพระสุเมรุที่ประทับจึงเกิดเป็นโบราณราชประเพณีในการเฉลิมพระเกียรติแก่พระบรมศพเป็นเทดาใสในพระโกศ และจัดสร้างสถานที่ถวายพระเพลิงอย่างวิจิตร ตกแต่งเป็นสีทอง เมรุที่ใช้กับพระบรมศพพระมหากษัตริย์จึงเรียกว่า “พระเมรุมาศ” อันหมายถึงเขาพระสุเมรุ ที่ประทับของเทพเจ้าในสวรรค์²⁰ ส่วนใหญ่เรามักคุ้นตากับพระเมรุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ ท้องสนามหลวง แต่สำหรับบางดินแดนบางแคว้นที่มีเจ้านายพื้นเมืองปกครองก็มีธรรมเนียมการสร้างพระเมรุเช่นกัน แต่จะมีลักษณะที่คงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวออกไปดังเช่นเมรุเผาศพเจ้านายพื้นเมืองรูปนกหัสดีลิงค์ จากคำบอกเล่าของคุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล ทายาทเจ้านายพื้นเมืองของอุบลราชธานียังทำให้ทราบว่า ธรรมเนียมการสร้างเมรุนกหัสดีลิงค์จะจัดขึ้นเฉพาะเจ้านายพื้นเมืองที่สืบสายตรงมาจากคณะอาญาสี่ โดยถือตามประวัติศาสตร์เมืองอุบลที่ว่ามาจากเจ้านายเชียงใหม่²⁰ ดังปรากฏในตอนท้ายของพื้นเมืองอุบลว่า

¹⁷ สถิต ไชยปัญญา และประคอง นิมมานหมินทร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า2320-2321.

¹⁸ จารุณี อินเณชยา, *ศิลปะสถาปัตยกรรมไทยในพระเมรุมาศ*, (กรุงเทพฯ: บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์จำกัด, 2539), หน้า4.

¹⁹ จารุณี อินเณชยา, เรื่องเดียวกัน, หน้า7.

²⁰ จารุณี อินเณชยา, เรื่องเดียวกัน, หน้า4.

ด้วยพิธีศพของเจ้าพระวอ เจ้าพระตา ว่า “...ถึงเมื่อตาวันคล้ายวันดี เชนพระโกศสองพ่อลูก ยอ ขึ้นใส่หลังหัตถ์ดิลกคั่นกงวงคือข้าง...” หากเป็นผู้สืบเชื้อสายในลำดับหลานลงมาจะขึ้นเมรุรูปคชสีห์ เช่นงานศพพระอุบลกิจประชากร (บุญเพ็ง บุตรีโบล) เมื่อพ.ศ. 2473 ณ วัดสุทัศนาราม เป็นต้น และผู้สืบเชื้อสายในลำดับสุดท้ายจะขึ้นเมรุรูปปราสาทแบบอีสานได้เท่านั้น²¹ นอกจากนี้การสร้างเมรุยกหัตถ์ดิลกคั่นยังรวมถึงศพพระเถระผู้เป็นหลักค้ำเมืองด้วยเช่นกัน ผู้ที่มีได้สืบเชื้อสายมาโดยตรงหรือมิใช่หลักค้ำเมืองไม่สามารถสร้างเมรุยกหัตถ์ดิลกคั่นได้เพราะถือว่าผิดธรรมเนียมหรือในภาษาถิ่นอีสานเรียกว่า “ชะล่า” จะเกิดความเดือดร้อนนุ่นวาย และการสร้างเมรุยกหัตถ์ดิลกคั่นให้แก่ผู้ตายยังถือเป็นการแสดงอิสริยยศ ฐานันดรศักดิ์ของผู้ตายให้ปรากฏแก่สายตาของบุคคลทั่วไปรวมถึงเป็นการแสดงความเคารพเคารพวาระสูงสุดต่อผู้ตายในวาระสุดท้ายด้วย

ประเพณีการเผาศพแบบยกหัตถ์ดิลกคั่นในภาคอีสานมีความสอดคล้องกับตำนานเรื่องยกหัตถ์ดิลกคั่นเล่าโดยพ่อบ้ำเพ็ญ ณ อุบล ผู้สืบสกุล ณ อุบล จากเจ้าเมืองอุบลราชธานี ได้เล่าว่า ตำนานการทำศพแบบยกหัตถ์ดิลกคั่นกล่าวว่า นคร ๆ หนึ่งชื่อนครเข็ญรุ่งตักศิลา พระเจ้าแผ่นดินถึงแก่สวรรคต พระมเหสีนำพระบรมศพแห่แหนไปถวายพระเพลิงนอกเมือง นกสักกะไดลึงคั่นบินจากป่าหิมพานต์มาเห็นเข้าจึงได้โฉบลงแย่งพระศพ พระมเหสีให้หาคนที่จะสู้แข่งเอาพระศพคืน ในที่สุดมีหญิงสาวผู้หนึ่งชื่อ เจ้านางสีดาเป็นบุตรของมหาราชา อาสาต่อสู้ยกหัตถ์ดิลกคั่น เจ้านางสีดา มีวิชายิงศรเป็นเยี่ยม ได้ใช้ศรยิงถูนกไกใหญ่ตกลงมาถึงแก่ความตาย พระมเหสีจึงให้ประกอบพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพร้อมนกใหญ่ จนกลายเป็นธรรมเนียมสำหรับเจ้านายเชื้อสายจำปาศักดิ์ว่าเมื่อถึงแก่อนิจกรรม แล้วให้ทำพระเมรุรูปนกประกอบห่อแก้วแล้วเชิญศพขึ้นตั้ง ชักลากออกไปบ้ำเพ็ญพระกุศลครบถ้วน 3 วันจึงเผา เจ้าภาพจะจัดพิธีทอดผ้าทางศาสนาเสียก่อนจากนั้นต้องมีพิธีฆ่านกกแล้วเผาทั้งศพทั้งนก โดยมีคนทรงหรือนางเทียมเจ้านางสีดาทำพิธีบวงสรวงในตอนเช้าก่อนเที่ยงแล้ว ก็เข้าประทับทรง แล้วทรงเครื่อง สวมหมวก ถือศร แล้วร่ายรำไปขึ้นเสลี่ยงเข้ากระบวนแห่ไปบริเวณงานศพที่มีนกใหญ่หรือนกหัตถ์ดิลกคั่นตั้งอยู่ โดยมีคณะพิณพาทย์ 1 ชุด แคนและคนเป่า 1 คน ฉิ่งและคนตี 1 คน บรรเลงดนตรีไปเรื่อย ๆ เมื่อไปถึงบริเวณงานกระบวนนางทรงฆ่า นกก็จะแห่ไปรอบๆ นกและทำท่าล่อหลอกนก ฝ่ายนกเมื่อเห็นคู่ต่อสู้ไปถึงก็จะยกวงร้อง เสียงดังและกลอกตา กระพือปีก แกว่งหู หันหน้าเข้าไปสนทนากันประหนึ่งต่อสู้กัน ฝ่ายข้างนางทรงฆ่า นก พอได้จังหวะก็แผลงศรใส่นก เมื่อศรปักอกนก คนอยู่ข้างในร่างนกก็จะเทน้ำสีแดงที่เตรียมไว้ ออกมาตามรู ลูกศรประหนึ่งนกหลังเลือด เมื่อนกถูกลูกศรก็จะดิ้นรนจนเจ็บไป งวงตก ตาหลับ

²¹ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี, “พิธีเผาศพแบบยกหัตถ์ดิลกคั่น,” เอกสารประกอบนิทรรศการพิเศษเนื่องในวันพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ประจำปี ๒๕๔๘ สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี พ.ศ.2548. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

เป็นสัญญาณว่านกตาย ช่างนกก็จะนำผ้าขาวมามัดส่วนหัวนก แล้วหันหน้ากไปทางที่ศพตั้งอยู่ เป็นอันเสร็จพิธีขนานก แล้วเตรียมการเผาศพ หลังจากเผาจนแห้งและเมรุแล้ว คี้นนั้นจะมีมหรสพแสดงไปด้วย รุ่งเช้าเก็บอัฐิและอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตายแล้วนำอัฐิไปก่อธาตุมรดจตุตไปเป็นอันเสร็จพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์

2.4 สรุป

ความเป็นมาของนกหัสติลิงค์เริ่มจากเมื่อสมัยพุทธกาลในอินเดียเกิดความเชื่อเรื่องไตรภูมิที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาลมีป่าหิมพานต์ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ จากความเชื่อดังกล่าวถูกถ่ายทอดออกมาในรูปแบบวรรณกรรม และศิลปกรรมต่างๆในดินแดนสุวรรณภูมิ ดังความเชื่อเรื่องสัตว์วิเศษหรือสัตว์หิมพานต์นำทางผู้ตายไปสู่สวรรค์ตามคติลัทธิเทวราชาว่าเมื่อกษัตริย์ตายไปต้องกลับไปยังเขาพระสุเมรุดังเดิมจึงมีการนำสัตว์ในจินตนาการมาสร้างเป็นศิลปกรรมรูปสัตว์ต่างๆ เพื่อเป็นราชยานประกอบพิธีศพดังที่พบพิธีทำศพที่มีการสร้างสัญลักษณ์เป็นรูปสัตว์วิเศษต่างๆ ในดินแดนสุวรรณภูมิ เช่น ในประเทศไทยมีการสร้างเรือนาคเพื่อใช้ในขบวนแห่พระศพของกษัตริย์ซึ่งมีหลักฐานอยู่ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระไชยราชาธิราช ยุคต้นกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 1893 ในประเทศกัมพูชาเมื่อมีงานออกพระเมรุจะเชิญพระศพด้วยรถที่แต่งเป็นนาค ในเกาะบาหลี่ประเทศอินโดนีเซียมีการนำสัตว์วิเศษได้แก่ นาค นกยักษ์ และโคอุสุภราชมาสร้างเป็นราชยานในการเคลื่อนพระศพ และยังมีการใช้ศรยิงไปยังนาค เช่นเดียวกับการประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานีคือ นางเทียมเจ้านางลีดาใช้ศรในการยิงเพื่อฆ่านกหัสติลิงค์ ในประเทศลาว มีการสร้างเมรุรูปสัตว์ที่ทำเฉพาะกับชนชั้นเจ้าเมืองและพระเถระ โดยมีธรรมเนียมการสร้างเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์เช่นเดียวกันกับจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งการประกอบพิธีศพกับสัตว์นี้เกิดจากความเชื่อเรื่องสัตว์ในป่าหิมพานต์จะนำดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สวรรค์ จากความเชื่อเรื่องนกหัสติลิงค์นั้นได้ปรากฏหลักฐานอันเป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุต่างๆ คือ ในประเทศอินเดีย นิยมสร้างศิลปกรรมที่มีลักษณะเป็นสัตว์ผสมและมีการปรับเข้ากับคติความเชื่อที่เกี่ยวกับเรื่องไตรภูมิ เรื่องจักรวาล และเรื่องป่าหิมพานต์ ในช่วงระยะต่อมาก็ได้พบจิตรกรรมรูปนกหัสติลิงค์เป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ผนังถ้ำเอโโลรา และพบประติมากรรมรูปนกหัสติลิงค์ที่ฐานเทวาลัย ณ เทวสถานไกรลาสนาถในประเทศอินเดียและได้มีการนำไปใช้เป็นประติมากรรมตกแต่งอาคาร ศาสนสถานอย่างแพร่หลายทั้งในประเทศอินเดียและประเทศที่ได้รับอิทธิพลทางด้านศิลปวัฒนธรรมจากอินเดีย

ความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์ในตำนานพระพุทธศาสนาเผยแพร่อในดินแดนสุวรรณภูมิเมื่อประมาณ พ.ศ. 200 – 300 รวมทั้งประเทศไทยที่ได้รับแนวคิดนี้มาด้วย ดังปรากฏหลักฐานต่อเนื่องตามลำดับสมัย ซึ่งพบตามโบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับศาสนสถานต่างๆ รวมไปถึงความ

เชื่อเรื่องสัตว์ในป่าหิมพานต์ที่อยู่รายล้อมเขาพระสุเมรุที่มีมากมายหลายพันธุ์ โดยเริ่มจากการพบหลักฐานในสมัยทวาราวดีเมื่อ พ.ศ. 900 เป็นต้นมาอันได้แก่ ศิลปะปูนปั้นประดับฐานจุลประโทนจังหวัดนครปฐม ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 1600 พบทับหลังรูปนกหัสติลิงค์ที่ปราสาทประธานของปราสาทเขาพนมรุ้งและปราสาทหินพิมาย อีกทั้งในช่วงเวลาเดียวกันนี้คือ พ.ศ. 1600 – 1800 ทางตอนเหนือของประเทศไทยพบศิลปะแบบเชียงแสน ประติมากรรมรูปนกหัสติลิงค์หล่อด้วยโลหะประดับที่ฐานพระพุทธรูป ซึ่ง พ.ศ. 1800 – 1900 ในจังหวัดสุโขทัย ประเทศไทยพบประติมากรรมเครื่องปั้นดินเผารูปนกหัสติลิงค์ในศิลปะแบบสุโขทัยซึ่งมีลักษณะเป็นเครื่องสังคโลกเช่นกัน ในราว พ.ศ. 2000 พบแผ่นทองคำลวดรูปนกหัสติลิงค์ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และเมื่อพ.ศ. 2325 สมัยรัตนโกสินทร์ได้มีการบันทึกภาพจิตรกรรมเขียนในสมุดไทยโบราณโดยเขียนรูปนกหัสติลิงค์เป็นยันตร์เพื่อใช้ในพิธีจับช้างซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของตำราช้างฉบับสมุดไทย สกุลช่างรัตนโกสินทร์และในสมัยรัชกาลที่ 3 พบจิตรกรรมประกอบการผูกหุ่นที่บันทึกลงสมุดไทยคำ

จากหลักฐานของนกหัสติลิงค์แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยมีความเชื่อว่านกหัสติลิงค์เป็นสัตว์ประเสริฐมีกำลังมหาศาลจนต้องนำทัศนคติความเชื่อมาสร้างเป็นงานศิลปะและงานศิลปกรรมต่างๆ รูปแบบของศิลปกรรมเหล่านี้มีอิทธิพลอย่างยิ่งในการสร้างเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์และมีความคิดว่านกหัสติลิงค์มีลักษณะเป็นสัตว์ผสมคือมากกว่าสองชนิดโดยมีความเชื่อเกี่ยวกับหงส์ ครุฑ และ ช้างรวมกัน จนกลายเป็นนกหัสติลิงค์ที่มีพลังกำลังมหาศาลยิ่งใหญ่และพบความเชื่อเรื่องนกหัสติลิงค์ในประเพณีและวรรณกรรมศาสนาในแต่ละภูมิภาคของไทยได้แก่ ในภาคเหนือ กล่าวถึงตำนานการสร้างเมืองหริภุญไชยเมื่อ ประมาณ พ.ศ.1310-1311 และปรากฏประเพณีการเผาศพแบบนกหัสติลิงค์ของพระนางวิสุทธิเทวี เจ้านครเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2121 และยังมีการประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์ของพระเถระซึ่งจะจัดขึ้นบ่อยประมาณปีละ 2 – 3 ครั้งต่อปีขึ้นอยู่กับจำนวนการเสียชีวิต จัดในแถบจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง เป็นต้นส่วนภาคใต้เป็นพิธีแห่นกยักษ์เพื่อเป็นการต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองเพื่อแสดงความจงรักภักดีแก่เจ้านายใหญ่ ชนชั้นเจ้านาย เจ้าเมือง หรือในพิธีเปิดการแข่งขันกีฬาในเขตจังหวัด ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส โดยมีการสร้างนกยักษ์ที่มีลักษณะแตกต่างกันออกไป แต่นกยักษ์ในที่นี้ยังมีลักษณะเช่นเดียวกับนกหัสติลิงค์คือมีงวง และงา ประกอบด้วย โดยมีชื่อว่า ชิงอ ในภาคกลาง ได้ปรากฏเรื่องราวของสัตว์หิมพานต์ที่ใช้สำหรับการพระเมรุของพระมหากษัตริย์ โดยการสร้างสัตว์หิมพานต์เพื่อใช้ตกแต่งฐานพระเมรุและใช้ในขบวนแห่พระศพ โดยปรากฏนกหัสติลิงค์ที่ใช้ประกอบขบวนแห่พระศพในสมัยรัชกาลที่ 3 อันเป็นการแสดงถึงความเชื่อเรื่องการส่งดวงวิญญาณของผู้ตายไปยังเขาพระสุเมรุโดยมีบรรดาสัตว์หิมพานต์ต่าง ๆ เป็นราชยานในการเดินทางไปยังที่แห่งนั้น สำหรับนกหัสติลิงค์ในตำนานและประเพณีทางภาคอีสานจะโดดเด่นในเรื่องของพิธีศพ จะพบได้ในแถบจังหวัด มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร ศรีสะเกษ อำนาจเจริญและจังหวัดอุบลราชธานี โดยมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่คล้ายคลึงกันคือการสร้างเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์

จังหวัดอุบลราชธานีจะมีความโดดเด่นในเรื่องของการประกอบพิธีคือเป็นเพียงจังหวัดเดียวในประเทศไทยที่มีการรำนกหัสติลิงค์โดยมีนางเทียมเจ้านางสีดาเป็นผู้รำนกมีอาวุธประจำกายคือศร โดยมีความเชื่อว่าเมื่อมีการรำนกให้ตายแล้วจึงประกอบพิธีทางสงฆ์แล้วเผาทั้งนกหัสติลิงค์และศพนั้นนก็จะเป็นผู้นำดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สรวงสวรรค์ ซึ่งจังหวัดอื่น ๆ ที่ประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์จะไม่มีผู้รำนกเนื่องจากไม่มีนางเทียมเจ้านางสีดาที่เป็นเชื้อสายมาจากกษัตริย์จึงไม่มีผู้ที่สามารถรำนกนี้ได้ จะมีเพียงพราหมณ์กล่าวคำขอขมานกหัสติลิงค์และศพให้การประกอบพิธีเผาศพนี้ผ่านพ้นไปได้ด้วยดีหลังจากนั้นจึงเป็นเพียงการประกอบพิธีทางสงฆ์เท่านั้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

การจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี

จังหวัดอุบลราชธานีเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยมีการสืบทอดประเพณีที่สำคัญต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา เช่น ประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา ซึ่งเป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันมาอย่างต่อเนื่องทุก ๆ ปี จนกลายเป็นประเพณีที่มีความยิ่งใหญ่และสร้างชื่อเสียงให้กับจังหวัดอุบลราชธานีทั้งภายในและต่างประเทศได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้บรรพบุรุษชาวอุบลราชธานียังมีการสืบทอดประเพณีการทำศพแบบนักษัตรลึงค์ซึ่งถือว่าเป็นการประกอบพิธีทำศพที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นและเป็นเพียงจังหวัดเดียวที่มีนางเทียมเจ้านางเสียดผู้สืบเชื้อสายมาจากชนชั้นเจ้านายของเมืองเชียงรุ่ง มาประกอบพิธีการรำนักษัตรลึงค์ก่อนพิธีเผาศพ ซึ่งการประกอบพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์นี้ถือว่าเป็นสืบทอดความสำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์ของชาวอุบลราชธานีว่ามาจากเมืองเชียงรุ่งซึ่งตั้งอยู่เหนือประเทศไทยหรือทางตอนใต้ของจีนในปัจจุบัน การจัดพิธีศพนี้มีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งต่อชนชั้นเจ้านาย เจ้าเมือง และพระเถระชั้นผู้ใหญ่ในจังหวัดอุบลราชธานี ดังที่ผู้วิจัยจะศึกษารูปแบบการจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี โดยกล่าวถึงลักษณะรูปแบบทางศิลปกรรมของนักษัตรลึงค์ลำดับขบวนแห่และองค์ประกอบของแต่ละขบวน

3.1 การจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี

การจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์ในจังหวัดอุบลราชธานีเริ่มตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2316 ในคราวที่พระวอนำผู้คนอพยพจากหนองบัวลุ่มภูหรือจังหวัดหนองบัวลำภูในปัจจุบัน มาตั้งถิ่นฐานในเขตจังหวัดอุบลราชธานี เมื่อผู้ที่มีเชื้อสายอัญญาสี่ หรือพระเถระชั้นผู้ใหญ่ถึงแก่กรรมภาพ ต้องจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์เพื่อแสดงถึงเกียรติยศอันสูงส่งของผู้ตาย ต้องจัดขบวนแห่นักษัตรลึงค์ไปประกอบพิธี ณ ลานทุ่งศรีเมือง มาภายหลัง เมื่อกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เป็นข้าหลวงต่างพระองค์ปกครองเมืองอุบลฯ ให้ยกเลิกประเพณีการเผาศพที่ทุ่งศรีเมือง เมื่อ พ.ศ.2451 เนื่องจากทรงเกรงว่า การเผาศพที่ทุ่งศรีเมืองจะเป็นการเลียนแบบพระมหากษัตริย์ในกรุงเทพฯ ที่มีการถวายพระเพลิงพระบรมศพที่ทุ่งพระเมรุ ณ ท้องสนามหลวง และอนุญาตให้พระเถระที่ทรงคุณธรรมเมื่อมรณะภาพ ให้จัดประเพณีการทำศพแบบนักษัตรลึงค์ได้เท่านั้น¹ โดยเริ่มจากธรรมบาลมูยหลักคำเมือง เจ้าอาวาสวัดมณีวนาราม เนื่องจากกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงศรัทธาเลื่อมใส

¹ เจริญ ตันมหาพราน, ประเพณีท้องถิ่น, พิมพ์ครั้งที่1(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงแดด, 2538), หน้า17.

ท่านบรมราชา ครั่งครัดในธรรมวินัย มีความรู้ในปริยัติแตกฉานไม่แพ้พระเถระทาง
 กรุงเทพฯ เมื่อท่านบรมราชา (ผุย) ถึงแก่กรรมภาพ เสด็จในกรมสั่งให้สร้างเมรุรูปนก
 สักกะไดลึงค์ถวายเป็นเกียรติยศ ให้ชักลากออกไปบำเพ็ญกุศลที่ทุ่งศรีเมืองเช่นเดียวกับอาญาสี่
 และนับเห็นนกตัวสุดท้าย ที่ได้รับเกียรติยศให้เผาที่ทุ่งศรีเมือง หลังจากนั้นแล้วไม่มีการเผาศพที่ทุ่ง
 ศรีเมืองอีกเลย พระสงฆ์ที่เป็นพระเถระผู้ใหญ่จึงได้รับเกียรติยศให้ขึ้นนาคตั้งแต่นั้นมา

การจัดขบวนแห่กษัตริย์ลึงค์ไปยังทุ่งศรีเมือง มีรูปแบบและลำดับการจัดขบวนแห่ ดังนี้

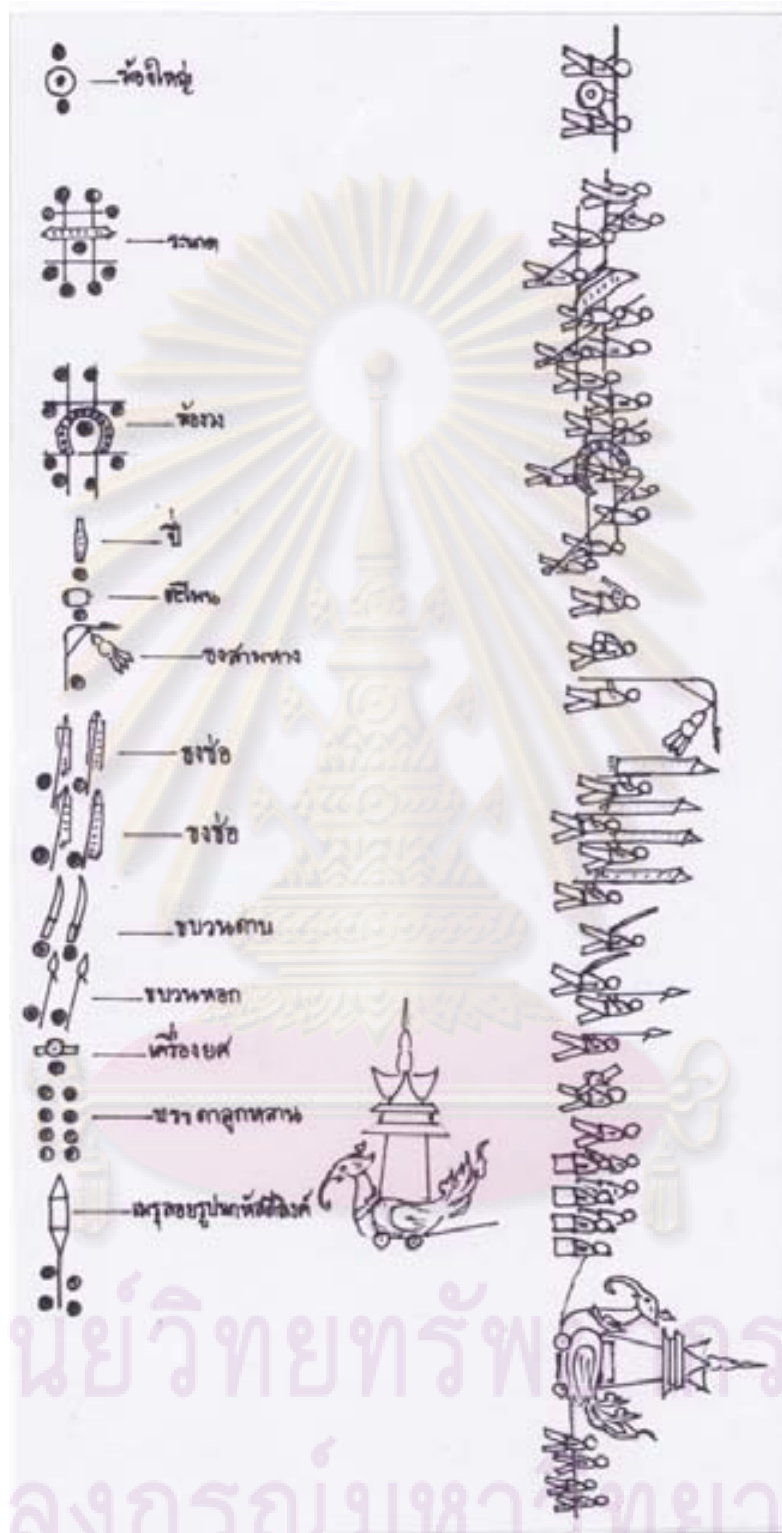
ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนผังที่ 1 : แสดงขบวนแห่เมรุนกหัสดีลิงค์ของเมืองอุบลราชธานีในอดีต

ภาพที่ 24 : แผนภูมิแสดงขบวนแห่เมรุนกหัสดีลิงค์ในอดีตของเมืองอุบลราชธานี

ที่มา : สัมภาษณ์ คุณพ่อบำเพ็ญ ฌ อุบลครุภูมิปัญญาไทยรุ่นที่ 2 ด้านปรัชญาศาสนาและประเพณี
ประจำปีพุทธศักราช 2545 ,364 ถนนอุทัยรามฤทธิ์ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ยโสธร,วันเสาร์ที่ 25
ตุลาคม พ.ศ.2551

ภาพที่ 25 : แผนภูมิรูปภาพแสดงขบวนการแห่งมรดกาศิลปะในอดีตของเมืองอุบลราชธานี
 ที่มา : วาดภาพโดย อาจารย์ยัวร์จิตร แว่นทอง ครูชำนาญการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา
 อุบลราชธานี เขต 1 โรงเรียนบ้านหนองฮีหนองแคน ต.ชีทวน อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี วันที่
 5 ตุลาคม พ.ศ. 2551

อธิบายแผนผังแสดงขบวนแห่เมรุภคหัตถ์ลึงค์ของเมืองอุบลราชธานีในอดีต

เมื่อมีการประกอบพิธีทำศพแบบภคหัตถ์ลึงค์ในเมืองอุบลราชธานีเจ้าภาพจะต้องจัดเตรียมขบวนแห่ศพเพื่อเคลื่อนย้ายศพโดยตั้งศพไว้บนเมรุลอยรูปภคหัตถ์ลึงค์จากบ้านผู้ตายไปยังช่วงหรือบริเวณลานที่ประกอบพิธีทำศพแบบภคหัตถ์ลึงค์อันประกอบไปด้วย ขบวนฆ้องใหญ่ คณะคนตรี ขบวนธงสามหาง ขบวนธงช่อ ขบวนดาบ ขบวนหอก ขบวนเครื่องยศ เหล่าบรรดาลูกหลานที่ร่วมเดินในขบวน ต่อจากนั้นจึงเป็นเมรุลอยรูปภคหัตถ์ลึงค์ และพนักงานที่คอยควบคุมในกรณีที่เมรุลอยติดขัด ให้มีความพร้อมรวมไปถึงการเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบในขบวนต้องครบถ้วน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแสดงถึงความสำคัญและฐานะของผู้ตาย ดังที่ผู้วิจัยได้ให้ความหมายและวิเคราะห์ถึงประเพณีที่มีการนำขบวนต่าง ๆ มาใช้ในการเคลื่อนศพดังต่อไปนี้

1. ขบวนฆ้องใหญ่ ประกอบด้วย คนหามฆ้องใหญ่จำนวน 2 คนต่อฆ้องใหญ่ 1 ใบ คนตี 1 คน ฆ้องใหญ่ที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 9 กำมือของผู้ชาย อายุประมาณ 25 ปี เป็นต้นไป หรือ ประมาณ 1 เมตร น้ำหนักประมาณ 9 - 10 กิโลกรัม ขึ้นไป จำนวน 1 ใบ หรือมีจำนวนมากกว่านั้นทั้งนี้แล้วแต่ความต้องการของเจ้าภาพ

ขบวนฆ้องใหญ่ หมายถึง เป็นฆ้องที่มีขนาดใหญ่ มีชื่อว่า ฆ้องหุ่ย หรือฆ้องชัย ใช้ตีเป็นสัญญาณมานานตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นสำนวน “ตีฆ้องร้องป่าวประกาศ” ใช้มากในวัดวาอารามและการเปิดงานทั่วไปมีความเป็นไทยด้วยศิลปะการตกแต่งและเสียงฟังเสนาะหู ใช้ตีกำกับจังหวะ อาจเป็นเพราะสมัยโบราณ ใช้ฆ้องชนิดนี้ตีเป็นสัญญาณในกองทัพ ปัจจุบันใช้ตีในงานพิธี ต่าง ๆ อีกทั้งเป็นการตีให้สัญญาณ นำหน้าขบวน หมายถึงขบวนเจ้าเมืองที่มีความยิ่งใหญ่ กำลังเคลื่อนขบวนมา

ภาพที่ 26 : ฆ้องหุ่ย หรือฆ้องชัย

ที่มา : วัดทุ่งศรีวิไล ต.ชีทวน อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี วันเสาร์ที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2551.

2. คณะนักดนตรี ประกอบด้วยนักดนตรีแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีสุภาพ บรรเลงดนตรีหรือที่เรียกว่า วงพิณพาทย์ หรือปี่พาทย์ หมายถึงมีระนาดเป็นเครื่องดนตรีหลัก และมีเครื่องดนตรีอื่น ๆ ประกอบ อาทิ ฆ้องวง ตะโพน ปี่ หากมีเครื่องดนตรีชนิดอื่นก็สามารถนำมาบรรเลงเสริมได้ เช่น กลองตุ้ม ฉิ่ง แตร ฯลฯ ทั้งนี้ นักดนตรีต้องมีการฝึกซ้อมเพลงร่วมกันก่อนที่จะมีการแห่ เครื่องดนตรีที่ใช้ในขบวนแห่ ได้แก่

ระนาดเอก จัดเป็นเครื่องดนตรีชนิดเครื่องตี ประกอบด้วย ลูกกระพรวน ร้อยด้วยเชือก เรียกว่า "ตีน" แขนงไว้กับรางซึ่งทำหน้าที่รองรับลูกกระพรวน (แขนงลอย ไม่ได้วางรายกับราง) และทำหน้าที่เป็นกลองเสียงด้วยผู้เล่นจะใช้ไม้ตีจำนวน 2 อัน สำหรับตีลูกกระพรวนให้เกิดเป็น ท่วงทำนองใช้ไม้แข็งในการตีซึ่งจะให้เสียงที่ฟังแล้วรู้สึกถึงความมีอำนาจ และแข็งแกร่ง ลักษณะของไม้จะใช้ฝ้ายพันให้เป็นนวมก่อนจากนั้นจะใช้เส้นด้ายพันทับอีกที เพียงแต่จะชุบด้วย"รัก"เป็น ระยะเวลาและที่ชั้นนอกสุดจึงพันอีกครั้งด้วยฝ้ายดิบบางๆเป็นอันเสร็จ ทำให้ได้หัวไม้ที่แข็งและสังเกต ได้ง่าย ๆ ที่สีของหัวไม้ซึ่งจะดำสนิท

ฆ้องวงใหญ่ เป็นเครื่องดนตรีที่คิดประดิษฐ์ขึ้นมาจากฆ้องเดี่ยว ฆ้องคู่ และฆ้องราว วง ฆ้องใช้ต้นหวายโป่งทำเป็นร้านสูงประมาณ 24 ซม. ระหว่างหวายเส้นนอกกับหวายเส้นในห่าง กันประมาณ 14 – 17 ซม. ดัดให้โค้งเป็นวงรอบตัวคน เปิดช่องด้านหลังคนตีเป็นทางเข้า ระยะเวลาห่างประมาณ 20 – 30 ซม. วงฆ้องต้องคัดให้พอดีสำหรับคนเข้าไปตีได้ไม่อึดอัด ลูกฆ้องวง หนึ่งมี 16 ลูก ลูกต้นวัดผ่านศูนย์กลางประมาณ 17 ซม. อยู่ทางซ้ายมือด้านหลังผู้ตี ลูกยอดวัด ผ่านศูนย์กลางประมาณ 12 ซม. อยู่ทางขวามือด้านหลังผู้ตี ไม้ตีทำด้วยแผ่นหนังดิบตัดเป็นวงกลม เจาะกลางสอดด้ามไม้สำหรับถือ

ตะโพน เป็นเครื่องดนตรีประเภทกลอง ตัวตะโพนเรียกว่า "หุ่น" ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ขุด แต่งให้เป็นโพรงภายใน ขึ้นหนังสองหน้า ตรงกลางป่องและสอบไปทางหน้าทั้งสอง หน้าหนึ่ง ใหญ่เรียกว่า "หน้าเท็ง" หรือ "หน้าเท่ง" ปกติอยู่ด้านขวามือ อีกหน้าหนึ่งเล็กเรียกว่า "หน้ามัด" ใช้สายหนังเรียกว่า "หนังเรียด" โยงแรงเสียงระหว่างหน้าทั้งสองตรงรอบขอบหนังขึ้นหน้าทั้งสอง ข้างถักด้วยหนังตีเกลียวเป็นเส้นเล็กๆ เรียกว่า "ไส้ละมาน" สำหรับใช้ร้อยหนังเรียด โยงไป โดยรอบจนหุ้มไม้หุ่นไว้หมด ตอนกลางหุ่นใช้หนังเรียดพันโดยรอบเรียกว่า "รัดดอก" หัวตะโพน วางนอนอยู่บนเท้าที่ทำด้วยไม้ ใช้ฝ่ามือซ้าย-ขวา ตีทั้งสองหน้า ตะโพนใช้บรรเลงผสมอยู่ในวงปี พาทย์ ทำหน้าที่กำกับจังหวะหน้าทับต่างๆ ผู้ที่นับถือพระประคณธรรพว่าเป็นครูใหญ่ทางดนตรี ได้ถือเอาตะโพนเป็นเครื่องแทนพระประคณธรรพในพิธีไหว้ครู และถือว่าตะโพนเป็นเครื่อง ควบคุมจังหวะที่สำคัญที่สุด

ปี่ เป็นเครื่องดนตรีประเภทเป่า ปกติเอาปี่ทำด้วยไม้แก่นต่อมามีผู้คิดทำด้วยงาโดยกลึงให้เป็นรูปร่างแบนหัวและบานท้าย ช่วงกลางป่อง ภายในกลวง ทางหัวใส่ลิ้นเป็นช่องรูเล็ก ทางท้ายปาก

รูปใหญ่ใช้ยาชันหรือวัสดุอย่างอื่นมาหล่อเสริมตอนหัวและตอนท้าย เรียกว่า "ทวน" ทางหัว เรียกว่า "ทวนบน" ทางท้ายเรียกว่า "ทวนล่าง" ช่วงที่ป้องกันเจาะรูนี้สำหรับเปลี่ยนเสียงเรียงลงมาตามข้างเลาปีจำนวน 6 รู ที่รูเป่าตอนทวนบนใส่เส้นสำหรับเป่าเรียกว่า ลิ้นปี ทำด้วยใบตาล ชั้น 4 ชั้น ตัดกลมผูกติดกับท่อกลมเล็กๆ ที่เรียกว่า "กำพวด" ทำด้วยโลหะ มีลักษณะเรียวยาว วิธีผูกเชือกให้ลิ้นใบตาลติดกับกำพวดเรียกว่า "ผูกตะกรุดเบ็ด"

เครื่องดนตรีที่ต้องทำเสถียรแล้ววางเครื่องดนตรีไว้หรือทำไม้สอดเป็นคานสำหรับถือได้แก่ ระนาด ฉิ่งวง และตะโพน มีคนถือเครื่องดนตรี เฉลี่ย 4-12 คนต่อเครื่องดนตรี 1 ชิ้น

ขบวนดนตรีพิณพาทย์ระนาดตะโพน หมายถึง การประโคมดนตรีเพื่อแสดงถึงการยกย่องเกียรติยศของชนชั้นเจ้านาย เจ้าเมืองและพระเถระผู้ล่วงลับไป อีกทั้งเป็นการแสดงถึงการประโคมดนตรีเพื่อเป็นการประกาศและแสดงให้มนุษย์ เทพ เทวดา ได้รับรู้ว่าขบวนแห่กหัตถ์ลึงค์กำลังเดินทางไปสู่สุคติแห่งไตรภูมิหรือเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล

3. ขบวนธงสามหาง ประกอบด้วย คนถือธงสามหางแต่งกาย ด้วยเสื้อผ้าสีสุภาพ หรือนุ่งขาวห่มขาว ถือธงสามหางซึ่งมีลักษณะ เช่นเดียวกับธงสามหางของทางภาคเหนือหากแต่ทางภาคอีสานจะเรียกว่า ธงสามหาง มีลักษณะคือ เป็นธงสามแฉก ลึงค์ที่กำหนดว่า ธงสามหาง เป็นธงตัวผู้หรือตัวเมีย ใช้กับผู้ตาย เพศหญิงหรือเพศชาย ให้สังเกตที่หางธง คือ ตัวผู้ หางหรือชายธงจะแหลม ตัวเมีย หางหรือชายธง จะเท่ากัน หรือ เสมอกัน ถือธงสามหางจำนวน 1 ธง หมายถึง มีไว้สำหรับนำขบวนแห่ศพของผู้ตายไปยังเมรุเผาศพหรือหมายถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ใช้ในการเดินนำขบวนศพ ธงสามหาง เป็นธงที่ใช้ในพิธีอวมงคล บรรพบุรุษสร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งการปลดปล่อย และ เพื่อให้เกิดกุศลสำหรับผู้ล่วงลับ และ สะท้อนคติธรรม ที่แฝงอยู่กับธงสามหาง ให้กับผู้ที่มาร่วมงานเป็นอนุสรณ์ ให้พิจารณาถึงไตรลักษณ์ ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสังขาร มนุษย์คนเรา ซึ่งมีเกิดแก่เจ็บตาย เป็นของธรรมดา มีอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน เป็นสัญลักษณ์ เพื่อเป็นคติเตือนใจ ให้เห็นถึงสังขารที่แท้จริงของมนุษย์ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของบรรพชน ที่สอนให้ลูกหลานไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต ธงสามหาง มีความเชื่อตามคติของพระพุทธศาสนาว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือมีความเชื่อว่าคนเราตายแล้วต้องไปเกิดใหม่ในภพใดภพหนึ่งหรือไตรภูมินั่นเอง ธงสามหางซึ่งมีลักษณะเป็นธงสามแฉกมีความหมายของแต่ละแฉกหรือแต่ละหางดังนี้

หางที่หนึ่งหมายถึง “อนิจจัง” กล่าวคือ มนุษย์มีสถานภาพไม่เท่าเทียมกันทั้งชนชั้นสูงนักบวช คนจน รวมทั้งความแตกต่างของวัย คือวัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยผู้ใหญ่และวัยชรา ซึ่งมนุษย์ทุกคนจะหนีไม่พ้น

ทางที่สอง หมายถึง “ทุกขัง”ชีวิตนี้ล้วนเป็นทุกข์ เป็นความเลื่อมเป็นสิ่งอันยากที่จะยอมรับได้ กล่าวคือ ความเป็นทุกข์ของมนุษย์มีทั้งทุกคนและทุกข์ใน ทุกข์นอกหมายถึง ทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความเคยชินในการใช้ชีวิตประจำวันที่ต้องฝ่าฟันอุปสรรคทั้งปวงอยู่เสมอ ส่วนทุกข์ใน หมายถึงทุกข์ที่เกิดจากสังขารร่างกายอันเนื่องมาจากการที่มีร่างกายไม่แข็งแรงเกิดโรคภัยไข้เจ็บ

ทางที่สาม หมายถึง “อนัตตา”กล่าวคือ สภาวะไร้ตัวตน ร่างกายมนุษย์ย่อมมีการเปลี่ยนแปลง ให้ใช้สตินึกเสมอว่าสิ่งต่าง ๆ เมื่อเกิดขึ้นแล้วท้ายที่สุดก็เหลือเพียงความว่างเปล่า คนเราเกิดมาตัวเปล่าเมื่อยามเราตายไปก็ไม่อาจนำสิ่งใดติดตัวไปได้ จะเหลือก็เพียงแต่ร่างกายสังขารอันเสื่อมสลายสูญพังทุกสิ่งทุกอย่างที่เคยมั่นหมายว่า นี่ของฉันนั่นของเรากลับกลายเป็น “ความว่างเปล่า” ในพริบตา ดังนั้นตรงสามทางจึงพบในงานอวมงคลหรืองานศพเท่านั้น

พระครูสุนทรสุดตกิจ เจ้าคณะอำเภอเขื่องใน เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีวิสัย จังหวัดอุบลราชธานี ได้อธิบายคติที่แฝงอยู่ในตรงสามทางไว้ดังนี้

- หมายถึง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
- หมายถึง อกุศลมูล คือ โลภ โกรธ หลง
- หมายถึง โลกทั้งสาม คือ สวรรค์ มนุษย์โลก และ นรกภูมิ
- หมายถึง กามภูมิ รูปภูมิ และ อรูปภูมิ
- หมายถึง การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป
- หมายถึง วัฏฏะทั้งสาม คือ กิเลส กรรม วิบาก

ภาพที่ 27 : ตรงสามทาง หรือตุงสามทาง

ที่มา : www.sarakadee.com

4. **ขบวนธงช่อ** ประกอบด้วยคนถือธงแต่งกาย ด้วยเสื้อผ้าสีสุภาพ หรือนุ่งขาวห่มขาว ถือธงช่อ ซึ่งมีลักษณะ เช่นเดียวกับธงของทางเหนือแต่การประดิษฐ์หรือการทำธงช่อนั้นจะเป็นฝีมือของชาวอีสานซึ่ง ธงช่อแบบอีสานคู่ได้จาก ตามงานบุญสะเวสในชนบท ปัจจุบันเหลืออยู่น้อยเนื่องจากไม่มีใครทำธงช่อแบบอีสานนี้จึงนิยมใช้ธงหรือธงตามแบบอย่างของทางเหนือแทนบ้างในบางครั้ง "ธง" ของล้านนา ก็คือ "ธง" ของไทยภาคกลางนั่นเอง มีลักษณะเป็นแผ่นวัตถุส่วนปลายแฉกติดกับเสาห้อยเป็นแผ่นยาวลงมา วัสดุที่ใช้ทำธงนั้นมีหลายอย่างเช่น ไม้ สังกะสี ผ้า กระดาษ ใบลาน เป็นต้น ธงเป็นสิ่งที่ทำขึ้นเพื่อใช้ในงานพิธีทางพุทธศาสนาโดยมีขนาด รูปร่าง และรายละเอียด ด้านวัสดุตกแต่งแตกต่างกันไปตามความเชื่อและพิธีกรรมตลอดจนตามความนิยมในแต่ละท้องถิ่น นิยมใช้ จำนวน 2-8 ธง ไม่จำกัดจำนวนขึ้นอยู่กับความต้องการของเจ้าภาพ

ขบวนธงช่อ หมายถึง การทำถวายเป็นพุทธบูชาโดยทั้งชาวไทยชน ไทยลื้อ ไทยจีน และไทใหญ่ จะถือว่าเป็นการทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว หรือถวายเพื่อเป็นปัจจัยส่งกุศลให้แก่ตนไปในชาติหน้า ด้วยความเชื่อว่าเมื่อตายไปแล้ว จะได้เกาะยึดชายธงขึ้นสวรรค์

5. **ขบวนดาบ** ประกอบด้วย คนถือดาบแต่งกาย ด้วยผ้าพื้นเมืองสวมเสื้อสีขาว นุ่งโจงหรือโจงกระเบนก็ได้ มีผ้าขาวม้ามัดเอว ส่วนประกอบหลักของดาบจะประกอบด้วยสามส่วนหลักคือ คม ดาบ ไว้สำหรับฟันและตัด, ปลายดาบไว้สำหรับแทง, และ ค้ำดาบไว้สำหรับจับถือ จำนวน 2 - 8 ค้ำ จำนวนจะมากหรือน้อยทั้งนี้เจ้าภาพจะเป็นผู้จัดเตรียมแล้วแต่ความเหมาะสมหรือความต้องการของเจ้าภาพ **ดาบ**

ขบวนดาบ หมายถึง เป็นชื่อเรียกของ อาวุธที่มีขนาดยาวและมีคมที่ด้าน มีการใช้ทั่วโลก โดยมีชื่อเรียกและลักษณะที่แตกต่างกันออกไป การจัดขบวนดาบเปรียบได้ว่าเป็นเป็นการตั้งกองทัพทหารเพื่อเดินทางไปสู้รบ

6. **ขบวนหอก** ประกอบด้วย คนถือหอกแต่งกายถือหอกซึ่งมีลักษณะปลายแหลมทำจากเหล็กหรือโลหะ ค้ำหอกทำจากไม้ ความยาวของหอกยาวประมาณ 2 เมตร จำนวน 2 - 8 ค้ำ จำนวนจะมากหรือน้อยทั้งนี้เจ้าภาพจะเป็นผู้จัดเตรียมแล้วแต่ความเหมาะสมหรือความต้องการของเจ้าภาพ

ขบวนหอก หมายถึง เป็นการตั้งกองทัพทหารเพื่อเดินทางไปสู้รบ

7. **ขบวนเครื่องยศ** ประกอบด้วย คนถือเครื่องยศทั้งชายและหญิงแต่งกาย พื้นเมืองคือแต่งกายด้วยเสื้อผ้าพื้นเมืองสีสุภาพ ผู้ชาย สวมเสื้อแขนยาวหรือแขนสั้นก็ได้ สวมกางเกงขายาว หรือนุ่งโจงกระเบนให้ผ้าขาวม้าคาดเอว ผู้หญิงสวมเสื้อแขนกระบอก ห่มสไบเฉียงทับไหล่ซ้าย นุ่งผ้าถุงยาวกรอมเท้า

เครื่องยศเจ้าเมือง แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ เครื่องราชูปโภค และเครื่องศาสตราวุธ

1. เครื่องราชูปโภค ได้แก่

มาลา 1

ชุดแสดงเป็นมาลาที่สืบมาจากเจ้าปางคำ (สมัยเชียงรุ่ง) สวมใส่ในโอกาสออกศึกเป็นเครื่องประดับยศที่สืบทอดมาจากเจ้าปางคำมาสู่พระเจ้าตา, เจ้าคำผง, ยายอบ ณ อุบลและปัจจุบัน นายบำเพ็ญ ณ อุบล เป็นผู้รับมรดกตกทอด

ภาพที่ 28 : มาลา 1 หรือ กุบไต
ที่มา : www.ubu.ac.th

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มาลา 2

- เป็นมาลาที่สร้างในสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ใช้ประกอบเครื่องยศเจ้าเมือง มีตราแผ่นดินประดับพระมาลา
- สวมในโอกาสงานพระราชพิธี ในชุดผ้าม่วง และเสื้อราชประแตน
- มาลาที่แสดงเป็นมาลาที่เจ้าผู้ครองนครอุบลราชธานี ได้รับพระราชทานจากรัชกาลที่ 5

ภาพที่ 29 : มาลา 2

ที่มา : www.ubu.ac.th

คนโทเงิน – ทอง

เมื่อมีการสถาปนาเจ้าเมือง จะมีเครื่องราชูปโภคประกอบยศเจ้าเมือง โดยเวลาออก
ว่าราชการจะตั้งไว้โต๊ะด้านข้างที่นั่ง

คนโทที่แสดงนี้อายุกว่า 100 ปี เป็นมรดกตกทอดมาจากอุปราชโท (ต้นตระกูล ณ อุบล)
อุปราชองค์ที่ 3 สมัยพระพรหมราชาวงศ์ เป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานี

ภาพที่ 30 : คนโทเงิน – ทอง

ที่มา : www.ubu.ac.th

กาน้ำเงิน - กาน้ำทอง

กาน้ำที่แสดงเป็นกาน้ำประกอบยศ ได้รับพระราชทานในสมัยรัชกาลที่ 1 อายุ
กว่า 100 ปี ลวดลายเป็นดอกพุดตาน ในป่าหิมพานต์ ประกอบด้วย ต้นไม้ และสัตว์ป่า
ได้แก่ กระรอก และนก

ภาพที่ 31 : กาน้ำเงิน -กาน้ำทอง

ที่มา : www.ubu.ac.th

พานน้ำเงิน - พานน้ำทอง

ชุดพานน้ำเงิน – พานน้ำทอง ที่แสดงเป็นเครื่องราชูปโภคประจำตระกูลตั้งแต่ สมัยเจ้าปางคำ
ใช้ในโอกาสที่เจ้าเมืองออกราชการ กรวยที่ใช้ปิดพานทำจากฝ้ายกำมะหยี่ เพื่อป้องกันมิให้มีการ
ลอบใส่ยาพิษและเพื่อป้องกันฝุ่นละอองมิให้ตกลงไปพานน้ำเงิน – พานน้ำทอง เป็นลวดลาย
มะเขือเทศมีเครื่องประกอบในพาน ได้แก่

- ชองบุหรี เป็นภาชนะรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าทำจากเครื่องเงินหรือทองมีลวดลาย สูงประมาณ
8 – 10 เซนติเมตร กว้างประมาณ 5 เซนติเมตร เป็นชองบุหรีสำหรับบรรจุบุหรี
- บอกปูน เป็นภาชนะทรงกลมมีฝาปิดทำจากเครื่องเงินหรือทองมีลวดลายเป็นภาชนะบรรจุปูน
- แหนบพลู เป็นภาชนะรูปครึ่งวงกลมทรงแบนทำจากเครื่องเงินหรือทองมีลวดลาย เป็นภาชนะ
บรรจุแหนบพลู ซึ่งเป็นการนำใบพลูจำนวน 8 – 12 ใบวางซ้อนกันแล้วพับครึ่งตามความยาว
ของใบ เสียบในภาชนะแหนบพลู

- สีเสียด คือ เปลือกของต้นสีเสียดนำมาตัดความยาวประมาณ 1 คืบ กว้างประมาณ 2 นิ้ว เมื่อจะเคี้ยวหมากนำมาฉีกเป็นเส้นแล้วตำรวมกับเครื่องค้ำหมาก บรรจุในภาชนะทรงต่าง ๆ มีฝาปิดที่ทำจากเครื่องเงินหรือทองมีลวดลาย
- หมาก คือ ผลสุกของลูกหมาก นำมาตำรวมกับเครื่องค้ำหมากบรรจุในภาชนะทรงต่าง ๆ มีฝาปิดที่ทำจากเครื่องเงินหรือทองมีลวดลาย
- แก่นคุณ คือ ลำต้นของต้นดอกคุณ เลาะเปลือกออกเหลือแก่นของต้นนำมาสับเป็นชิ้นเล็กแล้วตำรวมกับเครื่องค้ำหมาก หากใส่สีเสียดแล้วจะไม่ใส่แก่นคุณให้เลือกใช้ได้อย่างใดอย่างหนึ่งแล้วบรรจุในภาชนะทรงต่าง ๆ มีฝาปิดที่ทำจากเครื่องเงินหรือทองมีลวดลาย
- ยาเส้น คือ เป็นพืชสมุนไพร หรือที่เรียกว่าต้นยาสูบ มีรสจืด ยาเส้นทำจากการนำใบยาสูบซึ่งมีลักษณะคือเป็นใบสีเขียวขนาดใหญ่ลำต้นสูงประมาณ 1 – 3 เมตร ในหนึ่งต้นมีประมาณ 7 – 10 ใบ ตัดใบนำไปต้มจนมาห่อใบยาสูบบ่มให้เหลือง แล้วนำใบยาสูบมาเรียงซ้อนกัน ม้วนตามความยาวของใบ แล้วหั่นฝอย นำไปฝังในกระดังตากแดดให้แห้ง สามารถเก็บได้นาน บรรจุในภาชนะทรงต่าง ๆ มีฝาปิดที่ทำจากเครื่องเงินหรือทองมีลวดลาย

ภาพที่ 32 : พานน้ำเงิน พานน้ำทอง

ที่มา : www.ubu.ac.th

2. เครื่องศาสตราวุธ ได้แก่

ดาบเงิน – ดาบทอง ใช้ในโอกาสออกศึก และงานราชพิธีการถือดาบในงานราชพิธี หรือหากให้มหาดเล็กถือจะต้องถือฝักดาบ และเอาด้ามขึ้น เพื่อป้องกันอันตรายจากการลอบทำร้าย ไม่ให้มหาดเล็กที่คิดกบฏสามารถชักดาบได้สะดวก

ดาบทอง เรียก พระขันธ์ชัยศักดิ์นาค เป็นเครื่องยศ อายุประมาณ 200 ปี เป็นมรดกตกทอดจากเจ้าปางคำมาสู่พระเจ้าตาและเจ้าคำผาง

ดาบเงิน เรียก พระขันธ์ชัยศรี เป็นมรดกตกทอดมาจาก เจ้าสุววรรณศรี (หนู) กับนางσύ (ลูกเจ้าคำผาง) มายังญาแม่แพง, ญาพ่อจอม และนายบำเพ็ญ ณ อุบล

ภาพที่ 33 : ดาบเงิน ดาบทอง

ที่มา : www.ubu.ac.th

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หอก ง้าว ของง้าว

เป็นเครื่องออกศึกสมัยโบราณ แต่เมื่อถึงรัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ได้มีการห้ามใช้อาวุธ ดังนั้น อาวุธต่างๆ จึงเป็นเพียงเครื่องประกอบยศเจ้าเมือง หอก-ด้ามเงิน หุ้มเงิน ใบเป็นเหล็ก ทหารที่ใช้ออกทัพ เช่น ทหารที่อยู่ประจำเฝ้าข้างพระที่นั่งทั้ง 4 ด้าน เรียกว่า จาตุรงคบาท ทหารที่ประจำมีตำแหน่งเป็น หลวงจาตุรงคบาทมีหน้าที่ป้องกันข้างทั้ง 4 ด้าน และเมื่อมีทหารม้าเกิดขึ้น ก็มีการใช้เป็นอาวุธของทหารม้า ง้าว -ปลายจะเป็นดาบ ผู้นำทัพจะใช้เวลาที่มีการทำยุทธหัตถี ของง้าว -ปลายเป็นดาบและมีขอโผล่ออกมา จะใช้ขอคล้องคอศัตรู

ภาพที่ 34 : หอก ง้าว ของง้าว

ที่มา : www.ubu.ac.th

เครื่องยศ หมายถึง สิ่งของเครื่องใช้บางประเภทที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบในราชการแผ่นดิน เพื่อเป็นเครื่องแสดงเกียรติของผู้ได้รับพระราชทาน สำหรับบุคคลที่ได้รับพระราชทานนั้นมีทั้งเจ้านายในชาติยราชสกุล ผู้ปฏิบัติหน้าที่ในราชการแผ่นดิน ในตำแหน่งสำคัญหรือผู้ที่ได้ทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองประเพณีการพระราชทานเครื่องยศนี้มีขึ้นในเมืองไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งมีปรากฏในกฎหมายเทียรบาลในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สำหรับเครื่องยศที่ใช้ในขบวนแห่เมรุลอยรูปนกหัสดีลิงค์นี้ผู้มีเชื้อสายอัญญาสี่เป็นผู้รักษาไว้

8.บรรดาญาติมิตร ประกอบไปด้วย เหล่าเครือญาติ เพื่อนพ้อง ผู้ที่ต้องการแสดงความเคารพต่อศพหรือผู้มาร่วมงาน แต่งกาย ด้วยเสื้อผ้าสีสุภาพ หรือแต่งกายนุ่งขาวห่มขาว หมายถึง การแสดงความเคารพนับถือ และร่วมส่งวิญญาณของผู้ตายไปสู่สวรรค์ชั้นฟ้า

9. เมรุลอยรูปนกหัสดีลิงค์ มีลักษณะหัวเป็นช้างตัวเป็นนกขนาดใหญ่ตั้งศพไว้บนหลังนกหัสดีลิงค์เคลื่อนย้ายได้โดยตั้งเมรุลอยรูปนกหัสดีลิงค์ไว้บนตะเข้ซึ่งทำจากต้นมะพร้าวลำตรง จำนวน 3 ต้นวางเรียงเป็นฐานเมรุลอยรูปนกหัสดีลิงค์ใช้ปลายของลำต้นทั้งสองข้างขึ้นไปทางส่วนหัวและส่วนหางของนกหัสดีลิงค์ หรือการวางต้นมะพร้าวให้ขนานไปกับเส้นถนน เพื่อที่จะสามารถลากไปได้ เหตุที่สร้างตะเข้เนื่องจากในอดีตยังไม่มีการสร้างล้อวงกลม นำเชือกมามัดกับตะเข้ จำนวน 3 เส้นเพื่อให้บรรดาญาติมิตรและผู้มาร่วมงานลากเมรุลอยไปยังบริเวณลานที่จะประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสดีลิงค์ ในการสร้างเมรุลอยรูปนกหัสดีลิงค์นี้ต้องได้รับความร่วมมือจากบรรดาญาติมิตรผู้มาร่วมงานเป็นอย่างมากเพราะการลากนกนี้ถือว่าการสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชนและผู้ที่มาช่วยงานเป็นอย่างมาก อีกทั้งเป็นการแสดงว่าเหล่าผู้คนที่มาร่วมงานต่างพร้อมใจที่จะส่งดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สรวงสวรรค์ตามคตินิยมเรื่องนกหัสดีลิงค์อีกด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 35 : ตะเข้ทำจากต้นมะพร้าว วางเป็นฐานให้กับเมรุลอยรูปนักษัตรศิลป์ ในงานศพพระ
 ครูวรรณโชติ หรือท่านครูบาอินตา อายุ 61 ปี 41 พรรษา เจ้าอาวาสวัดทองกาย ต. หนองควาย อ.
 หางดง เชียงใหม่ 12 มี.ค. 2549
 ที่มา : www.pantip.com

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 36 : ผู้ที่มาร่วมงานช่วยกันลากเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ไปยังบริเวณช่วงที่จะประกอบพิธี
ที่มา : www.pantip.com

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

10. พนักงานคอยควบคุมในกรณีที่ตะเข้ติดขัด หมายถึง คนที่มีหน้าที่ดูแลมรุลอวยรูปนกหัสดีลิงค์ในระหว่างการเดินทางจากบ้านไปยังบริเวณที่ตั้งศพให้มีความสะดวกไม่ติดขัดตลอดระยะเวลาในการเดินทาง จำนวนตั้งแต่ 4 คนเป็นต้นไป²

ภาพที่ 37 : ชาวบ้านหรือผู้ที่มาร่วมงานช่วยจัดตั้งมะพร้าวในกรณีที่ตะเข้ติดขัด
ที่มา : www.pantip.com

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²สัมภาษณ์ บำเพ็ญ ณ อุบล, ครูภูมิปัญญาไทยรุ่นที่ 2 ด้านปรัชญาศาสนา และประเพณี
ประจำปีพุทธศักราช 2545, 5 ตุลาคม 2551.

3.2 ลักษณะรูปแบบทางศิลปกรรมของนักษัตรลึงค์

ผู้วิจัยได้นำเสนอรูปแบบทางศิลปกรรมของนักษัตรลึงค์ที่เป็นเมรุลอยประกอบพิธีศพโดยมีลักษณะของนักษัตรลึงค์คือศีรษะเป็นนกมีจะงอยปากยาวเป็นงวงของช้างมีใบหูขนาดใหญ่ ลำตัวเป็นนกมีปีกและหางขนาดใหญ่ สร้างบุษบกและวางศพไว้บนหลังนักษัตรลึงค์

ภาพที่ 38 : เมรุรูปนักษัตรลึงค์จัดขึ้นในพิธีพระราชทานเพลิงศพพระราชรัตนโอบ (พิมพ์ นารโท) เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2548 ที่มา:คุณณรงค์ฤทธิ์ ทองแสง

3.2.1 วิธีการสร้างเมรุนักษัตรลึงค์

เริ่มต้นจากฐานต้องทำแม่ตะเฆ่รองก่อนซึ่งนิยมใช้มะพร้าวประมาณ 3 ต้น เจาะช่องเข้าสลักยึดไว้ด้วยกัน จุดที่ใช้ตั้งเสาเมรุเจาะรู 4 รู นำเสาเมรุเสียบลงในแม่ตะเฆ่ หัวแม่ตะเฆ่บากเป็นแนวเฉียงเพื่อความสะดวกในการเคลื่อนที่ ขนาดของเมรุไม่ตายตัวขึ้นอยู่กับความต้องการของเจ้าภาพแต่ควรมีความกว้างพอให้พนักงานเข้าไปควบคุมกลไกข้างในได้ เมรุหรือห่อแก้วทำด้วยไม้จริงและไม้ไผ่เป็นโครงกระดูกกระดาษสี ยอดเมรุนิยมทำเป็นยอดคนพศุต หรือยอดบัวแบบ

อีสาน ประดับจตุรมุขเขียนลายเทพพนมและตกแต่งลวดลายต่างๆ ปัจจุบันมักนิยมทำเป็นยอดมณฑปแบบภาคกลาง หัวนกล้านดอกเป็นโครงถึงส่วนคอข้างในมีแกนไม้ไผ่สำหรับเสียบกับรูแทนที่จะซ่อนอยู่ภายในตัวนกเพื่อหันไปมาได้ หนูนกใช้สังกะสี หรือไม้อัดแผ่นบางตัดเป็นรูปหูช้างประกบไม้สองข้างเสียบเข้ากับหัว ปลายไม้ด้านในผูกยางโยกทั้งสองข้างแล้วผูกเชือกเพื่อให้สามารถขยับหูได้ ตานกนำไปลอกไขจะเอาเนื้อข้างในออกร้อยด้ายหัวท้ายผูกเข้าที่ดวงตา ซ่อนปลายด้ายไว้ที่หางตา ตัดกระดาษสีดำเป็นวงกลมทากาวติดเป็นตาดำ นำโครงลวดตัดเป็นครึ่งวงกลมกรูผ้าหรือกระดาษ ติดขนตาเป็นเปลือกตา ร้อยเชือกเข้าที่ตาเหลือปลายเชือกไว้ด้านในให้ดึง งวงนกนำตอกตัดเป็นรูปครึ่งวงกลมมัดด้วยเชือกหรือด้ายให้มีขนาดตั้งแต่ 5 นิ้วขึ้นไป เรียงลำดับจากเล็กไปหาใหญ่ เรียกว่า “กรง” นกแรงมัดเข้ากับหวายเว้นระยะพองาม ปลายงวงนำไม้เนื้อเขาเกลาให้มีรูปร่างคล้ายปลายงวงข้างเสียบเข้าเป็นปลายงวง หุ้มผ้าเย็บติดด้วย ตัวนกสมัยก่อนนิยมสร้างห้องแนบติดเพื่อให้ดูเหมือนกำลังทะยานขึ้นฟ้าโดยสานตอกเป็นโครงนำกระดาษทากาวติดลงบนโครงนกจนเกิดความแข็งแรง เมื่อกาวแห้งจึงลงสีแล้วเขียนลวดลายขนและปีก สีที่ใช้จะเป็นแม่สีหลักคือ ดำ แดง เขียว และเหลือง ในปัจจุบันใช้แผ่นโฟมตัดเป็นส่วนปีกแล้วเขียนลวดลาย หางนกตัดโครงไม้ไผ่เป็นรูปหางนกกรูกระดาษ ใช้หางหรือขนสัตว์ปีกทากาวติดที่หางให้ดูสมจริง ปัจจุบันใช้ไม้อัดหรือแผ่นโฟมตัดเป็นรูปหางแล้วเขียนลายแทน รอบเมรูนกสักกะไดลึงค์กั้นรั้วประดับราชวัตรฉัตรธงโดยรอบ

เมื่อนกหัสดีลิงค์ใกล้เสร็จจะทำพิธีบวงสรวงครั้งใหญ่โดยถือฤกษ์ในวันที่จะยกยอดเมรุ ขณะประกอบพิธีบวงสรวงปีพาทย์จะบรรเลงเพลงสาธุการโดยตลอด เครื่องบวงสรวงในพิธีฉัตรประกอบด้วย

- เงินค่าครู (เงินฮางเงินฮ้อย) เรียกว่า “คาย”	11 ฮาง
- ชั้นหมากเบ็ง	2 คู่
- ชั้นห้า	1 ชั้น
- ชั้นแปด	1 ชั้น
- ชั้นแปร – ผ้านุ่งชาย	1 ชั้น
- ชั้นแปร – ชั้นหญิง	1 ชั้น
- บายศรีห้าชั้น	2 สำรับ
- ผ้าขาว	1 ชั้น
- หัวหมู	1 ชุด
- ไก่ต้ม	1 คู่
- เหล้า	1 ไห
- มะพร้าว	2 - 4 ลูก

- กล้วยหอม 2-4 หวี
- ขนมหวาน รูป เทียน หมากพลู บุหรี่ ตามเหมาะสม

นอกจากนี้ ยังมีเครื่องประกอบในพิธีบวงสรวงอีกด้วยเช่นกัน ได้แก่ บักขี้ม (ลูกประคำ) บักขี้ (ตะกรุดร้อยคั่นด้วยแผ่นยันตร์โลหะ) เครื่องประดับ กระเจ๊กเงา หวี แป้งหอม น้ำมันหอม น้ำมันจันทน์ ชันน้ำ 1 ชุด เมื่อทำพิธีบวงสรวงแล้วช่างจะนำส่วนหัวและหางของนกหัสติลิงค์มาประกอบเข้ากับตัวนกเป็นอันเรียบร้อย ดังภาพที่ 30 - 45 ภาพนกหัสติลิงค์ที่สร้างขึ้นในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชรัตนโบล (พิมพ์ นารโท) อดีตเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง และเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี ณ วัดทุ่งศรีเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2548 ได้อธิบายถึงองค์ประกอบของนกหัสติลิงค์ในรูปแบบศิลปกรรมซึ่งบันทึกภาพโดยคุณ ณรงค์ฤทธิ์ ทองแสง สถาปนิกกรมศิลปากร ดังนี้

3.2.2 องค์ประกอบของนกหัสติลิงค์ในรูปแบบศิลปกรรม

ภาพที่ 39 : เมรุรูปนกหัสติลิงค์พระเถระผู้ใหญ่ ณ วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
ที่มา:คุณณรงค์ฤทธิ์ ทองแสง

ภาพที่ 40 : รูปตั้งด้านหน้าเมรุ

ภาพที่ 41 : รูปตั้งด้านหลังเมรุ

ภาพที่ 42 : ส่วนหัวนกหัสติลิงค์ เป็นฝีมือของช่างพื้นถิ่นจังหวัดอุบลราชธานี ส่วนหัวต้องทำให้ขยับได้เพื่อการประกอบพิธีในการขำนกหัสติลิงค์ คือใช้ในการต่อสู้ในขณะที่สู้รบกับเจ้านางสีดา

ภาพที่ 43 : วัสดุที่ใช้ทำเป็นวัสดุชั่วคราวจำพวกไม้อัด โฟม ฝ้ายกระสอบ เขียนสีเขียนลายทับ

ภาพที่ 44 : บริเวณตาและปากสามารถขยับได้เพื่อให้นักดูมีชีวิตในขณะทำการต่อสู้

ภาพที่ 45 : ลายส่วนหัวประดับด้วยลายกระหนกเขียนสี ตกแต่งลายบริเวณคอเป็นลายกลีบคล้ายลักษณะขนนก

ภาพที่ 46 : ลายประดับส่วนคอ เป็นลายรักร้อยและส่วนลำตัวเป็นรูปขนนก

ภาพที่ 47 : ส่วนปีกและหางทำเป็นรูปขนนก มีการสอดไส้ลายตามธรรมเนียมแม่ลายไทย

ศูนย์ วิทยาศาสตร์ การ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 48 : ส่วนยอดเมรุประดิษฐานเป็นรูปดอกบัว 5 ชั้น แสดงถึงสัญลักษณ์ประจำเมือง
อุบลราชธานี

ภาพที่ 49 : ส่วนหลังคาเป็นแบบจัตุรมุข ประดับชุดเครื่องถ้วยของ ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ประกอบ
ยอดบัวเหลี่ยม หน้าบันประดับลายเทพพนม

ภาพที่ 50 : ส่วนสันหลังคาประดับช่อฟ้ากระหนกหัวนาค และลายวันแฉ่น เป็นลักษณะลายที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลาว

ภาพที่ 51 : ตัวเรือนตั้งเสา 4 ต้น มีบัวหัวเสาเป็นรูปกลีบบัว ส่วนต้นเสาประดับลวดลายกาบบัวตลอดแนวตั้ง ตัวเรือนประดับช่มจระฉ่มลายพุดตาน ด้านบนเป็นบัวหงาย

ภาพที่ 52 : ภายในตั้งจิตกาธาน ประดับลวดลายเทพชุมนุม

ภาพที่ 53 : ส่วนพื้นเมรุเป็นพื้นไม้ เจาะช่องให้เก้าอี้จากจิตกาธานล่องหล่นสู่เบื้องล่าง

ศูนย์วิจัยและพัฒนา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 54 : ใต้เมรุเป็นเชิงตะกอนเพื่อรองรับเถ้าอัฐิ

3.2.3 สถานที่ในการก่อสร้างเมรุพอกหัตถ์สังคีต

การก่อสร้างเมรุพอกหัตถ์สังคีตในจังหวัดอุบลราชธานีจะสร้างบริเวณลานทุ่งศรีเมือง อำเภอเมืองจังหวัดอุบลราชธานี เมื่อสร้างเสร็จก็จะประกอบพิธีศพนี้แล้วเผาทั้งศพทั้งนก ฌ ลานทุ่งศรีเมืองนั้นเลย แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ (พ.ศ. 2436 - 2453) เสด็จมาเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ซึ่งเสด็จกลับไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม การเสด็จมาประทับ ณ เมืองอุบลราชธานี ของพระองค์ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเมืองอุบลราชธานีมากมาย เช่น ธรรมเนียมพื้นเมืองบางอย่างที่ทรงพิจารณาว่า ไม่เหมาะสมก็จะทรงประกาศยกเลิก เป็นเหตุให้ธรรมเนียมการเผาศพเจ้านายและพระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่ได้ประกอบพิธีศพแบบพอกหัตถ์สังคีต ฌ บริเวณทุ่งศรีเมืองถูกยกเลิกไป เนื่องจากทรงเห็นว่าคล้ายคลึงกับพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ฌ บริเวณท้องสนามหลวง และเมื่อมีการจัดพิธีศพแบบพอกหัตถ์สังคีตอีกคณะเจ้าภาพจึงให้สร้างเมรุลอยรูปพอกหัตถ์สังคีตตามคัมภีร์ของผู้ตายนั้นเลยเพื่อความสะดวกในการประกอบพิธีศพ ดังเช่นงานพระราชทานเพลิงศพพระราชรัตนโนบล (พิมพ์ นารโท) อดีตเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง และเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี ที่สร้างเมรุลอยรูปพอกหัตถ์สังคีตภายในบริเวณวัดทุ่งศรีเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2548

3.2.4 ระยะเวลาในการสร้างเมรุณหาศีลิ่งค์

การก่อสร้างเมรุณหาศีลิ่งค์ต้องอาศัยระยะเวลาในการสร้างยาวนานเนื่องจากแต่ละชั้นตอนมีความละเอียดประณีตชั้นครุ โดยเฉพาะการทำส่วนศิระชนกให้เคลื่อนไหวไปมา ชูวงง กะพริบตาและอ้าปากร้องได้ ว่ากันว่าเป็นเคล็ดสุดยอดที่ช่างแต่ละท่านจะไม่ถ่ายทอดกันง่ายๆ และเป็นส่วนที่ประชันฝีมือกันอย่างเต็มที่ ช่างคนสำคัญในอดีตของเมืองอุบลราชธานี ได้แก่ พระครูวิโรจน์รัตโนบล (บุญรอด นนฺโตโร พ.ศ.2398 - 2485) ญาพ้อมหาเสนา วัดทุ่งศรีเมือง ช่างโพธิ์สังศรี ช่างสาย สุทรวงษ์ ช่างลี ช่างคำหมา แสงงาม เป็นต้น

เมื่อเจ้านายสิ้น หรือพระเถระชั้นหลักคำเมืองมรณภาพลงจะเก็บศพไว้เป็นเวลา 3 เดือน ในช่วงเวลานี้จะเริ่มดำเนินการสร้างเมรุณหาศีลิ่งค์เพื่อให้ทันใช้ในพิธี การสร้างเมรุในแต่ละครั้งจะประกอบพิธีไหว้ครูบาอาจารย์ก่อนลงมือสร้างนกหนึ่งวันโดยเลือกเอาวันพฤหัสบดีซึ่งถือเป็นวันครุ หรือวันอังคารซึ่งถือเป็นวันแข็ง หากไม่ทำการกราบไว้ขอขมาเสียก่อนจะถือว่าผิดครุและตลอดเวลาที่สร้างเมรุช่างจะต้องประพฤติตนให้อยู่ในศีลในธรรม วัสดุในการสร้างเมรุณหาศีลิ่งค์เป็นวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น ไม้ ไม้ไผ่ หวาย ซึ่งสมัยก่อนต้องอาศัยการเกณฑ์จากชาวบ้านในสังกัดของเจ้านายผู้นั้น โดยในการก่อสร้างมีช่างใหญ่เป็นผู้ควบคุมซึ่งจะแบ่งช่างตามหน้าที่ต่างๆ มีทั้งช่างจักตอก จักหวาย ช่างสาน ช่างสับลายหรือช่างประดิษฐ์ลาย ช่างแต่ละงานต้องอาศัยความชำนาญ ความอดุสาหะ และความร่วมมือแรงร่วมใจกันอย่างมางานจึงจะสำเร็จ

3.3 กลุ่มช่างสร้างนกหาศีลิ่งค์

สมัยก่อนช่างสำคัญในการทำงานได้แก่ พระครูวิโรจน์รัตนโนบล (สมจิต บุญรอด) ญาพ้อมหาเสนา วัดทุ่งศรีเมือง ช่างสาย ช่างลีจนถึงช่างคำหมา (พ่อใหญ่คำหมา แสงงาม) การสร้างนกต้องมีการยกครุ เครื่องยกครุมีบันหมากเบ็งคู่ (พานสำหรับใส่เครื่องสักการะ มีข้าวดอก ดอกไม้ รูป เทียนประทีป จัด 5 คู่ เรียกว่าขัน 5 จัดแปดคู่ เรียกขันแปด เย็บใบตองติดกันเป็นกรวยเหน็บดอกไม้รูปเทียน เข้าที่เรียกขันแปด เย็บใบตองติดกันเป็นกรวยเหน็บดอกไม้รูปเทียน เข้าที่เรียกขันหมากเบ็ง หรือขันหมากเบ็งจุกี้เรียก) ขันผ้า ขันแพร เงินฮ้อย เงินฮาง เครื่องเงิน เครื่องลาย เหล้าไห หัวหมู บายศรี เครื่องพิณพาทย์ ได้แก่ ระนาด ตะโพน ฆ้องวง ปี่ ประโคมดนตรี เวลายกยอดเมรุ ปัจจุบันผู้ที่สืบทอดการสร้างเมรุลอบรูปนกหาศีลิ่งค์คือพระครูเกษมธรรมมานุวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เริ่มสร้างนกเมื่อปี พ.ศ. 2540

ภาพที่ 55 : พระครูวิโรจน์รัตโนบล (สมจิต บุญรอด)

ที่มา : บำเพ็ญ ณ อุบล

ภาพที่ 56 : นายคำหมา แสงงาม ศิลปินแห่งชาติสาขาทัศนศิลป์ (การปั้น แกะสลัก) พ.ศ. 2529

ที่มา : บำเพ็ญ ณ อุบล

ภาพที่ 57 : พระครูเกษมธรรมมานุวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ
เจ้าคณะตำบลเกษม เขต 1 อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ช่วงสร้างนคณปัจจุบัน
ที่มา : วัดเกษมสำราญ

พระครูเกษมธรรมมานุวัตร เดิมชื่อ นายบุญชู สายเส้น เกิดวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2489 เป็นบุตรของ นายออน และนางพร สายเส้น อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 43 หมู่ที่ 1 ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานีมีพี่น้องร่วมบิดามารดาทั้งหมด 4 คน ได้แก่

1. นางค่านาง ลาเบ็กบาน
2. นางหนู ศิริราช
3. นายบุญชู สายเส้น (พระครูเกษมธรรมมานุวัตร)
4. นางสาวอ่อนลี สายเส้น ถึงแก่กรรม

การเข้าสู่เพศบรรพชิต

เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2509 ณ พัทธสีมา วัดเกษมสำราญ ตำบลเกษม เขต 1 อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี พระอุปัชฌาย์ พระครูนนทปัญญาจารย์ วัดเกษมสำราญ ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี พระอธิการวัดปัญญาวิโร วัดสิงหาญ ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เป็นพระกรรมวาจารย์ เจ้าอธิการเขมิโย วัดปฐมวัน ต.แก่งเค็ง อ.กุศขำวุ่น จังหวัดอุบลราชธานี เป็นพระอนุสาวนาจารย์

การศึกษาวิทยฐานะ

พ.ศ.2501 สำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนบ้านเกษม ตำบลเกษม อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ.2511 สอบไล่ได้ประโยคนักธรรมชั้นตรีจากสำนักศาสนศึกษาวัดเกษมสำราญ ตำบลเกษม อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ.2513 สอบไล่ได้ประโยคนักธรรมชั้นโทจากสำนักศาสนศึกษาเกษมสำราญ ตำบลเกษม อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ.2516 สอบไล่ได้ประโยคนักธรรมชั้นเอกจากสำนักศาสนศึกษาวัดโนนรังน้อย ต.ยางโกลา อ.ม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ.2516 ผ่านการสอบภายใต้การควบคุมของคณะกรรมการตามหลักสูตรในวิชาบัญชีขั้นต้น

พ.ศ.2531 ผ่านการอบรมตามโครงการอบรมพระกรรมวาจาจารย์ พระอนุสาวนาจารย์ รุ่นที่ 1 ณ วัดมหาวนาราม อ.เมือง จ.อุบลราชธานี

พ.ศ.2539 สำเร็จการศึกษาหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียน ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

สมณศักดิ์

พ.ศ.2529 ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระปลัดฐานานุกรมในพระครูไพโรจน์ปริชากร เจ้าคณะอำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ.2523 ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตรชั้นตรี รongเจ้าอาวาส “พระครูเกษมธรรมานุวัตร”

พ.ศ.2524 ได้รับตราตั้งครูสอนปริยัติธรรมประจำสำนักศาสนศึกษาวัดเกษมสำราญ ตำบลเกษม อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ.2532 ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการสนามหลวงแผนกธรรม

พ.ศ.2539 ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ ตำบลเกษม อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี ตราตั้งที่ 55/2539

พ.ศ.2539 ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะตำบลเกษม เขต 1 อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี ตราตั้งที่ 7/2539

พ.ศ.2540 ได้รับพระราชทานแต่งตั้งให้เป็นพระอุปัชฌาย์ในเขตการปกครองเกษม เขต 1 อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี

ผลงานดีเด่น

1.พ.ศ.2540 ได้รับโล่รางวัลพัฒนาตัวอย่างจากกรมศาสนากระทรวงศึกษาธิการ ให้ไว้เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2540

2.พ.ศ.2543 ได้รับเกียรติบัตรเป็นกรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานดีเด่นประจำปี 2543 จากสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี ให้ไว้เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม 2543

3.พ.ศ.2544 ได้รับเกียรติบัตรผลงานดีเด่นด้านอาชีพ โดยท่านเป็นประธานกลุ่มอาชีพจักสานดีเด่นเนื่องในวันพ่อแห่งชาติ 5 ธันวาคมมหาราช ประจำปี 2544 จากองค์การบริหารส่วนตำบลเกษม ให้ไว้ ณ วันที่ 5 ธันวาคม 2544

4.พ.ศ.2545 ได้รับโล่เชิดชูเกียรติให้เป็นศิลปินดีเด่นจังหวัดอุบลราชธานี สาขาศิลปะสถาปัตยกรรม ประจำปีพุทธศักราช 2545 จากคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ให้ไว้เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2545

5.พ.ศ.2546 ได้รับเกียรติบัตรรางวัลรองชนะเลิศอันดับ 3 การประกวดหมู่บ้านพัฒนายั่งยืนดีเด่นระดับตำบลเกษม ตามนโยบาย“บ้านเมืองน่าอยู่ เชิดชูคุณธรรม”ประจำปี 2546 จากนายอำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ให้ไว้เมื่อวันที่ 27 สิงหาคม 2546

การเป็นช่างสร้างนก

พระครูเกษมธรรมมานุวัตรเป็นผู้มีความรู้ความสามารถในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะเป็นผู้ที่มีความสามารถในงานช่าง การจักสาน เป็นอย่างดี เมื่อ พ.ศ. 2540 พระครูนั้นทพัญญาจารย์ (พรสายเส้น) อดีตเจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ได้มรณภาพ พระครูเกษมธรรมมานุวัตรและชาวบ้านต้องการแสดงถึงความเคารพที่มีต่อท่านเจ้าอาวาสจึงได้ใช้ความรู้ในด้านช่างประกอบกับความรู้เรื่องการทำศพแบบนกกหัสติลึงค์ที่ตนเคยศึกษามา และได้สร้างเมรุลอยรูปนกกหัสติลึงค์ขึ้นเป็นครั้งแรก และได้มีโอกาสสร้างเมรุลอยรูปนกกหัสติลึงค์ให้แก่พระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่ได้เสียชีวิตลงในอำเภอต่าง ๆ และจังหวัดใกล้เคียงกับอุบลราชธานีมาหลายตัว ด้วยความเป็นช่างที่มีฝีมือในการสร้างเมรุลอยรูปนกกหัสติลึงค์นี้ทำให้พระครูเกษมธรรมมานุวัตรมีชื่อเสียงเป็นอย่างมากในช่วงระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา และยังมีโอกาสเรียนรู้กลวิธีในการสร้างนกให้มีลักษณะพิเศษคือวงสามม้วนได้ ตากระพริบได้ หูกระพือได้ ศีรษะนกหันซ้าย ขวาได้ ซึ่งได้เรียนรู้กลวิธีนี้จากพ่อบ่าเพ็ญ ณ อุบล เมื่อครั้งที่ได้สร้างเมรุลอยรูปนกกหัสติลึงค์ในงานพระราชทานเพลิงศพของพระราชรัตนโอบ (พิมพ์ นารโท) อดีตเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 18 กันยายน พ.ศ.2548 จึงทำให้พระครูเกษมธรรมมานุวัตรเป็นช่างสร้างนกที่มีภูมิความรู้เกี่ยวกับเรื่องนกกหัสติลึงค์ได้เป็นอย่างดี³

³ สัมภาษณ์ พระครูเกษมธรรมมานุวัตร, เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ, 18 มีนาคม 2550.

ลำดับการสร้างเมรุภคคีลิ่งค์ของพระครูเกษมธรรมมานุวัตรและคณะช่างตำบลเกษม

1. พ.ศ. 2540 พระครูนันท์ปัญญาจารย์ (พร สายเส้น) วัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 58 : พิธีพระราชทานเพลิงศพพระครูนันท์ปัญญาจารย์ (พร สายเส้น) วัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2540
ที่มา : พระครูเกษมธรรมมานุวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. พ.ศ. 2540 พระครูศุภกิจโกศล เจ้าคณะอำเภออุดข้าวปุ้น วัดชัยนุตมาราม อ.อุดข้าวปุ้น จ.อุบลราชธานี

ภาพที่ 59 : พิธีพระราชทานเพลิงศพพระครูศุภกิจโกศล เจ้าคณะอำเภออุดข้าวปุ้น วัดชัยนุตมาราม อ.อุดข้าวปุ้น จ.อุบลราชธานี พ.ศ. 2540

ที่มา : พระครูเกษมธรรมมานุวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

3. พ.ศ. 2540 พระครูไพศาลอรัญกิจ (พ่อท่านบุญเรือง) วัดบ้านสร้อย อ.พนา จ.อำนาจเจริญ
4. พ.ศ. 2541 หลวงพ่อทองดี วัดบ้านสองคอน อ.โพธิ์ไทร จ.อุบลราชธานี
5. พ.ศ. 2542 พระครูทน วัดบ้านน่านางวาน ต.ม่วงใหญ่ อ.โพธิ์ไทร จ.อุบลราชธานี
6. พ.ศ. 2543 พ่อถ่านค่อน วัดบ้านนุ่งเขียว อ.ชานุมาน จ.อำนาจเจริญ

7. พ.ศ. 2543 พระครูอินทปัญญาโสภณ (พ่อท่านหงวน) วัดบ้านหนองต้นน้ำ อ.กุดข้าวปุ้น จ.อุบลราชธานี

ภาพที่ 60 : พิธีพระราชทานเพลิงศพพระครูอินทปัญญาโสภณ (พ่อท่านหงวน) วัดบ้านหนองต้นน้ำ อ.กุดข้าวปุ้น จ.อุบลราชธานี พ.ศ. 2543

ที่มา : พระครูเกษมธรรมมานุวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

8. พ.ศ. 2544 หลวงพ่อเพชร วัดบ้านตุม ต.ม่วงใหญ่ อ.โพธิ์ไทร จ.อุบลราชธานี (ไม่มีพิธีกรรมการฌานกหัสดีลิงค์)
9. พ.ศ. 2545 พ่อท่านวัดบ้านสะพือใต้ (ท่าค้อ) อ.พิบูลมังสาหาร จ.อุบลราชธานี
10. พ.ศ. 2545 เจ้าคณะตำบลโนนกรุง วัดบ้านน้ำคำ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี (ไม่มีพิธีกรรมการฌานกหัสดีลิงค์)

11. พ.ศ. 2546 พระครูโสภณ เจ้าคณะตำบลเหล่ากรุง วัดจุฬามณี อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 61 : พิธีพระราชทานเพลิงศพพระครูโสภณ เจ้าคณะตำบลเหล่ากรุง วัดจุฬามณี อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2546

ที่มา : พระครูเกษมธรรมมานุวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

12. พ.ศ. 2546 หลวงพ่อมา อจาโร วัดบ้านนาฮีเหล็ก เมืองสองคอน เขตสุวรรณเขต สปป.ลาว

13. พ.ศ. 2546 หลวงปู่สุน สุนทโร วัดบ้านโนนสว่าง (แก้งโดน) เมืองสองคอน เขตสุวรรณเขต สปป.ลาว

14. พ.ศ. 2547 พระครูพิทักษ์ถาวรกิจ เจ้าคณะอำเภอโนนคูณ วัดบ้านโนนค้อ อ.โนนคูณ จ.ศรีสะเกษ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

15. พ.ศ. 2547 พระครูโกศลธรรมศาล เจ้าคณะตำบลบึงแกว วัดบ้านดงจาง อ.มหาชนะชัย จ.ยโสธร

ภาพที่ 62 : พิธีพระราชทานเพลิงศพพระครูโกศลธรรมศาล เจ้าคณะตำบลบึงแกว วัดบ้านดงจาง อ.มหาชนะชัย จ.ยโสธร พ.ศ. 2547

ที่มา : พระครูเกษมธรรมมานูวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

16. พ.ศ. 2548 พระราชรัตน์โนบล (พิมพ์ นารโท) 18 สิงหาคม พ.ศ. 2548 วัดทุ่งศรีเมือง อ.เมือง จังหวัดอุบลราชธานี

17. พ.ศ. 2549 พระครูกันตศีลสถาน (หลวงพ่ออินทร์) วัดคู์ทุ่ง อ.เมือง จ.ยโสธร พิธีพระราชทานเพลิงศพวันที่ 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2549

18. พ.ศ. 2549 พระครูสิทธิวิวัฒนาภรณ์ (พัน นววิวัฒนา) รองคณะอำเภอบางสามรถ วัดป่าจิม บ้านคู้ ต.บ้านคู้ อ.บางสามรถ จ.ร้อยเอ็ด พระราชทานเพลิงศพ เมื่อวันที่ 17 เมษายน พ.ศ. 2549

ภาพที่ 63 : พิธีพระราชทานเพลิงศพ พระครูสิทธิวิวัฒนาภรณ์ (พัน นววิวัฒนา) รองคณะอำเภอบางสามรถ วัดป่าจิม บ้านคู้ ต.บ้านคู้ อ.บางสามรถ จ.ร้อยเอ็ด พระราชทานเพลิงศพ เมื่อวันที่ 17 เมษายน พ.ศ. 2549

ที่มา : พระครูเกษมธรรมมานุวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ อำเภอดงเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี

19. พ.ศ.2550 พระครูปฐมสังฆกิจ วัดหนองบัวไชยวาน ต.โนนสังข์ อ.กันทรารมณ์ จ.ศรีสะเกษ

ภาพที่ 64 : คณะช่างสร้างนักษัตติลิ่งค์วัดเกษมตำราญ

คณะช่างสร้างนักษัตติลิ่งค์ประกอบไปด้วย

ฝ่ายสงฆ์ได้แก่

1. พระครูเกษมธรรมมานุวัตร
2. พระสุวรรณ สีหา
3. พระพรหมมา เครือสีดา
4. พระบัณฑิต จันทร์เพ็ญ
5. พระบุญเพ็ง

ฝ่ายฆราวาส

1. นายไคร บุญโท
2. นายเคน ทองเลิศ
3. นายสุวรรณ บุคดาพันธ์
4. นายสุข แข่งขัน
5. นายพรหม สายเส้น
6. นายโส จันทเสน
7. นายดี สิมฤทธิ์
8. นายสมเดช ดงจันทร์
9. นายบุญมี ดีมาก
10. นายสำเร็จ บุญเดิม

3.4 สรุป

งานศพนักษัตรลึงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นประเพณีการสร้างเมรุลอยรูปนักษัตรลึงค์ สำหรับเจ้านายพื้นเมืองที่สืบสายตรงมาจากคณะอาญาสี่ โดยถือตามประวัติศาสตร์เมืองอุบลที่ว่ามาจากเจ้านายเมืองเชียงรุ่ง การจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์ในจังหวัดอุบลราชธานีเริ่มตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2316 ในคราวที่พระวอนำผู้คนอพยพจากหนองบัวลุ่มภูหรือจังหวัดหนองบัวลำภูในปัจจุบัน มาตั้งถิ่นฐานในเขตจังหวัดอุบลราชธานี เมื่อผู้ที่มีเชื้อสายอาญาสี่ หรือพระเถระชั้นผู้ใหญ่ถึงแก่กรรมภาพ ต้องจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์เพื่อแสดงถึงเกียรติยศอันสูงส่งของผู้ตาย การสร้างเมรุรูปนักษัตรลึงค์ให้แก่ผู้ตายยังถือเป็นการแสดงอิสริยยศ ฐานันดรศักดิ์ของผู้ตายให้ปรากฏแก่สายตาของบุคคลทั่วไปรวมไปถึงเป็นการแสดงความเคารพการวะสูงสุดต่อผู้ตายในวาระสุดท้ายด้วยและต้องจัดขบวนแห่นักษัตรลึงค์ไปประกอบพิธี ณ ลานทุ่งศรีเมือง ภายหลังจากเมื่อกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เป็นข้าหลวงต่างพระองค์ปกครองเมืองอุบลฯ ให้ยกเลิกประเพณีการเผาศพที่ทุ่งศรีเมือง เมื่อ พ.ศ.2451 เนื่องจากทรงเกรงว่า การเผาศพที่ทุ่งศรีเมืองจะเป็นการเลียนแบบพระมหากษัตริย์ในกรุงเทพฯ ที่มีการถวายพระเพลิงพระบรมศพที่ทุ่งพระเมรุ ณ ท้องสนามหลวง แต่จะให้เผาที่บริเวณลานของวัดต่าง ๆ แทน อย่างไรก็ตามประเพณีการเผาศพแบบนักษัตรลึงค์ก็ได้ถือปฏิบัติกับชนชั้นเจ้านายเชื้อสายอาญาสี่ และพระเถระมาตั้งแต่เริ่มก่อร่างสร้างเมืองอุบลราชธานีมาจนถึงปัจจุบัน

การประกอบพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์ในเมืองอุบลราชธานีเจ้าภาพจะต้องจัดเตรียมขบวนแห่ศพเพื่อเคลื่อนย้ายศพโดยตั้งศพไว้บนเมรุลอยรูปนักษัตรลึงค์จากบ้านผู้ตายไปยังช่วงหรือบริเวณลานที่ประกอบพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์อันประกอบไปด้วย ขบวนฆ้องใหญ่ คณะดนตรี ขบวนธงสามหาง ขบวนธงช่อ ขบวนดาบ ขบวนหอก ขบวนเครื่องยศ ขบวนลูกหลานตามด้วยเมรุลอยรูปนักษัตรลึงค์ และพนักงานที่คอยควบคุมในกรณีที่เมรุลอยติดขัด ให้มีความพร้อมรวมไปถึงการเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบในขบวนต้องครบถ้วน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแสดงถึงความสำคัญและฐานะของผู้ตาย การสร้างเมรุนักษัตรลึงค์ต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้าน โดยในการก่อสร้างมีช่างใหญ่เป็นผู้ควบคุมซึ่งจะแบ่งช่างตามหน้าที่ต่างๆ มีทั้งช่างจักตอก จักหวาย ช่างสาน ช่างสับลายหรือช่างประดิษฐ์ลาย ช่างแต่ละงานต้องอาศัยความชำนาญ ความอดทนและความร่วมแรงร่วมใจกันอย่างมากงานจึงจะสำเร็จ วัสดุในการสร้างเมรุนักษัตรลึงค์เป็นวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น ไม้ ไม้ไผ่ หวาย การก่อสร้างเมรุนักษัตรลึงค์ต้องอาศัยระยะเวลาในการสร้างประมาณ 3 เดือน เนื่องจากการสร้างเมรุลอยรูปนักษัตรลึงค์ต้องมีขนาดใหญ่และแต่ละชั้นตอนมีความละเอียดประณีต โดยเฉพาะการทำส่วนศีรษะนกให้เคลื่อนไหวไปมา ชูวงกระพริบตาและอ้าปากร้องได้ ซึ่งการสร้างเมรุลอยรูปนักษัตรลึงค์ให้ดูมีชีวิตสมจริงนั้นจะสอดคล้องกับการประกอบพิธีการรำผ่านักษัตรลึงค์ในวันเผาศพโดยมีนางเทียมเจ้านางสีดาถือศร

ร้ายร่าฆ่านกกหัสติลิงค์ เมื่อนกกหัสติลิงค์ถูกยิงก็จะหยุดส่งเสียงร้อง งวงตก ตาหลับ จึงจะถือว่า นกกหัสติลิงค์ได้ตายแล้ว สมัยก่อนช่างสำคัญในการทำนกได้แก่ พระครูวิโรจน์รัตนโนบล (สมจิต บุญรอด) ญาพ้อมหาเสนา วัดทุ่งศรีเมือง ช่างสาย ช่างสีจนถึงช่างคำหมา (พ่อใหญ่คำหมา แสงงาม) ปัจจุบันผู้ที่สืบทอดการสร้างเมรุลอยรูปนกกหัสติลิงค์คือพระครูเกษมธรรมมานุวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เริ่มสร้างนกเมื่อปี พ.ศ. 2540

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

ประวัติการรำในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี

จากความเชื่อเรื่องสัตว์ในป่าหิมพานต์ที่มีพลังอำนาจมหาศาลและอาศัยอยู่รายล้อมเขาพระสุเมรุได้เกิดการสร้างสรรค์ให้สัตว์ต่าง ๆ เหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งในการนำพาดวงวิญญาณของผู้ล่วงลับไปสู่สรวงสวรรค์โดยการถ่ายทอดความเชื่อออกมาในรูปแบบศิลปกรรมของการสร้างเมรุลอยอันเป็นเครื่องหมายให้มนุษย์ได้รับรู้ถึงเรื่องราวของการตาย นกกหัสติลิงค์เป็นสัตว์อย่างหนึ่งที่ถูกเลือกให้เป็นสัตว์พิเศษในการสร้างเมรุลอยนี้ดังปรากฏในตำนานเรื่องเล่าของบรรพบุรุษชาวอุบลราชธานีมาเป็นเวลาช้านาน ในบทนี้ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการรำในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี โดยกล่าวถึงความหมายของการรำในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์ ประวัตติความเป็นมาของการรำในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี และกล่าวถึงผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการประกอบพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์โดยศึกษาประวัติของนางเทียมเจ้านางสีดาทั้งสองกลุ่มได้แก่ ประวัตติคุณยายประทีน วันทาพงษ์นางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 ผู้รำนกกหัสติลิงค์ที่สืบเชื้อสายเจ้านางสีดา ประวัตตินางทา บุคคาพันธ์ นางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 ผู้รำนกกหัสติลิงค์ มีเนื้อหาดังต่อไปนี้

4.1 ความหมายของการรำในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์

รำ มักเป็นการแสดงเดี่ยว ที่สำคัญคือเน้นการใช้มือและแขน ทำท่าต่าง ๆ เช่น รำอวยพร รำเหยย รำเสนง การแสดงละครรำก็ใช้ว่ารำละคร¹

พิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์ คือการประกอบพิธีศพที่กระทำเฉพาะกับพระเถระและชนชั้นเจ้านายคืออัญญาสี่ ได้แก่ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร โดยมีการสร้างเมรุลอยรูปนกกหัสติลิงค์ซึ่งมีลักษณะหัวเป็นช้างตัวเป็นนกกขนาดใหญ่

การรำในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์ หมายถึง การแสดงนาฏศิลป์ก่อนพิธีเผาศพเมรุลอยรูปนกกหัสติลิงค์ซึ่งมีลักษณะหัวเป็นช้างตัวเป็นนกกขนาดใหญ่โดยผู้แสดงสวมบทบาทนางเทียมเจ้านางสีดาถือสร้อยรำเพื่อรำนกกหัสติลิงค์โดยพิธีทำศพแบบนี้จะกระทำเฉพาะกลุ่มชนชั้นเจ้านายเจ้าเมืองและพระเถระเท่านั้น จากคำอธิบายตามตำนานในการประกอบพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์ของจังหวัดอุบลราชธานีเชื่อกันว่า นกกหัสติลิงค์จะเป็นผู้นำดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สรวงสวรรค์

¹สุรพล วิรุฬห์รักษ์, หลักการแสดงนาฏศิลป์ปริทรรศน์, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ: สุทธาการพิมพ์, 2547), หน้า 13.

4.2 ประวัติความเป็นมาของการรำในพิธีทำศพแบบนักษัตรดิถีในจังหวัดอุบลราชธานี

ผู้วิจัยได้ศึกษาประวัติความเป็นมาของการรำในพิธีทำศพแบบนักษัตรดิถีในจังหวัดอุบลราชธานี โดยศึกษาข้อมูลจากหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี และหนังสือเล่าเรื่องเมืองอุบลเขียนโดย ดร.บำเพ็ญ ณ อุบล ครูครุภูมิปัญญาไทยรุ่นที่ 2 ด้านปรัชญาศาสนา และประเพณีประจำปีพุทธศักราช 2545 และสัมภาษณ์คุณยายประทีน วันทาพงษ์ นางเทียมเจ้านางสีดาคนที่ 1 ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของการรำในพิธีทำศพแบบนักษัตรดิถีในจังหวัดอุบลราชธานี ดังนี้

เมื่อประมาณ พ.ศ. 2316 ตระกูลเจ้านางสีดาธำรงผู้รั้งนักษัตรดิถีได้อพยพหนีภัยจากกรุงศรีสัตนาคณหุต (ล้านช้าง) โดยการนำของเจ้าพระวอเจ้าพระตาในสมัยกรุงธนบุรี มาอาศัยที่หนองบัวลุ่มภูและตั้งชื่อเมืองว่านครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน (ปัจจุบันคือจังหวัดหนองบัวลำภู) ต่อมาผู้ครองนครศรีสัตนาคณหุต คือพระเจ้าสิริบุญสารทรงเกรงว่าพระวอ พระตาจะคิดกระด้างกระเดื่องต่อพระองค์จึงได้ยกทัพไปปราบกองทัพของพระวอ พระตาแตกทัพและตายในที่รบ และได้ประกอบพิธีทำศพแบบนักษัตรดิถี ดังปรากฏในตำนานตอนท้ายเมืองอุบลเกี่ยวกับงานศพของพระวอพระตาว่า “...เมื่อตัววันคายนาคี เชิญพระโกศสองพ่อลูก ยอใส่หลังนักษัตรดิถี นกงวงคือช้าง...” จากนั้นท้าวคำผง (บุตรพระตา) ท้าวทิดพรหม และท้าวกำ ได้พาผู้คนเดินทางโดยเรือเลียบแม่น้ำโขงมาจอดที่หาดวัดใต้หรือวัดหลวง (ถนนพรหมเทพในปัจจุบัน) มาอยู่ที่ดอนมดแดงและห้วยแจะแม่ (ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี) และได้ขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) ท้าวคำผงได้ยกทัพไปร่วมปราบกบฏอ้ายเชียงแก้วที่เมืองเวียงจันทน์ซึ่งในระหว่างที่มีการปราบกบฏอ้ายเชียงแก้วนี้เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2324 ได้มีพิธีนักษัตรดิถีครั้งแรกในจังหวัดอุบลราชธานี โดยมีธำรงเจ้านางสีดาคนแรกคือ “นางจัว” เป็นบรรพบุรุษรุ่นแรกของสายตระกูลธำรงเจ้านางสีดาเป็นผู้รั้งงานศพของไคร่นั้นไม่ปรากฏ เมื่อท้าวคำผงรบชนะ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้พระราชทานนามท้าวคำผงเป็น พระปฐมวราชสุริยวงศ์เป็นเจ้าเมืองคนแรกพร้อมทั้งยกฐานะบ้านแจะแม่เป็น เมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัย ในปี พ.ศ. 2335 เจ้าเมืองอุบลฯคนที่สองคือ พระพรหมวราชสุริยวงศ์ (พรหม)น้องพระปฐมวราชสุริยวงศ์ ปกครองระหว่าง พ.ศ. 2338 – พ.ศ. 2388 รวมการปกครองเป็นเวลา 50 ปี เจ้าเมืองคนที่สามคือ พระพรหมราชวงศา (กุทอง) บุตรพระพรหมวราชสุริยวงศ์ ปกครองระหว่าง พ.ศ. 2388 – พ.ศ. 2406 รวมการปกครองเป็นเวลา 18 ปี ในระยะเวลา 90ปี (พ.ศ. 2316 – พ.ศ. 2406) ที่เจ้าเมืองทั้งห้าพระองค์ทรงปกครองเมืองอุบลราชธานีเมื่อถึงแก่กรรมก็ได้จัดพิธีศพแบบนักษัตรดิถี จนเมื่อลุมาถึงในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นข้าหลวงใหญ่ในการปกครองมณฑลลาวท้าวในปี พ.ศ.2434

(เมืองจำปาศักดิ์ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือรวมกัน) ทรงประทับอยู่ที่เมืองอุบลฯ ได้ 2 ปีก็ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ย้ายมาดำรงตำแหน่ง แทน เมื่อ พ.ศ. 2436 และเปลี่ยนชื่อมณฑลลาวท้าวเป็น มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ มณฑลอีสาน แยกเป็นมณฑลอุบลราชธานีใน พ.ศ. 2455 ซึ่งในช่วงที่เปลี่ยนแปลงการปกครองนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงเห็นว่าการประกอบพิธีทำศพแบบนักษัตรสังคัลของ เจ้านายเมืองอุบลจะไปเทียบเท่าเจ้านายของเมืองหลวงคือ การชักลากเมรุลอยรูปนักษัตรสังคัลไปเผา ณ บริเวณทุ่งศรีเมือง ซึ่งคล้ายกับการประกอบพระราชพิธีศพ ณ ท้องสนามหลวงของ พระมหากษัตริย์ จึงให้มีการยกเลิกพิธีกรรมการเผาศพที่ทุ่งศรีเมืองนี้ไปใน พ.ศ.2451 แต่จะเป็น การเผาบริเวณลานของวัดต่าง ๆ แทน อย่างไรก็ตามประเพณีการเผาศพแบบนักษัตรสังคัลก็ได้ถือ ปฏิบัติกับชนชั้นเจ้านายเชื้อสายอัญญาสี่ และพระเถระมาตั้งแต่เริ่มก่อร่างสร้างเมืองอุบลราชธานีมา จนถึงปัจจุบัน

จากการเกิดสถานการณ์ต่าง ๆ ตั้งแต่เริ่มสร้างเมืองอุบลราชธานีปี พ.ศ. 2316 ถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2551 สรุปประวัติความเป็นมาของการรำในพิธีทำศพแบบนักษัตรสังคัลในจังหวัด อุบลราชธานี ดังนี้

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหรือปี พ.ศ. 2324 เจ้าแม่ นางงิ้วผู้มีเชื้อสายเจ้านางสีดา มา จากเมืองเชียงรุ่งรำนานกษัตริย์ครั้งแรกในเขตจังหวัดอุบลราชธานี รำนานกผู้ที่มีเชื้อสายอัญญา สี่ ไม่ปรากฏว่าเป็นงานศพของใคร ซึ่งนางเทียมเจ้านางสีดาตระกูลนี้รำนานกษัตริย์เฉพาะ กับพิธีศพของพระเถระชั้นผู้ใหญ่ และผู้มีเชื้อสายอัญญาสี่ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2451 พระเจ้าบรมวงศ์ เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ได้ยกเลิกการจัดพิธีศพแบบนักษัตรสังคัลที่ทุ่งศรีเมือง เนื่องจาก เกรงว่าจะเป็นการเลียนแบบพระราชพิธีศพที่ท้องสนามหลวงในกรุงเทพมหานคร พิธีศพนี้จึงได้ ลดลงและจะถือปฏิบัติกับพระเถระชั้นผู้ใหญ่มากกว่าปฏิบัติกับเชื้อสายอัญญาสี่ดังในอดีต จากปี พ.ศ. 2324 ถึงปี พ.ศ. 2551 รวมเป็นเวลา 227 ปี สายตระกูลเจ้านางสีดาที่สืบเชื้อสายมาจาก เมืองเชียงรุ่ง มีการสืบทอดมาเป็นจำนวน 5 รุ่นด้วยกันโดยการสืบทอดจะถ่ายทอดด้วยระบบเชื้อ สายเดียวกัน คือการสืบทอดจากแม่สู่ลูก นางเทียมเจ้านางสีดาทั้ง 5 รุ่นประกอบไปด้วย รุ่นที่ 1 เจ้าแม่ นางงิ้ว รุ่นที่ 2 คุณยายสุกัญญา ปรายภักย์ รุ่นที่ 3 คุณยายมณีจันทร์ ผ่องศีล รุ่นที่ 4 นาง สมวาสนา รัศมี และรุ่นที่ 5 นางประทีน วันทาพงษ์ นางเทียมเจ้านางสีดาคนปัจจุบัน พ.ศ. 2551 สายตระกูลนี้รำนานกษัตริย์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2324 ถึงปี พ.ศ. 2551 ได้รำนานกษัตริย์ในงาน ศพพระจำนวน 16 ศพ ศพเจ้าเมืองและเชื้อสายอัญญาสี่ 6 ศพ และศพผู้ที่ไม่ใช่เชื้อสายอัญญาสี่ 2 ศพ รวมเป็นการรำนานกษัตริย์จำนวนทั้งสิ้น 24 ศพ และมีการประกอบพิธีทำศพแบบนักษัตรสังคัลและรำนานกโดยนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 โดยรำนานกตัวสุดท้ายเมื่อปี พ.ศ. 2548 ในงานพระราชทานเพลิงศพของพระพระราชรัตนโอบ (พิมพ์ นารโท) อดีตเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรี

เมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นตัวสุดท้าย พ.ศ. 2540 เกิดกลุ่มรำม่านกหัสดีลิงค์ ขึ้นเป็นกลุ่มที่ 2 คือกลุ่มของนางทา บุคดาพันธ์ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เนื่องจากเป็นคณะรำม่านกหัสดีลิงค์ที่สร้างขึ้นใหม่คู่กับกลุ่มช่างสร้างนกโดยการนำของพระครูเกษมธรรม มานูวัตรเจ้าอาวาสวัดเกษม ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งนางเทียม เจ้านางสีดา กลุ่มที่ 2 นี้เริ่มรำม่านกหัสดีลิงค์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2540 ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูนันท์ปัญญาจารย์ (พร สายเถิน) อดีตเจ้าอาวาสวัดเกษม ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล รำม่านกหัสดีลิงค์ในงานศพพระตั้งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ถึงปี พ.ศ. 2551 รวมเป็นเวลา 11 ปี รำม่านกหัสดีลิงค์รวมทั้งสิ้น 15 ตัว

ปัจจุบันไม่มีหน่วยงานของทางราชการเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการอนุรักษ์ประเพณีการทำศพแบบนกหัสดีลิงค์อย่างจริงจัง เนื่องจากประเพณีดังกล่าวเป็นการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ให้แก่กลุ่มที่สืบเชื้อสายชนชั้นเจ้านาย เจ้าเมืองอุบลราชธานี ตามความเชื่อที่ว่าคนสืบเชื้อสายมาจากเชียงรุ่ง (สิบสองปันนา ในตอนใต้ของจีน ปัจจุบัน) และเป็นกลุ่มเดียวกันกับอดีตชนชั้นปกครองในเมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว ดังนั้นการอนุรักษ์ประเพณีนี้ให้คงอยู่จึงต้องอาศัยเชื้อสายอัญญาสิทธิ์ที่มีจิตสำนึกทางชาติพันธุ์ที่ต้องการสืบทอดประเพณีการทำศพแบบนกหัสดีลิงค์ รวมไปถึงความพร้อมของฐานะทางการเงินที่ดี จึงจะสามารถจัดพิธีศพนี้ได้ แต่ด้วยเหตุที่ปัจจุบันผู้ที่สืบเชื้อสายอัญญาสิทธิ์ได้ถูกลดบทบาททางสังคมลงนั้นเนื่องจากบ้านเมืองพัฒนาสูงขึ้นประชาชนมีฐานะเท่าเทียมกันจึงไม่ปรากฏพิธีทำศพแบบนกหัสดีลิงค์กับเชื้อสายอัญญาสิทธิ์มากนัก หากแต่มีอีกหนทางหนึ่งที่จะอนุรักษ์ประเพณีไว้ได้นั้นคือการถือปฏิบัติกับพระเถระชั้นผู้ใหญ่ซึ่งเป็นที่เคารพของบุคคลทั่วไป โดยทางคณะสงฆ์ซึ่งมีพระราชกิตติรังษี (สมเกียรติ สมกิตติ) เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานีในปัจจุบัน พ.ศ. 2551 เป็นผู้ดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูประเพณีการทำศพแบบนกหัสดีลิงค์ที่ต้องปฏิบัติกับพระเถระที่มีคุณงามความดีให้คงอยู่สืบไป

ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสดีลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี ดังนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 1 แสดงลำดับการจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรดิถีของกลุ่มที่ 1 ของพระเถระ

ที่	ปี พ.ศ.	นามพระสมณศักดิ์	ตำแหน่งทางการ คณะสงฆ์	สังกัดวัด	นางเทียมเจ้า นางสีดา
1.	พ.ศ. 2446	เจ้าคุณอริยกวี (อ่อน)	เจ้าคณะใหญ่เมือง อุบลราชธานี	ทุ่งศรีเมือง อ. เมือง จ.อุบลฯ	คุณยายสุกัญญา
2.	พ.ศ. 2451	ญานันทธรรมบาล (ผุย)	หลักคำเมือง เจ้า อาวาสวัดมณีวนา ราม	ป่าช้าวัดแจ้ง อ.เมือง จ. อุบลราชธานี	คุณยายสุกัญญา
3.	พ.ศ. สร้าง วัด	พระอริยวงศาจารย์ญาณ วิมลอุบลคณาภิบาล สังฆปาโมกข์ (สู้ย)	เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรี เมือง 1	มรณะภาพ ณ ห้องใหญ่กุฏิ แดงเก็บศพไว้ หลายปีจึง ประกอบพิธีทำ ศพแบบนก หัตถ์ดิถี	คุณยายสุกัญญา
4.	พ.ศ. 2471	พระอุบลการประชานิตย์ (ท้าวสิทธิสาร บุญชู พรหมวงศานนท์ ญาพ่อ โฮมแพง	เจ้าอาวาสวัดหลวง	อ.เมือง จ. อุบลราชธานี	คุณยายสุกัญญา
5.	พ.ศ. 2486	พระครูวิโรจน์รัตโนบล หรือญานันทโลด (สม จิตร บุญรอด)	ช่างสร้างนักษัตร ดิถีเจ้าอาวาสวัดทุ่ง ศรีเมือง	อ.เมือง จ. อุบลราชธานี	คุณยายสุกัญญา
6.	พ.ศ. 2492	พระอุปฌายวงค์ (พรหมสโร)	เจ้าอาวาสวัดศรีนวล แสงสว่างอารมณ์	ต.ชีทวน อ. เขื่องใน จ. อุบลราชธานี	คุณยายมณี จันทร์
7.	พ.ศ. 2508	ท่านเจ้าคุณพระศรีธรรม วงศา(ทองจันทร์ พันธุ์ เพ็ง)	เจ้าอาวาสวัดสุปัฏ นารามวรวิหาร	อ.เมือง จ. อุบลราชธานี	คุณยายมณี จันทร์
8.	พ.ศ. 2524	หลวงปู่จันทร์ คมกัปป โณ	เจ้าอาวาสวัดจาน เขื่อง	อ.เขื่องใน จ. อุบลราชธานี	คุณยายมณี จันทร์

ที่	ปี พ.ศ.	นามพระสมณศักดิ์	ตำแหน่งทางการ คณะสงฆ์	สังกัดวัด	นางเทียมเจ้า นางสีดา
9.	พ.ศ. 2525	พระครูคัมภีรวิธานจารย์ (หลวงปู่หนู คัมภีร์โร)	เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรี วิไล	ต.จีทวน อ. เขื่องใน จ. อุบลราชธานี	คุณยายมณี จันทร์
10.	พ.ศ. 2529	พระครูนวกรรมโกวิท (หลวงปู่ภาค ฐริปัญญา)	เจ้าอาวาสวัดมหา วนารามวรวิหาร หรือวัดป่าใหญ่	อ.เมือง จ. อุบลราชธานี	คุณยายมณี จันทร์
11.	พ.ศ. 2535	หลวงปู่หลวงคุณ ฌ อุบล	เจ้าอาวาสวัดแสน สุข	อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี	นางสม วาสนา รัศมี
12.	ไม่ ปรากฏ ปี พ.ศ.	ญาท่านวัดสิงห์ท่า	เจ้าอาวาสวัดสิงห์ท่า	อ.เมือง จ. ยโสธร	คุณยายมณี จันทร์
13.	ไม่ ปรากฏ ปี พ.ศ.	เจ้าคุณวิโรจน์	เจ้าอาวาสวัดเสถภูมิ	อ.เสถภูมิ จ. ร้อยเอ็ด	คุณยายมณี จันทร์
14.	ไม่ ปรากฏ ปี พ.ศ.	ไม่ทราบชื่อ	เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรี	อ.เมือง จ. มหาสารคาม	คุณยายมณี จันทร์
15.	พ.ศ. 2543	พระครูสุนทรวิจิตร (ยาม ฐติชมโม)	เจ้าอาวาสวัดบูรพา ปะอ่าวเหนือ	ต.ปะอ่าว อ. เมือง จ. อุบลราชธานี	คุณยาย ประทีน
16.	พ.ศ. 2548	พระราชาธิบดีโนบล (พิมพ์ นารโท)	เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรี เมือง	เมือง จ. อุบลราชธานี	คุณยาย ประทีน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 2 แสดงการพิธีจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรคิลิงค์ของกลุ่มที่ 1 ของคณะอัญญาสี่

ลำดับ	ปี พ.ศ.	คณะอัญญาสี่	ตำแหน่ง	สถานที่ในการประกอบพิธีศพนักษัตรคิลิงค์	นางเทียมเจ้า นางสีดา
1.	พ.ศ. 2310	เจ้าพระตา	เชื้อสายกษัตริย์ เมืองเชียงรุ่ง แสนหวิฟ้า บุตรเจ้าปางคำ	ไม่ปรากฏ	เจ้าแม่นางจ้ว
2.	พ.ศ.2318	เจ้าพระวอ	เชื้อสายกษัตริย์ เมืองเชียงรุ่ง แสนหวิฟ้า	เวียงคอนกอง ไกล่ กับแขวงจำปาศักดิ์ สปป.ลาว	เจ้าแม่นางจ้ว
3.	พ.ศ.2324	เชื้อสายอัญญาสี่(ไม่ทราบชื่อ)	อัญญาสี่	ทุ่งศรีเมือง จ. อุบลราชธานี	เจ้าแม่นางจ้ว
3.	วันพุธขึ้น 13 ค่ำ เดือน 12 พ.ศ.2338	พระปฐมวราช สุริยวงศ์ (คำผง)	บุตรเจ้าพระตา เจ้าเมืองอุบลฯ คนที่ 1	ทุ่งศรีเมือง จ. อุบลราชธานี	เจ้าแม่นางจ้ว
4.	พ.ศ.2388	พระพรหมวราชสุ ริยวงศ์ (พรหม)	เจ้าเมืองอุบลฯ คนที่ 2	ทุ่งศรีเมือง จ. อุบลราชธานี	เจ้าแม่นางจ้ว
5.	พ.ศ.2404	พระพรหมราชวงศา (กุทอง)ในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4	เจ้าเมืองอุบลฯ คนที่ 3	ทุ่งศรีเมือง จ. อุบลราชธานี	คุณยายสุกัญ ปราบภัย
6.	ไม่ปรากฏ ปี พ.ศ.	ญาพ่ออยู่ ณ อุบล	อัญญาสี่	ทุ่งศรีเมือง จ. อุบลราชธานี	คุณยายมณี จันทร์ ผ่องศีล
7.	ไม่ปรากฏ ปี พ.ศ.	ญาแม่หยาน ณ อุบล	ภรรยาญาพ่อ อยู่	ทุ่งศรีเมือง จ. อุบลราชธานี	คุณยายมณี จันทร์ ผ่องศีล

ตารางที่ 3 แสดงการพิธีจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรศิลป์โดยกลุ่มที่ 1 ของผู้ที่ไม่เชื่อสายอัญญาสี่

ลำดับ	ปี พ.ศ.	ชื่อ	ตำแหน่ง	สถานที่ในการประกอบพิธีศพนักษัตรศิลป์	นางเทียมเจ้า
1.	พ.ศ. 2514	พ่อใหญ่หว่าน วงศ์ชัย	พี่เขยช่างสร้างนักษัตรศิลป์ คือนายคำหมา	บ้านหนองแคน ต.ชิวาน อ.เมือง ใน จ. อุบลราชธานี	คุณยายมณี จันทร ผ่องศีล
2.	พ.ศ. 2533	นายคำหมา แสงงาม	ศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ พ.ศ.2529ช่างสร้างนักษัตรศิลป์	บ้านขมิ้น อ.ธวัชบุรี จ.ร้อยเอ็ด	คุณยายมณี จันทร ผ่องศีล

ภาพที่ 65 : เมรุงานศพพระอุบลการประชาินตย์ (ท้าวสิทธิสาร บุญชู พรหมวงศานนท์) ญาพ่อโฮมแพง วัดหลวง เมื่อวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2471

ที่มา : พิพิธภัณฑ์สถานจังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ 66 : งานพระราชทานเพลิงศพพระครูนวกรรมโกวิท (หลวงปู่ภาค ฐริปัญญา) เจ้า
 อวาสวัดมหานรามวรวิหาร หรือวัดป่าใหญ่ เมื่อ วันที่ 27 – 29 มีนาคม พ.ศ. 2529
 ที่มา: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมกาญจนาภิเษก มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 67 : งานพระราชทานเพลิงศพพระครูสุนทรวิจิตร (ยาม รุติชมโม) เจ้าอาวาสวัดบูรพาปะอวเหนือ ตำบลปะอว อำเภอมือง จังหวัดอุบลราชธานี วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2543

ที่มา : พระมหาพนธ์ สมนจิตโต เจ้าอาวาสวัดบูรพาปะอวเหนือ ตำบลปะอว อำเภอมือง จังหวัดอุบลราชธานี ปี พ.ศ. 2551

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 68 : พิธีพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่จันทร์ คมกิริปญโญ เจ้าอาวาสวัดจางานเขื่อง
อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ชาติะ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2425 มรณะ 15 มีนาคม
พ.ศ. 2523 พระราชทานเพลิงศพ วันอาทิตย์ที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2524
ที่มา : คุณพ่อประสาท มีสุข คนขับรถของหลวงปู่ อายุ 66 ปี บ้านเลขที่ 25/1 หมู่ 8
บ้านจางานเขื่อง ตำบลเขื่องใน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 4 แสดงการพิธีจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรสังคีตโดยกลุ่มที่ 2 อ.ตระการพืชผล

ที่	ปี พ.ศ.	นามพระสมณศักดิ์	ตำแหน่งทางการ คณะสงฆ์	สังกัดวัด	นางเทียมเจ้า นางสีดา
1.	พ.ศ. 2540	พระครูนนทปัญญา จารย์ (พร สาย เส้น)	เจ้าอาวาส	วัดเกษมสำราญ อ.ตระการพืชผล จ.อุบลราชธานี	นางทา บุคคาพันธ์
2.	พ.ศ. 2540	พระครูสุภกิจโกศล	เจ้าคณะอำเภอ ข้าวปุ้น	วัดชัยบุญตมาราม อ.กุดข้าวปุ้น จ.อุบลราชธานี	นางทา บุคคาพันธ์
3.	พ.ศ. 2540	พระครูไพศาลอรัญ กิจ (พ่อท่านบุญ เรือง)	เจ้าอาวาส	วัดบ้านสร้อย อ. พนา จ.อำนาจเจริญ	นางทา บุคคาพันธ์
4.	พ.ศ. 2541	หลวงพ่อทองดี	เจ้าอาวาส	วัดบ้านสองคอน อ. โพธิ์ไทร จ. อุบลราชธานี	นางทา บุคคาพันธ์
5.	พ.ศ. 2542	พระครูทน	เจ้าอาวาส	วัดบ้านนางวาน ต.ม่วงใหญ่ อ.โพธิ์ ไทร จ.อุบลราชธานี	นางทา บุคคาพันธ์
6.	พ.ศ. 2543	พ่อถ่านค้อน	เจ้าอาวาส	วัดบ้านบึงเขียว อ. ชานุมาน จ. อำนาจเจริญ	นางทา บุคคาพันธ์
7.	พ.ศ. 2543	พระครูอินทปัญญา โสภณ (พ่อท่าน หงวน)	เจ้าอาวาส	วัดบ้านหนองต้นน้ำ อ.กุดข้าวปุ้น จ. อุบลราชธานี	นางทา บุคคาพันธ์
8.	พ.ศ. 2544	หลวงพ่อเพชร	เจ้าอาวาส	วัดบ้านตุม ต.ม่วง ใหญ่ อ.โพธิ์ไทร จ. อุบลราชธานี	ไม่มีพิธี กรรมการฆ่า นักษัตรสังคีต
9.	พ.ศ.	พ่อท่านวัดบ้าน	เจ้าอาวาส	วัดบ้านสะพือใต้	นางทา

	2545	สะพือใต้		อ.พิบูลมังสาหาร จ.อุบลราชธานี	บุคดาพันธ์
10.	พ.ศ. 2545	พระครูโสภาสฐวัตร (สิงห์ อากาศโร)	เจ้าอาวาสวัดน้ำคำ เจ้าคณะตำบลโนน กุง	วัดบ้านน้ำคำ อำเภอ ตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี	ไม่มีพิธี กรรมการฆ่า นกหัสดีลิงค์
11.	พ.ศ. 2546	พระครูโสภณธรรม สถิต (พุทธ ฐิตธม โม)	เจ้าอาวาสวัดจุฬามณี เจ้าคณะตำบลไหล่ ทุ่ง	วัดจุฬามณี ต.ไหล่ ทุ่ง อ.ตระการพืชผล จ.อุบลราชธานี	นางทา บุคดาพันธ์
12.	พ.ศ. 2546	หลวงพ่อมา อจาโร	เจ้าอาวาส	วัดบ้านนาฮีเหล็ก เมืองสองคอน เขต สุวรรณเขต สปป. ลาว	นางทา บุคดาพันธ์
13.	พ.ศ. 2546	หลวงปู่สุน สุนทรโร	เจ้าอาวาส	วัดบ้านโนนสว่าง (แก่งโดน) เมือง สองคอน เขต สุวรรณเขต สปป. ลาว	นางทา บุคดาพันธ์
14.	พ.ศ. 2547	พระครูพิทักษ์ถาวร กิจ	เจ้าคณะอำเภอโนน กูน	วัดบ้านโนนค้อ อ. โนนกูน จ.ศรีสะเก ษ	นางทา บุคดาพันธ์
15.	พ.ศ. 2547	พระครูโกศลธรรม ศาล	เจ้าคณะตำบลบึง แกร	วัดบ้านดงจาง อ. มหาชนะชัย จ. ยโสธร	นางทา บุคดาพันธ์
16.	พ.ศ. 2548	พระราชรัตโนบล (พิมพ์ นารโท)	เจ้าอาวาส	วัดทุ่งศรีเมือง อ. เมือง จังหวัด อุบลราชธานี	คุณยาย ประทีน
17.	พ.ศ. 2549	พระครูกัณฑ์ศีลสถาน (หลวงพ่ออินทร์)	เจ้าอาวาส	วัดคูทุ่ง อ.เมือง จ. ยโสธร	นางทา บุคดาพันธ์
18.	พ.ศ. 2549	พระครูสิริวรรณ ภรณ์ (พัน ฉวีวรรณ โณ) พระราชทาน	รองเจ้าคณะอำเภอ อาจสามารถ	วัดปัจจิม บ้านคู ต.บ้านคู อ.อาจสามารถ	นางทา บุคดาพันธ์

		เพลิงศพ เมื่อวันที่ 17 เมษายน พ.ศ. 2549		จ.ร้อยเอ็ด	
19.	พ.ศ. 2550	พระครูปฐมสมมติ	เจ้าอาวาส	วัดหนองบัวไชวาน ต.โนนสังข์ อ.กันทรารมณี จ.ศรีสะเกษ	นางทา บุคคาพันธ์

ปัจจุบันประเพณีการทำศพแบบนักษัตรดิถีหาซื้อได้ยากในจังหวัดอุบลราชธานี เนื่องจากเป็นประเพณีการเผาศพที่เจาะจงเฉพาะกับชนชั้นเจ้านายเชื้อสายอัญญาสี่และพระเถระเท่านั้น อีกทั้งต้องใช้งบประมาณสูงคือประมาณ 150,000 – 300,000 บาทในการประกอบพิธีแต่ละครั้งจึงทำให้การประกอบพิธีทำศพแบบนักษัตรดิถีอาจสูญหายไปได้มากที่สุด และในการประกอบพิธีศพนี้หากไม่มีผู้ฆ่านกหรือนางเทียมเจ้านางสีดามารำฆ่านกษัตริดิถี การประกอบพิธีทำศพนี้ก็จะไม่สมบูรณ์ ซึ่งการรำฆ่านกษัตริดิถีของกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งเพราะถือว่าการรำฆ่านกนี้เป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นควบคู่กับการทำพิธีศพแบบนักษัตรดิถีในจังหวัดอุบลราชธานี เมื่อองค์ประกอบในการจัดพิธีศพแบบนักษัตรดิถีของนางเทียมเจ้านางสีดาที่สืบเชื้อสายอัญญาสี่มีค่าใช้จ่ายสูงคือประมาณ 20,000 บาท ทำให้กลุ่มเจ้าภาพเล็กกว่าจ้างกลุ่มนี้ จึงเกิดกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดาเพิ่มขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2540 คือกลุ่มตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผลจังหวัดอุบลราชธานี คือมีค่าว่าจ้างเพียงประมาณ 3,000 - 6,000 บาทเท่านั้น อีกทั้งเกิดความสะดวกเรื่องที่มีกลุ่มช่างสร้างนักษัตรซึ่งนำโดยพระครูเกษมธรรมานุวัตร เป็นคณะเดียวกันจึงง่ายต่อการว่าจ้างในแต่ละครั้ง ทำให้ปัจจุบันฝ่ายเจ้าภาพที่ต้องการจัดพิธีทำศพแบบนักษัตรดิถีสามารถตัดสินใจที่จะเลือกให้นางเทียมเจ้านางสีดาที่สืบเชื้อสายอัญญาสี่ คือคุณยายประทีน วันทาพงษ์ หรือกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดาที่ตั้งขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2540 ตำบลเกษม คือนางทา บุคคาพันธ์ มาเป็นผู้รำฆ่านกษัตริดิถีก็ได้ ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติผู้รำฆ่านกษัตริดิถีทั้งสองกลุ่มไว้ดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.3 ประวัติคุณยายประทีน วันทาพงษ์

ภาพที่ 69 : คุณยายประทีน วันทาพงษ์จุดเทียนบายศรีในงานทำบุญบ้านประจำปี ณ บ้านด้ามพร้าว
ที่มา : คุณยายประทีน วันทาพงษ์ วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2550

นางประทีน วันทาพงษ์ อายุ 88 ปี เกิด วันจันทร์ ปีมะแม เดือนเจ็ด (พ.ศ. 2463)บิดาชื่อ นายอรุณ ผ่องศีล มารดาชื่อ นางมณีจันทร์ ผ่องศีล (นางเทียมเจ้านางสีดารุ่นที่ 3)มีพี่น้องทั้งหมด 8 คน ได้แก่

1. นางประทีน วันทาพงษ์ (นางเทียมเจ้านางสีดารุ่นที่ 5)
2. นางสุขุม ศิริภูมิ
3. นางสมควร ผ่องศีล
4. นางสมวาสนา รัศมี (นางเทียมเจ้านางสีดารุ่นที่ 4)
5. นายทวิสุข ผ่องศีล
6. นายทวิศักดิ์ ผ่องศีล
7. นายทวิสิทธิ์ ผ่องศีล
8. นายทวิชัย ผ่องศีล

นางประทีน วันทาพงษ์ สมรสกับนายไพศาล วันทาพงษ์ มีบุตร ธิดาร่วมกัน 7 คน ดังนี้

1. นางสาวประภารัตน์ วันทาพงษ์
2. นางสาวประภัสสร วันทาพงษ์
3. นางสถาพร ใจหวัง

4. นางเอมอร หวานอารมณ์
5. นางสาวรัชณี วันทาพงษ์
6. นายวิยะพร วันทาพงษ์
7. นางสาวสุดาวลัย วันทาพงษ์

คุณยายประทีน วันทาพงษ์เดิมประกอบอาชีพขายของต่าง ๆ เช่นเสื้อผ้าเด็ก ซึ่งคุณยายได้นำสินค้าต่าง ๆ เหล่านี้ออกมาวางขายบริเวณหน้าตลาด ซึ่งเป็นตลาดแห่งแรกของจังหวัดอุบล ปัจจุบันคือห้างสรรพสินค้าบิ๊กมอลล์ ถนนหน้าวัดหลวง อำเภอในเมืองจังหวัดอุบลราชธานี คุณยายประทีนคิดว่าการหารายได้โดยวิธีการขายของนี้เป็นการช่วยหารายได้อีกทางหนึ่งให้กับครอบครัว ซึ่งแต่เดิมนั้นเงินสลิ้ง เงินสิบสตางค์นั้นก็มีความมากแล้วในยุคสมัยนั้น คุณยายประทีน ประกอบอาชีพค้าขายมา 2 ปี ก็ได้พบกับคุณพ่อไพศาล วันทาพงษ์ แล้วทั้งคู่จึงสมรสกันมีบุตร ธิดาร่วมกัน 7 คน แต่เดิมนั้นครอบครัวของคุณยายประทีนได้อาศัยร่วมกับคุณแม่คือ คุณยายมณีจันทร์ ผ่องศีล ซึ่งอาศัยอยู่บริเวณร้านบาจา ถนนชยางกูร อำเภอในเมือง จังหวัดอุบลราชธานี จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2498 จึงพาครอบครัวย้ายมาอยู่ ณ บ้านเลขที่ 313 ซอย 3 หลังวัดด้ามพร้า อำเภอในเมือง จังหวัดอุบลราชธานี โดยคุณยายได้อาศัยอยู่ที่นี้เป็นเวลา 52 ปี (ปัจจุบัน พ.ศ. 2550)

ประวัติการรำนอกหัตถ์ลึงค์

คุณยายประทีนได้รับตำแหน่งนางเทียมเจ้านางสีดาจากคุณยายสมวาสนา รัศมี นางเทียมเจ้านางรุ่นที่ 4 ผู้เป็นน้องสาวได้ทำพิธีรำนอกหัตถ์ลึงค์มาแล้ว 2 งาน คือ รำนอกหัตถ์ลึงค์ในงานพระครูธรรมสุนทรวิจิตร บ้านปะอ่าว จ.อุบลราชธานี เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2543 และตัวที่ 2 คือในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชรัตโนบล เมื่อวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2548

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 70 : คุณยายประทีน วันทาพงษ์ถ่ายรูปร่วมกับนางสุขุม ศิริภูมิน้องสาวและเป็นผู้แต่งชุด
นางสีดาให้กับคุณยายประทีน ณ บ้านด้ามพร้า
ที่มา : คุณยายประทีน วันทาพงษ์ วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2550

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การสืบทอดการรำในพิธีทำศพแบบนภหัตถ์ลึงค์

การสืบทอดการรำในพิธีทำศพแบบนภหัตถ์ลึงค์นั้น นับว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะหากมีการอนุรักษ์ประเพณีการเผาศพแบบนภหัตถ์ลึงค์ไว้แต่ถ้าขาดผู้รำมาก่อนแล้วนั้น พิธีกรรมนี้ก็จะไม่สมบูรณ์แบบ ดังนั้นผู้ที่สืบทอดการรำนี้ไว้จึงต้องมีคุณสมบัติต่าง ๆ ดังนี้

4.3.1 การสืบทอดร่างทรงนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 1

การสืบเชื้อสายเจ้านางสีดาจะมีการสืบต่อโดยผ่านฝ่ายผู้หญิงเป็นหลัก คือจากฝ่ายแม่มาสู่ ลูกสาวและหลานสาว มีร่างทรงเป็นตัวแทนของการสืบทอดมาแล้วหลายชั่วอายุคน ซึ่งพิธีกรรม การรำมาก่อนนี้จะมีเพียงสายตระกูลเดียวเท่านั้นที่จะมีสิทธิ์ในการทำพิธีนภหัตถ์ลึงค์ได้ตามคตินิยม คือตระกูลปราบภัย มีการเข้าทรงนางสีดามาแล้ว 5 รุ่นดังนี้

จากการสัมภาษณ์คุณ โกมล สุภาพการณ์ ประกอบอาชีพมัคคุเทศก์ แปลภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศส มีความเกี่ยวข้องกับสายตระกูลนางเทียมเจ้านางสีดา คือ เป็นร่างทรงปุพพรหมจักร ทหารเอกติดตามเจ้านางสีดามาจากนครจำปาศักดิ์ (สายตระกูลอพยพจากนครจำปาศักดิ์มาเมื่อเริ่มสร้างเมืองอุบลราชธานี เมื่อประมาณ พ.ศ. 2316) ท่านได้ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2550 ความว่า

“ตระกูลเจ้านางสีดาได้อพยพมาพร้อมกับพระวอพระตาหนีภัยจากกรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง) มาอาศัยที่หนองบัวลุ่มภู (ปัจจุบันคือจังหวัดหนองบัวลำภู) จากนั้นท้าวคำผงบุตรพระตา ได้พาผู้คนเดินทางโดยเรือเลียบแม่น้ำโขงมาจอดที่หาดวัดได้มาก่อร่างสร้างเมืองอุบลเมื่อประมาณ พ.ศ. 2316 และประมาณปี พ.ศ. 2324 ได้มีพิธีนภหัตถ์ครั้งแรกในจังหวัดอุบลราชธานี โดยร่างทรงเจ้านางสีดาคนแรกคือนางจิว บรรพบุรุษรุ่นแรกของร่างทรงเจ้านางสีดา เมืองอุบลได้สถาปนาเป็นเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัยเมื่อปี พ.ศ. 2335 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 โดยมีพระปทุมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวคำผง) เป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานีในสมัยนั้น”²

การสืบเชื้อสายของตระกูล “เจ้านางสีดา” เป็นการสืบทอดแบบรุ่นสู่รุ่น คือแม่ให้ลูกสืบทอดหรือในเครือญาติเท่านั้นดังมีลำดับร่างทรงเจ้านางสีดาดังต่อไปนี้

คนที่ 1 นางจิว รำมาก่อนครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2324

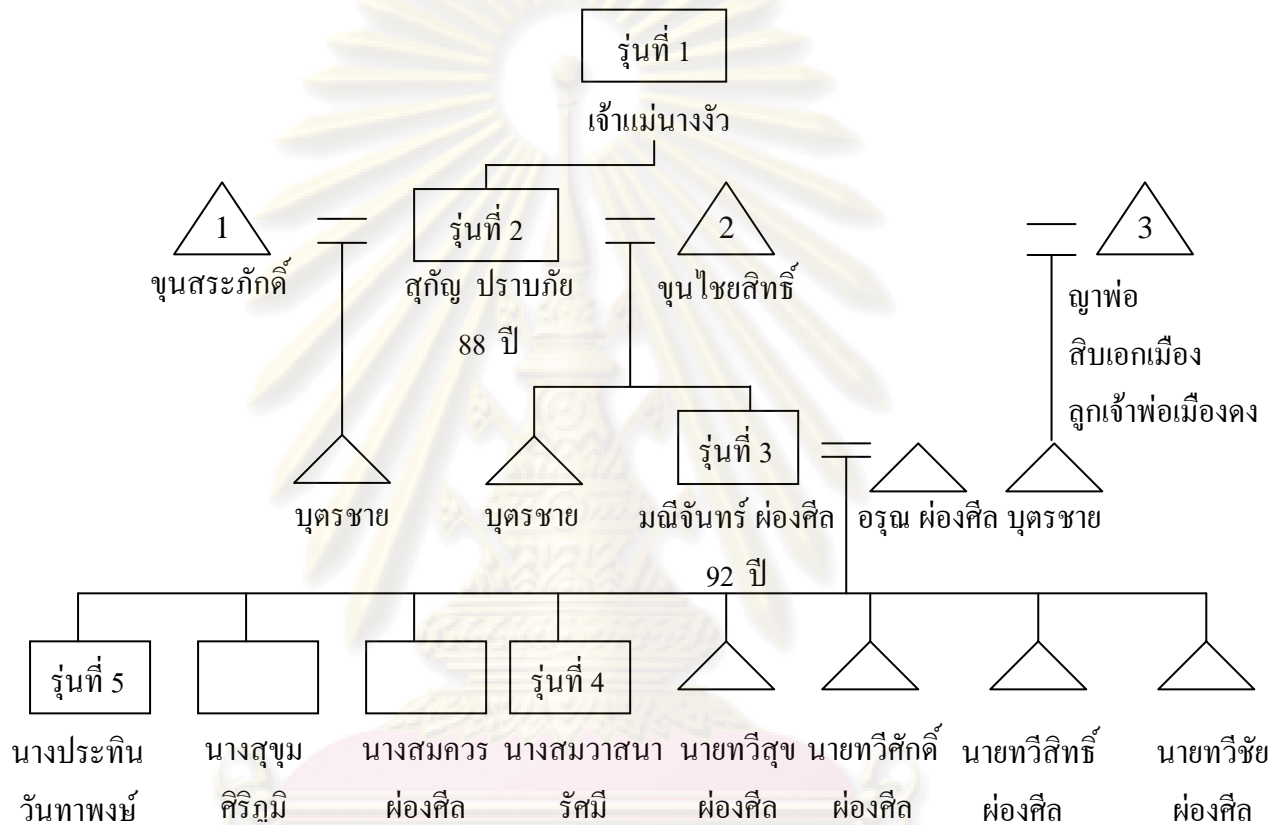
คนที่ 2 นางสุกัญญา ปราบภัย อายุ 88 ปี ลูกสาวนางจิว

คนที่ 3 นางมณีจันทร์ ผ่องศีล อายุ 92 ปี ลูกสาวนางสุกัญญา ปราบภัย

คนที่ 4 นางสาววาสนา รัศมี ลูกสาวนางมณีจันทร์ ผ่องศีล

²สัมภาษณ์ โกมล สุภาพการณ์, มัคคุเทศก์, 21 มีนาคม 2550.

คนที่ 5 นางประทีน วันทาพงษ์ อายุ 88 ปีลูกสาวนางมณีจันทร์ ผ่องศีล พี่สาวนาง
 สมวาสนา รัศมี
 แผนผังที่ 2 แสดงสายตระกูลนางเทียมเจ้านางสีดาของเมืองอุบลราชธานี

ภาพที่ 71 : แผนผังแสดงสายตระกูลนางเทียมเจ้านางสีดาของเมืองอุบลราชธานี

ที่มา : ผู้วิจัย

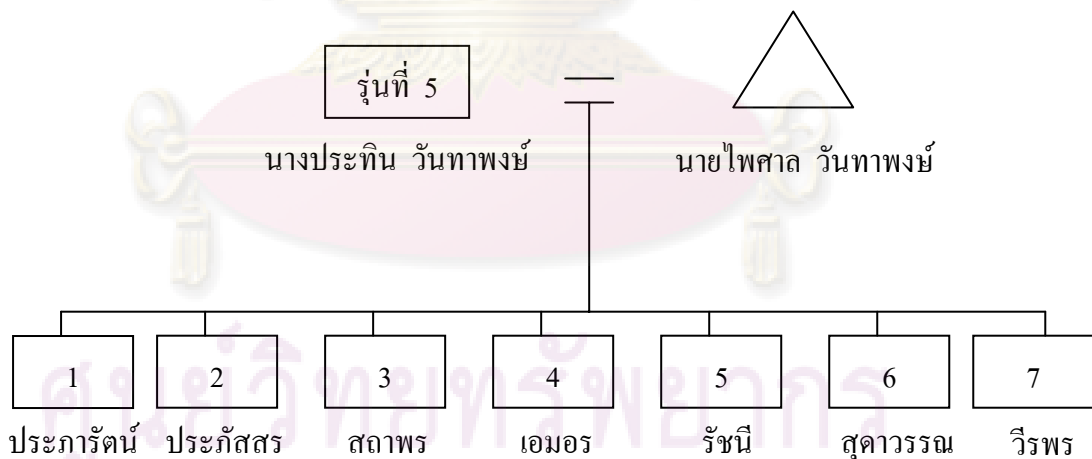
จากการสัมภาษณ์นางสุขุม ศิริภูมิ น้องของนางประทีน วันทาพงษ์ ผู้ดูแลเครื่องครุและดูแลเรื่องการแต่งกายให้เจ้านางสีดาได้กล่าวถึงบรรพบุรุษเกี่ยวกับการสืบทอดร่างทรงเจ้านางสีดา ความว่า

“ คนแรกที่รำข่านกคือเจ้าแม่นางงิ้วซึ่งเป็นต้นตระกูลของตน ต่อมาจึงเป็นคุณยายสุกัญ ปราบภัย คุณยายมณีจันทร์ ผ่องศีล นางสมวาสนา รัศมี และปัจจุบันคือนางประทีน วันทาพงษ์ ซึ่งเป็นการสืบทอดแบบรุ่นสู่รุ่น คือในรุ่นที่หนึ่งคือเจ้าแม่นางงิ้ว มีลูกสาวคือคุณยายสุกัญ ปราบภัย ร่างทรงคนที่สอง เกิดวันเสาร์ เดือนสี่ ปีเถาะ ตายเมื่ออายุ 88 ปี คุณยายสุกัญ แต่งงานกับขุนสระภักดีมีบุตรด้วยกันหนึ่งคน และสามีคนที่สองคือขุนไชยสิทธิ์จากจังหวัดกาฬสินธุ์ มีบุตร

ด้วยกันสองคนคือสุพรรณ และลูกสาวคนเดียวคือคุณยายมณีจันทร์ และสามีคนที่สามคือ ญา
 พอลิบเอกเมืองลูกเจ้าพ่อเมืองคงมีบุตรหนึ่งคน สำหรับผู้ที่สืบสายตระกูลนางเทียม (คนทรง)
 จากคุณยายสุกัญคือ คุณยายมณีจันทร์ซึ่งเป็นร่างทรงคนที่สาม ได้แต่งงานกับพ่ออรุณ ผ่องศีล มี
 บุตรด้วยกันจำนวน 14 คน แต่เสียชีวิตเหลือเพียง 8 คน ได้เริ่มร่ำมาตั้งแต่อายุ 45 ปี ทำ
 พิธีฆ่านกหัสติลิงค์มาแล้วทั้งสิ้น 12 ตัว เป็นนกพระ 9 ตัว นกเจ้านายอาญาสี่ 2 ตัว และสามัญ
 ชน 1 ตัว ซึ่งผู้ที่สืบทอดเป็นรุ่นที่สี่คือลูกสาวชื่อนางสมวาสนา รัสมิ และเมื่อนางเทียมเจ้านางสี
 ดารุ่นที่สี่เสียชีวิต เมื่อปี พ.ศ.2546 จึงได้ถ่ายทอดให้กับนางประทีน วันทาพงษ์ เดิมเป็นร่างทรง
 พระเจ้าดักศิลา สืบทอดเป็นเจ้านางสีดาผู้ฆ่านกดต่อไป³

ร่างทรงนางสีดาในปัจจุบันคือ นางประทีน วันทาพงษ์ อายุ 88 ปี ได้ทำพิธีฆ่านก
 หัสติลิงค์มาแล้ว 2 งานคือ ตัวที่ 1 นกหัสติลิงค์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูธรรมสุนทร
 วินิจ บ้านปะอ่าว จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2543 ตัวที่ 2 ในงาน
 พระราชทานเพลิงศพพระราชรัตโนบล เมื่อวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2548 ซึ่งในอนาคตก็จะต้อง
 สืบพิธีกรรมการเป็นนางเทียมเจ้านางสีดานี้ให้กับรุ่นลูกสาวนับเป็นรุ่นที่ 6 ส่วนพี่น้องคนอื่นเป็น
 ผู้ชายจึงไม่อาจสืบทอดเป็นผู้ประกอบพิธีฆ่านกหัสติลิงค์ได้

แผนผังที่ 3 แสดงการสืบเชื้อสายของคุณยายประทีน วันทาพงษ์

ภาพที่ 72 : แผนผังแสดงการสืบเชื้อสายของคุณยายประทีน วันทาพงษ์
 ที่มา : ผู้วิจัย

³สัมภาษณ์ สุขุม ศิริภูมิ, 21 มีนาคม 2550.

การสืบทอดร่างทรงเจ้านางสีดานั้นจะเลือกเฉพาะเจาะจงไม่ได้เพราะเมื่อมีการเข้าทรงก็จะไม่สามารถทราบได้ว่าผู้ใดจะเป็นคนต่อไปที่จะต้องสืบทอดตำแหน่งนี้ แต่ในการสืบทอดเป็นร่างทรงเจ้านางสีดานั้นก็มีหลักเกณฑ์อยู่ว่าต้องเป็นเชื้อสายตระกูลเดียวกันเท่านั้นคือเป็นลูกหรือเป็นหลานก็ได้ และจะต้องเป็นผู้หญิงเท่านั้น โดยมีพิธีการแต่งขันห้าเพื่อเป็นการรับมอบซึ่งจะจัดขึ้นในงานเลี้ยงประจำปีที่บ้าน (สามคำเดือนห้า) ดังนั้นลูกหลานจะต้องเข้าร่วมพิธีกันอย่างพร้อมหน้า จึงถือได้ว่าเป็นวันรวมญาติอีกวันหนึ่ง การรับสืบทอดนั้นจะต้องได้รับอนุญาตจากครอบครัวด้วย เมื่อเลือกได้แล้วผู้สืบทอดจะนำขันห้ามาแสดงความคารวะแก่ผู้มอบจึงถือว่าการสืบทอดอย่างสมบูรณ์ ผู้สืบทอดการเป็นเจ้านางสีดาเรียกว่า “นางเทียม” เมื่อได้รับการสืบทอดแล้วนางเทียมเจ้านางสีดาจะต้องทำพิธีไหว้ครู 2 ปีต่อครั้ง โดยเลือกช่วงเดือนหก หรือเดือนพฤษภาคม แต่ต้องไม่ตรงกับวันพระและวันอังคาร สิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นเชื้อสายตระกูลเจ้านางสีดานั้นคือ หมวกโบราณ และสร มีไว้สำหรับใช้เป็นเครื่องทรงในการรำขำนกกหัสติลิ่งค์ และจะต้องมีการบวงสรวงเป็นประจำทุกปีในช่วงเดือนหก ซึ่งถือว่าเป็นพิธีกรรมที่สร้างความคุ้นเคยให้กับสายตระกูลนี้ได้เป็นอย่างดีและต้องถือปฏิบัติกันสืบไป⁴

ภาพที่ 73 : คุณยายสุกัญ ปราบภัย นางเทียมเจ้านางสีดารุ่นที่ 2 ขณะกำลังประกอบพิธีกรรมขำนกกหัสติลิ่งค์ด้วยสร

ที่มา: หนังสืออุบลราชธานี 200 ปี

⁴ สัมภาษณ์ คุณยายประทีน วันทาพวงษ์, 17 มีนาคม 2550.

ภาพที่ 74 : คุณยายมณีจันทร์ ผ่องศีล นางเทียมเจ้านางสีดาร์ุ่นที่ 3 สืบเชื้อสายร่างเทียมเจ้านาง
 สีดาจากแม่ คือคุณยายสุกัญ ปรารภัย ขณะประกอบพิธีกรรมผ่านกหัสดีลิงค์
 ที่มา: หนังสืออุบลราชธานี 200 ปี

ภาพที่ 75 : คุณยายมณีจันทร์ ผ่องศีล นางเทียมเจ้านางสีดาร์ุ่นที่ 3 ถือศรอุปกรณ์ในการแสดง
 ประกอบพิธีทำศพแบบนกกหัสดีลิงค์
 ที่มา : หนังสืออุบลราชธานี 200 ปี

ภาพที่ 76 : คุณยายมณีจันทร์ ผ่องศีล นางเทียมเจ้านางสีดาร์ุ่นที่ 3 ถือสรอุปกรรมในการแสดงประกอบพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์ในงานพิธีพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่จันทร์ คมกวีรปัญญา เจ้าอาวาสวัดจางเขียง อำเภोज้างหวัดอุบลราชธานี ชาตะ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2425 มรณะ 15 มีนาคม พ.ศ. 2523 พระราชทานเพลิงศพ วันอาทิตย์ที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2524
ที่มา : คุณพ่อประสาท มีสุข คนขับรถของหลวงปู่ อายุ 66 ปี บ้านเลขที่ 25/1 หมู่ 8 บ้านจางเขียง ตำบลจ้างเขียงใน อำเภोज้างหวัดอุบลราชธานี

ศูนย์วิทยพัทพัยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 77 : คุณยายสมวาสนา รัศมี นางเทียมเจ้านางสีดาร์ุ่นที่ 4
ที่มา : คุณยายประทีน วันทาพงษ์ วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2550

ภาพที่ 78 : คุณยายสมวาสนา รัศมี นางเทียมเจ้านางสีดาร์ุ่นที่ 4 ถือกสรไหว้ประกอบพิธี
บวงสรวงเจ้านางสีดาในงานทำบุญบ้านประจำปีที่บ้านด้ามพร้าว
ที่มา : คุณยายประทีน วันทาพงษ์ วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2550

ภาพที่ 79 : คุณยายประทีน วันทาพงษ์ อายุ 88 ปี รำผ่านกหัสดีลิงค์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูวิโรจน์รัตโนบล (พิมพ์ นารโท)เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมืองเมื่อวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2548
ที่มา : อาจารย์ทินกร อัดไพบูลย์ ผู้อำนวยการศูนย์ศิลปะกาญจนานาภิเษก มหาวิทยาลัยราชภัฏ อุบลราชธานี

ภาพที่ 80 : คุณยายประทีน วันทาพงษ์ อายุ 88 ปี รำผ่านกหัสดีลิงค์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูวิโรจน์รัตโนบล (พิมพ์ นารโท)เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมืองเมื่อวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2548
ที่มา : อาจารย์ทินกร อัดไพบูลย์ผู้อำนวยการศูนย์ศิลปะกาญจนานาภิเษก มหาวิทยาลัยราชภัฏ อุบลราชธานี

4.4 ประวัตินางทา บุคดาพันธ์

ภาพที่ 81 : นางทา บุคดาพันธ์

ที่มา : นางทา บุคดาพันธ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

นางทา บุคดาพันธ์ อายุ 58 ปี (พ.ศ. 2551)เกิดวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2493 บิดาชื่อนาย ลอด สายสิงห์(เสียชีวิตแล้ว) มารดาชื่อนางเกิด สายสิงห์ ปัจจุบันอาศัยอยู่บ้านเลขที่ 58 หมู่ 8 ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี มีพี่น้องทั้งหมด 7 คน ดังนี้

1. นายกอง สายสิงห์ อายุ 53 ปี ถึงแก่กรรม
2. นายบุญมี สายสิงห์ อายุ 60 ปี
3. นายลี สายสิงห์ อายุ 59 ปี
4. นางพรรณนา สุวรรณดี
5. นางทา บุคดาพันธ์ (ผู้ร่ำ)
6. นางคำพา สีประโคน
7. นางคุณ โชติพันธ์

นางทา ได้สมรสกับ นายสุวรรณ บุคดาพันธ์ มีบุตร ธิดา ทั้งหมด 3 คน ได้แก่

1. นางสาวลำพันธ์ บุคดาพันธ์

2. นายรังสรรค์ บุคดาพันธ์
3. นางสาววงเดือน บุคดาพันธ์

ประวัติการศึกษา

เรียนจบในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนบ้านเกษม ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

ประวัติความเป็นมาในการมาเป็นนักแสดงรำนกหัตถ์ศิลป์

เมื่อนางทา บุคดาพันธ์เรียนจบในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แล้วนั้นก็ได้ประกอบอาชีพทำนาทำกับครอบครัว จนเมื่อมีอายุได้ประมาณ 14-15 ปี หรือเมื่อปีพ.ศ. 2507 ได้ไปฝึกเล่นลิเกกับลุงชื่อพ่อใหญ่อ่าง ซึ่งได้นับถือลุงคนนี้เป็นพ่ออีกคนที่คอยดูแลและสั่งสอนมาโดยตลอด และฝึกทำรำจากพ่อลี บุญเดิม ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของ อ.เปี้ยง เรืองศรี เพราะท่านมีพื้นฐานนาฏศิลป์ โดยการที่ได้เรียนรู้พื้นฐานทางด้านนาฏศิลป์มาจากโรงเรียนในตัวจังหวัดอุบลราชธานีโดยพ่อลี บุญเดิม ได้ศึกษาทำรำและฝึกหัดเมื่อประมาณ พ.ศ. 2489 นางทา บุคดาพันธ์ได้ฝึกหัดเล่นลิเก โดยการตามคณะของลุงไปเล่นลิเกตามงานต่าง ๆ ทั้งในหมู่บ้านตนเองและหมู่บ้านต่าง ๆ บางครั้งถึงกับได้ไปแสดงถึงเขตเมืองลาวโดยการนั่งเรือข้ามแม่น้ำโขงไปแสดง ซึ่งแต่เดิมนั้นยังไม่มีเวทีจึงใช้วิธีแสดงกับพื้นดินและจุดตะเกียงเพื่อให้แสงสว่าง ในขณะที่ฝึกเล่นลิเกไปนั้นยังได้มีการฝึกร้องหมอลำไปด้วยเนื่องจากบางงานผู้ชมต้องการที่จะชมหมอลำดังนั้นตนและคณะนักแสดงจึงต้องฝึกร้องหมอลำไปด้วย นางทา บุคดาพันธ์ได้ออกแสดงลิเก และหมอลำมาเป็นเวลา 5 ปี พออายุได้ 20 ปีหรือเมื่อ พ.ศ. 2512 ก็ได้มาพบกับนายสุวรรณ บุคดาพันธ์ จึงได้แต่งงานกันและมีบุตร ธิดาทั้งหมด 3 คน แล้วหันมาประกอบอาชีพทำนาคังเดิม และยังมีงานแสดงลิเกอยู่บ้าง จนเมื่อปี พ.ศ. 2540 ได้มีการสร้างนกหัตถ์ศิลป์นำคณะโดยพระครูเกษมธรรมานุวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ได้มาเชิญชวนให้นางทา บุคดาพันธ์ไปรำผ่านกหัตถ์ศิลป์ เพื่อจะได้ครบถ้วนตามกระบวนการที่ว่าเมื่อจัดทำพิธีศพแบบนกหัตถ์ศิลป์แล้วจะต้องมีนางสีดาไปรำผ่านกก่อนจึงจะเสร็จสิ้นพิธีกรรมอย่างสมบูรณ์แบบได้ และเนื่องจากนางทา บุคดาพันธ์มีพื้นฐานในการรำมาก่อนจึงได้รับหน้าที่เป็นทางเทียบเจ้านางสีดาในการผ่านกหัตถ์ศิลป์กับกลุ่มช่างสร้างนกคณะนี้หรือที่เรียกว่า “ คณะนกหัตถ์ศิลป์ตำบลเกษม ” ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ผ่านกมาแล้วทั้งสิ้น 15 ตัว ดังนี้

⁵สัมภาษณ์ นางทา บุคดาพันธ์, 18 มีนาคม 2550.

ลำดับการรำนานกหัสติลิงค์

1. พ.ศ. 2540 พระครูนันท์ปัญญาจารย์ (พร สายเส้น) วัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี
2. พ.ศ. 2540 พระครูศุภกิจโกศล เจ้าคณะอำเภอภูซำป๋อ วัดชัยบุญตมาม อ.ภูซำป๋อ จ.อุบลราชธานี
3. พ.ศ. 2540 พระครูไพศาลอรัญกิจ (พ่อท่านบุญเรือง) วัดบ้านสร้อย อ.พนา จ.อำนาจเจริญ
4. พ.ศ. 2541 หลวงพ่อทองดี วัดบ้านสองคอน อ.โพธิ์ไทร จ.อุบลราชธานี
5. พ.ศ. 2542 พระครูทนต์ วัดบ้านนาถวาน ต.ม่วงใหญ่ อ.โพธิ์ไทร จ.อุบลราชธานี
6. พ.ศ. 2543 พ่อถ่านค่อน วัดบ้านนุ่งเขียว อ.ชานุมาน จ.อำนาจเจริญ
7. พ.ศ. 2543 พระครูอินทปัญญาโสภณ (พ่อท่านหงวน) วัดบ้านหนองต้นน้ำ อ.ภูซำป๋อ จ.อุบลราชธานี
8. พ.ศ. 2545 พ่อท่านวัดบ้านสะพือใต้ (ท่าค้อ) อ.พิบูลมังสาหาร จ.อุบลราชธานี
9. พ.ศ. 2546 พระครูโสภณ เจ้าคณะตำบลเหล่ากรุง วัดจุฬามณี อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี
10. พ.ศ. 2546 หลวงพ่อมา อาจาโร วัดบ้านนาจี้เหล็ก เมืองสองคอน เขตสุวรรณเขต สปป.ลาว
11. พ.ศ. 2546 หลวงปู่สุน สุนทรโร วัดบ้านโนนสว่าง (แก้งโค่น) เมืองสองคอน เขตสุวรรณเขต สปป.ลาว
12. พ.ศ. 2547 พระครูพิทักษ์ถาวรกิจ เจ้าคณะอำเภอโนนคูณ วัดบ้านโนนค้อ อ.โนนคูณ จ.ศรีสะเกษ
13. พ.ศ. 2547 พระครูโกศลธรรมศาล เจ้าคณะตำบลบึงแกว วัดบ้านดงจาง อ.มหาชนะชัย จ.ยโสธร
14. พ.ศ. 2549 พระครูกัณฑ์ศีลสถาน (หลวงพ่อกันต์) วัดคู่มู อ.เมือง จ.ยโสธร พิธีพระราชทานเพลิงศพวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๙
15. พ.ศ. 2549 พระครูสิทธิวิวัฒนาภรณ์ (พัน นวิวัฒนาภรณ์) รองคณะอำเภออาจสามารถ วัดป่าจิม บ้านคู้ ต.บ้านคู้ อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด พระราชทานเพลิงศพ เมื่อวันที่ 17 เมษายน พ.ศ. 2549

ภาพที่ 82 : นางทา บุคคาพันธ์ นางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 2 ถือสรกำลังจะผ่านกหัสดีลิงค์
ในงานฉาบฉวยพระครุฑนันทปัญญาจารย์ (พร สายเส้น) วัดเกษมสำราญ อำเภอตระการ
พืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ปี พ.ศ. 2540

ที่มา : พระครูเกษมธรรมมานุวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัด
อุบลราชธานี เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2550

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 83 : นางทา บุคดาพันธ์ นางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 2 ถือสรกำลังจะผ่านกัศศีลิ่งค์
ในงานฉาบฉวยพระครูพิทักษ์ถาวรกิจ เจ้าคณะอำเภอโนนคูณ วัดบ้านโนนค้อ อ.โนนคูณ จ.
ศรีสะเกษ ปี พ.ศ. 2547

ที่มา : พระครูเกษมธรรมมานุวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัด
อุบลราชธานี เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2550

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

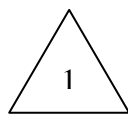
ภาพที่ 84 : นางทา บุคดาพันธ์ นางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 2 (ผ้าถุงสีขาว) ถ่ายภาพร่วมกับนางสนมเจ้านางสีดา ในงานพิธีพระราชทานเพลิงศพพระครูกันตศีลสถาน (หลวงพ่ออินทร์) วัดคูหู่ อ.เมือง จ.ยโสธร วันที่ 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2549
ที่มา : พระครูเกษมธรรมมานูวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ อำเภอดงรัก จ.อุบลราชธานี เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2550

ปัจจุบัน

ได้หยุดแสดงลิเกและหมอลำแล้วเนื่องจากขาดหัวหน้า คือ พ่อใหญ่อ่าง ซึ่งท่านได้เสียชีวิตไปแล้วจึงหันมาประกอบอาชีพทำนา เป็นแม่บ้าน และรับหน้าที่เป็นนางเทียมเจ้านางสีดา ในการรำผ่านกหัสติลิงค์ประจำคณะกหัสติลิงค์ตำบลเกษมเพียงอย่างเดียว

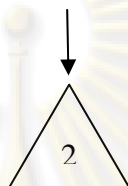
ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.4.1 การสืบทอดของกลุ่มที่ 2 กลุ่มที่ตั้งขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2540

อ.เป็ยง เรื่องศรี

ฝึกหัดนาฏยศิลป์มาจากโรงเรียนในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นผู้ริเริ่มนำนิทานพื้นบ้านมาแสดงเป็น
ลิเกและถ่ายทอดทักษะทางนาฏยศิลป์ให้กับชาวบ้านตำบลเกษม เมื่อ พ.ศ.2489 ถึงแก่กรรม

พ่อลี บุญเดิม

ปัจจุบันอายุ 70 ปี (พ.ศ.2551) เมื่ออายุ 8 ปี (พ.ศ.2489) เริ่มเรียนลิเกและฝึกนาฏยศิลป์จาก
อ.เป็ยง เรื่องศรี

นางทา บุคดาพันธ์

ปัจจุบันอายุ 58 ปี (พ.ศ.2551) เมื่อมีอายุได้ประมาณ 14 – 15 ปี (พ.ศ.2507) เริ่มเรียนลิเกและ
ฝึกนาฏยศิลป์จากพ่อลี บุญเดิม ต่อมาเมื่อ พ.ศ.2540 รำขำนกหัสดีลิงค์ครั้งที่ 1 โดยการนำท่ารำ
จากแสดงลิเกร่วมกับพ่อลี บุญเดิม มาประยุกต์ใช้ในการรำขำนกหัสดีลิงค์

ผู้สืบทอดในลำดับต่อไปคือลูกหลานชาวตำบลเกษม

ภาพที่ 85 : แผนผังแสดงการสืบทอดการรำขำนกหัสดีลิงค์ของกลุ่มที่ 2

ที่มา : ผู้วิจัย

เนื่องจากการตั้งกลุ่มรำขึ้นใหม่ยังไม่มีมีการถ่ายทอดให้กับใครปัจจุบันจึงมีเพียงนางทา
บุคดาพันธ์เป็นผู้รำนางเทียมเจ้านางสีดาเท่านั้นและยินดีให้ใครก็ได้ที่มีความสมัครใจที่จะเข้ามารับ
การถ่ายทอดได้เสมอแต่ต้องเป็นผู้หญิงที่มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงสามารถจดจำท่ารำได้เป็นอย่างดี

ในการสัมภาษณ์นางทา บุคดาพันธ์ และคณะนางรำเรื่องการถ่ายถอดท่ารำแก่ผู้อื่นจะถ่ายถอดท่ารำโดยการเลียนแบบ คือให้ผู้ที่ได้รับการถ่ายถอดมาสั่งเกตท่ารำแล้วปฏิบัติตาม โดยการตั้งแถวรำตามกันเป็นขบวน คล้ายประเพณีแห่บั้งไฟที่ลูกหลานในหมู่บ้านรวมตัวกันแล้วเรียงเป็นสองแถวรำตามกันเป็นขบวน หากผู้ใดจดจำทำได้เร็วและรำได้ตรงตามจังหวะกลองก็จะนำมาร่วมรำด้วยในครั้งต่อ ๆ ไป ท่ารำสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสมหากมีท่าอื่นที่สวยงามกว่าท่าเดิมก็สามารถนำมาประยุกต์ใหม่ได้ แต่ความหมายของแต่ละท่าต้องเหมือนเดิม คือการเดินทาง ทำให้ว่าทำบังสุริยา ทำขอมมือ ทำนบกบิน และทำนั้งไห้วขอมมา จะเห็นได้ว่ากระบวนการความคิดและทัศนคติของกลุ่มที่ 2 นี้เปิดกว้างและยอมรับความคิดเห็นสามารถปรับเปลี่ยนการแสดงของตนให้เข้ากับยุคสมัยได้เป็นอย่างดี

4.5 สรุป

ประวัติดการรำในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์ในจังหวัดอุบลราชธานีเกิดขึ้นเมื่อในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหรือปี พ.ศ. 2324 เจ้าแม่ นางจั่วผู้มีเชื้อสายเจ้านางสีดาจากเมืองเชียงรุ่งรำผ่านกหัสติลิ่งค์ครั้งแรกในเขตจังหวัดอุบลราชธานี อดีต จากปี พ.ศ. 2324 ถึงปี พ.ศ. 2551 รวมเป็นเวลา 227 ปี สายตระกูลเจ้านางสีดาที่สืบเชื้อสายมาจากเมืองเชียงรุ่ง มีการสืบทอดมาเป็นจำนวน 5 รุ่นด้วยกันโดยการสืบทอดจะถ่ายถอดด้วยระบบเชื้อสายเดียวกัน คือการสืบทอดจากแม่สู่ลูก นางเทียมเจ้านางสีดาทั้ง 5 รุ่นประกอบไปด้วย รุ่นที่ 1 เจ้าแม่ นางจั่ว รุ่นที่ 2 คุณยายสุกัญญาปราบภัย รุ่นที่ 3 คุณยายฉนิจันทร์ ผ่องศีล รุ่นที่ 4 นางสมวาสนา รัสมิ และรุ่นที่ 5 นางประทีน วันทาพงษ์ นางเทียมเจ้านางสีดาคนปัจจุบัน พ.ศ. 2551 สายตระกูลนี้รำผ่านกหัสติลิ่งค์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2324 ถึงปี พ.ศ. 2551 ได้รำผ่านกหัสติลิ่งค์ในงานศพพระจำนวน 16 ศพ ศพเจ้าเมืองและเชื้อสายอัญญาสี่ 6 ศพ และศพผู้ที่ไม่ใช่เชื้อสายอัญญาสี่ 2 ศพ รวมเป็นการรำผ่านกหัสติลิ่งค์จำนวนทั้งสิ้น 24 ศพ และมีการประกอบพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์และรำผ่านกโดยนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 โดยรำผ่านกตัวสุดท้ายเมื่อปี พ.ศ. 2548 ในงานพระราชทานเพลิงศพของพระพระราชรัตนโอบล (พิมพ์ นารโท) อดีตเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นตัวสุดท้าย พ.ศ. 2540 เกิดกลุ่มรำผ่านกหัสติลิ่งค์ขึ้นเป็นกลุ่มที่ 2 คือกลุ่มของนางทา บุคดาพันธ์ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เนื่องจากเป็นคณะรำผ่านกที่สร้างขึ้นใหม่คู่กับกลุ่มช่างสร้างนกกโดยการนำของพระครูเกษมธรรมมานุวัตรเจ้าอาวาสวัดเกษม ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 นี้เริ่มรำผ่านกหัสติลิ่งค์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2540 ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูนนทปัญญาจารย์ (พรสายเถิน) อดีตเจ้าอาวาสวัดเกษม ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล รำผ่านกหัสติลิ่งค์ในงานศพพระตั้งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 ถึงปี พ.ศ. 2551 รวมเป็นเวลา 11 ปี รำผ่านกหัสติลิ่งค์รวมทั้งสิ้น 15

ตัว ในการประกอบพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์ในจังหวัดอุบลราชธานีต้องมีนางเทียมเจ้านาง สีดามารำผ่านกษัตริย์ลึงค์ก่อนที่จะประกอบพิธีเผาศพ ซึ่งนางเทียมเจ้านางสีดาผู้รำผ่านกได้ปรากฏ เป็น 2 กลุ่มดังนี้

กลุ่มที่ 1 คุณยายประทีน วันทาพงษ์ อายุ 88 ปีเกิดเมื่อวันจันทร์ เดือนเจ็ด ปีมะแม (พ.ศ. 2463) เป็นชาวจังหวัดอุบลราชธานีมีอาชีพค้าขายจนเมื่อปี พ.ศ. 2498 เลิกค้าขายแล้วย้ายมา อยู่ ณ บ้านเลขที่ 313 ซอย 3 หลังวัดด้ามพร้า อำเภอในเมืองจังหวัดอุบลราชธานี (ที่อยู่ปัจจุบัน) คุณยายประทีนเป็นร่างทรงเจ้านางสีดารุ่นที่ 5 ได้รำผ่านกษัตริย์ลึงค์มาแล้ว 2 งาน คือ ผ่านก กษัตริย์ลึงค์ในงานพระครูธรรมสุนทรวิจิตร บ้านปะอ่าว จ.อุบลราชธานี วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2543 และตัวที่ 2 คือในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชรัตนโอบล เมื่อวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2548 และยังไม่ได้ถ่ายทอดให้ผู้อื่น

กลุ่มที่ 2 นางทา บุคดาพันธ์ อายุ 57 ปี เกิดเมื่อวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2493 ประกอบ อาชีพทำนาและเมื่อ พ.ศ. 2507 ได้ไปฝึกเล่นลิเกและออกแสดงในงานต่าง ๆ กับลุงชื่อพ่อใหญ่อ่าง และนายลี บุญเดิมโดยตั้งชื่อคณะว่าลิเกคณะเกษมศิลป์ซึ่งเป็นการตั้งชื่อตามหมู่บ้านคือตำบลเกษม นางทาลเล่นลิเกเป็นเวลา 5 ปี จนเมื่อปี พ.ศ. 2512 ได้แต่งงานกับนายสุวรรณ บุคดาพันธ์ จึงเลิก เล่นลิเกแล้วกลับมาประกอบอาชีพทำนาดังเดิม จนเมื่อปี พ.ศ. 2540 ได้มีการสร้างนักษัตรลึงค์ ให้กับ พระครูนนทปัญญจารย์ (พร สายเส้น) อดีตเจ้าอาวาสวัดเกษม ตำบลเกษม นำคณะโดย พระครูเกษมธรรมานุวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ได้มาเชิญชวนให้นางทา บุคดาพันธ์ไปรำผ่านกษัตริย์ลึงค์ เพื่อจะได้ครบถ้วนตามกระบวนการที่ว่า เมื่อจัดทำพิธีศพแบบนักษัตรลึงค์แล้วจะต้องมีนางสีดาไปรำผ่านกก่อนจึงจะเสร็จสิ้นพิธีกรรมอย่าง สมบูรณ์แบบได้ และเนื่องจากนางทา บุคดาพันธ์มีพื้นฐานในการรำมาก่อนจึงได้รับหน้าที่เป็นนาง เทียมเจ้านางสีดาในการผ่านกษัตริย์ลึงค์คู่กับกลุ่มช่างสร้างนักษัตรลึงค์หรือที่เรียกว่า “คณะนักษัตร ลึงค์ตำบลเกษม” ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ผ่านกมาแล้วทั้งสิ้น 15 ตัว

สำหรับการถ่ายทอดทำรำของกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 นั้นมีข้อจำกัดอยู่ว่าต้อง เป็นผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากตระกูลเจ้านางสีดาโดยตรงอันได้แก่ สายตระกูล ปรายภัย ผ่องศีล รัศมี และวันทาพงษ์ หรือสืบทอดจากเชื้อสายอัญญาสี่ เท่านั้น ห้ามบุคคลนอกสายตระกูลรำถ่ายทอดทำ รำและไม่มีการปรับเปลี่ยนทำรำมาตั้งแต่อดีต ส่วนการถ่ายทอดทำรำของกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 2 นั้นเป็นใครก็ได้ที่มีความสนใจที่อยากจะรำแต่ต้องเป็นผู้หญิงและเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ใน ตำบลเกษมเท่านั้น ใช้วิธีการถ่ายทอดทำรำโดยการให้เลียนแบบหรือรำตามเป็นขบวนคล้ายประเพณี แห่บั้งไฟ

บทที่ 5

การจัดการและองค์ประกอบของการรำในพิธีทำศพแบบนักษัตรสังคีต

กลุ่มรำฆานกษัตริสังคีตในจังหวัดอุบลราชธานีมีทั้งหมด 2 กลุ่มด้วยกันอันได้แก่กลุ่มที่ 1 กลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดาที่สืบทอดเชื้อสายอัญญาสี่คือกลุ่มของคุณยายประทีน วันทาพงษ์ และกลุ่มที่ 2 คือกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดาตำบลเกษมซึ่งตั้งขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2540 จากระยะเวลาการกำเนิดกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดาทั้งสองกลุ่มนั้นทำให้เกิดองค์ประกอบทางการแสดงที่แตกต่างกันไปจึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะรวบรวมและศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการวางแผนเพื่อดำเนินงานและองค์ประกอบทางการแสดงของทั้งสองกลุ่มไว้ต่อไปซึ่งการรำประกอบพิธีทำศพแบบนักษัตรสังคีตมีองค์ประกอบของการแสดงที่สอดคล้องกันทั้งเรื่องของตำนานที่ได้กล่าวถึงความ เป็นมาของผู้รำฆานกษัตริสังคีตคือเจ้านางสีดา และจากการศึกษาการแสดงรำฆานกษัตริสังคีตนี้ทำให้ผู้วิจัยได้ทราบถึง คุณสมบัติของผู้รำการฝึกซ้อมหรือการเตรียมตัวของนักแสดงทั้งก่อนและหลังการแสดง การแต่งกายที่ยึดถือรูปแบบเดิมของบรรพบุรุษตามแบบฉบับของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 หรือการแต่งกายที่คิดขึ้นใหม่ของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 รวมไปถึงการนำเครื่องดนตรีพื้นบ้านมาบรรเลงประกอบการแสดง และมีฉากประกอบการแสดงที่ยิ่งใหญ่นั้นคือเมรุลอยรูปนักษัตรสังคีต ดังที่ผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

5.1 กลุ่มที่ 1 กลุ่มตระกูลเชื้อสายเจ้านายโดยตรง คุณยายประทีน วันทาพงษ์

5.1.1 ขั้นตอนของการเตรียมงานในการประกอบพิธีทำศพแบบนักษัตรสังคีตของกลุ่มที่ 1

1. พระเถระ หรือคณะอัญญา 4 ถึงแก่กรรม เจ้าภาพ คือ บุตรหลาน ญาติมิตร ลูกศิษย์ของผู้ตายต้องเตรียมงานดังต่อไปนี้

วางแผนเพื่อดำเนินงาน

โดยคณะเจ้าภาพจะต้องมีการปรึกษารื้อกัน เรื่อง กำหนดการในการประกอบพิธีทำศพแบบนักษัตรสังคีตว่าจะมีการตั้งศพบำเพ็ญกุศลไว้เป็นเวลาเท่าไร ทั้งนี้การกำหนดระยะเวลาขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการสร้างนถและความพร้อมของคณะเจ้าภาพว่ามีมากน้อยเพียงใดจากการศึกษาพบว่าระยะเวลาที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศล มีการตั้งศพเป็นเวลา 3 เดือน ขึ้นไป

ติดต่อประสานงาน คณะเจ้าภาพต้องติดต่อผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีศพ ดังนี้

- ติดต่อฝ่ายสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในระหว่างที่มีการบำเพ็ญกุศลแก่ผู้ตายและในวันงานเผาศพ

- ติดต่อช่างสร้างนถ คณะเจ้าภาพต้องติดต่อช่างสร้างนถเพื่อให้มาดำเนินการสร้างนถให้เสร็จทันเวลาตามกำหนดการที่ตั้งไว้ โดยช่างสร้างนถต้องเป็นผู้มีประสบการณ์เคย

สร้างนมาก่อนแล้ว ในปัจจุบัน (พ.ศ.2551) กลุ่มช่างสร้างนที่มีความรู้และประสบการณ์ในการสร้างนหัตถ์ศิลป์ ได้แก่ คุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล และพระครูเกษมธรรมมานูวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

กลุ่มช่างสร้างนจะเริ่มสร้างนจากการเกณฑ์ชาวบ้านและช่างฝีมือมาร่วมกันสร้างนเมื่อสร้างส่วนหัว ลำตัว ปีก หาง เสร็จแล้วจะมีการยกยอดเมรุซึ่งเป็นส่วนที่อยู่บนสุดของปราสาทศพ โดยพิธีการยกยอดเมรุนี้จะประกอบพิธีบวงสรวงครั้งใหญ่ เมื่อสร้างเมรุเสร็จเรียบร้อยแล้ว ถึงวันที่จะเคลื่อนศพจะเริ่มพิธีทางศาสนาที่คุ้ม หรือโสง (บ้านที่ศพตั้งอยู่)เสียก่อน แล้วจึงเชิญศพออกจากบ้านมาขึ้นนซึ่งมีขบวนเตรียมพร้อมอยู่แล้ว หลังจากนั้นจึงเป็นการแห่ศพไปยังลานทุ่งศรีเมืองหรือบริเวณช่วงที่ตั้งเมรุลอยรูปนหัตถ์ศิลป์ แล้วตั้งศพไว้ 3 วัน มีมหรสพตลอดทั้ง 3 วัน ในตอนบ่ายวันที่ 1 และวันที่ 2 จะมีการฟังพระธรรมเทศนา ในวันที่ 3 ซึ่งเป็นวันประกอบพิธีเผาศพจะประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเข้าสู่พิธีการฆ่านเสียก่อนจึงจะประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพได้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2451 ได้มีการงดการแห่ขบวนนหัตถ์ศิลป์ไปยังทุ่งศรีเมือง ดังนั้นจึงต้องสร้างเมรุลอยรูปนหัตถ์ศิลป์ในบริเวณช่วง หรือลานวัด และไม่มีการเคลื่อนย้ายเมรุลอยไปที่อื่น ดังนั้นขบวนแห่จึงไม่มีตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

- **ติดต่อนางเทียมเจ้านางสีดาผู้รำนหัตถ์ศิลป์** คณะเจ้าภาพต้องมีการติดต่อนางเทียมเจ้านางสีดา คนปัจจุบัน (พ.ศ.2551) คือคุณยายประทีน วันทาพงษ์ เพื่อมารำนหัตถ์ศิลป์ การติดต่อแบ่งเป็น 3 ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ 1 คณะเจ้าภาพติดต่อหลังจากการวางแผนดำเนินงาน หรือในระหว่าง 1 – 3 วันแรก หลังจากพระเถระหรืออัญญา 4 ถึงแก่กรรม เพื่อเป็นการบอกกล่าวให้นางเทียมเจ้านางสีดาได้ทราบกำหนดการวันที่จะต้องไปรำน

ครั้งที่ 2 คณะเจ้าภาพติดต่อนางเทียมเจ้านางสีดาก่อนวันประกอบพิธีเผาศพเป็นเวลา 3 วัน ซึ่งเป็นช่วงเช้าก่อนเที่ยงตรงกับวันที่จะมีการแห่ศพนั่นเอง ในการติดต่อครั้งที่ 2 นี้ก็เพื่อเป็นการย้ำเตือนให้นางเทียมเจ้านางสีดาได้เตรียมความพร้อม ได้แก่ การรักษาศีลให้จิตใจสงบเตรียมพร้อมร่างกายให้มีสุขภาพดีพร้อมที่จะออกเดินทางไปรำน ทำความสะอาดเครื่องแต่งกายและอุปกรณ์ประกอบการรำน และเตรียมเครื่องบูชาครูเพื่อใช้ในวันที่จะรำนหัตถ์ศิลป์

ครั้งที่ 3 คณะเจ้าภาพติดต่อนางเทียมเจ้านางสีดา ในวันที่จะประกอบพิธีรำนและเผาศพเมรุลอยรูปนหัตถ์ศิลป์ ซึ่งเป็นพิธีเชิญนางสีดาไปรำน

วันที่ประกอบพิธีเผาศพเมรุลอยรูปนักษัตรลึงค์

- การเดินทาง

ช่วงเช้าก่อนเที่ยงคณะนางเจ้าเทยมสิดา นักดนตรี ผู้ติดตามเดินทางโดยมีพาหนะในอดีต คือ เกวียน ต่อมาในปัจจุบัน ใช้รถยนต์เดินทางจากบ้านไปยัง ศาลาหรือบริเวณที่เจ้าภาพเตรียมไว้ให้

- แนวทางปฏิบัติก่อนการแสดง (พิธีกรรม)

ก่อนทำพิธีกรรมผ่านทุกครั้ง เจ้าภาพจะต้องจัดตัวแทนคณะอัญญาสี่ทั้งชายและหญิงมาพร้อมเครื่องบวงสรวงต่าง ๆ มาเชิญคณะเจ้านางสิดา ซึ่งก็คือญาติพี่น้องที่เป็นบุตรหลานของอัญญาสี่ คณะที่จะเชิญเจ้านางสิดาต้องแต่งกายนุ่งขาวห่มขาว หรือนุ่งผ้าโจงกระเบนสวมเสื้อราชปะแตน ถ้าเป็นข้าราชการแต่งเครื่องแบบก็ได้ เพื่อที่จะเชิญเจ้านางสิดามาประทับทรงเพื่อเป็นผู้ผ่านนักษัตรลึงค์นั้นจะต้องมีผู้เชิญโดยเป็นตัวแทนผู้ชาย 4 คน ผู้หญิง 4 คน นำขันห้า ได้แก่ ดอกไม้ขาว 5 คู่ เทียนแท้ 5 คู่ ยาวคืบหนึ่งใส่พานไปที่ตำหนัก (ที่พัก) ของเจ้านางสิดา เพื่อบอกกล่าวเชิญเจ้าแม่ไปผ่านนักษัตรลึงค์ คำพูดที่จะเชิญเจ้านางสิดาจะต้องบอกว่า

“ขอเชิญไปปราบนก ขณะนี้นกสักกะใดลึงค์มากินบ้านกินเมือง กินลูกอัญญาสี่”

ภาพที่ 86 : พ่อบำเพ็ญ ณ อุบล นำขันห้าไปเชิญเจ้านางสิดาไปปราบนกนักษัตรลึงค์

ที่มา : พิธีพระราชทานเพลิงศพพระราชรัตนโบล (พิมพ์ นารโท) เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง วันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2548 จังหวัดอุบลราชธานี

เมื่อได้รับเชิญแล้วนางเทียมเจ้านางสีดาได้รับขัน 5 จากอัญญา 4 แล้วยกพานเหนือศรีษะเป็นการไหว้ครูและอัญเชิญเจ้านางสีดามาเข้าร่างทรงในขณะนั้นนางเทียมเจ้านางสีดาสวมชุดขาวไว้ด้านใน คือ เสื้อคอกลมสีขาวแขนสั้น นุ่งผ้าถุงสีขาวความยาวคลุมเข่า ต่อจากนั้นคณะนักดนตรีประกอบด้วย แคน กลอง ฉิ่ง เริ่มบรรเลงเพลงเดินคง ผู้ติดตามเจ้านางเทียมเจ้านางสีดาก็นำเครื่องแต่งกายประกอบไปด้วย ผ้าถุง เสื้อแขนกระบอก สไบ หมวก (กูปไต) มาสวมใส่ให้นางเทียมเจ้านางสีดา ซึ่งถือว่าเป็นการแต่งองค์ทรงเครื่องให้กับนางสีดาผู้มีเชื้อสายของกษัตริย์

- แนวทางปฏิบัติในระหว่างการแสดง

เมื่อแต่งกายเจ้านางสีดาแล้วก็จะเป็นการแห่ขบวนเจ้านางสีดาไปยังบริเวณงาน โดยให้เจ้านางสีดานั่งเสด็จตามด้วยข้าทาสบริวารประกอบด้วยมีดนตรีเป่าประโคมตลอดการเดินทางเครื่องดนตรีประกอบไปด้วย แคน กลอง และฉิ่ง และเมื่อเดินทางไปถึงบริเวณงานคือด้านหน้าเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์แล้ว ผู้แทนอัญญาสี่จะต้องออกไปต้อนรับ โดยมีขันดอกไม้ รูปเทียนไปเชิญมาผ่านก เจ้านางสีดาจึงจะเริ่มรำเวียนซ้ายหรือขวาของตัวนกหัสติลิงค์เป็นจำนวนสามรอบ แล้วเมื่อได้จังหวะที่ดีจึงใช้ศรยิงไปที่คอของนกหัสติลิงค์ หลังจากนั้นนกหัสติลิงค์ก็จะมีเลือดออกส่งเสียงอ้าปากกวัดแกว่งวงไปมาขุ่นมัว ขุนตาม ขุนซ่า ขุนพลอย ก็จะให้กระบวนหอกกระบวนดาบเข้าแทงซ้ายจนนกหัสติลิงค์นั่งไปในที่สุด

- แนวทางปฏิบัติหลังเสร็จสิ้นการแสดง

เมื่อฆ่านกหัสติลิงค์สำเร็จแล้วผู้รำก็จะดื่มน้ำมะพร้าวซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นน้ำบริสุทธิ์ช่วยชำระล้างสิ่งอวมงคลต่าง ๆ แล้วกลับบ้านทันที ในส่วนของการประกอบพิธีศพลำดับต่อไปคือการประกอบพิธีทางสงฆ์แล้วพระราชทานเพลิงศพเป็นอันดับต่อไป เมื่อร่างทรงเจ้านางสีดาและคณะกลับถึงบ้านก็ต้องจัดเตรียมเครื่องบวงสรวง หรือที่เรียกว่า “คายหลัง” เพื่อเป็นการบวงสรวงให้กับดวงวิญญาณของนกและผู้ตายทันทีหลังจากการฆ่านก ประกอบไปด้วย หัวหมู 1 ชุด ไก่ต้ม 2 ตัว มะพร้าวอ่อน 4 ลูก กล้วย 4 หวี พานบายศรีเจ็ดชั้น 1 ลำรับ หรืออาจจะเรียกพิธีนี้ว่า “พิธีกินลาบนก” หรือ “พิธีกินขึ้นก” ซึ่งจะถือปฏิบัติหลังจากพิธีฆ่านกมาอีกสามวัน

- กำหนดการในการประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์

ลำดับที่ 1 - เวลา 10.30 น. พระสงฆ์ ถวายพรพระ รับพระราชทานฉันท์ในพระบรมราชานุเคราะห์

ลำดับที่ 2 - เวลา 11.00 น. ถวายภัตตาหารเพลพระสงฆ์ โดยเสด็จพระราชกุศล

ลำดับที่ 3 - เวลา 12.00 น. พระสงฆ์รับทักษิณานุประทานโดยเสด็จพระราชกุศล

ลำดับที่ 4 - เวลา 14.30 น. พระสงฆ์ สวดมาติกา บังสุกุล ทอดผ้า อ่านประวัติ ถวายไทยธรรม
ในพระบรมราชานุเคราะห์

ลำดับที่ 5 - เวลา 15.00 น. ขบวนแห่นางเทียมเจ้านางสีดาเคลื่อนมาถึงยังบริเวณงานและเริ่มพิธี
การรำข่านกหัสดีลิงค์

ลำดับที่ 6 - เวลา 16.00 น. พระราชทานเพลิงศพ

5.1.2 การจัดขบวนแห่คณะเจ้านางสีดา

ขบวนฆ้องใหญ่

ขบวนผู้ที่เป็นเชื้อสาย
อัญญา 4 ทั้งชายหญิง
เป็นแถวและขบวน
ต้อนรับ

เครื่องบวงสรวง
(เครื่องยกครู)

เสลี่ยงทรงของเจ้า
นางสีดาพร้อมผู้เดินตาม

เครื่องยศ

ขบวนดาบ-หอก

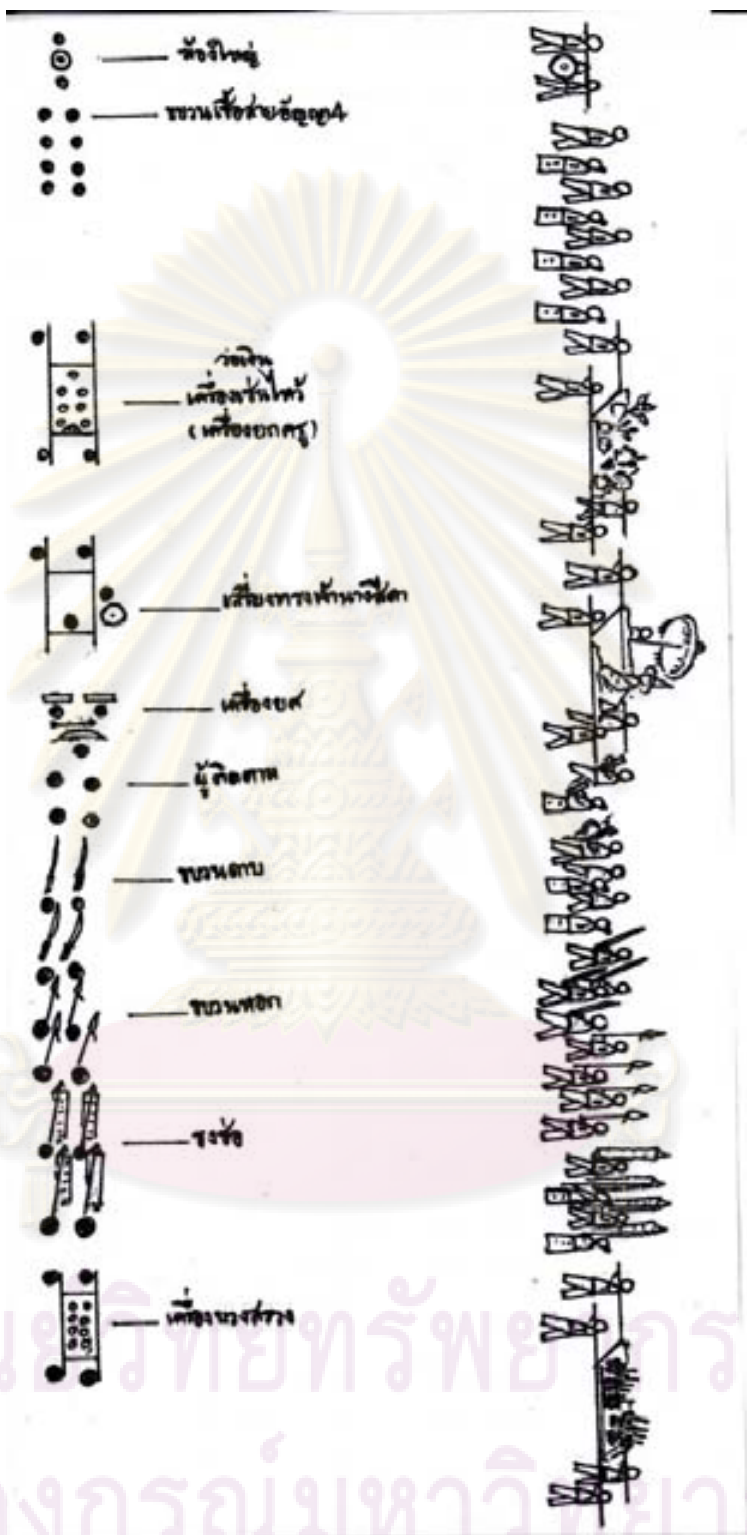
ขบวนผู้ติดตามเจ้านางสี

คณะดนตรี

ภาพที่ 87 : แผนภูมิแสดงการจัดขบวนแห่คณะเจ้านางสีดา

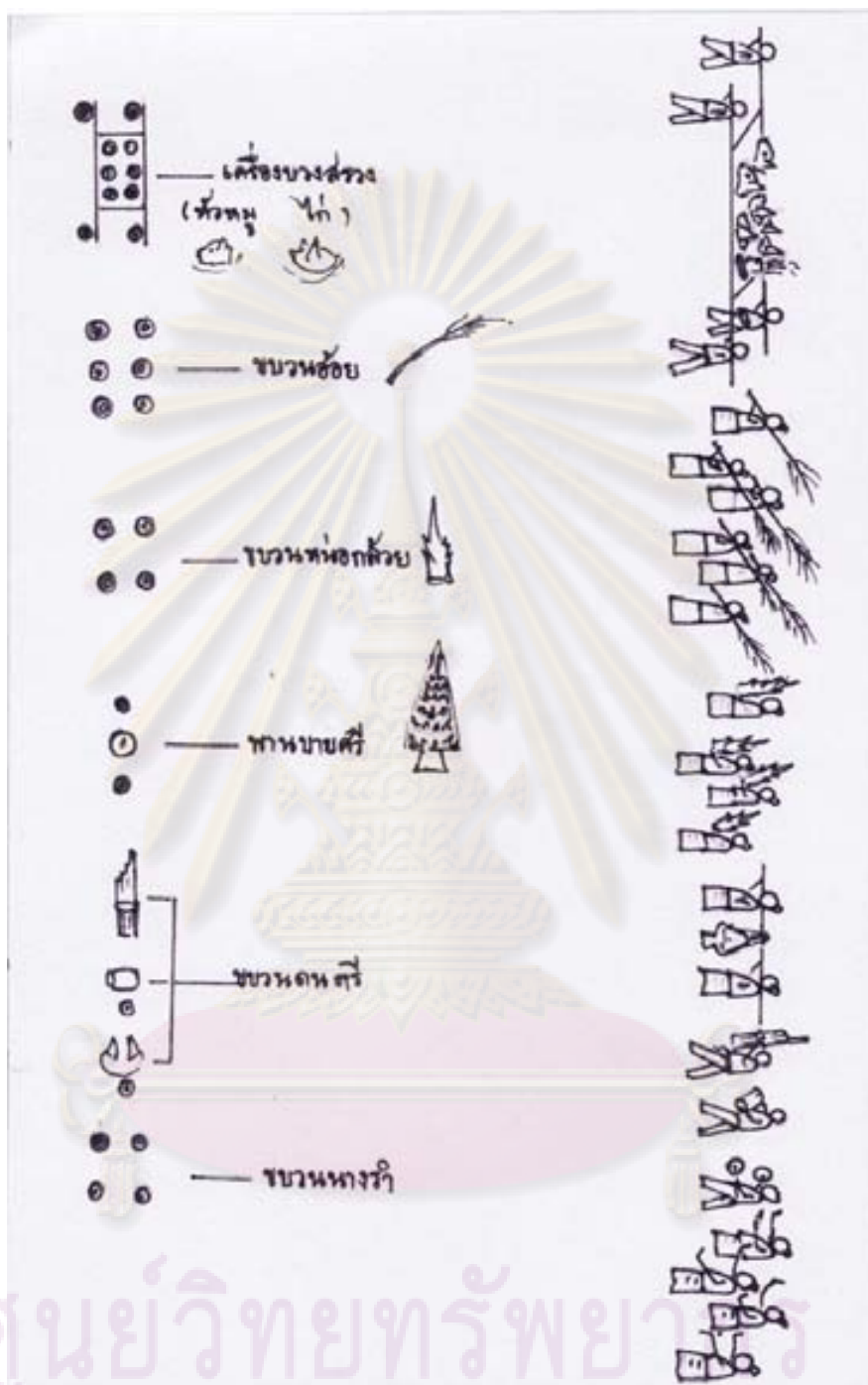
ที่มา : คุณชายประทีน วันทาพงษ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : คุณชายประทีน วันทาพงษ์นั่งเสลี่ยงเพื่อเข้าไปในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราช
รัตโนบล (พิมพ์ นารโท) ณ วัดทุ่งศรีเมือง เมื่อวันเสาร์ที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2548

ภาพที่ 88 : แผนภูมิรูปภาพแสดงการจัดขบวนแห่คณะเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 1

ที่มา : วาดภาพโดยอาจารย์วรจิตร เว้นทอง ครูชำนาญการ โรงเรียนบ้านหนองสีหนองแคน ต.สีทวน อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาอุบลราชธานี เขต 1 โรงเรียนบ้านหนองสีหนองแคน ต.สีทวน อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี วันที่ 5 ตุลาคม 2551

ภาพที่ 89 : แผนภูมิรูปภาพแสดงการจัดขบวนแห่คณะเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 1 (ต่อ)

ที่มา : วาดภาพโดย อาจารย์ยัวร์จิตร แว่นทอง ครูชำนาญการ โรงเรียนบ้านหนองสีหนองแคน

ต.สีทวน อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาอุบลราชธานี เขต 1 วันที่ 5

ตุลาคม 2551

อธิบายการจัดขบวนแห่เจ้านางสีดากลุ่มที่ 1

เมื่อเจ้าภาพตั้งเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ไว้ในบริเวณช่วงหรือลานกว้างภายในวัดแล้วนั้น ในวันที่จะประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพจะต้องมีการจัดเตรียมขบวนแห่เจ้านางสีดาที่จะมารำขบวนกหัสติลิงค์ในวันนั้นด้วย โดยมีการเตรียมพร้อมและตั้งขบวนแห่ในบริเวณด้านหน้าประตูวัดหรือศาลาที่พักที่อยู่ใกล้บริเวณงานระยะทางไม่เกิน 1 กิโลเมตรโดยทางเจ้าภาพจะจัดเตรียมสถานที่ไว้ให้ การจัดขบวนแห่นี้เป็นการแสดงถึงฐานะของเจ้านางสีดาซึ่งเป็นธิดาของเจ้าเมืองดักศิลาผู้มีเชื้อสายเป็นกษัตริย์ เมื่อมีการจัดขบวนแห่ที่ยิ่งใหญ่แล้วยังเป็นการบอกกล่าวให้ผู้ที่มาร่วมงานได้รู้ว่กำลังจะเริ่มเข้าสู่ช่วงของการรำขบวนกหัสติลิงค์ ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์พ่อบ่าเพ็ญ ณ อุบล ถึงการจัดขบวนแห่เจ้านางสีดาและได้ให้ความหมายของการจัดขบวนแห่ในแต่ละช่วง ดังนี้

1. **ขบวนฆ้องใหญ่** ประกอบด้วย คนหามฆ้องใหญ่จำนวน 2 คนต่อฆ้องใหญ่ 1 ใบ คนตี 1 คน ฆ้องใหญ่ที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 เมตร น้ำหนักประมาณ 9-10 กิโลกรัม ขึ้นไป จำนวน 1 ใบ หรือมีจำนวนมากกว่านั้นทั้งนี้แล้วแต่ความต้องการของเจ้าภาพ หมายถึง ตีเป็นสัญญาณ นำหน้าขบวน หมายถึงขบวนเจ้าเมืองที่มีความยิ่งใหญ่ ได้เดินทางเพื่อมาปราบก

2. **ขบวนเชื้อสายอัญญาตี** ประกอบด้วย ผู้ที่มีเชื้อสายของเจ้าเมือง อุปราศ ราชวงศ์และราชบุตร ทั้งชายและหญิง จำนวนสองคนขึ้นไปจัดขบวนแบ่งฝั่งชายและหญิงเรียงเป็นสองแถว แต่งกายดังนี้ ชาย สวมเสื้อสีขาวปัจจุบันสวมเสื้อราชประแตน แขนยาวผ่ากระดุมหน้า นุ่งโจงกระเบนสีสุภาพไม่ฉูดฉาดตา สวมถุงเท้าขาวสีขาวหรือดำ สวมรองเท้าหุ้มส้นสีดำ หญิง สวมชุดพื้นเมืองใช้ผ้าฝ้ายหรือผ้าไหมในการตัดเย็บสีสุภาพไม่ฉูดฉาด ปัจจุบันสวมเสื้อแขนกระบอกห่มสไบเฉียงทับไหล่ซ้าย สวมผ้าถุงยามกรอมเท้า สวมรองเท้าหุ้มส้น การจัดขบวนเชื้อสายอัญญาตี หมายถึง การแสดงว่าเมื่อมีเจ้านางสีดาผู้มีเชื้อสายกษัตริย์เดินทางมาเพื่อประกอบพิธีผ่านกณะอัญญาตี ต้องออกมาต้อนรับและร่วมเดินทางไปในครั้งนี้ด้วย เพราะเป็นการยกย่องถึงเกียรติคุณของเจ้านางสีดาผู้มีความสามารถและมีเชื้อสายเป็นมหากษัตริย์ด้วยเช่นกัน

3. **ขบวนบวงสรวง** ประกอบด้วยเสลี่ยงสำหรับวางเครื่องบวงสรวงและคนหามซึ่งเป็นผู้ชายจำนวน 4 คน แต่งกายด้วยเสื้อสีสุภาพ อาทิ ชุดม่อฮ่อมมีผ้าขาวม้าคาดเอว สำหรับเสลี่ยงสำหรับวางเครื่องบวงสรวงมีขนาดประมาณ 1 X 1 เมตร สีเงินหรือที่กลุ่มเจ้านางสีดาเรียกว่า วอเงิน มีคานสำหรับคนหามทั้งสี่มุม มีเครื่องบวงสรวงบูชาครูเรียกว่า “คายหน้า” ที่ใช้ในการเชิญเจ้านางสีดาและใช้ในขบวนแห่ดังนี้

1. เทียนจี๊ฟ่องอย่างคิยาว 1 คืบ จำนวน 1 กิโลกรัม
2. มะพร้าวอ่อน 4 ทะลาย กับอีก 4 ลูก
3. กกล้วย 4 เครือ กับอีก 4 ลูก

4. หัวหมู 2 ชุด
5. ไก่ต้ม 4 ตัว
6. อ้อยล้างาม 4 ต้น
7. หน่อกล้วยกำลังงาม 4 หน่อ
8. พานบายศรีเจ็ดชั้น 1 สำหรับ
9. ชั้นหมากเบ็ง ซ้าย - ขวา 1 คู่
10. ชั้นห้าเทียนเงิน 1 ชั้น
11. ชั้นแปดเทียนทอง 1 ชั้น
12. คายหลัง 15 คำลึง
13. คายหน้า 12 คำลึง
14. สัปทนสำหรับกางให้ร่างทรงนางสีดา
15. วอเงิน (เสลียง) สำหรับใส่เครื่องบวงสรวง
16. วอทอง (เสลียง) สำหรับเชิญร่างทรงเจ้านางสีดา
17. ข้าทาสบริวารชาย - หญิง ซ้าง ม้า วัว ควาย
18. เหล้า 1 ไห กับ 2 ขวด
19. อาหารคาว - หวาน อย่างละ 2 สำหรับ
20. เงินคำพันฮ้อย (เงินคำพันฮ้อย หมายถึง เงินหนึ่งพันบาท เป็นค่าจ้างในการมาประกอบพิธี และเครื่องประดับที่เป็นทองแท้หนัก 10 บาท สำหรับให้ร่างทรงนางสีดาแต่งตัว)

จากจำนวนเครื่องบวงสรวงที่กล่าวมานั้นได้มีการแบ่งเครื่องบวงสรวงจำนวนหนึ่งเพื่อวางไว้บนเสลียงหรือวอเงิน ทั้งนี้เนื่องจากเครื่องบวงสรวงดังกล่าว หมายถึง การบวงสรวงบูชาครูคือเจ้าแม่ นางสีดา บรรพบุรุษผู้ร่ามนกหัสติลิงค์ เมื่อบวงสรวงแล้วจะมีการนำเครื่องบวงสรวงดังกล่าวมาร่วมในขบวนแห่นี้ด้วยเพราะเป็นเครื่องอาหารคาวหวาน และเครื่องบูชาครูที่ต้องมีการเดินทางด้วย ทั้งนี้เครื่องบวงสรวงสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสภาพเศรษฐกิจจะมีจำนวนมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความพร้อมของเจ้าภาพ

ส่วนเครื่องบวงสรวงอีกส่วนหนึ่งก็จะให้ผู้ที่เดินติดตามเจ้านางสีดาถืออีกขบวนหนึ่งเนื่องจากคายต่าง ๆ มีน้ำหนักมากและมีขนาดใหญ่ดังนั้นจึงต้องใช้คนถือเครื่องบวงสรวงเหล่านั้น บางชิ้นจึงใส่เสลียง หรือทำคานสำหรับแบกหาม

ภาพที่ 90 : วอเงิน (เสลี่ยง) สำหรับใส่เครื่องบวงสรวง

ที่มา : พิธีพระราชทานเพลิงศพพระราชรัตนโบล (พิมพ์ นารโท) เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง วันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2548 จังหวัดอุบลราชธานี

เครื่องบวงสรวงที่วางบนเสลี่ยงหรือวอเงินประกอบด้วย

1. เทียนขี้ผึ้งอย่างดียว 1 คืบ จำนวน 1 กิโลกรัม
2. ขันหมากเบ็ง ช้าย - ขวา 1 คู่
3. ขันห้าเทียนเงิน 1 ขัน
4. ขันแปดเทียนทอง 1 ขัน
5. คายหน้า 12 ตำลึง
6. เหล้า 1 ไห กับ 2 ขวด
7. อาหารคาว - หวาน อย่างละ 2 สำรับ
8. หมอน 1 ใบ
9. กระโถน
10. ขันหมาก หรือ สำรับหมาก พลู

การจัดเครื่องบวงสรวงประกอบขบวนแห่เจ้านางสีดา หมายถึง การจัดเครื่องเช่นไห้ว
ครูบาอาจารย์ที่คอยคุ้มครองเจ้านางสีดาในการเดินทางมาผ่านกัณฑ์สี่ลึงค์ อีกทั้งเป็นการระลึกถึง
การบูชาครู จึงได้จัดเครื่องบวงสรวงต่าง ๆ มาถวายแด่ครู หรือที่เจ้านางสีดาเรียกว่า เครื่องยกครู

4. เสลียงเจ้านางสีดา ประกอบด้วย ประกอบด้วยเสลียงสำหรับเจ้านางสีดาและคนหามซึ่งเป็นผู้ชายจำนวน 4 คน และคนกางสัปทน 1 คน แต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีสุภาพ อาทิ ชุดม่อฮ่อมมีผ้าขาวม้าคาดเอว เสลียงมีขนาดประมาณ 1 X 1 เมตร สีแดงประดับด้วยไม้แกะสลักสีทอง ดังภาพ

ภาพที่ 91 : เสลียง และคนหาม

ที่มา : คุณชายประทีน วันทาพงษ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : คุณชายประทีน วันทาพงษ์นั่งเสลียงเพื่อเข้าไปในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชรัตโนบล (พิมพ์ นารโท) ณ วัดทุ่งศรีเมือง เมื่อวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2548

ในอดีตเสลียงเจ้านางสีดาจะต้องมีเสาไม้ที่ตั้งขึ้น 1 เสา บริเวณด้านขวาของนางสีดาสร้างขึ้นเพื่อให้นางสีดาจับเวลาเคลื่อนขบวน เพราะในอดีตนางสีดาจะต้องยื่นร่ายรำบนเสลียงมีคนแบกเป็นผู้ชายจำนวน 8 คน ในการแบกเสลียงในอดีตนั้นจะต้องแบกเสลียงวนรอบนกหัสดีลิงค์ 3 รอบในขณะนั้นนางสีดาก็จะร่ายรำในท่า ค้ำฟ้า คือท่าที่พอบ่าเพ็ญ ณ อุบล เป็นผู้เรียกลักษณะเด่นคือการม้วนจีบแล้วตั้งวงเป็นแขนตั้งที่ละข้าง ประกอบกับการดบเท้าขวาเพื่อเป็นการสะอึกจังหวะสลับกับการจับเสาแล้วร่ายมือซ้ายเพียงมือเดียว เมื่อถึงช่วงใช้ศรม่านคนแบกเสลียงต้องหยุดอยู่ด้านหน้านกหัสดีลิงค์ แล้วใช้ศรยิงไปที่คอของนกหัสดีลิงค์ สาเหตุที่ต้องยื่นร่ายบนเสลียงนั้นก็เนื่องมาจากนางสีดาจะได้ยืนอยู่ในระดับเดียวกับคอนกหัสดีลิงค์สามารถยิงศรได้ตรงจุดคือบริเวณคอของนกหัสดีลิงค์ เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงเรื่องการจัดประกอบพิธีศพที่ทุ่งศรี

เมืองในสมัยของกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ พ.ศ. 2451 เป็นต้นมา รูปแบบการขึ้นเสลี่ยงของนางสีดาก็ได้ลดลง คือ บางครั้งก็มีการขึ้นเสลี่ยง แต่บางครั้งนางสีดาก็ต้องเดินราเอง ทั้งนี้ก็เนื่องจากไม่มีคนแบกเสลี่ยง และนางเทียมเจ้านางสีดาก็มีอายุมากไม่สามารถขึ้นบนที่สูงได้จึงต้องนั่งบนเสลี่ยง หรือเดินราเข้ามายังบริเวณงานเอง

เสลี่ยงเจ้านางสีดา หมายถึง เสลี่ยงเปรียบเสมือนพาหนะของชนชั้นเจ้านายในการเดินทางไปในที่ต่าง ๆ ซึ่งในการแสดงรำประกอบพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์นั้นใช้ในการเดินทางของเจ้านางสีดาจากประตูด หรือศาลาที่เจ้าภาพจัดเตรียมไว้ให้ ไปยังบริเวณงาน

5. **ขบวนเครื่องยศ** ประกอบด้วย คนถือเครื่องยศ แต่งกายด้วยเสื้อผ้าพื้นเมืองสีสุภาพ ผู้ชาย สวมเสื้อแขนยาวหรือแขนสั้นก็ได้ สวมกางเกงขายาว หรือนุ่งโจงกระเบนให้มีผ้าขาวม้าคาดเอว ผู้หญิงสวมเสื้อแขนกระบอก ห่มสไบเฉียงทับไหล่ซ้าย นุ่งผ้าถุงยาวกรอมเท้า เครื่องยศที่ใช้ในขบวนแห่เจ้านางสีดาเป็นเครื่องยศประเภทเดียวกับขบวนแห่เมรุลอยรูปนกกหัสติลิงค์เนื่องจากเจ้านางสีดามีฐานะเป็นเชื้อสายอัญญาสี่เช่นกัน เครื่องยศ ประกอบด้วย

- พานที่มีคันศรและลูกศร จำนวน 1 พานและคนถือ 1 คน
- เครื่องราชูปโภค ได้แก่ คนโทเงิน-ทอง, กาน้ำเงิน-กาน้ำทอง, พานน้ำเงิน-พานน้ำทอง
- เครื่องศาสตราวุธ ได้แก่ ดาบเงิน-ดาบทอง, หอก ง้าว ของง้าว

ขบวนเครื่องยศ หมายถึง เป็นเครื่องแสดงเกียรติยศของเจ้านางสีดา

6. **ขบวนดาบและหอก** ประกอบด้วย คนถือหอกจำนวน 4-8 คน คนถือดาบ จำนวน 4-8 คน จำนวนมากหรือน้อยแล้วแต่ความต้องการของเจ้าภาพเพศชาย แต่งกาย โดยสวมเสื้อคอกลมสีขาว มีผ้าขาวม้าคาดไหล่ทั้งสองข้างเป็นรูปสามเหลี่ยม นุ่งโสร่ง หมายถึง ทหารผู้ติดตามเจ้านางสีดาในการไปปราบก และมิทหารเอกร่วมในขบวนนี้ด้วย ได้แก่ ขุนตม ขุนตาม ขุนซ้า ขุนพลอย เจ้านางสีดาตั้งชื่อให้สอดคล้องกับเวลาที่ผ่านกหัสติลิงค์แล้วมีขุนทั้งสิ้นช่วยผ่านกหัสติลิงค์ซ้ำอีกครั้ง

7. **ขบวนผู้ติดตามเจ้านางสีดา** ประกอบด้วย ผู้ที่ถือเครื่องบวงสรวงอีกส่วนหนึ่งมีทั้งชายและหญิง แต่งกายด้วยเสื้อผ้าพื้นเมืองสีสุภาพ ผู้ชาย สวมเสื้อแขนยาวหรือแขนสั้นก็ได้ สวมกางเกงขายาว หรือนุ่งโจงกระเบนให้มีผ้าขาวม้าคาดเอว ผู้หญิงสวมเสื้อแขนกระบอก ห่มสไบเฉียงทับไหล่ซ้าย นุ่งผ้าถุงยาวกรอมเท้า ขบวนผู้ติดตามเจ้านางสีดาจะถือเครื่องบวงสรวงส่วนที่ไม่ได้ออยู่บนเสลี่ยง ได้แก่

1. มะพร้าวอ่อน 4 ทะลาย กับอีก 4 ลูก
2. กล้วย 4 เครือ กับอีก 4 ลูก
3. หัวหมู 2 ชุด

4. ไก่ต้ม 4 ตัว
5. อ้อยล้างาม 4 ต้น
6. หน่อกล้วยกำลังงาม 4 หน่อ

สำหรับจำนวนของผู้ติดตามนั้น ไม่ได้กำหนดว่าต้องมีจำนวนกี่คนทั้งนี้คณะเจ้านางสีดาต้องดูความเหมาะสมไม่ให้มากหรือน้อยจนเกินไปแล้วแต่สถานการณ์และความสะดวกของผู้ที่จะมาร่วมเดิน ในการจัดขบวนผู้ติดตามเจ้านางสีดา หมายถึง การแสดงถึงฐานะของเจ้านางสีดาว่าเมื่อมีการเดินทางไปยังแห่งหนใดต้องมีข้าทาส บริวาร คอยให้การรับใช้อยู่เสมอ

8. ขบวนดนตรี ประกอบด้วย คนเป่าแคน 1 คน คนตีกลองที่มีขนาดเล็ก 1 คน คนตีฉิ่ง 1 คน แต่งกายพื้นเมืองด้วยเสื้อผ้าสีสุภาพ มีผ้าขาวม้าคาดเอว บรรเลงเพลงเดินดงตั้งแต่นางเทียมเจ้านางสีดาเริ่มเข้าทรงแต่งกายและเริ่มเดินทางจากศาลาที่พักมายังบริเวณงาน เมื่อเดินทางมาถึงช่วงหรือเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์แล้วจึงย้ายไปเดินตามหลังเจ้านางสีดาและเจ้านางสีดาจึงเริ่มเดินรอรอบนกหัสติลิงค์จำนวนสามรอบแล้วเข้าสู่ช่วงใช้ศรยิงฆ่านกหัสติลิงค์ นักดนตรีทั้งสามคนจะบรรเลงดนตรีไปจนจบการแสดง

ขบวนดนตรีที่มีในขบวนแห่เจ้านางสีดา หมายถึง การโหมโรงให้ผู้ที่มีมาร่วมงานได้ทราบว่าขบวนแห่เจ้านางสีดาได้เคลื่อนมาถึงบริเวณงานแล้ว และกำลังจะเริ่มการรำฆ่านกหัสติลิงค์เป็นลำดับต่อไป

5.1.3 ผู้รำ

ในการสวมบทบาทเป็นเจ้านางสีดานั้นผู้แสดงหรือผู้รำฆ่านกจะมิบทบาทสำคัญเป็นอย่างมากต่อการประกอบพิธีเผาศพแบบนกหัสติลิงค์ ดังนี้

- คุณสมบัติของผู้แสดง

ในตำนานนกหัสติลิงค์ที่ชาวเมืองอุบลราชธานีเล่าสืบต่อกันมาได้กล่าวถึง เจ้านางสีดา บุตรีมหाराชครุที่สามารถปราบนกนี้ได้ ซึ่งตระกูลของผู้ที่ได้รับอนุญาตให้ฆ่านกหัสติลิงค์ต้องมีความใกล้ชิดทางเครือญาติกับคณะอัญญาสี่หรือเชื้อสายชนชั้นเจ้านายนั่นเอง และผู้ที่ทำการฆ่านกหัสติลิงค์ได้นั้นต้องเป็นสตรีเท่านั้น โดยจะเลือกสตรีในกลุ่มตระกูลที่มีนิสัยสุภาพ เรียบร้อย สุขุมอ่อนโยน อยู่ในศีลธรรมอันดี ไม่กำหนดอายุ เหตุที่เลือกนางเทียมเจ้านางสีดาเช่นนี้ก็เพื่อให้เป็นเรื่องราวเดียวกันตามคตินิยมตำนานเรื่องนกหัสติลิงค์

- การเตรียมตัวก่อนแสดง

ก่อนวันแสดง ผู้แสดงจะต้องเตรียมพร้อมร่างกายได้แก่ การทำสมาธิระลึกถึงบรรพบุรุษที่มีพระคุณต่อตนเองและครอบครัว สวดมนต์ไหว้พระเป็นประจำก่อนนอน โดยเฉพาะในช่วงก่อน

¹ สัมภาษณ์นางประทีน วันทาพงษ์ นางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 ,อาทิตย์ที่ 19 ตุลาคม 2551.

การแสดงประมาณสามวันจะต้องสวมมนต์ขอพรให้การแสดงลุล่วงไปได้ด้วยดีโดยการขอพรจากเครื่องบูชาเจ้านางสีดาที่ตั้งอยู่ในบ้านอยู่แล้ว ซึ่งถือว่าเป็นความศรัทธาของร่างทรงเอง รับประทานอาหารที่เป็นประโยชน์เพื่อเตรียมความพร้อมให้กับร่างกาย

- การฝึกซ้อม

เนื่องจากการรำผ่านกหัสติลิงค์ของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 นี้เป็นการรำอย่างอิสระ และผู้รำอยู่ในสถานะที่ไม่มีสติ ตามความเชื่อถือว่าเป็นร่างทรงของเจ้านางสีดา ดังนั้นผู้แสดงจึงไม่สามารถฝึกซ้อมล่วงหน้าได้เนื่องจากไม่ทราบว่าตนเองต้องรำทำอะไรบ้างจึงต้องเตรียมร่างกายของตัวเองให้มีความพร้อมอยู่เสมอและฝึกสมาธิให้อยู่ในอาการที่สงบเพียงอย่างเดียว

- การปฏิบัติตนในระหว่างการแสดง

ผู้แสดงรวบรวมสมาธิเพื่อกำลังใจถึงลำดับของการแสดงว่าตนกำลังเดินทางเพื่อไปผ่านกหัสติลิงค์ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องฟังทำนองเพลงของแคนและจังหวะของกลองและฉิ่งเสมอจึงทำให้ผู้แสดงรำหรือเดินย่ำเท้าได้ลงจังหวะ และเมื่อถึงเวลาต่อสู้กับนกหัสติลิงค์ผู้รำต้องใช้ไหวพริบในการหลบหลีกวงที่กวัดแกว่งไปมาของนกหัสติลิงค์ไม่ให้มากระทบตน เมื่อได้โอกาสต้องใช้ลูกศรแทงที่คอของนกหัสติลิงค์เพื่อเป็นการแสดงว่าได้ผ่านกหัสติลิงค์สำเร็จแล้ว

- การปฏิบัติตนเมื่อเสร็จสิ้นการแสดง

เมื่อผู้แสดงผ่านกหัสติลิงค์สำเร็จแล้วก็จะยกมือทั้งสองข้างขึ้นเหนือศีรษะแล้วร้องไชโย ไชโย ไชโย สามครั้งหลังจากนั้นก็ดื่มน้ำมะพร้าวซึ่งเชื่อว่าเป็นน้ำที่วิสุทธิช่วยปลดปล่อยชั่วร้ายออกไปจากตัว หลังจากนั้นผู้แสดงก็กลับบ้านพักผ่อนตามอัธยาศัย ถือว่าเป็นการเสร็จสิ้นพิธีการรำผ่านกหัสติลิงค์

5.1.4 การแต่งกาย

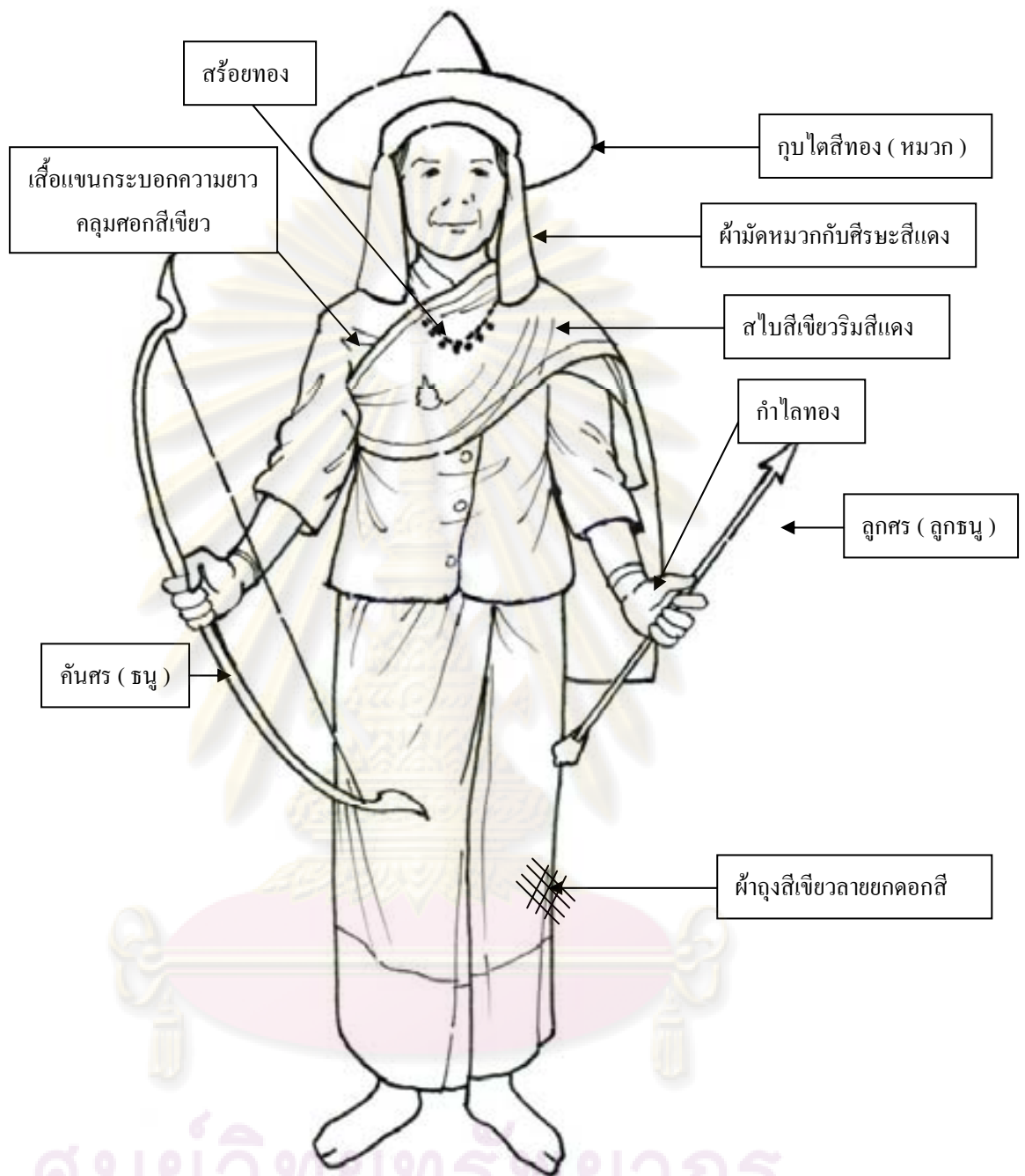
การแต่งกายของนางเทียมเจ้านางสีดาจะมีเฉพาะสำหรับที่ใช้รำในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์เท่านั้น ไม่นิยมนำชุดที่ใช้แสดงออกมาใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นการแต่งกายที่มีลักษณะเฉพาะ คือ ใช้วัตถุดิบที่มีในท้องถิ่นคือการนำผ้าไหมมาตัดเย็บเป็นเสื้อแขนกระบอก และผ้าถุง สวมเครื่องประดับทองแท้ อันเป็นเครื่องหมายที่บ่งบอกถึงฐานะที่ร่ำรวยของเจ้านางสีดา รวมไปถึงการสวมหมวกทรงกลมปลายแหลมซึ่งเป็นเครื่องหมายของการสืบทอดหรือที่เรียกว่า มรดกของการรำผ่านกหัสติลิงค์นี้มาตั้งแต่รุ่นแรกคือรุ่นของเจ้าแม่ นางจิว สีของเครื่องแต่งกายที่เห็นได้ชัดคือสีเขียวและสีแดง ซึ่งมีความหมายของสีเขียวว่าเป็นสีของความสดชื่น เป็นธรรมชาติ ส่วนสีแดงหมายถึงความกล้าหาญที่จะต้องเผชิญในการต่อสู้กับนกกหัสติลิงค์

ลักษณะการแต่งกายของผู้แสดง

ภาพที่ 92 : การแต่งกายของนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 1
ที่มา : แสดงแบบโดย คุณชายประทีป วันทาพงษ์ วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2550

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 93 : การแต่งกายของนางเทิ้มเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1

ที่มา : วาดภาพโดยอาจารย์สุภาวัฒน์ หิรัญธนวิวัฒน์ อาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อธิบายภาพ : สวมเสื้อแขนกระบอกความยาวคลุมศอกสีเขียวปล่อยชายเสื้อนอกเข็มขัด พาดสไบ
เบี่ยงไหล่ซ้ายสีแดงเขียว สวมผ้าถุงยาวกรอมเท้าสีเขียวลายขกดอกสีแดง ศรีษะใช้ผ้าสีแดง โปกผม

ปล่อยชายผ้าสองข้างโบhusวมหมวกปลายแหลมมัดเชือกที่คาง สวมเครื่องประดับทองแท้ ได้แก่ สร้อยคอ สร้อยข้อมือ แหวน

ภาพที่ 94 : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 1

ที่มา : คุณชายประทีป วันทาพงษ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 1 ประกอบด้วย ผ้าถุงสีเขียวขยกลายดอกสีแดง 1 ผืน เสื้อแขนกระบอกความยาวคลุมศอก คอกลมผ่ากระดุมด้านหน้าสีเขียว 1 ตัว สไบพาดบ่าสีแดงเขียว 1 ผืน ผ้าโพกผมสีแดง 1 ผืน หมวกทรงกลมปลายแหลม 1 ใบ ถือสรหรือธนูเป็นอุปกรณ์ประกอบการแสดง สวมเครื่องประดับทองแท้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 95 : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 1

ที่มา : คุณชายประทีน วันทาพงษ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : หมวกทรงกลมแบนยอดแหลม ทำด้วยไม้แกะสลักลาย ฟันสีทอง มีผ้าบาง ๆ ความยาวพอประมาณมัดไว้สองข้างใช้สำหรับผูกใต้คางเพื่อไม่ให้หมวกหล่น

ภาพที่ 96 : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 1

ที่มา : คุณชายประทีน วันทาพงษ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

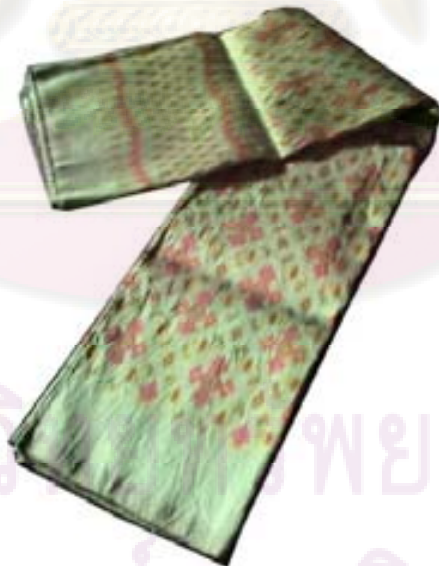
อธิบายภาพ : ผ้าโพกผมสีแดง เป็นผ้าฝ้ายรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าความยาวประมาณ 1 เมตรครึ่ง ใช้พันรอบศีรษะเพื่อรองหมวกไว้ไม่ให้หลวม

ภาพที่ 97 : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 1

ที่มา : แสดงแบบโดย คุณชายประทีน วันทาพงษ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : เสื้อแขนกระบอกแขนเสื้อมีความยาวคลุมศอก คอกลม ผ่ากระดุมหน้า สีเขียว

ภาพที่ 98 : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 1

ที่มา : แสดงแบบโดย คุณชายประทีน วันทาพงษ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : ผ้าถุงสีเขียวขยกลายดอกสีแดง

ภาพที่ 99 : เครื่องแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 1

ที่มา : แสดงแบบโดย คุณชายประทีน วันทาพงษ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : สไบพาดป่าสีแดงเขียว

ภาพที่ 100 : เครื่องประดับของนางสีดากลุ่มที่ 1

ที่มา : แสดงแบบโดย คุณชายประทีน วันทาพงษ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : เครื่องประดับทองแท้ ได้แก่สร้อยคอ สร้อยข้อมือ แหวน

5.1.5 ความหมายของเครื่องแต่งกายที่สอดคล้องกับพิธีกรรม

การแต่งกายของนางเทียมเจ้านางสีดาได้บ่งบอกถึงการอนุรักษ์ผ้าพื้นเมืองอีสานและการแต่งกายอย่างสวยงามของหญิงสาวชาวอีสาน คือ การนำผ้าพื้นเมืองที่มีอยู่แล้วมาสวมใส่คือผ้าไหม สวมเครื่องประดับทองแท้ที่บ่งบอกถึงฐานะอันมั่งคั่งของชนชั้นเจ้านายเชื้อสายตระกูลเจ้านางสีดา สวมหมวกทรงกลมยอดแหลม และถือสรททองอันเป็นมรดกที่สืบทอดมาตั้งแต่นางเทียมเจ้านางสีดารุ่นที่ 1 เจ้าแม่ นางจิว ซึ่งสรทที่ใช้ประกอบการแสดงในการรำมานกหัสติลิงค์นั้นมีความสอดคล้องกับพิธีกรรมฆ่านกหัสติลิงค์โดยตรงคือ เป็นเครื่องหมายของการต่อสู้ ซึ่งสรทเป็นอาวุธที่ใช้ยิงนกหัสติลิงค์ให้ตายตามตำนาน และได้ยึดถือการแต่งกายดังกล่าวให้แบบบอบอย่างสำหรับการแต่งกายของนางเทียมเจ้านางสีดาตั้งแต่รุ่นแรกจนถึงปัจจุบัน ดังที่อาจารย์กาญจนา ชินนาค ได้เขียนไว้ในวิจัยเรื่องนกหัสติลิงค์ การวิเคราะห์ทางมานุษยวิทยา หน้า 164 ความว่า

“ อนึ่ง การผลิตซ้ำสำนึกทางประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ ยังสามารถวิเคราะห์ผ่านทาง “ สัญลักษณ์ ” (symbol) บางอย่างที่ปรากฏในพิธีกรรมนี้อีกด้วย เช่นเครื่องแต่งกายของผู้ประกอบพิธีกรรมที่เป็นร่างทรง (หรือนางเทียม) ของเจ้าแม่ นางสีดาผู้ที่จะทำหน้าที่ฆ่านกหัสติลิงค์ จะต้องเป็นเครื่องทรงพิเศษ สวมชั้นดินจกสอดคั้นเงินคั้นทองแบบลาวสีเขียว ทั้งนี้ร่างทรงจะต้องทรงเครื่องสีเขียวหรือแดงเท่านั้น และสวมหมวกยอดแหลมแบบหมวกของชาวไทยใหญ่หรือชาวไตที่เรียกว่า “ กุบไต ” อันเป็นเอกลักษณ์ทางการแต่งกายของเจ้านายอาณาจักรเชียงรุ่งแสนหวีในอดีต อีกทั้งผู้ที่มาร่วมขบวนแห่ศพจะต้องแต่งตัวตามแบบฉบับของ “ ผู้ดีลาว ” อีกด้วย อันเป็นสัญลักษณ์ที่ยืนยันถึงความเป็นคนกลุ่มไท – ลาวอีกด้วย...”²

5.1.6 เครื่องดนตรี

เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการรำมานกหัสติลิงค์นั้นจะเป็นเครื่องดนตรีที่มีอยู่แล้วในภูมิภาคอีสานนำมาบรรเลงประกอบกันด้วยวิธีการเป่า และตี ประกอบด้วยเครื่องดนตรีทั้งหมดสามชิ้นอันได้แก่ แคน กลอง และฉิ่ง

²กาญจนา ชินนาค, “นกหัสติลิงค์:การวิเคราะห์ทางมานุษยวิทยา,” (คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง,2549).

เครื่องดนตรีประกอบการแสดง

ภาพที่ 101 : เครื่องดนตรีประกอบการรำผ่านกหัสดีลิงค์ของกลุ่มที่ 1

ที่มา : นาย ทวี ราชอุดม อายุ 60 ปี หัวหน้านักร้องกลุ่มที่ 1 บันทึกภาพวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : เครื่องดนตรีประกอบการรำผ่านกหัสดีลิงค์ของกลุ่มที่ 1 ประกอบด้วยเครื่องดนตรีพื้นบ้านทั้งหมด 3 ชิ้น ได้แก่ แคน กลอง และฉิ่ง

ภาพที่ 102 : เครื่องดนตรีประกอบการรำผ่านกหัสดีลิงค์ของกลุ่มที่ 1

ที่มา : นาย ทวี ราชอุดม อายุ 60 ปี หัวหน้านักร้องกลุ่มที่ 1 บันทึกภาพวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2550

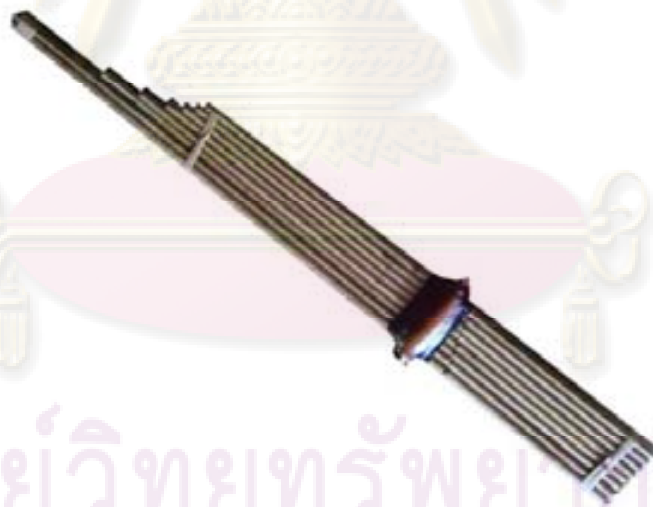
อธิบายภาพ : กลอง

ภาพที่ 103 : เครื่องดนตรีประกอบการรำผ่านกหัสดีลิงค์ของกลุ่มที่ 1

ที่มา : นายทวี ราชอุดม อายุ 60 ปี หัวหน้านักดนตรีกลุ่มที่ 1 บันทึกภาพวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : ฉิ่ง

ภาพที่ 104 : เครื่องดนตรีประกอบการรำผ่านกหัสดีลิงค์ของกลุ่มที่ 1

ที่มา : นายทวี ราชอุดม อายุ 60 ปี หัวหน้านักดนตรีกลุ่มที่ 1 บันทึกภาพวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : แคน

5.1.7 ทำนองเพลงที่ใช้ประกอบการแสดง แบ่งออกเป็น 3 ช่วงได้แก่

1. **เพลงเดินดง** ใช้สำหรับเดินทางไปผ่านกหัตถศิลป์ จังหวัดเพ็ญอยู่ในระดับปานกลางไม่ช้าและไม่เร็วเทียบเป็นจังหวัดตามวินาทีของเข็มนาฬิกา ในช่วงนี้ผู้แสดงมีอารมณ์ที่จะเดินทางมุ่งหน้าไปยังจุดหมายปลายทางคือบริเวณด้านหน้ากหัตถศิลป์ สังเกตได้จากการก้าวเท้าเดินไปข้างหน้าเรื่อย ๆ และมีสายตามุ่งมั่นอยู่กับตัวกหัตถศิลป์ ตามจังหวะการตีกลองคือ ปะ เป็ง เป็งปะ เป็ง เป็ง
2. **เพลงสร้อยใหญ่** ราชธำมรงค์ ใช้ตอนรำต่อสู้กับกหัตถศิลป์ จังหวัดเช่นเดียวกับเพลงเดินดง แต่เปลี่ยนทำนองของเสียงแคนเป็นลายใหม่คือลายสร้อยใหญ่ ในช่วงที่ 2 นี้ผู้แสดงมีอารมณ์อีกหึงหมักยิ่งขึ้นที่จะต่อสู้กับกหัตถศิลป์ สังเกตได้จากการสะอึกตัวที่แรงขึ้นและผู้แสดงมีสายตาที่ดุคั่นมุ่งมั่นที่จะผ่านกหัตถศิลป์ให้ได้
3. **เพลงสมัยใหม่** เป็นเพลงที่นิยมเล่นในปัจจุบันเช่นเพลงลอยกระทง ใช้แสดงอาการดีใจเมื่อผ่านไปได้สำเร็จ เป็นทำนองเร็ว ผู้แสดงมีอารมณ์ดีใจสังเกตได้จากเมื่อผ่านสำเร็จก็จะถือศรยกมือทั้งสองข้างขึ้นเหนือศีรษะพร้อมร้องเป็นจังหวะว่า ไชโย ไชโย ไชโย สามครั้ง

5.1.8 นักดนตรี

นักดนตรีที่ร่วมบรรเลงเพลงประกอบการรำผ่านกหัตถศิลป์มีทั้งหมด 3 คนได้แก่ หมอแคน มือกลอง และมือฉิ่งจะขาดคนใดคนหนึ่งไปไม่ได้จากการสัมภาษณ์นายทวี ราชอุดม อายุ 60 ปีซึ่งเป็นหมอแคนและเป็นหัวหน้านักดนตรีเป็นผู้มีหน้าที่ฝึกซ้อมและรวบรวมนักดนตรีคนอื่น ๆ มาร่วมบรรเลงเวลาที่ต้องออกแสดงซึ่งวงดนตรีของนายทวีนี้เป็นวงดนตรีประจำที่เล่นให้เฉพาะนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 เท่านั้น เนื่องจากเพลงต่าง ๆ ที่ใช้ประกอบการรำได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษตั้งแต่เมื่อเริ่มก่อตั้งเมืองอุบลราชธานี ปี พ.ศ. 2335 วิธีการถ่ายทอดเพลงเป็นวิธีการสอนแบบตัวบุคคลสู่อีกตัวบุคคล ไม่มีการบันทึกเป็นโน้ตเพลงแต่อย่างใดดังนั้นผู้ที่จะได้รับการถ่ายทอดจึงต้องมีความสนใจและเอาใจใส่ในการฝึกซ้อมให้เป็นอย่างดี แต่ในปัจจุบันยังไม่มีมีการถ่ายทอดให้กับลูกหลานแต่อย่างใดเนื่องจากเยาวชนรุ่นปัจจุบันนี้ไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการเล่นดนตรีพื้นบ้านมากนัก ดังนั้นกลุ่มนักดนตรีกลุ่มนี้อาจสูญหายได้เพราะไม่มีผู้รับช่วงต่อการเผยแพร่การเป่าแคนนี้ไว้ได้

ภาพที่ 105 : นักดนตรีของกลุ่มที่ 1

ที่มา : นายทวี ราชอุดม อายุ 60 ปี หัวหน้านักดนตรีกลุ่มที่ 1 บันทึกภาพวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : นักดนตรีประกอบด้วยหมอแคน 1 คน มือกลอง 1 คน และมือฉิ่ง 1 คน

5.1.9 อุปกรณ์ประกอบการแสดง

อุปกรณ์ที่ใช้ประกอบการแสดงสำหรับการรำในพิธีทำศพแบบนักษัตรดิถีนั้นจะประกอบไปด้วยคันทรร ลูกศร เสลียงและคนหาม

1. ศร (ธนู)

ทำจากไม้ทาด้วยสีทอง เป็นอาวุธประจำกายของนางสีดาที่ใช้สำหรับฆ่านักษัตรดิถี

ภาพที่ 106 : คันทรร และลูกศร

ที่มา : คุณชายประทีป วันทาพงษ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : คันทรรและลูกศรทำจากไม้ทาด้วยสีทองความยาวประมาณ 1 เมตร

2. เสลี่ยงและคนหาม

เสลี่ยงเป็นองค์ประกอบหนึ่งของการแสดงที่เปรียบเสมือนพาหนะของชนชั้นเจ้านายในการเดินทางไปในที่ต่าง ๆ ซึ่งในการแสดงรำประกอบพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์นั้นใช้ในการเดินทางของเจ้านางสีดาจากประตู่วัดหรือศาลาที่ทางเจ้าภาพจัดเตรียมไว้ให้ไปยังบริเวณงาน โดยมีขบวนแห่คนแบกเสลี่ยงสี่คนและคนกางสัปทนอีกหนึ่งคน

ภาพที่ 107 : เสลี่ยง และคนหาม

ที่มา : คุณชายประทีน วันทาพงษ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : คุณชายประทีน วันทาพงษ์นั่งเสลี่ยงเพื่อเข้าไปในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชรัตนโบล (พิมพ์ นารโท) ณ วัดทุ่งศรีเมือง เมื่อวันเสาร์ที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2548

5.1.10 ฉาก

ฉากที่ใช้ประกอบการรำในพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์นั้นคือเมรุลอยรูปนักษัตรลึงค์ เนื่องจากเป็นการรำที่แสดงถึงการผ่านนักษัตรลึงค์ดังนั้นรูปแบบการแสดงจึงต้องสอดคล้องกับฉากคือนักษัตรลึงค์นั่นเอง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5.2 กลุ่มที่ 2 กลุ่มที่ตั้งขึ้นใหม่ อำเภอตระการพืชผล

5.2.1 ขั้นตอนของการเตรียมงานและการประกอบพิธีทำศพแบบนักษัตรสังคีตของกลุ่มที่ 2

1. เมื่อพระเถระ หรือคณะอัญญา 4 ถึงแก่กรรม เจ้าภาพ คือ บุตรหลาน ญาติมิตร ลูกศิษย์ของผู้ตายต้องเตรียมงาน โดยมีขั้นตอนเช่นเดียวกับกลุ่มที่ 1 ดังต่อไปนี้

วางแผนเพื่อดำเนินงาน

ติดต่อประสานงาน

- ติดต่อช่างสร้างนาก

- ติดต่อนางเทียมเจ้านางสีดาผู้รำนากหัตถ์สังคีต คณะเจ้าภาพต้องมีการติดต่อนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 คนปัจจุบัน (พ.ศ.2551) คือ นางทา บุคดาพันธ์เพื่อมารำนากหัตถ์สังคีตวันที่ประกอบพิธีเผาศพเมรุลอยรูปนักษัตรสังคีต

- การเดินทาง

ช่วงเช้าก่อนเที่ยงคณะเจ้าเทียมนางสีดา นักดนตรี ผู้ติดตามเดินทางโดยมีพาหนะเป็นรถยนต์เดินทางจากตำบลเกษมไปยัง สถานที่จัดงานพิธีทำศพแบบนักษัตรสังคีต และเมื่อเดินทางไปถึงที่หมายแล้วก็จะเข้าพัก ณ ศาลาหรือบริเวณที่เจ้าภาพเตรียมไว้ให้

- แนวทางปฏิบัติก่อนการแสดง (พิธีกรรม)

ก่อนการแสดงจะต้องมีการบวงสรวงและขอขมา นักษัตรสังคีตเสียก่อนที่จะทำการรำ โดยมีหัวหน้าในการกล่าวนำขอขมาภาษาที่ใช้พูดในการขอขมาก็เป็นภาษาพื้นบ้านง่าย ๆ คือ การกล่าวขออนุญาตเจ้านางสีดาในการรำนาก โดยจะพูดคำว่า “ต่อไปนี้จะขออนุญาตรำนากหัตถ์สังคีต เพราะนักษัตรสังคีตได้มาถิ่นบ้านถิ่นเมืองจึงต้องมาให้ตายโดยเร็ว” โดยจะมีความหมายเช่นเดียวกันกับกลุ่มที่ 1 นั่นคือการไปปราบนาก แต่แนวทางปฏิบัติของกลุ่มที่ 2 นี้จะไม่ยุ่งยากซับซ้อนเหมือนกลุ่มที่ 1 เนื่องจากชาวบ้านได้คิดแบบแผนขึ้นมาเองเนื้อหาของประกอบพิธีจึงเข้าใจง่าย และเครื่องใช้เครื่องบวงสรวงที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น เครื่องบวงสรวงหรือที่เรียกว่า “ขันห้า” ประกอบไปด้วย เหล้าขาว 1 ขวด แป้ง 1 กะป๋อง หวี 1 ด้าม กระจก 1 บาน ลิปสตึก 1 แท่ง น้ำอบ (น้ำหอม) 1 ขวด ผ้าขาว 1 ผืนเทียนเล็ก 5 คู่ เงิน 5 บาท ดอกไม้ 5 คู่ เมื่อกล่าวขอขมาแล้วนักแสดงก็จะดื่มเหล้าขาวทาแป้งทาลิปสตึก พรหมน้ำหอม ถือว่าเป็นการแต่งตัวให้สวยงามมีความพร้อมที่จะออกเดินทางไปต่อสู้นักษัตร

ภาพที่ 108 : นายลี บุญเติม นำคณะร่วมกล่าวคำขอขมา ก่อนเริ่มพิธีรำข่านกหัสดีลิงค์
 ที่มา : บันทึกภาพ ณ วัดเกษม ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี
 เมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

- แนวทางปฏิบัติในระหว่างการแสดง

เมื่อกกล่าวคำขอขมาเป็นที่เรียบร้อยแล้วลำดับต่อไปจึงเป็นการแห่ขบวนเจ้านาง
 สีดาไปยังบริเวณงาน มีดนตรีบรรเลงตลอดการเดินทางเครื่องดนตรีประกอบไปด้วย คณะกลอง
 ยาว และพิณ เมื่อเดินทางถึงบริเวณเมรุลอยรูปนกหัสดีลิงค์ คณะกลองยาวและพิณจะหยุดบรรเลง
 แต่จะมีนักดนตรีที่ตีระนาด และกลองตุ้ม นั่งรออยู่ ณ บริเวณเมรุลอยรูปนกหัสดีลิงค์ เป็นผู้
 บรรเลงเพลงในการรำข่านกหัสดีลิงค์ ซึ่งเป็นการเริ่มพิธีรำข่านกหัสดีลิงค์ ในระหว่างที่เริ่มทำการ
 แสดงจะไม่มีเรื่องของพิธีกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องเนื่องจากผู้รำได้ประกอบพิธีไปแล้วในช่วงก่อนเริ่ม
 การแสดงดังนั้นในช่วงนี้ผู้แสดงจึงต้องมีสมาธิและจิตใจจดจ่ออยู่กับท่ารำที่ตนได้ฝึกซ้อมมา โดย
 การเดินวนด้านซ้ายหรือขวาของนกหัสดีลิงค์ก็ได้ไม่มีการกำหนดว่าต้องเดินไปในทิศทางไหนมี
 เพียงจุดประสงค์เดียวคือต้องเดินให้ครบสามรอบ เพื่อเป็นการระลึกถึง พระพุทธ พระธรรม และ
 พระสงฆ์ เช่นเดียวกับกลุ่มที่ 1 เมื่อรำครบสามรอบแล้วนักแสดงก็จะมายืนรำบริเวณด้านหน้าของ
 นกหัสดีลิงค์แล้วเริ่มทำนั้งไหว้เพื่อเป็นการขอขมานกก่อนที่จะทำการฆ่า หลังจากนั้นก็จะเริ่มถือสร
 หลบหลีกวงที่แกว่งไป มา ของนกหัสดีลิงค์ เมื่อได้จังหวะก็จะยิงลูกศรให้ไปแทงบริเวณคอของ
 นกหัสดีลิงค์เข้าพนักงานที่อยู่ภายในตัวนกหัสดีลิงค์จะเห็นสีแดงซึ่งหมายถึงเลือดออกมาบริเวณนั้น
 อีกทั้งซังคิงให้วงกวัดแกว่ง ส่งเสียงหวีดร้อง และเทซันก (ผลไม้ ขนมห่มต่าง ๆ ถือว่าเป็นเครื่อง

โปรยทาน) ออกมาทางหางของนกหัสติลิงค์ หลังจากนั้นทหารหรือผู้ติดตามก็จะใช้หอก ดาบ เข้ามาแทงข้างนกเงี้ยวเสียง แน่เนิ่ง นั่นก็เป็นเครื่องหมายที่แสดงว่านกหัสติลิงค์ได้ตายแล้ว นางเทียมเจ้านางสีดาและบรรดานางสนมก็จะยกมือทั้งสองข้างขึ้นเหนือศีรษะพร้อมกับร้องว่า ไชโย ไชโย ไชโย สามครั้งเป็นอันเสร็จสิ้นพิธีฆ่านกหัสติลิงค์

- แนวทางปฏิบัติหลังเสร็จสิ้นการแสดง

เมื่อเสร็จสิ้นพิธีฆ่านกหัสติลิงค์แล้วนางเทียมเจ้านางสีดา และบรรดานางสนมก็จะดื่มน้ำมะพร้าว ซึ่งเป็นการเลียนแบบกลุ่มที่ 1 ที่มีความเชื่อว่าน้ำมะพร้าวเป็นน้ำที่บริสุทธิ์ช่วยชะล้างสิ่งอวมงคลให้ออกจากตัวได้ แล้วจึงแยกย้ายกันกลับบ้าน ไม่มีพิธีอื่นใดต่อจากนี้

- กำหนดการในการประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์

ลำดับที่ 1 - เวลา 10.30 น. พระสงฆ์ ถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน ในพระบรมราชานุเคราะห์

ลำดับที่ 2 - เวลา 11.00 น. ถวายภัตตาหารเพลพระสงฆ์ โดยเสด็จพระราชกุศล

ลำดับที่ 3 - เวลา 12.00 น. พระสงฆ์รับทักษิณานุประทาน โดยเสด็จพระราชกุศล

ลำดับที่ 4 - เวลา 14.30 น. พระสงฆ์ สวดมาติกา บังสุกุล ทอดผ้า อ่านประวัติ ถวายไทยธรรม ในพระบรมราชานุเคราะห์

ลำดับที่ 5 - เวลา 15.00 น. ขบวนแห่ นางเทียมเจ้านางสีดาเคลื่อนมาถึงยังบริเวณงานและเริ่มพิธีการฆ่านกหัสติลิงค์

ลำดับที่ 6 - เวลา 16.00 น. พระราชทานเพลิงศพ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5.2.2 การจัดขบวนแห่คณะเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2

1. ป้ายขบวนแห่นางสีดา

2. ผู้ถือพานเชิญ
ศร

3. นายรำถือดาบ
(หรือที่เรียกว่าคนออกแขก)

4. นายรำ
(รำทรงเจ้าเมืองตักศิลา)

5. รำทรงนางเทียม
เจ้านางสีดา

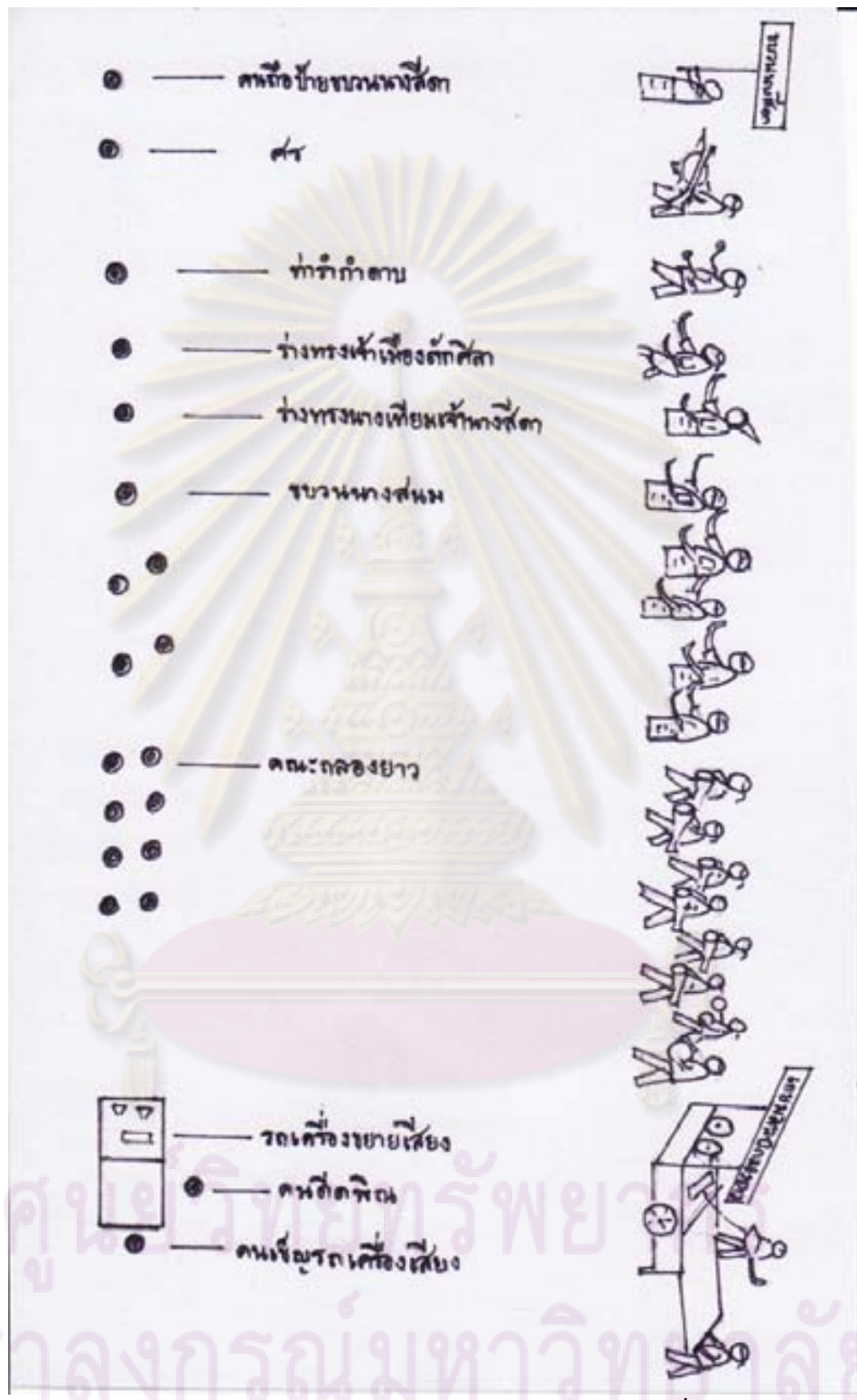
6. ขบวนนางสนม

7. ขบวนคนตรีกลองยาว

ภาพที่ 109 : แผนภูมิรูปภาพแสดงการจัดขบวนแห่คณะเจ้านางสีดา

ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพที่ 110 : แผนภูมิรูปภาพแสดงการจัดขบวนแห่คณะเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1
 ที่มา : วาดภาพโดย อาจารย์ยัวร์จิตร แวนทอง ครูชำนาญการ โรงเรียนบ้านหนองฮีหนองแคน
 ต.ชีทวน อ.เมืองใน จ.อุบลราชธานี สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาอุบลราชธานี เขต 1 วันที่ 5
 ตุลาคม 2551

อธิบายขบวนแห่เจ้านางสีดากลุ่มที่ 2

1. **ป้ายขบวนนางสีดา** ประกอบด้วย ผู้ชาย 1 คน แต่งกาย มีผ้าสีแดงมัดศีรษะ สวมเสื้อคอกลม แขนสั้นสีแดงปล่อยชายเสื้อออกนอกโจงกระเบน สวมกรองคอผ้าสีดำปักด้วยลูกปัดสีต่าง ๆ นุ่งโจงกระเบนสีชมพูเข้ม สวมถุงเท้าสีดำและสวมรองเท้าสีดำ ถือป้ายสีขาวเขียนว่า ขบวนนางสีดา

ป้ายขบวนนางสีดา หมายถึง การถือป้ายขบวนนางสีดาเพื่อแสดงให้ผู้มาร่วมงานรู้ว่า ขบวนนี้เป็นขบวนของเจ้านางสีดาผู้ที่กำลังเดินทางมาผ่านกัณฑ์สังคีต

2. **ผู้ถือพานเชิญศร** ประกอบด้วย ผู้ชาย 1 คน แต่งกาย สวมหมวกสีดำ สวมเสื้อคอกลม แขนสั้นสีแดงปล่อยชายเสื้อออกนอกโจงกระเบน สวมกรองคอผ้าสีดำปักด้วยลูกปัดสีต่าง ๆ นุ่งโจงกระเบนสีชมพูเข้ม สวมถุงเท้าสีดำและสวมรองเท้าสีดำ ถือพานสีทองวางคันศรและลูกศรบนพาน

ผู้ถือพานเชิญศร หมายถึง บริวารที่คอยถืออาวุธให้เจ้านางสีดา

3. **นายรำทหารเอก** หรือคนออกแขก ประกอบด้วย ผู้ชาย 1 คน แต่งกาย มีผ้าสีดำมัดศีรษะ สวมเสื้อแขนยาวสีชมพูและสวมเสื้อสีแดงลวดลายสีขาว แขนสั้นทับอีกชั้นหนึ่ง ความยาวของชายเสื้ออยู่ในระดับคลุมเข่า สวมกรองคอผ้าสีดำปักด้วยลูกปัดสีต่าง ๆ นุ่งกางเกงสีชมพูความยาวคลุมเข่า สวมถุงเท้าสีดำและสวมรองเท้าสีดำ นายรำเดินกำมือหลวม ๆ งอศอกเล็กน้อยสลับกับการปล่อยแขนประกอบกับการเดินย่ำเท้าตามจังหวะเพลง

นายรำทหารเอก หมายถึง ทหารเอกที่เดินนำหน้าขบวนเจ้านางสีดา เมื่อถึงช่วงรำผ่านกัณฑ์ นายรำผู้นี้จะถือดาบออกมากวักแกว่งหลอกล่อนกและใช้ดาบฟันแทงต่อสู้กับนกก่อนเจ้านางสีดา คณะนางสีดาเรียกว่าคนออกแขกเนื่องจากเรียกตามรูปแบบของการเล่นลิเกของคณะตน ซึ่งจะเรียกการออกแขกก็ต่อเมื่อจะเริ่มการแสดงเพื่อให้ผู้ชมได้ทราบว่ากำลังจะเริ่มผ่านกัณฑ์แล้ว

4. **นายรำ รำทรงเจ้าเมืองตักศิลา** ประกอบด้วย ผู้ชาย 1 คน แต่งกาย สวมชฎาทำจากโครงไม้ ไม้ติดด้วยกระดาษสีเงิน สีทอง สีแดง น้ำเงิน และสีเขียว สวมเสื้อคอกลม แขนสั้นสีแดงปล่อยชายเสื้อออกนอกโจงกระเบน สวมกรองคอผ้าสีดำปักด้วยลูกปัดสีต่าง ๆ นุ่งโจงกระเบนสีชมพูเข้ม สวมถุงเท้าสีขาวและสวมรองเท้าสีขาว เดินรำนำหน้าเชิงไปทางขวาของนางสีดาเล็กน้อย โดยปฏิบัติท่ารำเช่นเดียวกับนางสีดาและนางสนม แต่จะมีการวาดแขนและตั้งวงที่กว้างกว่าท่ารำของผู้หญิง

นายรำ รำทรงเจ้าเมืองตักศิลา หมายถึง รำทรงเจ้าเมืองตักศิลา พ่อของเจ้านางสีดา เดินทางร่วมกับนางสีดาเพื่อไปผ่านกัณฑ์สังคีต

5. **รำทรงนางเทียมเจ้านางสีดา** ประกอบด้วย ผู้หญิง 1 คน แต่งกาย สวมหมวกทรงกลมปลายแหลมสีทอง (กุบไต) สวมเสื้อคอกลม แขนสั้นสีแดง สวมกรองคอผ้าสีดำปักด้วยลูกปัดสีต่าง ๆ

สวมผ้าถุงสีครีมลายดอกสีทอง สวมเครื่องประดับทอง เดินรำไปเรื่อย ๆ เช่นเดียวกับนายรำ รำทรงเจ้าเมืองตักศิลา

รำทรงนางเทียมเจ้านางสีดา หมายถึง ผู้ที่เป็นรำทรงของเจ้านางสีดากำลังเดินทางเพื่อไปผ่านกหัตถ์ลึงค์

6. ขบวนนางสนม ประกอบด้วยผู้หญิงจำนวน 2-4 คน เป็นต้นไป แต่งกาย สวมชุดทำจากโครงไม้ไผ่ติดด้วยกระดาษสีเงิน สีทอง สีแดง น้ำเงิน และสีเขียว สวมเสื้อคอกลมแขนสั้นสีแดง สวมกรองคอผ้าสีด้าปักด้วยลูกปัดสีต่าง ๆ สวมผ้าถุงสีส้มหมากสุก สวมเครื่องประดับทอง เดินรำไปเรื่อย ๆ เช่นเดียวกับนายรำ รำทรงเจ้าเมืองตักศิลา และนางเทียมเจ้านางสีดา

ขบวนนางสนม หมายถึง นางสนม หรือบริวาร ผู้ติดตามของเจ้านางสีดาผู้มีเชื้อสายกษัตริย์

7. คณะดนตรีกลองยาว ประกอบด้วย นักดนตรีเป็นชายล้วนจำนวนตั้งแต่ 10 คนขึ้นไป และคนตีพิณ 1 คน แต่งกายด้วยเสื้อผ้าประจำคณะกลองยาวของตนให้มีสีเหมือนกันทั้งหมดคณะ ไม่จำกัดสี นักดนตรีบรรเลงเพลงที่มีทำนองช้า ไปเรื่อย ๆ ตลอดการเดินทางเคลื่อนขบวนจากประตูวัดไปยังเมรุลอยรูปกหัตถ์ลึงค์ แต่เมื่อเคลื่อนขบวนไปถึงที่หมายคือบริเวณด้านหน้าเมรุลอยรูปกหัตถ์ลึงค์ขบวนกลองยาวและพิณจะหยุดบรรเลง แล้วคณะนักดนตรีที่บรรเลงประกอบการรำผ่านก ใต้แก่ ระนาด และกลองตุ้ม ซึ่งนั่งรออยู่บริเวณใกล้กับกหัตถ์ลึงค์ก็จะบรรเลงต่อและเข้าสู่การรำช่วงที่ 1 โดยคณะกลองยาวที่ใช้ประกอบในขบวนแห่เจ้านางสีดาของกลุ่มที่ 2 นี้ ใช้คณะกลองยาวที่ตั้งขึ้นในตำบลเกษม มีชื่อคณะว่า เกษมศิลป์กลองยาว เป็นคณะที่ใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา

คณะดนตรีกลองยาว หมายถึง การประโคมดนตรีเพื่อให้ผู้มาร่วมงานทราบว่าขบวนแห่คณะเจ้านางสีดาได้เดินทางมาถึงแล้วและกำลังจะเริ่มพิธีการรำผ่านกหัตถ์ลึงค์

5.2.3 ผู้รำ

เนื่องจากกลุ่มที่ 2 นี้เป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2540 จึงไม่จำกัดคุณสมบัติของผู้แสดงหากแต่จะเป็นการเปิดโอกาสให้กับชาวบ้านหรือเยาวชนที่มีความสนใจและสมัครใจที่จะมาร่วมรำให้เข้าร่วมร่วมแสดงได้เลยซึ่งมีข้อจำกัดเพียงว่าจะต้องเป็นผู้หญิงและเข้ามาสวมบทบาทเป็นนางสนมของนางเทียมเจ้านางสีดาและกำหนดให้รำเป็นคู่จำนวนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป สาเหตุที่ให้รำเป็นคู่นั้นก็เนื่องเวลาที่ต่อแถวกันเป็นขบวนจะเกิดความพร้อมเพรียงสวยงาม ส่วนตัวเอกคือนางเทียมเจ้านางสีดานั้นปัจจุบันมีเพียงนางทา บุคดาพันธ์ซึ่งได้รับการคัดเลือกจากสมาชิกในกลุ่มรำให้เป็นนางเทียมเจ้านางสีดาเพียงผู้เดียวเพราะไม่มีผู้ใดสามารถจดจำท่ารำได้แม่นยำเท่ากับนางทา

ได้เลยปัจจุบันนางทา บุคคาพันธ์ยังไม่ได้ถ่ายทอดทำร่าให้กับใครเนื่องจากตนยังมีกำลังที่จะร่าเองได้

- คุณสมบัติของผู้แสดง

นางเทียมเจ้านางสีดาต้องเป็นลูกหลานที่อาศัยอยู่ในตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล เนื่องจากนางทา บุคคาพันธ์ ต้องการให้เยาวชนรุ่นหลังซึ่งเป็นเชื้อสายและลูกหลานที่อาศัยภายในหมู่บ้านของตนเป็นผู้ร่าสืบทอดการร่านี้ไว้ ซึ่งนักแสดงต้องเป็นผู้หญิง สุขภาพร่างกายแข็งแรง อายุตั้งแต่ 15 ปีเป็นต้นไปและเป็นผู้ที่สมัครใจเข้ามาร่า

- การเตรียมตัวก่อนแสดง

เมื่อทราบว่าจะต้องได้ไปร่าผ่านกหสดีลิงค์ นางทา บุคคาพันธ์ และสมาชิกในกลุ่มร่าก็นัดประชุมเพื่อเตรียมความพร้อมต่างๆ ได้แก่ การตรวจความพร้อมของเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ และอุปกรณ์ประกอบการแสดงคือสร (ธนู) ให้พร้อมกับการใช้งาน นัดสมาชิกที่จะมาร่วมร่าให้ครบตามจำนวนที่ต้องการส่วนใหญ่จะคัดเลือกนางสนมเป็นจำนวนคู่ประมาณ 4-8 คน หากเจ้าภาพต้องการให้งานออกมามีความยิ่งใหญ่ก็จะเพิ่มจำนวนนางสนมขึ้นไปอีกซึ่งเคยร่ามากที่สุดประมาณ 20 คน นอกจากนี้ก็นัดนักดนตรีให้มาร่วมซ้อมในเวลาว่างตรงกัน

- การฝึกซ้อมการร่า

เมื่อทราบว่าจะต้องมีการร่าผ่านกหสดีลิงค์ผู้แสดงและกลุ่ม จำต้องมีการนัดนักดนตรีและนักแสดงทุกคนเพื่อฝึกซ้อมทบทวนทำร่าประกอบดนตรีในช่วงบ่ายโมง หรือหนึ่งทุ่มก่อนวันเริ่มงานประมาณ 2-3 วัน โดยมีสถานที่ฝึกซ้อมคือวัดเกษมสำราญ

- การปฏิบัติตนในระหว่างการแสดง

ผู้ร่ารวบรวมสมาธิเพื่อนึกถึงลำดับของการแสดงว่าตนกำลังเดินทางเพื่อไปผ่านกหสดีลิงค์ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องนึกทบทวนทำร่าที่ตนและคณะได้ฝึกซ้อมมาว่าทำในลำดับต่อไปเป็นท่าอะไรแล้วปฏิบัติตามนั้น อีกทั้งต้องคำนึงถึงทำนองเพลงของระนาดและจังหวะของกลองตุ้มเสมอ จึงทำให้ผู้ร่าถูกจังหวะ และเมื่อถึงเวลาต่อสู้กับกหสดีลิงค์ผู้ร่าต้องใช้ไหวพริบในการหลบหลีกวงที่กวัดแกว่งไปมาของกหสดีลิงค์ไม่ให้มากระทบตน เมื่อได้โอกาสต้องใช้ลูกศรแทงที่คอของกหสดีลิงค์เพื่อเป็นการแสดงว่าได้ผ่านกหสดีลิงค์สำเร็จแล้ว

- การปฏิบัติตนเมื่อเสร็จสิ้นการแสดง

การปฏิบัติตนเมื่อเสร็จสิ้นการแสดงนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 จะถือปฏิบัติตามความเชื่อของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 คือเมื่อผู้แสดงผ่านกหสดีลิงค์สำเร็จแล้วก็จะดื่มน้ำมะพร้าวซึ่งเชื่อว่าเป็นน้ำที่บริสุทธิ์ช่วยปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายออกไปจากตัว หลังจากนั้นผู้แสดงก็กลับบ้านพักผ่อนตามอัธยาศัยถือว่าเป็นการเสร็จสิ้นพิธีการร่าผ่านกหสดีลิงค์

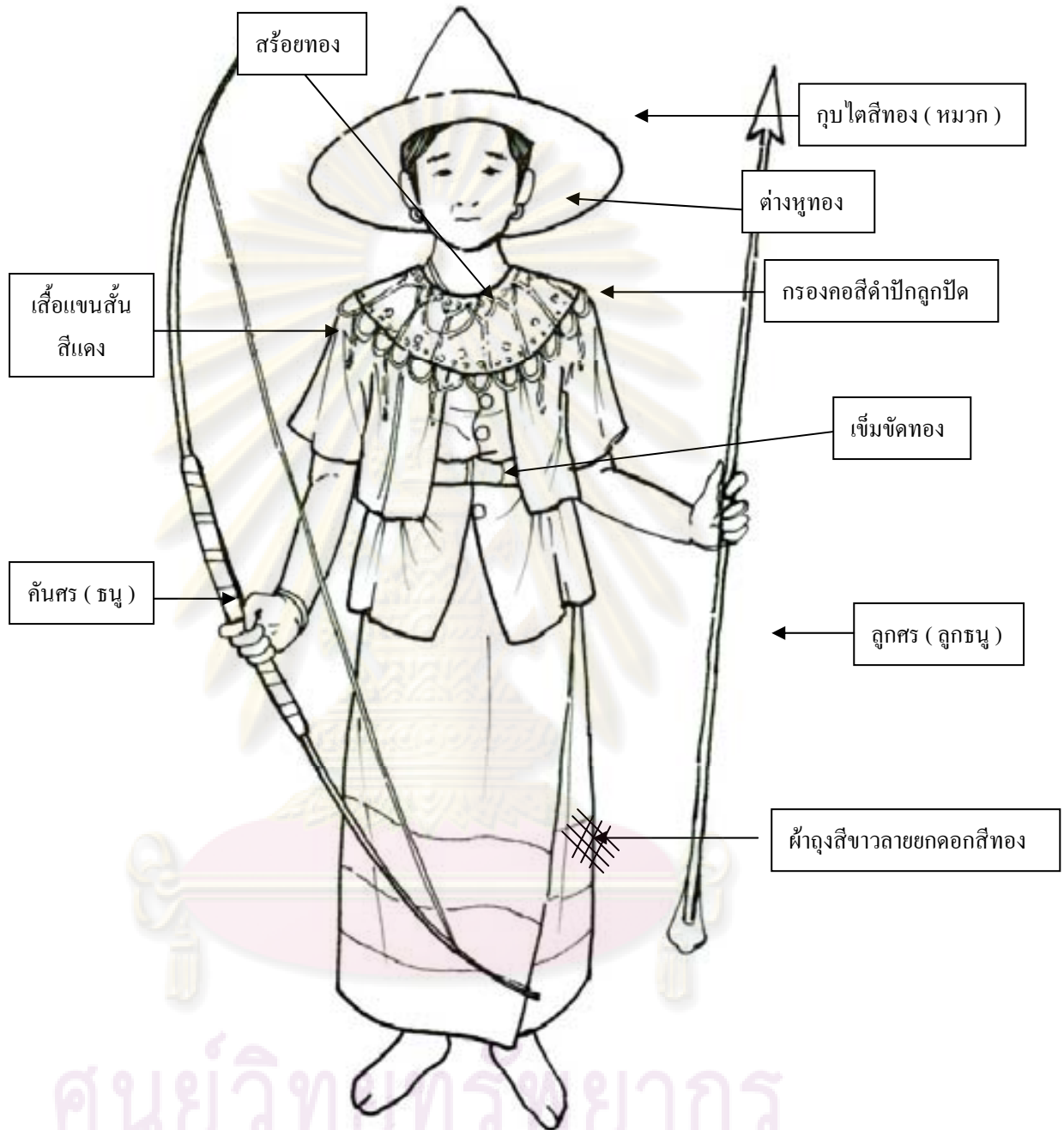
5.2.4 การแต่งกาย

การแต่งกายของนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 2 เป็นการแต่งกายที่ออกแบบขึ้นใหม่ เพื่อเป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มของกลุ่มที่ 2 นี้ โดยเฉพาะโดยมีนางทา บุคคาพันธ์ เป็นผู้ออกแบบ โดยได้รับแรงบันดาลใจมาจากการเลียนแบบรูปแบบการแต่งกายเดิมของนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 1 เป็นบางส่วน ได้แก่ ได้ยืมรูปแบบการใช้อุปกรณ์คือมีศรหรือธนูและสวมหมวกทรงกลมปลายแหลมแบบกลุ่มที่ 1 อยู่ หากแต่สีของเครื่องแต่งกายเป็นสีแดงคือสวมเสื้อคอกลมแขนสั้นผ่ากระดุมหน้าสีแดง สวมผ้าถุงสีเขียว และสวมกรองคอสีดำประดับด้วยลูกปัด ซึ่งได้แนวคิดมาจากเครื่องประดับที่เป็นสัญลักษณ์อย่างเครื่องทรงกษัตริย์ จึงนำรูปแบบการทำรองค่อนี้มาจากการเล่นลิเกของตนในสมัยก่อนมาเป็นเครื่องประดับสำหรับการแต่งกายของกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 2 นี้ สวมเครื่องประดับทองและสวมถุงเท้าสีขาว นอกจากการแต่งกายของนางเทียมเจ้านางสีดา นี้แล้วกลุ่มที่ 2 ยังมีขบวนนางสนมที่เป็นบริวารของเจ้านางสีดาที่แต่งกายด้วยเสื้อคอกลมแขนสั้นผ่ากระดุมหน้าสีแดง สวมผ้าถุงลายดอกสีน้ำตาลอมส้ม สวมกรองคอสีดำปักด้วยลูกปัด สวมชฎาที่ทำจากกระดาษสีต่าง ๆ สวมเครื่องประดับทองและสวมถุงเท้าสีขาว นอกจากนี้ผู้แสดงยังสวมรองเท้าสีดำในขณะที่เดินรำเคลื่อนขบวนจากจุดเริ่มแห่มายังบริเวณเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ และเมื่อถึงจุดแสดงบริเวณด้านหน้าของนกหัสติลิงค์แล้วจึงจะถอดรองเท้า แล้วจึงรำต่อจนจบการแสดง ลักษณะการแต่งกายของผู้แสดง

ภาพที่ 111 : เครื่องแต่งกายของนางสีดา กลุ่มที่ 2

ที่มา : แสดงแบบโดย นางทา บุคคาพันธ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

ภาพที่ 112 : การแต่งกายของนางสีดากลุ่มที่ 2

ที่มา : วาดภาพโดยอาจารย์สุภวัฒน์ หิรัญชนวิวัฒน์ อาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อธิบายภาพ : สวมเสื้อคอกลมแขนสั้นผ่ากระดุมหน้าสีแดงปล่อยชายเสื้อออกด้านนอก สวมผ้าถุงขาวกรอมเท้าสีครีม สวมกรองคอสีดำปักด้วยลูกปัด คาดเข็มขัดทอง สวมหมวกทรงกลมปลายแหลมทำจากกระดาษสีทอง สวมเครื่องประดับทอง และสวมถุงเท้าสีขาว

ภาพที่ 113 : ฝ้ายถุง

ที่มา : นางทา บุคดาพันธ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : ฝ้ายถุงลายดอกสีครีม

ภาพที่ 114 : เสื้อ

ที่มา : นางทา บุคดาพันธ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : เสื้อคอกลมแขนสั้นผ่ากระดุมหน้าสีแดง

ภาพที่ 115 : หมวก หรือ กูปไต

ที่มา : นางทา บุคดาพันธ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : หมวกทรงกลมปลายแหลม ทำเลียนแบบอย่าง กูปไต ของกลุ่มที่ 1 ทำจากโครงไม้ ฝัดติดกระดาษทาด้วยสีแดง ส่วนที่เป็นปลายแหลมนำกระดาษสีทองมาติด ประดับด้วยเลื่อม พลาสติกสีต่าง ๆ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 116 : เข็มขัด

ที่มา : นางทา บุคดาพันธ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : เข็มขัดทอง

ภาพที่ 117 : สร้อยคอ

ที่มา : นางทา บุคดาพันธ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : สร้อยคอ เป็นส้อยทอง

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 118 : ต่างหูและกำไลข้อมือ

ที่มา : นางทา บุคดาพันธ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : ต่างหูและกำไลข้อมือ เป็นเครื่องประดับทอง

ภาพที่ 119 : การแต่งกายของนางสนมบริวารของนางสีดากลุ่มที่ 2

ที่มา :นางทา บุคดาพันธ์ วันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2550

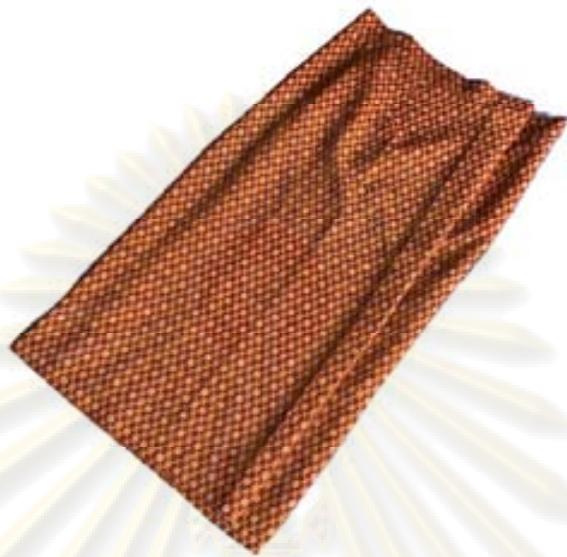
อธิบายภาพ : สวมเสื้อคอกลมแขนสั้นสีแดง นุ่งผ้าถุงยาวลายดอกสีหมากสุก สวมกรองคอสีดำ ปักด้วยลูกปัด สวมชฎาที่ทำจากกระดาษสีต่าง ๆ สวมถุงเท้าสีขาว

ภาพที่ 120 : เสื้อ

ที่มา : นางทา บุคดาพันธ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : เสื้อคอกลมแขนสั้นสีแดง

ภาพที่ 121 : ผ้าถุง

ที่มา : แสดงแบบโดย นางทา บุคดาพันธ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : ผ้าถุงลายดอกสีน้ำตาลอมส้ม

ภาพที่ 122 : กรองคอ

ที่มา : นางทา บุคดาพันธ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : กรองคอสีดำปักด้วยลูกปัด

ศูนย์วิจัยและพัฒนาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 123 : ชฎา

ที่มา : นางทา บุคดาพันธ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : ชฎาสวมศีรษะ ทำจากโครงไม้ไผ่ประดับด้วยกระดาศีต่าง ๆ

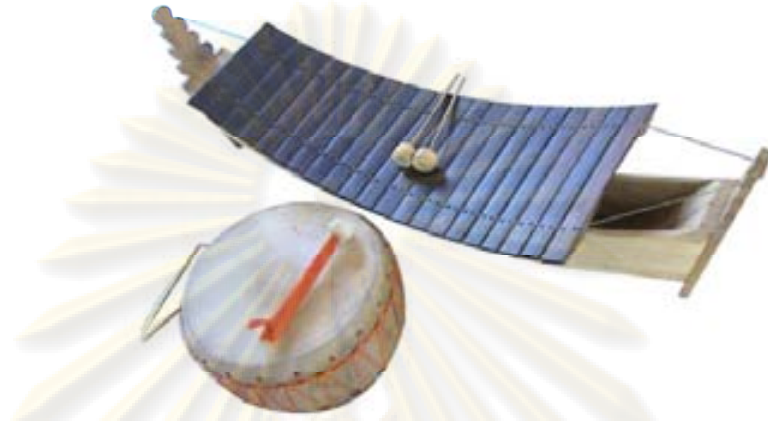
5.2.5 ความหมายของเครื่องแต่งกายที่สอดคล้องกับพิธีกรรม

การแต่งกายของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 ได้รับแรงบันดาลใจจากเครื่องแต่งกายที่ใช้ในการแสดงลักษณะลิกเต่าบลเกษม คือมีการนำกรองคอกที่ทำขึ้นเองโดยใช้ลูกปัดในการนำมาเป็นเครื่องประดับ และออกแบบเสื้อผ้าให้สอดคล้องกับยุคสมัยคือ เริ่มใช้ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2540 ดังนั้นผ้าที่ใช้ในการตัดเย็บจึงเป็นผ้าที่หาได้ง่ายสะดวกต่อการซื้อ อีกทั้งเครื่องประดับที่ทำขึ้นมาเองเพื่อใช้ประกอบการแสดงได้แก่ กรองคอกที่ทำจากลูกปัด หมวกทรงกลมปลายแหลม ทำจากกระดาศีทอง ชฎาของนางสนมที่ทำจากโครงไม้ไผ่ประดับด้วยกระดาศีต่าง ๆ นอกจากนี้ยังทำสรหรือธนูและลูกศรที่มีขนาดใหญ่เกินจริง นั่นก็เป็นเพราะว่าทางคณะเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 นี้ ต้องการให้อุปกรณ์ประกอบการแสดงได้สอดคล้องกับพิธีทำศพแบบนักษัตรสังคีตได้อย่างเด่นชัดจึงได้ทำศรมีขนาดใหญ่่มาก

5.2.6 เครื่องดนตรี

การรำในพิธีทำศพแบบนักษัตรสังคีตของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 นี้ได้นำเครื่องดนตรีที่ทำขึ้นเองมาใช้ในการบรรเลง และเนื่องจากแต่เดิมคณะนักแสดงและนักดนตรีเคยแสดงลักษณะของคณะตำบลเกษมร่วมกันจึงได้นำของเดิมที่มีอยู่แล้วมาร่วมบรรเลง เครื่องดนตรีประกอบด้วย ระนาด 1 ราง และกลองคุ่ม 1 ใบ

เครื่องดนตรีประกอบการแสดง

ภาพที่ 124 : เครื่องดนตรีประกอบการแสดงของนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 2

ที่มา : วัดเกษมสำราญ ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี วันที่ 21 มีนาคม

พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : เครื่องดนตรีประกอบการแสดงของนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 2 ได้แก่ ระนาด และกลองคุ่ม

ภาพที่ 125 : เครื่องดนตรีประกอบการแสดงของนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 2

ที่มา : วัดเกษมสำราญ ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี วันที่ 21 มีนาคม

พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : ระนาด

ภาพที่ 126 : เครื่องดนตรีประกอบการแสดงของนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 2

ที่มา : วัดเกษมสำราญ ตำบลเกษม อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี วันที่ 21 มีนาคม

พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ : กลองคู้ม

5.2.7 ทำนองเพลงที่ใช้ประกอบการแสดง

- เพลงฟ้อนเดิน จังหวะกลองคือ คู้ม ต๊ะ คู้มคู้ม เว้น 1 จังหวะ
- เพลงสวนสนาม หรือ ทหารออกศึก
คู้ม คู้ม คู้ม เท่ากับจังหวะที่ 1
คู้ม คู้ม คู้ม เท่ากับจังหวะที่ 2
คู้ม คู้ม คู้ม คู้ม คู้ม คู้ม คู้ม คู้ม เท่ากับจังหวะที่ 3-4
- รำมวยเป็นจังหวะที่เร็วขึ้นจากจังหวะในช่วงที่ 2 จังหวะกลอง คือ
คู้ม คู้ม คู้ม คู้ม คู้ม คู้ม คู้ม คู้ม นับเป็นจังหวะคือ 1 2 3 4 5 6 7 8
- เพลงฉักรรแสง หรือเพลงที่บรรเลงด้วยระนาดอย่างเดียว มีทำนองซ้ำ

จังหวะของดนตรีในแต่ละช่วงไม่แตกต่างกันเพราะเป็นการดำเนินจังหวะที่เท่ากันตลอดทุกช่วง หากแต่เปลี่ยนแค่ทำนองเพลงไปเป็นช่วง ๆ เท่านั้น

5.2.8 นักดนตรี

จากการสัมภาษณ์นายแพง ศิริราช อายุ 61 ปี ปัจจุบันอาศัยอยู่บ้านเลขที่ 21 หมู่ 15 ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี หัวหน้านักดนตรีของกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 เล่นดนตรีคือ ระนาด ความว่า “ เดิมตนและคณะทั้งนักดนตรีและนางรำเคยเล่นลิเกมาก่อน โดยมีชื่อคณะคือ คณะเกษมศิลป์” ซึ่งเป็นชื่อคณะที่ตั้งตามชื่อหมู่บ้านคือตำบลเกษม นักดนตรีที่ต้องเล่นเครื่องดนตรีหลักมีเพียง 2 ชิ้นคือ ระนาดเอก และกลองคຸ້ມ ซึ่งจะบรรเลงในการรำผ่านกหัสดีลิงค์

ภาพที่ 127 : นักดนตรีที่บรรเลงเพลงประกอบการแสดงของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2
ที่มา : วัดเกษมสำราญ ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี วันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2550

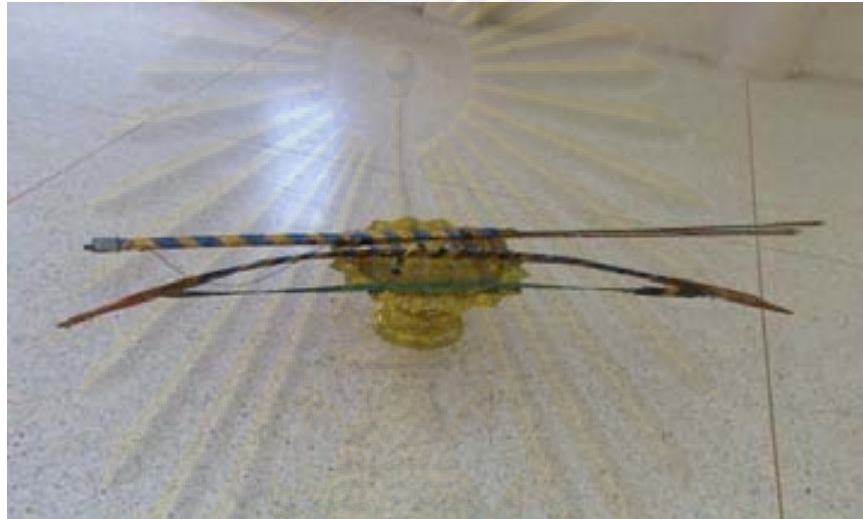
อธิบายภาพ : ผู้บรรเลงระนาด นายแพง ศิริราช อายุ 61 ปี
มือกลอง นายพา สายเลน อายุ 71 ปี

5.2.9 อุปกรณ์ประกอบการแสดง

1. ทร (ฆนุ)

อุปกรณ์ประกอบการแสดงของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 ก็เป็นชนิดเดียวกับกลุ่มที่ 1

คือ คันศรและลูกศร (ธนู) แต่จะมีขนาดที่เกินจริงและมีขนาดใหญ่มาก คือมีความยาวประมาณ 170 เซนติเมตร หรือสูงประมาณเท่ากับตัวผู้แสดง ทำให้อุปกรณ์นี้โดดเด่นเป็นอย่างมาก

ภาพที่ 128 : ศร (ธนู)

ที่มา : นางทา บุคดาพันธ์ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2550

อธิบายภาพ คันศร และลูกศร ทำจากไม้ไผ่ผ่าครึ่งตามความยาวของไม้ไผ่ ความยาวประมาณ 150 เซนติเมตร ใช้กระดาดสีเงิน สีทอง สีแดง และสีเขียว พันรอบตลอดลำไม้ไผ่ ปลายไม้ทั้งสองข้างเหลาให้เรียวยาว มัดด้วยเชือกสีขาว หรือ สีแดงเป็นสายคันศร ลูกศรทำจากไม้ไผ่เหลาให้เรียวยาวประมาณ 170 เซนติเมตร ใช้กระดาดเงิน กระดาดทองพันรอบตลอดความยาวของลูกศร หัวลูกศรใช้กระดาดทองตัดเป็นรูปสามเหลี่ยมติดบริเวณปลายลูกศร 1 ด้าน

5.2.10 ฉาก

ฉากที่ใช้ประกอบการแสดงของกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 นั้นเป็นเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์เช่นเดียวกับกลุ่มที่ 1 เนื่องจากเป็นการรำเพื่อผ่านนกหัสติลิงค์ดังนั้นจึงยังคงรูปแบบของฉากเดิมไว้คือเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์

5.3 โอกาสที่ใช้ในการแสดง

เมื่อมีการประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์

5.4 สรุป

ขั้นตอนของการเตรียมงานและการประกอบพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์ของกลุ่มที่ 1 เริ่มเมื่อพระเถระ หรือคณะอัญญา 4 ถึงแก่กรรมเจ้าภาพต้องเตรียมงานวางแผนเพื่อดำเนินงานให้มีการตั้งศพเป็นเวลา 3 เดือน ขึ้นไปโดยต้องติดต่อกับฝ่ายสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ติดต่อช่างสร้างนกกและติดต่อบางเทียมนางเสีดาผู้รำนานกหัสติลิ่งค์กำหนดการในการประกอบพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์มีดังนี้ ลำดับที่ 1 พระสงฆ์ ถวายพรพระรับพระราชทานฉันทน์ในพระบรมราชานุเคราะห์ ลำดับที่ 2 ถวายภัตตาหารเพลพระสงฆ์ โดยเสด็จพระราชกุศล ลำดับที่ 3 พระสงฆ์รับทักษิณานุประทานโดยเสด็จพระราชกุศล ลำดับที่ 4 พระสงฆ์ สวดมาติกาบังสุกุล ทอดผ้า อ่านประวัติ ถวายไทยธรรม ในพระบรมราชานุเคราะห์ ลำดับที่ 5 ขบวนแห่ นางเทียมนางเสีดาเคลื่อนมาถึงยังบริเวณงานและเริ่มพิธีการรำนานกหัสติลิ่งค์ และลำดับที่ 6 พระราชทานเพลิงศพ ซึ่งการแสดงนาฏศิลป์ในพิธีกรรมทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์ในจังหวัดอุบลราชธานีเป็นการแสดงที่อยู่ในลำดับที่ 5 ของพิธีการงานศพ

ในวันที่ประกอบพิธีเผาศพเมรุลอยรูปนกกหัสติลิ่งค์เวลาช่วงเช้าก่อนเที่ยงคณะเจ้าเทียมนางเสีดา นักดนตรี ผู้ติดตามเดินทางโดยมีพาหนะในอดีต คือ เกวียน ต่อมาในปัจจุบันใช้รถยนต์เดินทางจากบ้านไปยัง ศาลาหรือบริเวณที่เจ้าภาพเตรียมไว้ให้ นางเทียมนางเสีดาต้องมีเชื้อสายอัญญาสี่เท่านั้นก่อนแสดงไม่มีการฝึกซ้อมเนื่องจากตัวของนางเทียมนางเสีดาเข้ามาเข้าทรงแล้วก็จะสามารถรำได้เองและเป็นการรำทำเดิมเหมือนกับเจ้านางเสีดารุ่นก่อนอย่างแน่นอนเมื่อเริ่มแสดงผู้รำต้องมีสมาธิอย่างมากเพื่อดำเนินกระบวนการต่าง ๆ ตามลำดับเรื่องว่าตนต้องเดินทางเพื่อไปรำนานกหัสติลิ่งค์ และเมื่อจบการรำนานกก็จะแสดงอาการดีใจโดยการยกมือขึ้นเหนือศีรษะและร้องไชโยสามครั้ง จากนั้นจึงคืบนำมะพร้าวเพื่อปิดเป่าสิ่งชั่วร้ายออกจากตัว ก่อนทำพิธีการรำนานกคณะอัญญาสี่ทั้งชายและหญิงมาพร้อมเครื่องบวงสรวงต่าง ๆ มาเชิญคณะเจ้านางเสีดาต้องแต่งกายนุ่งขาวห่มขาว หรือนุ่งผ้าโจงกระเบนสวมเสื้อราชปะแตน ถ้าเป็นข้าราชการแต่งเครื่องแบบก็ได้ เพื่อที่จะเชิญเจ้านางเสีดามาประทับทรงเพื่อเป็นผู้รำนานกหัสติลิ่งค์นั้นจะต้องมีผู้เชิญโดยเป็นตัวแทนผู้ชาย 4 คน ผู้หญิง 4 คน นำขันห้า ได้แก่ ดอกไม้ขาว 5 คู่ เทียนแท้ 5 คู่ ยาวคืบหนึ่งใส่พานไปที่ตำหนัก (ที่พัก) ของเจ้านางเสีดา เพื่อบอกกล่าวเชิญเจ้าแม่ไปรำนานกหัสติลิ่งค์ คำพูดที่จะเชิญเจ้านางเสีดาจะต้องบอกว่า “ขอเชิญไปปราบนกก ขณะนี้นกสักกะไคลิ่งค์มากินบ้านกินเมือง กินลูกอัญญาสี่” เมื่อได้รับเชิญแล้วนางเทียมนางเสีดาก็รับขัน 5 จากอัญญา 4 แล้วยกพานเหนือศีรษะเป็นการไหว้ครูและอัญเชิญเจ้านางเสีดามาเข้าร่างทรงจากนั้นนางเทียมนางเสีดาจะเรียกเครื่องบวงสรวงบูชาครู หรือ “คายหน้า” จากอัญญาสี่ ลำดับต่อไปจึงเป็นการทรงเครื่องซึ่งในขณะนั้นนางเทียมนางเสีดาสวมชุดขาวไว้ด้านใน คือ เสื้อคอกลมสีขาวแขนสั้น นุ่งผ้าถุงสีขาว

ความยาวคลุมเข่า ต่อจากนั้นคณะนักดนตรีประกอบด้วย แคน กลอง ฉิ่ง เริ่มบรรเลงเพลงเดินคง ผู้ติดตามเจ้านางเทียมเจ้านางสีดาก็นำเครื่องแต่งกายประกอบไปด้วย ผ้าถุง เสื้อแขนกระบอก สไบ หมวก (กุบไต) มาสวมใส่ให้นางเทียมเจ้านางสีดา ซึ่งถือว่าเป็นการแต่งองค์ทรงเครื่องให้กับนางสีดาผู้มีเชื้อสายของกษัตริย์

จากนั้นเมื่อเจ้านางสีดาแต่งกายเสร็จแล้วก็จะเป็นการแห่ขบวนเจ้านางสีดาไปยังบริเวณงาน โดยให้เจ้านางสีดานั่งเสด็จตามด้วยข้าทาสบริวารประกอบด้วยมิดนตรีเป่าประโคมตลอดการเดินทาง และเมื่อเดินทางไปถึงบริเวณงานคือด้านหน้ามรุคยรูปนักษัตรลึงค์แล้ว เจ้านางสีดาจึงจะเริ่มรำเวียนซ้ายหรือขวาของตัวนักษัตรลึงค์เป็นจำนวนสามรอบ แล้วเมื่อได้จังหวะที่ดีจึงใช้ศรยิงไปที่คอของนักษัตรลึงค์ หลังจากนั้นนักษัตรลึงค์ก็จะมีเลือดออกส่งเสียงอ้าปากกวัดแกว่งวงไปมาขุนตุม ขุนตาม ขุนซ้า ขุนพลอย ก็จะให้กระบวนหอก กระบวนดาบเข้าแทงซ้ายจนนักษัตรลึงค์นั่งไปในที่สุดเมื่อนกตายผู้รำก็จะดื่มน้ำมะพร้าวซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นน้ำบริสุทธิ์ช่วยชำระล้างสิ่งอวมงคลต่าง ๆ แล้วกลับบ้านทันที ลำดับต่อไปคือการประกอบพิธีทางสงฆ์แล้วพระราชทานเพลิงศพเป็นอันดับต่อไป

ร่างทรงเจ้านางสีดาและคณะกลับถึงบ้านต้องจัดเตรียมเครื่องบวงสรวง หรือ “ภายหลัง” เพื่อเป็นการบวงสรวงให้กับดวงวิญญาณของนกและผู้ตายทันทีหลังจากการผ่าน ประกอบไปด้วย หัวหมู 1 ชุด ไก่ต้ม 2 ตัว มะพร้าวอ่อน 4 ลูก กล้วย 4 หวี พานบายศรีเจ็ดชั้น 1 สำรับ หรืออาจจะเรียกพิธีนี้ว่า “พิธีกินลาบนก” หรือ “พิธีกินขี้นก” ซึ่งจะถือปฏิบัติหลังจากพิธีผ่านมาอีกสามวัน การจัดขบวนแห่เจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 เป็นการแสดงถึงฐานะของเจ้านางสีดาซึ่งเป็นธิดาของเจ้าเมืองตักศิลา มีเชื้อสายเป็นกษัตริย์ เมื่อมีการจัดขบวนแห่ที่ยิ่งใหญ่แล้วยังเป็นการบอกกล่าวให้ผู้ที่มาร่วมงานได้รู้ว่ากำลังจะเริ่มเข้าสู่ช่วงของการรำนักษัตรลึงค์ ในขบวนประกอบด้วย ขบวนฆ้อง ขบวนเชื้อสายอัญญา 4 ขบวนเครื่องบวงสรวง ประกอบด้วยเสลี่ยงสีเงินหรือที่กลุ่มเจ้านางสีดาเรียกว่า วอเงิน มีเครื่องบวงสรวงบูชาครู หรือ “คายหน้า” ที่ใช้ในการเชิญเจ้านางสีดา และใช้ในขบวนแห่ ได้แก่ เทียนขี้ผึ้งอย่างคิยาว 1 กีบ จำนวน 1 กิโลกรัม มะพร้าวอ่อน 4 ทะลาย กับอีก 4 ลูก กล้วย 4 เครือ กับอีก 4 ลูก หัวหมู 2 ชุด ไก่ต้ม 4 ตัว อ้อยล้างาม 4 ต้น หน่อกล้วยกำลังงาม 4 หน่อ พานบายศรีเจ็ดชั้น 1 สำรับ ขันหมากเบ็ง ซ้าย - ขวา 1 คู่ ขันห้า เทียนเงิน 1 ขัน ขันแปดเทียนทอง 1 ขัน ภายหลัง 15 คำลึง คายหน้า 12 คำลึง สัปทนสำหรับกางให้ร่างทรงนางสีดา วอทอง (เสลี่ยง) สำหรับเชิญร่างทรงเจ้านางสีดา ข้าทาสบริวารชาย - หญิง ซ้าง ม้า วัว ควาย เหล้า 1 ไห กับ 2 ขวด อาหารคาว - หวาน อย่างละ 2 สำรับ เงินคำ พันธ้อย หมายถึง เงินหนึ่งพันบาท เป็นค่าจ้างในการมาประกอบพิธี และเครื่องประดับที่เป็นทองแท้หนัก 10 บาท สำหรับให้ร่างทรงนางสีดาแต่งตัว และตามด้วยขบวนเครื่องยศ ขบวนหอกและดาบ ขบวนผู้ติดตามเจ้านางสีดา และปิดท้ายด้วยขบวนดนตรี เคลื่อนขบวนจากศาลาที่พักของเจ้า

นางสีดาไปยังบริเวณลานที่ตั้งเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ระยะทางไม่เกิน 1 กิโลเมตร แล้วแต่ความสะดวกของทางเจ้าภาพที่ได้จัดเตรียมไว้ให้

ขั้นตอนของการเตรียมงานและการประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์ของกลุ่มที่ 2 มีการเตรียมงานเช่นเดียวกับกลุ่มที่ 1 หากคณะเจ้าภาพต้องการติดต่อนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 คนปัจจุบัน (พ.ศ.2551) คือ นางทา บุคคาพันธ์ ต้องไปติดต่อประสานงานที่วัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อให้คณะได้เตรียมตัว เมื่อถึงวันที่ประกอบพิธีเผาศพเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ช่วงเช้าก่อนเที่ยงคณะเจ้าเทียมนางสีดา นักดนตรี ผู้ติดตามเดินทางโดยมีพาหนะ เป็นรถยนต์เดินทางจากตำบลเกษมไปยัง ที่พักหรือบริเวณที่เจ้าภาพเตรียมไว้ให้ นางเทียมเจ้านางสีดาและคณะเป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในตำบลเกษม ก่อนแสดงต้องมีการฝึกซ้อมเนื่องจากจำเป็นหมู่คณะดังนั้นจึงต้องนัดทำรำกันก่อน เมื่อเริ่มแสดงผู้รำต้องมีสมาธิอย่างมากเพราะต้องเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติทำรำและให้คณะนางสนมได้รำตาม อีกทั้งเพื่อดำเนินกระบวนการทำรำต่าง ๆ ตามลำดับเรื่องว่าตนต้องเดินทางเพื่อไปฆ่านกหัสติลิงค์ และเมื่อจบการฆ่านกก็จะแสดงอาการดีใจโดยการยกมือขึ้นเหนือศีรษะและร้องไชโยสามครั้ง จากนั้นจึงคืบน้ำมะพร้าวเพื่อปิดเป่าล้างชั่วร้ายออกจากตัวเช่นเดียวกับกลุ่มที่ 1

ก่อนการแสดงจะต้องมีการบวงสรวงและขอขมานกหัสติลิงค์เสียก่อนที่จะทำการรำโดยมีหัวหน้าในการกล่าวนำขอขมาโดยจะพูดคำว่า “ต่อไปนี่ลูกจะขออนุญาตรำฆ่านกหัสติลิงค์ เพราะนกหัสติลิงค์ได้มากินบ้านกินเมืองจึงต้องฆ่าให้ตายโดยเร็ว” โดยจะมีความความหมายเช่นเดียวกับกลุ่มที่ 1 นั่นคือการไปปราบนก แต่แนวทางปฏิบัติของกลุ่มที่ 2 นี้จะไม่ยุ่งยากซับซ้อนเหมือนกลุ่มที่ 1 เนื่องจากชาวบ้านได้คิดแบบแผนขึ้นมาเองเนื้อหาของประกอบพิธีจึงเข้าใจง่าย และเครื่องใช้เครื่องบวงสรวงที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น คือ “ขันห้า” ประกอบไปด้วย เหล้าขาว 1 ขวด แป้ง 1 กระจบอง หวี 1 ค้ำม กระจบจก 1 บาน ลิปสติก 1 แท่ง น้ำอบ (น้ำหอม) 1 ขวด ผ้าขาว 1 ผืนเทียนเล็ก 5 กู่ เงิน 5 บาท ดอกไม้ 5 กู่ เมื่อกล่าวขอขมาแล้วนักแสดงก็จะคืบเหล้าขาวทาแป้งทาลิปสติก พรหมน้ำหอม ถือว่าเป็นการแต่งตัวให้สวยงามมีความพร้อมที่จะออกเดินทางไปต่อสู้กับนก ลำดับต่อไปจึงเป็นการแห่ขบวนเจ้านางสีดาไปยังบริเวณงาน มีดนตรีบรรเลงตลอดการเดินทางเครื่องดนตรีประกอบไปด้วย ฉณะกลองยาว และพิณ ขบวนแห่ประกอบด้วย ป้ายขบวนนางสีดา ผู้ถือพานเชิญสร นายรำทหารเอก นายรำ รำทรงเจ้าเมืองดักศิลา รำทรงนางเทียมเจ้านางสีดา ขบวนนางสนม และปิดท้ายด้วยฉณะดนตรีกลองยาว เมื่อเดินทางถึงบริเวณเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ ฉณะกลองยาวและพิณจะหยุดบรรเลง แต่จะมีนักดนตรีที่ตีระนาด และกลองตุ้ม นั่งรออยู่ ณ บริเวณเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ เป็นผู้บรรเลงเพลงในการรำฆ่านกหัสติลิงค์ ซึ่งเป็นการเริ่มพิธีรำฆ่านกหัสติลิงค์ ในระหว่างที่เริ่มทำการแสดงจะไม่มีเรื่องของพิธีกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องเนื่องจากผู้รำได้ประกอบพิธีไปแล้วในช่วงก่อนเริ่มการแสดงดังนั้นในช่วงนี้ผู้แสดงจึงต้องมีสมาธิ

และจิตใจจดจ่ออยู่กับทำรำที่ตนได้ฝึกซ้อมมา โดยการเดินวนด้านซ้ายหรือขวาของนกหัสติลิงค์ก็ได้ไม่มีการกำหนดว่าต้องเดินไปในทิศทางไหนมีเพียงจุดประสงค์เดียวคือต้องเดินให้ครบสามรอบเพื่อเป็นการระลึกถึง พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เช่นเดียวกับกลุ่มที่ 1 เมื่อรำครบสามรอบแล้วนักแสดงก็จะมาขึ้นรำบริเวณด้านหน้าของนกหัสติลิงค์แล้วเริ่มทำนั่งไหว้เพื่อเป็นการขอขมาจนก่อนที่จะทำการรำ หลังจากนั้นก็จะเริ่มถือสรหกลบหลิงวงที่แกว่งไป มา ของนกหัสติลิงค์เมื่อได้จังหวะก็จะยิงลูกศรให้ไปแทงบริเวณคอของนกหัสติลิงค์เข้าพนักงานที่อยู่ภายในตัวนกหัสติลิงค์จะเห็นสีแดงซึ่งหมายถึงเลือดออกมาบริเวณนั้น อีกทั้งซักคิงให้วงกวัดแกว่ง ส่งเสียงหวีดร้อง และเที๊นิก (ผลไม้ ขนมหัดต่าง ๆ ถือว่าเป็นเครื่องโปรยทาน) ออกมาทางหางของนกหัสติลิงค์ หลังจากนั้นทหารหรือผู้ติดตามก็จะใช้หอก ดาบ เข้ามาแทงขำจนนกเงียบเสียง แน่นิ่งแสดงว่านกหัสติลิงค์ได้ตายแล้ว นางเทียมเจ้านางสีดาและบรรดานางสนมก็จะยกมือทั้งสองข้างขึ้นเหนือศีรษะพร้อมกับร้องว่า ไชโย ไชโย ไชโย สามครั้งเป็นอันเสร็จสิ้นพิธีขำนกหัสติลิงค์ต่อจากนั้นนางเทียมเจ้านางสีดา และบรรดานางสนมก็จะค้ำน้ำมะพร้าว ซึ่งเป็นการเลียนแบบกลุ่มที่ 1 ที่มีความเชื่อว่าน้ำมะพร้าวเป็นน้ำที่บริสุทธิ์ช่วยชะล้างสิ่งอวมงคลให้ออกจากตัวได้ แล้วจึงแยกย้ายกันกลับบ้านไม่มีพิธีอื่นใดต่อจากนี้

องค์ประกอบในการรำขำนกหัสติลิงค์ของนางเทียมเจ้านางสีดาทั้งสองกลุ่มได้ยึดแนวปฏิบัติตามคตินิยมเรื่องตำนานนกหัสติลิงค์ซึ่งมีทั้งคล้ายกันและแตกต่างกัน ดังนี้

องค์ประกอบทางการแสดง	กลุ่มที่ 1	กลุ่มที่ 2
1. การแต่งกายของผู้แสดง	สวมหมวกปลายแหลม (กูปไต) สวมเสื้อแขนกระบอกสีเขียวผ้าถุงยาวกรอมเท้าสีเขียวลายขกดอกสีแดงห่มสไบเฉียงไหล่ซ้ายสีเขียวขอบสีแดงสวมเครื่องประดับทองคำแท้	เจ้านางสีดา:สวมหมวกปลายแหลม (กูปไต)สวมเสื้อแขนสั้นสีแดงนุ่งผ้าถุงยาวกรอมเท้าสีขาวกลายดอกสีทองสวมกรองคอสีดำปักด้วยลูกปัดหลากสี สวมเครื่องประดับทองนางสนม สวมชุดทำจากกระดาษทองสวมเสื้อแขนสั้นสีแดงนุ่งผ้าถุงยาวกรอมเท้าสีส้มหมากสุกสวมกรองคอสีดำปักด้วยลูกปัดสวมเครื่องประดับทอง

2.เครื่องดนตรี	แคน กลอง ฉิ่ง	ระนาดเอก กลองคຸ້ມ
3. ทำนองเพลง	- เดินดง - รำสรฆ่านก - เพลงสมัยใหม่ เช่นเพลงลอยกระทง	- เพลงพ็อนเดิน - เพลงสวนสนาม หรือทหารออกศึก - รำมวย - เพลงธรรมเนียมรแสง
4. นักดนตรี	เป็นวงดนตรีที่เล่นคู่กับสายตระกูลเจ้านางสีดา มาตั้งแต่อดีตสืบทอดจากบรรพบุรุษ	เป็นนักดนตรีเก่าประจำคณะลิเกเกษมศิลป์แล้วรวมตัวกันกลับมาเล่นใหม่ในปี พ.ศ. 2540
5. อุปกรณ์ประกอบการแสดง	ศร (ธนู) และลูกศรเป็นศรทองทำจากไม้ทาสีทองความยาวประมาณ 1 เมตร และเสรียงกับคนหาม	ศร (ธนู) และลูกศรทำจากไม้ไผ่พันด้วยกระดาษเงินกระดาษทองความยาวประมาณ 1 เมตร 50 เซนติเมตร

จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบทางการแสดงของทั้งสองกลุ่มมีจุดประสงค์ไปในทิศทางเดียวกัน คือการแต่งตัวตามคตินิยมตำนานเรื่องนกกหัสติลิงค์ว่าเจ้านางสีดาเป็นผู้หญิงต้องแต่งกายสีเขียวแดง สวมหมวกทรงกลมปลายแหลมหรือที่เรียกว่ากูปไตถือศรอาวุธประจำกายในการฆ่านกหัสติลิงค์ มีทิศทางของอารมณ์ในระหว่างการแสดงที่คล้ายกันและมีความหมายเหมือนกันคือการเดินทางเพื่อไปฆ่านกหัสติลิงค์โดยมีศรเป็นอาวุธเมื่อฆ่าสำเร็จก็จะร้องไชโยสามครั้งแสดงความดีใจ ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงนั้นก็เกิดจากความเคยชินของแต่ละคณะและไม่เคยมีการเปลี่ยนแปลงเป็นคณะอื่นเลยทำให้ทั้งนักแสดงและนักดนตรีมีความคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี ทั้งนี้กลุ่มที่ 2 ที่ตั้งขึ้นมาใหม่ก็ได้แรงบันดาลใจในการสร้างองค์ประกอบทางการแสดงมาจากกลุ่มที่ 1 โดยเกิดการเลียนแบบในเรื่องของการนำอุปกรณ์และหมวกมาใช้ หากแต่กลุ่มที่ 1 จะมีพิธีกรรมที่มากกว่าไม่ว่าจะเป็นการเตรียมคายน้ำ คายหลังหรือการสวมเครื่องประดับทองแท้ การจัดขบวนแห่ในการเดินทางไปฆ่านกหัสติลิงค์ที่มีความยิ่งใหญ่สมฐานะนับว่าเป็นการจัดการแสดงที่ต้องใส่ใจในรายละเอียดให้เป็นอย่างดีซึ่งองค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ได้สอดคล้องกับการคิดประดิษฐ์ทำรำทั้งสามช่วงดังจะกล่าวในบทต่อไป

บทที่ 6

การแสดงนาฏศิลป์ในพิธีกรรมทำศพแบบนักษัตรดิถีในอุบลราชธานี

การแสดงนาฏศิลป์ในพิธีกรรมทำศพแบบนักษัตรดิถีในจังหวัดอุบลราชธานีเป็นการแสดงที่อยู่ในลำดับที่ 5 ของพิธีการงานศพ คือ เมื่อพิธีการในลำดับที่ 4 พระสงฆ์ สวดมาติกา บังสุกุล ทอดผ้า อ่านประวัติ ถวายไทยธรรมแล้ว จึงเข้าสู่พิธีการในลำดับที่ 5 อยู่ในช่วงเวลาประมาณ 15.00 น. ซึ่งขบวนแห่เจ้านางสีดาได้เคลื่อนมาถึงยังบริเวณที่ตั้งเมรุลอยรูปนักษัตรดิถี และเจ้านางสีดาเริ่มแสดงการรำนักษัตรดิถี โดยมีลำดับการแสดงคือ 1. ผู้รำเดินรำนอบนักษัตรดิถีจำนวนสามรอบแล้วมาอยู่ด้านหน้าของนักษัตรดิถี 2. จากนั้นก็จะหยิบสรจากพานที่ผู้ติดตามถือไว้มาประกอบกรำซึ่งผู้รำถือสรด้วยมือขวา ถือว่าเป็นช่วงต่อสู้กับนักษัตรดิถีต้องถือสรและลูกสรซึ่งไปยังคอของนักษัตรดิถีเมื่อได้โอกาสจึงใช้ลูกสรแทงไปยังคอของนักษัตรดิถีที่อยู่ในตัวนกก็จะเหน็บสีแดงออกจากคอนกซึ่งเปรียบเสมือนเลือดของนักษัตรดิถีในขณะนั้นนักษัตรดิถีก็จะแกว่งวงไปมา ส่งเสียงร้อง หูกระพือ เมื่องวงตก ตาหลับ เสียงเจ็บบก็แสดงว่านักษัตรดิถีตายแล้ว 3. เมื่อผ่านกรำสำเร็จผู้รำจะแสดงความดีใจด้วยการยกมือทั้งสองข้างขึ้นเหนือศีรษะแล้วร้องว่า ไชโย ไชโย ไชโย สามครั้ง จึงถือว่าการจบการแสดงนาฏศิลป์ในพิธีกรรมทำศพแบบนักษัตรดิถีในจังหวัดอุบลราชธานี จากนั้นผู้รำจะดื่มน้ำมะพร้าวแล้วจึงเดินทางกลับบ้าน รวมเวลาดังแต่เริ่มเคลื่อนขบวนแห่เจ้านางสีดาเข้ามาในงานจนถึงขั้นตอนการดื่มน้ำมะพร้าวเป็นเวลาประมาณ 45 นาที และสุดท้ายในส่วนของพิธีการในลำดับที่ 6 จึงเป็นการเผาศพโดยเผา นักษัตรดิถีและศพไปพร้อม ๆ กัน ในบทนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาอารมณ์ในระหว่างการแสดง อธิบายท่ารำ การแปรแถว วิเคราะห์ท่ารำและลักษณะเด่นของการรำ โดยศึกษาจากแบบแผนการแสดงจริงจากการจำลองพิธีผ่านนักษัตรดิถีของทั้งสองกลุ่มในวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2550 จังหวัดอุบลราชธานี และศึกษาจากเทปบันทึกการแสดง โดยศึกษากระบวนการท่ารำ การแปรแถว และการแสดงอารมณ์ของนางเทียมเจ้านางสีดาทั้งสองกลุ่ม มีรายละเอียดดังนี้

6.1 กลุ่มที่ 1 ผู้สืบเชื้อสายเจ้านางสีดา คุณยายประทีน วันทาพงษ์

6.1.1 อารมณ์ในการแสดง

จากการสัมภาษณ์คุณยายประทีน วันทาพงษ์ ร่างทรงนางเทียมเจ้านางสีดาหลังจากเสร็จสิ้นการสาธิตจำลองเหตุการณ์พิธีผ่านนักษัตรดิถีเมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2550 คุณยายประทีนได้กล่าวว่า “ไม่รู้สึกรู้ว่าเราทำอะไรบ้างเพียงแต่ได้ยินเสียงเพลงก็รำรำอย่างอิสระจนกระทั่งเมื่อผ่านกรำสำเร็จแล้วดื่มน้ำมะพร้าวตนจึงรู้สึกตัวแล้วกลับมาพูดคุยได้ตามปกติ” นอกจากนี้แล้วจากการสังเกตการณ์ภายนอกทำให้เห็นว่าผู้แสดงมีอารมณ์ที่สงบนิ่งมีสมาธิต่อการรำ

เป็นอย่างยิ่ง คือรำได้ตรงจังหวะและมีท่วงท่าที่สอดคล้องกับแต่ละช่วงของการแสดง ซึ่งการแสดงแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้ ช่วงที่ 1 ใช้เพลง เดินดง ผู้แสดงจะรำรำเดินรอบนอกไปเรื่อย ๆ จนครบสามรอบซึ่งเป็นการเดินรำวนขวามือของผู้แสดงการเดินวนขวามือนี้ไม่ได้มีความหมายที่พิเศษแต่อย่างใดหากแต่เกิดจากความสะดวกในการแสดงที่ผู้แสดงเลือกเดินตามความถนัดของตนเท่านั้น อารมณ์ที่เกิดขึ้นในระหว่างการแสดงคือมีความมุ่งมั่นที่จะเดินไปข้างหน้าเพื่อให้ไปถึงตัวนกหัสติลิงค์โดยเร็ว ช่วงที่ 2 ผู้รำเรียกว่า “รำศรฆานก” ใช้เพลงสร้อยใหญ่ เมื่อถึงบริเวณด้านหน้านกหัสติลิงค์มีบริวารมาถวายศร เมื่อเจ้านางสีดาได้รับศรแล้วก็รำรำต่อและเปลี่ยนทำนองเพลงเป็นช่วงต่อสู้นก ในตอนนี้ผู้แสดงจะแสดงอาการที่รุนแรงขึ้นมีการหลบหลีกเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาคล้ายกับมีความต้องการที่จะฆานกหัสติลิงค์อย่างรวดเร็วเป็นช่วงที่ผู้แสดงมีอารมณ์ฮึกเหิมที่จะเอาชนะนกหัสติลิงค์ให้ได้ จนเมื่อฆานกหัสติลิงค์ได้แล้ว ก็เข้าสู่ช่วงที่ 3 เป็นช่วงที่นางสีดาฆานกได้สำเร็จผู้แสดงมีอาการดีใจร้องไชโยสามครั้ง แล้วรำรำต่ออย่างรื่นเริง ในช่วงนี้นักดนตรีจะเป่าแคนเป็นทำนองสมัยใหม่คือนำเพลงที่คุ้นหูได้ยินเป็นประจำมาบรรเลงดนตรี เช่น เพลงลอยกระทง หรือ เพลงหมอลำที่มีชื่อเสียงต่าง ๆ ที่เน้นจังหวะรื่นเริงฟังเข้าใจง่าย พอถึงเวลาอันสมควรผู้แสดงจึงนั่งพักแล้วดื่มน้ำมะพร้าวทันทีจึงกลับมาพูดคุยกับผู้คนรอบข้างได้อย่างปกติ

6.1.2 อธิบายท่ารำของกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษากระบวนการท่ารำของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 โดยสังเกตท่ารำจากการจำลองพิธีฆานกหัสติลิงค์ในวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2550 ณ บ้านของคุณยายประทีน วันทาพงษ์ และศึกษาท่ารำจากเทปบันทึกภาพพิธีศพนกหัสติลิงค์ที่จัดขึ้นในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชธิดาโนบลในวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2548 ทำให้ผู้วิจัยได้เห็นว่ากระบวนการท่ารำที่ปรากฏขึ้นจากการรำทั้งสองครั้งเป็นท่ารำเดียวกัน คือผู้รำจะรำเหมือนเดิมตั้งแต่เริ่มแสดงจนจบการแสดง โดยมีกระบวนการท่ารำที่ปฏิบัติซ้ำทั้งหมด 3 กระบวนท่ารำ โดยผู้วิจัยได้ให้ความหมายของ กระบวนท่ารำ ดังนี้

1. กระบวนท่ารำ หมายถึง การรำแต่ละท่าประกอบกันนับตามจังหวะดนตรี 1 2 3 4 จังหวะรวมกันแล้วคือ 1 กระบวนท่ารำ ใน 1 ห้องเพลง โดยผู้รำจะก้าวเท้าเมื่อเคลื่อนที่หรือดบเท้าขวาเมื่อยืนรำอยู่กับที่ในขณะที่เดียวกันก็จะสะดุ้งตัวขึ้นทุกจังหวะตามจังหวะกลอง ตีออกมาเป็นจังหวะ ปะ เป็ง เป็งปะ เป็ง เป็ง ซึ่งผู้รำจะรำซ้ำใน 1 กระบวนท่ารำ ไปเรื่อย ๆ จนถึงที่หมายคือบริเวณหน้าตัวนกหัสติลิงค์ แล้วจึงเริ่มเปลี่ยนกระบวนท่าใหม่

อธิบายท่ารำของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 ผู้วิจัยได้แบ่งการแสดงออกเป็น 3 ช่วง แต่ละช่วง ไซ่ท่ารำ 1 กระบวนท่ารำซ้ำไปเรื่อย ๆ ดังนี้

1. เพลงเดินดง ใช้สำหรับเดินทางไปผ่านกัณฑ์สติลิ่งค์ จังหวะเพลงอยู่ในระดับปานกลาง ไม่ช้าและไม่เร็วเทียบเป็นจังหวะตามวินาทีของเข็มนาฬิกา ในช่วงนี้ผู้แสดงมีอารมณ์ที่จะเดินทาง มุ่งหน้าไปยังจุดหมายปลายทางคือบริเวณด้านหน้ากัณฑ์สติลิ่งค์ สังเกตได้จากการก้าวเท้าเดินไป ข้างหน้าเรื่อย ๆ และมีสายตามุ่งมั่นอยู่กับตัวกัณฑ์สติลิ่งค์ ตามจังหวะการติกลงคือ ปะ เป็ง เป็ง ปะ เป็ง เป็ง

2. เพลงสร้อยใหญ่ - รำสรฆ่านาก ใช้ตอนรำต่อสู้กับกัณฑ์สติลิ่งค์ จังหวะเช่นเดียวกับ เพลงเดินดง แต่เปลี่ยนทำนองของเสียงแคนเป็นลายใหม่คือลายสร้อยใหญ่ ในช่วงที่ 2 นี้ผู้แสดงมี อารมณ์ฮึกเหิมมากยิ่งขึ้นที่จะต่อสู้กับกัณฑ์สติลิ่งค์สังเกตได้จากการสะอึกตัวที่แรงขึ้นและผู้แสดงมี สายตาที่ดุคั่นมุ่งมั่นที่จะฆ่ากัณฑ์สติลิ่งค์ให้ได้

3. เพลงสมัยใหม่ - เป็นเพลงที่นิยมเล่นในปัจจุบันเช่นเพลงลอยกระทง ใช้แสดงอาการ ติใจเมื่อฆ่านากได้สำเร็จ เป็นทำนองเร็ว ผู้แสดงมีอารมณ์ดีใจสังเกตได้จากเมื่อฆ่านากสำเร็จก็จะถือ ศรยกมือทั้งสองข้างขึ้นเหนือศีรษะพร้อมร้องเป็นจังหวะว่า ไซโย ไซโย ไซโย สามครั้ง ผู้วิจัย ได้รวบรวมท่ารำไว้ดังนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศูนย์วทยทรพยากร
 จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

ภาพที่ 129: จังหวะที่ 1 มือ : มือขวาจับหงายแขนตั้งมือซ้ายตั้งวงระดับไหล่

เท้า : ย่ำเท้าขวาเดินหน้า

ภาพที่ 130 : จังหวะที่ 2 มือ : มือขวาเริ่มม้วนจีบออกเป็นตั้งวง แขนตึง

จังหวะที่ 3 มือซ้ายจีบหางงอแขนเล็กน้อยระดับไหล่

เท้า : เดินขยับเท้าซ้าย-ขวา ไปด้านหน้า

ภาพที่ 131 : จังหวะที่ 4 มือ : มือทั้งสองตั้งวงแขนตึงระดับไหล่

เท้า : เดินย่อเท้าซ้ายไปข้างหน้า

หมายเหตุ : ปฏิบัติทำตามจังหวะ 1 2 3 4 ซ้ำไปเรื่อยๆ จนไปถึงบริเวณเมรุลอยรูปนกหัสดีลิงค์

ภาพที่ 132 : จังหวะที่ 1 มือ : มือขวาถือศร มือซ้ายหงายวงงอแขนเล็กน้อย

เท้า : เดินย่อเท้าไปข้างหน้า เดินวนขวารอบตัวนกหัสติลิงค์

ภาพที่ 133 : จังหวะที่ 2 มือ : มือขวาถือศรแขนตั้งระดับไหล่ มือซ้ายจับหางงอแขนเล็กน้อย
เท้า : เดินย่อเท้าไปข้างหน้า เดินวนขวารอบตัวนกหัสติลิงค์

ภาพที่ 134 : จังหวะที่ 3-4 มือ : มือขวาถือศรแขนตั้งระดับไหล่ มือซ้ายม้วนจับออกเป็นตั้งวง
งอแขนเล็กน้อย

เท้า : เดินย่อเท้าไปข้างหน้า เดินวนขวารอบตัวนกหัสติลิงค์

หมายเหตุ : ถือสรเดินรำตามจังหวะ 1 2 3 4 ซ้ำไปเรื่อย ๆ เดินวนรอบนกหัสติลิงค์จนครบสามรอบ

ภาพที่ 135 : ยืนรำอยู่ตรงกึ่งกลางบริเวณด้านหน้านกหัสติลิงค์

มือ : มือขวาถือสรแชนติงระดับไหล่ มือซ้ายม้วนจีบออกเป็นตั้งวง
เท้า : ตบเท้าขวาอยู่กับที่สะอึกตัวตามจังหวะ

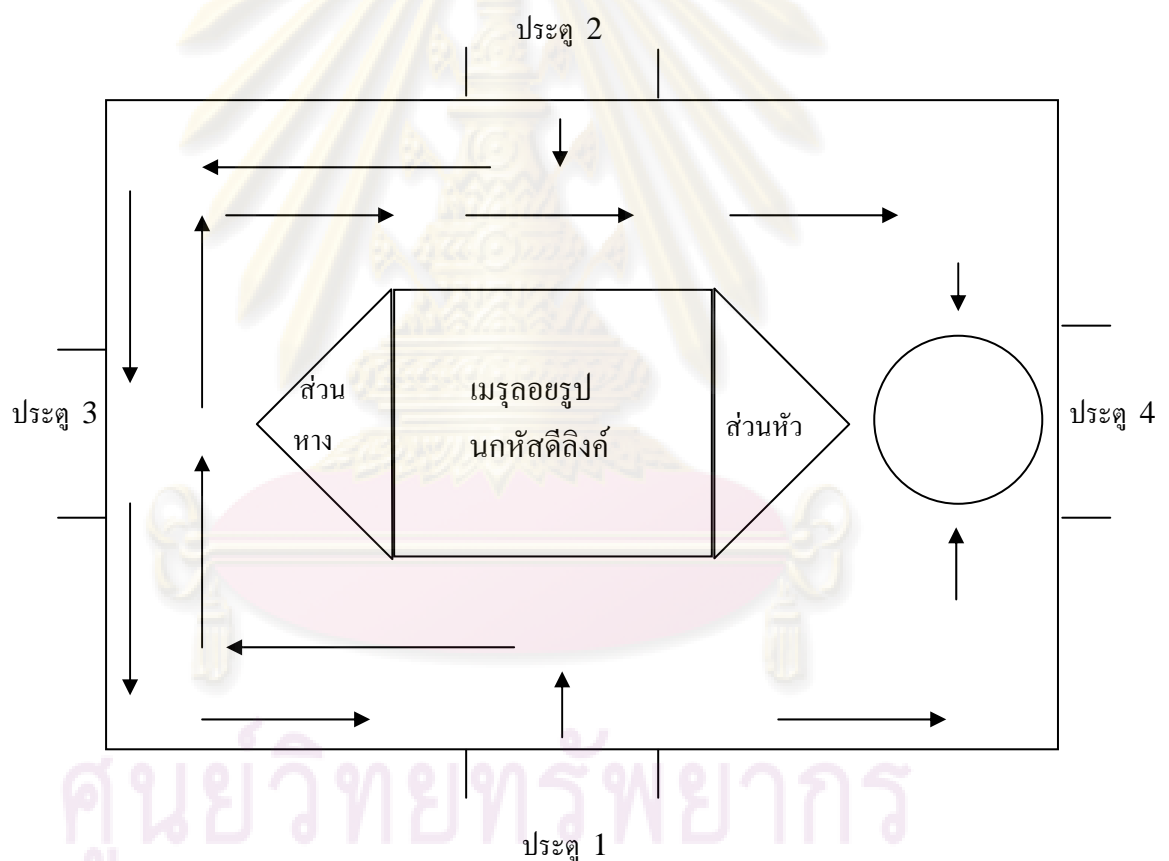

ภาพที่ 136 : เมื่อยืนหลบหลีกวงที่เกิดจากการต่อสู้กับนกหัสติลิงค์แล้วได้จังหวะที่เหมาะสม เทียมเจ้านางสีดาจะใช้ลูกศรแทงที่บริเวณคอของนกหัสติลิงค์ หลังจากนั้นนกหัสติลิงค์ก็จะแกว่งหัว อ้าปากส่งเสียงร้องแล้วเจ้าพนักงานที่ควบคุมกลไกภายในตัวนกหัสติลิงค์ก็จะเทน้ำสีแดงออกมาทางแผลที่โดนลูกศร และเทพผลไม้ต่าง ๆ เช่น ส้ม เฉากซ์ ชมพู ออกมาทางหางของนกหัสติลิงค์เพื่อแสดงว่าเป็นอุจจาระของนกที่ออกมาเมื่อตอนใกล้ตาย เพื่อให้บรรดาผู้มาร่วมงานเข้ามาเก็บผลไม้

เหล่านี้ไว้กินเพื่อความมงคลของชีวิตในวันข้างหน้า จากนั้นขุนตุม ขุนตาม ขุนชำ ขุนพลอย บริวารของนางเทียมเจ้านางสีดาก็จะใช้หอก ดาบ มาแทงซ้ำจนนกหัสติลิงค์หมดแรงแล้วนั่งไปในที่สุด นั่นแสดงถึงนกหัสติลิงค์ได้ตายแล้ว

6.1.3 การแปรแถวของร่างทรงเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1

เนื่องจากผู้ร่ำแสดงคนเดียวดังนั้นจึงไม่มีการแปรแถวแต่จะมีการใช้พื้นที่บริเวณรอบตัวนกหัสติลิงค์และบริเวณด้านหน้านกหัสติลิงค์ โดยมีการใช้พื้นที่ในระหว่างที่กำลังแสดงดังนี้

ภาพที่ 137 : แสดงการเดินเข้าสู่บริเวณร่ำของกลุ่มที่ 1

ที่มา : นางสาววิราณี แฉ่นทอง

การรอนอบนกหัสติลิงค์ไม่ได้กำหนดไว้อย่างแน่ชัดว่าต้องเดินวนไปในทิศทางใด เพราะผู้รำสามารถเดินวนขวาเมื่อเข้าประตู 1 และเดินวนซ้ายเมื่อเข้าประตู 2 ส่วนประตูที่ 3 และ 4 ไม่นิยมเดินเข้าเนื่องจากประตู 3 เป็นส่วนหาง และประตู 4 เป็นส่วนหัว ซึ่งผู้รำจะไม่ไปเผชิญหน้ากับนกหัสติลิงค์ในครั้งแรก ดังนั้นเมื่อเริ่มเดินเข้าสู่บริเวณที่ต้องรำ ผู้รำจะต้องเดินไปทางหางของนกหัสติลิงค์ก่อนเสมอแล้วจึงเดินวนซ้ายหรือขวาแล้วแต่ประตูที่เข้าไปบริเวณด้านหน้านกหัสติลิงค์หรือบริเวณวงกลม ในรูป จึงนับเป็น 1 รอบ เดินวน 3 รอบตามความเชื่อของการระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ให้ปกป้องรักษาในระหว่างที่ตนเดินทางไปผ่านทำให้ปลอดภัยจากภัยอันตรายซึ่งเป็นการรำในช่วงที่ 2 เพลงรำสรหม่านก ผู้รำถือศรรำรำไปรอบตัวนก แล้วมาหยุดที่บริเวณวงกลม ในรูปคือบริเวณด้านหน้านกหัสติลิงค์ในรอบที่ 3 แล้วเริ่มเตรียมตัวในการจับลูกศรเพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมที่จะยิงลูกศรไปบริเวณคอของนก ในช่วงนี้ผู้รำสามารถเดินไปและกลับมาที่เดิม เดินไปด้านซ้าย ขวา หน้า หลัง ของตนได้แต่ให้อยู่ในบริเวณวงกลม ด้านหน้านกหัสติลิงค์และเมื่อหม่านกหัสติลิงค์ตายแล้วผู้รำสามารถเดินออกได้ทั้ง 4 ประตู

6.1.4 วิเคราะห์ท่ารำของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 จากการศึกษาท่ารำของนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 1 ผู้วิจัยได้เห็นรูปแบบของท่ารำดังนี้

1. การใช้มือ ได้แก่ การจับ และตั้งวง และการถือศร ดังนี้
 - การจับ เป็นการจับหลวม ๆ คือ นิ้วชี้และนิ้วโป้งไม่ติดกัน ส่วนนิ้วที่เหลือก็กรีดนิ้วออกโดยไม่ต้องเกร็งนิ้วทั้งห้านิ้ว เมื่อจับแล้วก็จะม้วนจับออกเป็นตั้งวงทันที ไม่มีการจับค้างไว้นาน

ภาพที่ 138 : จับ

ที่มา : นางสาววิราณี แว่นทอง วันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2551

- การตั้งวง นิ้วทั้งสี่เรียงกันส่วนนิ้วโป้งหักเข้าหาฝ่ามือเล็กน้อยไม่เกร็ง นิ้วทั้งห้านิ้ว แขนตั้งระดับไหล่ด้านหน้าแยกแขนออกด้านข้างเล็กน้อย

ภาพที่ 139 : ตั้งวง

ที่มา : นางสาววิราณี แฉ่นทอง วันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2551

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- การถือศร แบ่งเป็น 2 แบบ ได้แก่

ภาพที่ 140 : การถือศรและลูกศร แบบที่ 1

แบบที่ 1 แบบปลายศรชี้ออกจากตัว คือ ผู้แสดงกำคันศรแล้วคว่ำมือลง ให้คันศรมีลักษณะขนานกับพื้น โดยที่ให้ปลายคันศรทั้งสองข้างชี้ขึ้นบนฟ้า เชือกที่ใช้ดึงลูกศรอยู่ขนานกับพื้นดิน แล้วนำลูกศรมาทำงานคู่กับคันศร การถือลักษณะนี้ใช้เมื่อเริ่มการแสดงช่วงที่ 2 ถือศรเดินร่ำรอบตัวนก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 141 : การถือสรและลูกสร แบบที่ 2

แบบที่ 2 แบบปลายสรชี้เข้าหาตัว คือ ผู้แสดงกำคันสรแล้วคว่ำมือลง ให้คันสรมีลักษณะขนานกับพื้นโดยที่ปลายคันสรทั้งสองข้างชี้เข้าหาตัวผู้แสดง เชือกที่ใช้คล้องลูกสรอยู่ใต้ท้องแขน แล้วนำลูกสรมาวางทับคันสรจับลูกสรบริเวณกลางลูกสรโดยใช้นิ้วชี้เกี่ยวคาบลูกสรไว้ การถือลักษณะนี้ใช้เมื่อตอนท้ายของช่วงที่ 2 ต่อจากการรำเดินรอบตัวนกคือผู้รำยืนรำอยู่กับที่บริเวณด้านหน้าของนกหัสติลิงค์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. การใช้เท้า แบ่งออกเป็น 2 แบบดังนี้

การก้าวเท้า (ด้านหน้า)

การก้าวเท้า (ด้านข้าง)

ภาพที่ 142 : การใช้เท้าแบบที่ 1 การเคลื่อนที่

ที่มา : นางสาววิราณี แว่นทอง วันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2551

- การใช้เท้าแบบที่ 1 การเคลื่อนที่

เนื่องจากการเดินทางผู้แสดงต้องเดินรำไปข้างหน้าเสมอ จึงมีลักษณะการใช้เท้าคือการก้าวเท้าสลับซ้ายขวาไปเรื่อยๆ โดยให้เท้าที่ก้าวนำวางฝ่าเท้าเต็มพื้น แล้วยกเท้าที่ตามมาวางสลับด้านหลังโดยวางฝ่าเท้าเต็มพื้นเช่นกัน ปฏิบัติเช่นนี้ตามจังหวะเดินหน้าไป จนถึงบริเวณด้านหลังนักษัตรศิลป์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การตบเท้า (ด้านหน้า)

การตบเท้า (ด้านข้าง)

ภาพที่ 143: การใช้เท้าแบบที่ 2 ยืนร่าอยู่กับที่ (การตบเท้า)

ที่มา : นางสาววิราณี แฉ่นทอง วันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2551

- การใช้เท้าแบบที่ 2 ยืนร่าอยู่กับที่ (การตบเท้า)

เมื่อถึงบริเวณด้านหน้าทศลักษณ์แล้วผู้ร่าต้องยืนอยู่กับที่ที่จะใช้การตบเท้า และสะอึกตัวขึ้นตามจังหวะเพลง มีลักษณะการใช้เท้าคือ ให้เท้าซ้ายยืนเป็นหลัก แล้วใช้เท้าขวาตบเท้าตามจังหวะโดยการยกปลายเท้าขึ้นแต่ส้นเท้ายังคงติดพื้นอยู่ จังหวะนี้ย่อเข่าลง แล้ววางปลายเท้าขวาลงหรือการตบปลายเท้าขวาลงให้ติดพื้น ในจังหวะนี้ให้สะอึกตัวขึ้น นับเป็น 1 จังหวะ การตบเท้านี้จะแยกปลายเท้าออกจากกันเล็กน้อยโดยให้เท้าขวาที่ตบเหลือมเท้าซ้ายไปด้านหน้าเล็กน้อย

6.1.5 ลักษณะเด่นของการร่า

1. ร่าคนเดียว

2. กลวิธีการร่า

2.1 ร่าสะอึกตัวขึ้นตามจังหวะกลอง

2.2 การม้วนจีบเป็นตั้งวงจะใช้บ่อย

2.3 การใช้แขนจะตึงแขนอยู่บ่อยครั้ง

2.4 ทำร่าเป็นการค้นสดตามความหมายของการแสดงในแต่ละช่วง โดยมีพื้นฐานทำ

ร่าเดิมที่ผู้ร่าจดจำมาจากที่ตนได้พบเห็นจากบรรพบุรุษ

2.5 ในการเคลื่อนที่ไปข้างหน้าจะเดินย่ำเท้าไปข้างหน้าเรื่อยๆเพียงอย่างเดียว

2.6 เมื่อรำอยู่กับที่จะใช้จังหวะการตบเท้าขวาแล้วสะอึกตัวขึ้นตามจังหวะกลอง

จากการวิเคราะห์ท่ารำของนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 1 พบลักษณะเด่นของการรำมานกหัสติลิงค์คือ รำท่าเดียว เป็นการม้วนจับที่ละข้างเริ่มจากมือขวา ซ้าย แล้วคลายจับออกเป็นตั้งวงแขนตั้งระดับไหล่ ซึ่งตรงกับการเรียกชื่อท่าของพ่อบ๋าเพ็ญ ณ อุบล ที่ท่านกล่าวว่า “ตั้งแต่มีพิธีการรำมานกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี จากประสบการณ์ที่ท่านเคยพบการรำมานกหัสติลิงค์ได้สังเกตเห็นว่า เจ้านางสีดารำเพียงท่าเดียวเท่านั้น คือท่า คำฟ้า”¹ ซึ่งมีความหมายถึงการใช้มือทั้งสองข้าง หันฝ่ามือไปในทิศบน หรือหันฝ่ามือขึ้นบนท้องฟ้าลำตั้งแขนชี้ไปด้านหน้าประมาณ 45 องศา แต่จากการสังเกตท่ารำของคุณชายประทีน วันทาพงษ์ พบว่า มีการรำที่คล้ายท่าคำฟ้าจริง หากแต่คุณชายประทีน มีอายุมากระดับของลำแขนจึงลดลงมาเหลือเพียงระดับไหล่ด้านหน้า แต่ยังคงมีเค้าโครงเดิมของความหมายของท่าคำฟ้าคือ การม้วนจับ การตั้งวง และแขนตั้งอยู่ตลอดเวลา

6.2 กลุ่มที่ 2 กลุ่มที่ตั้งขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2540 อำเภอตระการพืชผล

6.2.1 อารมณ์ในระหว่างที่กำลังแสดง

จากการสัมภาษณ์ นางทา บุคคาพันธ์นางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่สองทำให้ทราบถึงอารมณ์ในระหว่างที่กำลังแสดงซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 ฟ้อนเดินเป็นการเดินทาง ในช่วงนี้ผู้รำจะมีสมาธิอยู่กับการจดจำท่ารำที่ได้ฝึกซ้อมมาซึ่งเมื่อเดินรอบตัวนกหัสติลิงค์ครบ 1 รอบก็จะเปลี่ยนท่ารำ 1 ครั้ง ให้ครบตามจำนวนท่ารำที่ได้ฝึกซ้อมมาช่วงที่ 2 เป็นเพลงสวนสนามหรือทหารออกศึก ในช่วงนี้กลุ่มนางสนมจะปรับแถวให้เรียงเป็นแถวเดียวแสดงถึงความพร้อมที่จะออกไปสู้กับนก ช่วงที่ 3 รำมวย เป็นช่วงต่อสู้กับนกหัสติลิงค์นางเทียมเจ้านางสีดาจึงมีสมาธิจดจ่ออยู่กับการฆ่านกโดยใช้ศร (ธนู) อาวุธประจำกายในการต่อสู้ อีกทั้งยังต้องคอยหลบหลีกวงของนกหัสติลิงค์ที่กวัดแกว่งไปมาอีกด้วย จนเมื่อฆ่านกสำเร็จก็จะร้องไชโย ไชโย ไชโย สามครั้งถึงถือว่าเสร็จสิ้นการรำมานกหัสติลิงค์

¹ สัมภาษณ์ คุณพ่อบ๋าเพ็ญ ณ อุบล, ครอบภูมิปัญญาไทยรุ่นที่ 2 ด้านปรัชญาศาสนา และประเพณี ประจำปีพุทธศักราช 2545 ,364 ถนนอุทัยรามฤทธิ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ยโสธร, วันเสาร์ที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2551.

6.2.2 อธิบายท่ารำของกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2

กระบวนการท่ารำแบ่งเป็น 3 ช่วง ในแต่ละช่วงจะมีการเปลี่ยนจังหวะกลองดังนั้นผู้รำจึงต้องเดินตามจังหวะ ผู้รำจะเดินย่ำเท้ารอบนกกหัสติลึงค์จำนวน 3 รอบ แล้วจึงมาหยุดรำที่บริเวณด้านหน้านกกหัสติลึงค์ การให้จังหวะเท้าที่ก้าวขึ้นอยู่กับจังหวะกลองคุ่มซึ่งแบ่งออกเป็นสามช่วงดังนี้

ช่วงที่ 1 เพลงฟ้อนเดิน เป็นการเริ่มต้นการแสดงผู้รำใช้เท้าในจังหวะกลอง คุ่ม ตะ คุ่ม คุ่ม เว้น 1 จังหวะแล้วตีกลองซ้ำจังหวะเดิม ก้าวเท้าขวาและเท้าซ้ายนับเป็นจังหวะที่ 1 ก้าวเท้าซ้ายและเท้าขวานับเป็นจังหวะที่ 2 เดินวนรอบนกกหัสติลึงค์ในรอบที่ 1

ช่วงที่ 2 เพลงสวนสนามหรือทหารออกศึก จังหวะเร็วขึ้นจากช่วงที่ 1 จังหวะของกลอง

คือ คุ่ม คุ่ม คุ่ม เท้ากับจังหวะที่ 1

คุ่ม คุ่ม คุ่ม เท้ากับจังหวะที่ 2

คุ่ม คุ่ม คุ่ม คุ่ม คุ่ม คุ่ม คุ่ม คุ่ม เท้ากับจังหวะที่ 3-4

ผู้รำก้าวเท้าซ้ายไขว้ด้านหน้าเท้าให้เท้าซ้ายอยู่หน้าเท้าขวาเสมอ มือปฏิบัติท่ารำโดยกลุ่มผู้รำให้ชื่อท่าดังนี้ 1. ท่าไหว้ 2. ท่าบังสุริยา 3. ท่ายอมมือ (ยกมือ) 4. ท่านกบิน ปฏิบัติ 4 ท่านี้ในการเดินวนรอบนกกหัสติลึงค์ในรอบที่ 2-3 แล้วจึงไปรำบริเวณด้านหน้านกกหัสติลึงค์ใช้ท่าสอดจีบนั่งไหว้ขอมา 3 ครั้ง

เมื่อขบวนเจ้านางสีดาราเดินทางมายังบริเวณด้านหน้านกกหัสติลึงค์แล้วรำนั่งไหว้ขอมาแล้วจะมีผู้ชาย 1 ถืออาวุธคือดาบออกมาต่อสู้นกนกกหัสติลึงค์ก่อน กลุ่มผู้รำเรียกว่า ออกแขก ซึ่งผู้แสดงจะควงอาวุธแล้วฟันไปที่หัวหรือวงของนกกหัสติลึงค์ประมาณ 2 - 3 ครั้ง แล้วจึงมาเชิญเจ้านางสีดาไปปราบนก ในช่วงท้ายนี้ระนาดจะตีรวจังหวะแล้วจบเพลง

ช่วงที่ 3 เพลงรำมวย เป็นจังหวะที่เร็วขึ้นจากจังหวะในช่วงที่ 2 จังหวะกลอง คือ

คุ่ม คุ่ม คุ่ม คุ่ม คุ่ม คุ่ม คุ่ม คุ่ม นับเป็นจังหวะคือ 1 2 3 4 5 6 7 8

ช่วงที่แสดงเพลงรำมวยนี้จะมีเจ้านางสีดาราเพียงผู้เดียวโดยผู้รำใช้มือทั้งสองข้างถือศรและลูกศร มีการข่มตัวตามจังหวะกลอง ปฏิบัติท่าทางหลอกล่อ หลบหลีก แล้วตั้งใจที่จะยิงลูกศรไปที่คอกนกกหัสติลึงค์ให้ได้ เมื่อยิงสำเร็จผู้รำและกลุ่มผู้รำก็จะร้อง ไชโย ไชโย ไชโย มีน้ำสีแดงที่แสดงถึงเลือดของนกกหัสติลึงค์ไหลออกมา จากนั้นก็จะมีการโปรยทาน ซึ่งเป็นข้าวต้มมัด ผลไม้ต่าง ๆ ออกมาทางก้นของนกกหัสติลึงค์หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าจิ้งก จึงหยุดบรรเลงเพลงรำมวย

เมื่อฆ่านกกหัสติลึงค์สำเร็จแล้วกลุ่มผู้รำเตรียมตัวเคลื่อนออกจากบริเวณด้านหน้านกกหัสติลึงค์ ระนาดจะบรรเลงเพลงธรรมเนียมกรรมแสง หรือเพลงที่มีทำนองช้า โดยบรรเลงระนาดอย่าง

เดี่ยวไม่มีการตีกองตุ้ม จากนั้นผู้รำก็กราบลาศพของผู้ตาย ระยะเวลาหยุดบรรเลงเพลงจึงเริ่มเคลื่อนขบวนออกจากบริเวณหน้าศพจึงถือว่าเสร็จสิ้นการแสดง ผู้วิจัยได้รวบรวมทำรำไว้ดังนี้

ภาพที่ 144 : ทำที่ 1 ทำสอดจิบก้าวเท้าตะหลัง

อธิบายทำรำ มือ : มือขวาจับคว่ำระดับสะโพก มือซ้ายหงายวงงออกระดับศีรษะ

ศีรษะ : ศีรษะและลำตัวเอียงขวาเล็กน้อย

เท้า : เดินหน้าโดยการก้าวเท้าซ้ายตะหลังขวา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 145 : ท่าที่ 1 ทำสอดจิบก้าวเท้าตะหลัง

อธิบายท่ารำ มือ : มือขวาสอดจิบยกขึ้นเป็นหงายวงระดับศีรษะ มือซ้ายย้ายลงมาจิบคว่ำระดับสะโพก

ศีรษะ : ศีรษะและลำตัวเอียงซ้ายเล็กน้อย

เท้า : เดินหน้าโดยการก้าวเท้าขวาตะเท้าซ้าย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 146 : ท่าเชื่อม ท่าเดินย่าเท้ารอจังหวะ

อธิบายท่ารำ มือ : มือและแขนทั้งสองปล่อยให้แกว่งตามธรรมชาติ

เท้า : ย่ำเท้าซ้ายวางด้านหน้าแล้วย่ำเท้าขวาให้เท้าขวาอยู่ด้านหลังโดยไม่ต้อง
สลับเท้าขวาขึ้นมาด้านหน้า

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 147 : ท่าที่ 2 ท่าไหว้เดินย่าเท้า

อธิบายท่ารำ มือ : มือทั้งสองพนมมือไหว้ระดับอก

ศีรษะ : ตั้งตรง

เท้า : ย่ำเท้าซ้ายวางด้านหน้าแล้วย่ำเท้าขวาให้เท้าขวาอยู่ด้านหลังโดยไม่ต้อง
สลับเท้าขวามาด้านหน้า

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 148 : ท่าที่ 3 ท่าบังสุริยาเดินย่อเท้า

อธิบายท่ารำ มือ : มือซ้ายตั้งวงบนระดับหางคิ้ว ยกศอกขึ้น มือขวาตั้งวงกลางอแขน
ด้านหน้า

ศีรษะ : เอียงขวา

เท้า : ย่อเท้าซ้ายวางด้านหน้าแล้วย่อเท้าขวาให้เท้าขวาอยู่ด้านหลังโดยไม่ต้อง
สลับเท้าขวามาข้างหน้า

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 149 : ท่าที่ 4 ท่าขอมือ (ยกมือ)เดินย่อเท้า

อธิบายท่ารำ มือ : มือซ้ายหงายวงบนระดับศีรษะงอศอก มือขวาดึงว่างล่างแขนตึงให้
ปลายนิ้วชี้ไปด้านหน้า

ศีรษะ : ศีรษะและลำตัว เอียงซ้าย

เท้า : ย่อเท้าซ้ายวางด้านหน้าแล้วย่อเท้าขวาให้เท้าขวาอยู่ด้านหลังโดยไม่
ต้องสลับเท้าขวามาขึ้นด้านหน้า

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 150 : ท่าที่ 4 ท่าขอมือ (ยกมือ)เดินย่อเท้า

อธิบายท่ารำ มือ : มือขวาหงายวงบนระดับศีรษะงอศอก มือซ้ายตั้งวางล่างแขนตึงให้
ปลายนิ้วชี้ไปด้านหน้า

ศีรษะ : ศีรษะและลำตัว เอียงขวา

เท้า : ย่อเท้าซ้ายวางด้านหน้าแล้วย่อเท้าขวาให้เท้าขวาอยู่ด้านหลังโดยไม่ต้อง
สลับเท้าขวาขึ้นมาด้านหน้า

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 151 : ท่าที่ 5 ท่านกบินเดินย่าเท้า

อธิบายท่ารำ มือ : มือทั้งสองกางแขนตั้งระดับไหล่ หักข้อมือขึ้นลง คล้ายปีกนกบิน

ศีรษะ : ศีรษะและลำตัว เอียงซ้าย

เท้า : ย่าเท้าซ้ายวางด้านหน้าแล้วย่าเท้าขวาให้เท้าขวาอยู่ด้านหลังโดยไม่ต้อง
สลับเท้าขวามาด้านหน้า

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 152 : ท่าที่ 5 ท่านกบินเดินย่อท่า

อธิบายท่ารำ มือ : มือทั้งสองกางแขนตึงระดับไหล่ หักข้อมือขึ้นลง คล้ายปีกนกบิน

ศีรษะ : ศีรษะและลำตัว เอียงขวา

เท้า : ย่อเท้าซ้ายวางด้านหน้าแล้วย่อเท้าขวาให้เท้าขวายู่ด้านหลังโดยไม่ต้อง
สลับเท้าขวามาขึ้นด้านหน้า

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 153 : ท่าที่ 6 ทำยื่นสอดจีบ

อธิบายท่ารำ : เมื่อกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดาเดินรอบนักษัตรลึงค์แล้ว ก็จะมาถึงบริเวณด้านหน้า นักษัตรลึงค์ แล้วปฏิบัติท่าซ้ำเป็นท่าที่ ๑ คือท่าสอดจีบ แต่ยืนอยู่กับที่ใช้จังหวะเท้าก้าวแตะ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 154 : ท่าที่ 7 ทำสอจิบนั่ง

อธิบายท่ารำ : ปฏิบัติทำสอจิบแล้วค่อย ๆ ย่อเข่านั่งลง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 155 : ท่าที่ 7 ทำสอดจิบนั่ง

อธิบายท่ารำ : ปฏิบัติทำสอดจิบแล้วค่อย ๆ ย่อเข่านั่งลง โดยการนั่งคุกเข่าเปิดส้นเท้าหลังคล้ายท่าเทพบุตร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 156 : ท่าที่ 8 ทำนั่งไหว้

อธิบายท่ารำ : ปฏิบัติทำไหว้ โดยการนั่งคุกเข่าเปิดสันเท้าหลังคล้ายท่าเทพบุตร ก้มตัวลง มือที่ไหว้ไม่ติดพื้นและไม่ต้องแบมือ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 157 : ท่าที่ 9 ทำนั่งไหว้

อธิบายท่าท่า : ปฏิบัติทำไหว้ เหยหน้าขึ้น เอนตัวไปด้านหลังเล็กน้อย นั่งคุกเข่าเปิดส้นเท้าหลัง คล้ายท่าเทพบุตร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 158 : ท่าที่ 9 ท่าเชื่อมท่าไหว้ คือท่า นั่งคุกเข่าสอดจิบ

อธิบายท่ารำ : มือ : สอดจิบคล้ายท่าที่ ๑

ศิระษะ : ศิระษะและลำตัวเอนไปด้านหลังเล็กน้อย

เท้า : นั่งคุกเข่าเปิดส้นเท้าหลัง

หมายเหตุ : ปฏิบัติท่านั่งไหว้ท่าที่ 8 จนถึงท่าเชื่อม ท่าที่ 9 ให้ครบ 3 รอบ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 159 : ท่าที่ 10 ทำสอดจิบลุกขึ้น

อธิบายท่ารำ : มือ : สอดจิบคล้ายท่าที่ ๑

ศีรษะ : ศีรษะและลำตัวเอนไปด้านข้างซ้ายเล็กน้อย

เท้า : ตั้งเข่าขวาแล้วค่อย ๆ ลุกขึ้นยืน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 160 : ท่าที่ 11 ทำยื่นสอดจิบ

อธิบายท่ารำ : ปฏิบัติทำยื่นสอดจิบคล้ายท่าที่ 6

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 161 : เมื่อจบการแสดงกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดาจะไหว้ 1 ครั้ง เพื่อเป็นการขอขมาแก่
หัตถ์ศิลปิน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 162 : รับสร (ธนุ) เมื่อจบกระบวนทำรำแล้วนางเทียมเจ้านางสีดา ก็จะนั่งพักบนเก้าอี้
แล้วมีบริวารนำสรมาถวาย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 163 : ทำห่อก่อน นางเทียมเจ้านางสีดาจะถือสรห่อก่อนโดยการเดินหลบไป
ทางซ้ายบ้าง ทางขวาบ้าง ยึดตัว หรือก้มตัวสลับกันไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 164 : ทำหลอกล่อนก นางเทียมเจ้านางสีดาจะถือสรหลอกล่อนกโดยการเดินหลบไป
ทางซ้ายบ้าง ทางขวาบ้าง ยึดตัว หรือก้มตัวสลับกันไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 165 : ทำหลอกล่อนก นางเทียมเจ้านางสีดาจะถือสรหลอกล่อนกโดยการเดินหลบไป
ทางซ้ายบ้าง ทางขวาบ้าง ยึดตัว หรือก้มตัวสลัดกันไป แล้วจึงเริ่มยิงธนูครั้งละ 1 ดอก ทั้งหมด 3
ครั้ง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

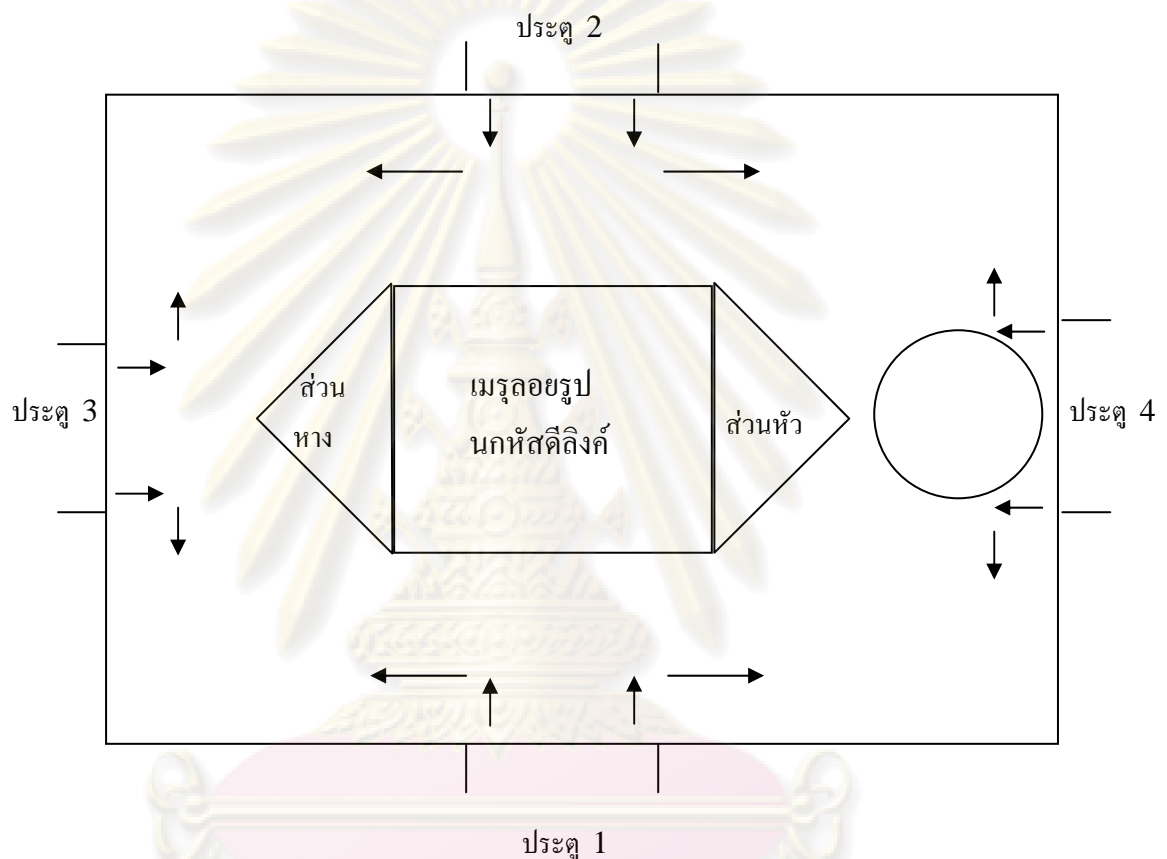

ภาพที่ 166 : ยิงศรฆ่านกก เมื่อได้จังหวะที่เหมาะสมนางเทียมเจ้านางสีดาจะยิงธนูไปที่บริเวณคอของนกหัสติลิงค์ จากนั้นเจ้าพนักงานที่ควบคุมกลไกภายในตัวนกก็จะเทน้ำสีแดงที่หมายถึงเลือดของนกที่ไหลออกมาทางแผลบริเวณคอ และเทศน์ หรือผลไม้ต่าง ๆ ออกมาทางหางนกหัสติลิงค์ให้ผู้ร่วมงานมาเก็บไปกินเพื่อความเป็นมงคลของชีวิตในภายภาคหน้า

6.2.3 การแปรแถวของร่างทรงเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 นางทา บุคดาพันธ์

เนื่องจากรูปแบบการแสดงของกลุ่มที่ 2 นี้ประกอบไปด้วยนักแสดงหลายคนได้แก่ คนถือป้าย คนถือพานใส่ศรและลูกศร นายรำถือดาบ (หรือที่เรียกว่าคนออกแขก) นายรำ(ร่างทรงเจ้าเมืองตักศิลา) ร่างทรงนางเทียมเจ้านางสีดา และขบวนนางสนม ดังนั้นการเคลื่อนที่ของกลุ่มที่ 2 นี้จึงเป็นไปในรูปแบบของการแสดงเป็นขบวนคือการเดินตามกันโดยมีผู้แสดงคือ นายรำ(ร่างทรงเจ้าเมืองตักศิลา) ร่างทรงนางเทียมเจ้านางสีดา และขบวนนางสนม จะรำในท่าเดียวกันกับร่างทรงเจ้านางสีดาตลอดการแสดงช่วงที่ 1 เพลงพ็อนเดิน ช่วงที่ 2 เพลงสวนสนาม หรือ ทหารออกศึก สำหรับการแสดงในช่วงที่ 3 เพลงรำมวย ซึ่งเป็นช่วงที่ร่างทรงเจ้านางสีดาถือศรเพื่อต่อสู้กับนก ในช่วงนี้ผู้รำจะรำเพียงคนเดียวโดยใช้พื้นที่บริเวณ วงกลมในรูปคือด้านหน้านกหัสติลิงค์ สำหรับการเคลื่อนขบวนเข้าสู่บริเวณรำของกลุ่มที่ 2 นี้ผู้แสดงสามารถเดินเข้าได้ทั้ง 4 ประตูแต่

ต้องเดินวนรอบนักษัตรลึงค์ประมาณ 3 รอบโดยยึดถือปฏิบัติตามความเชื่อเช่นเดียวกับกลุ่มที่ 1 ที่ว่าการเดินเวียนรอบนักษัตรลึงค์เป็นการระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ให้ปกปักรักษาในระหว่างที่ตนเดินทางไปมาจนทำให้ปลอดภัยจากภัยอันตรายโดยผู้แสดงจะเดินวนด้านซ้ายหรือด้านขวาก็ได้ไม่มีการกำหนดไว้เป็นแบบแผนทั้งนี้ก็แล้วแต่ความสะดวกของผู้รำเอง

ภาพที่ 167 : แสดงการเดินเข้าสู่บริเวณรำของกลุ่มที่ 2

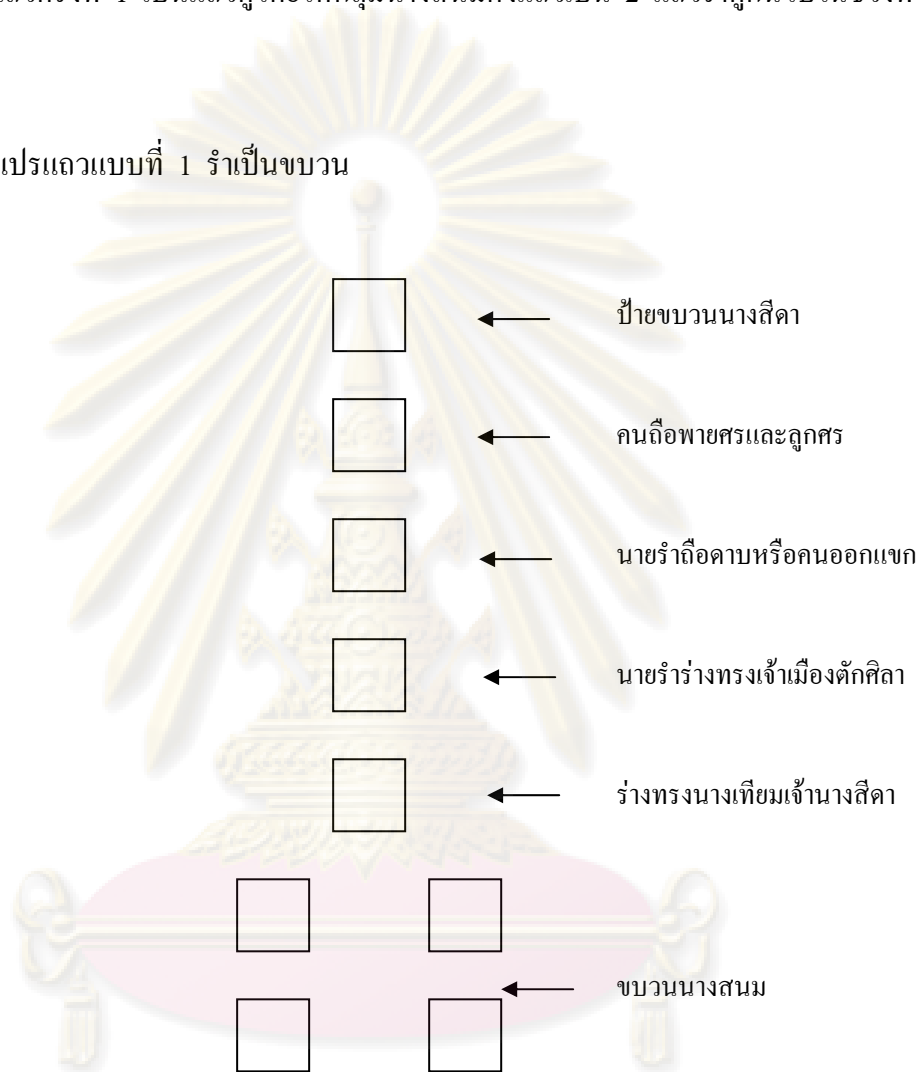
ที่มา : สรุปลงนางสาววิราณี แ้วนทอง

การคิดรูปแบบการแปรแถวของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 นี้เป็นการแปรแถวแบบเรียบง่าย ๆ เนื่องจากผู้แสดงเป็นชาวบ้านจึงนำเสนอรูปแบบการแปรแถวอย่างเรียบง่าย ทำให้ปฏิบัติได้ทันที จดจำน้อย คือแปรแถวเพียง 2 ครั้ง ได้แก่ครั้งที่ 1 รำตามนางสีดาเป็นคู่ หรือการเดินตามกันเป็นขบวน ครั้งที่ 2 เรียงเป็นแถวตอนลึกยาวแถวเดียว สาเหตุที่กลุ่มที่ 2 ได้คิดสร้างสรรค์รูปแบบการแปรแถวเป็น 2 แบบก็เนื่องจาก กลุ่มที่ 2 นี้ได้มีภูมิหลังเป็นลูกเก่าจึงมีพื้นฐานของการแสดงอยู่บ้างจึงได้คิดประยุกต์การแสดงให้เป็นแถวคู่และแถวเรียงเดี่ยวเพื่อไม่ให้เกิดการรำนาน ๆ เป็นเรื่องน่าเบื่อ จึงทำให้การแสดงเกิดความน่าสนใจมากยิ่งขึ้นในแต่ละช่วง ซึ่งการแปรแถวทั้ง 2 ครั้งมีแนวทางปฏิบัติดังนี้

การแปรแถวแบบที่ 1 แถวคู่รำตามกันเป็นขบวน

เนื่องจากรูปแบบการแสดงของกลุ่มที่ 2 นี้มีผู้แสดงหลายคนดังนั้นจึงมีการคิดสร้างสรรค์รูปแบบของแถวครั้งที่ 1 เป็นแถวคู่โดยให้กลุ่มนางสนมตั้งแถวเป็น 2 แถวรำคู่กันไปในช่วงที่ 1 ดังภาพ

การแปรแถวแบบที่ 1 รำเป็นขบวน

ศูนย์วิทยทรัพยากร

ภาพที่ 168 : แผนภูมิแสดงการแปรแถวแบบที่ 1 รำเป็นขบวน

ที่มา : นางสาววิราณี แฉ่นทอง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การแปรแถวแบบที่ 2 เดินเรียงเป็นแถวเรียงเดียว

การแปรแถวแบบที่ 2 นี้ผู้แสดงจะปฏิบัติในช่วงที่ 2 ที่มีการรำในท่าที่มีความหมายเริ่มจากท่าไหว้ ท่าบังสุริยา ท่าขอมือ (ยกมือ) และท่านกบิน เนื่องจากกลุ่มนางสนมต้องรำตามนางสีดาและปรับเปลี่ยนรูปแบบการแปรแถวจากแถวคู่ให้เป็นแถวเรียงเดียวโดยการเดินต่อกันเป็นแถวยาว ดังภาพ

การแปรแถวแบบที่ 2 แถวเรียงเดียว

ภาพที่ 169 : แผนภูมิแสดงการแปรแถวแบบที่ 2 แถวเรียงเดียว

ที่มา : นางสาววิราณี แว่นทอง

6.2.4 วิเคราะห์ท่ารำของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2

เนื่องจากนักแสดงกลุ่มนี้มีพื้นฐานการรำมาจากการที่ได้แสดงเป็นลิเกเก่าตั้งนั้นผู้รำจึงมีทักษะในการคิดประดิษฐ์ท่ารำให้มีความหมายและรำได้ตรงตามจังหวะ มีการฝึกซ้อมนัดหมายท่ารำให้เกิดความพร้อมเพรียง อีกทั้งมีการแปรแถวทำให้การแสดงไม่เกิดความซ้ำซาก และมีการใช้มือและแขนอย่างเป็นเอกลักษณ์คือผู้หึงจะรำหุบแขน คือการให้ศอกทั้งสองข้างอยู่ใกล้บริเวณลำตัว ถือว่าเป็นการรำเพื่อป้องกันอวัยวะของเพศหญิง คือบริเวณหน้าอก เพื่อเป็นการแสดงว่าเป็นผู้ที่รักนวลสงวนตัว หวงตัว มีเพียงท่าเดียวที่กางแขนคือท่า นกบิน ซึ่งมีลักษณะกางแขนคล้ายนกกางปีก และจากการศึกษากระบวนการท่ารำของกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 2 นี้ทำให้ผู้วิจัยได้ทราบถึงการคิดท่าที่มีความหมายในการดำเนินเรื่องคือการเดินทางเพื่อไปผ่านกัณฑ์สติลังค์ ได้แก่ ท่าไหว้ ท่าบังสุริยา ท่าขอมือ (ยกมือ) ท่านกบิน และท่านั่งไหว้ของมา นอกจากนี้ยังมีท่าเชื่อมคือท่าที่เห็นอยู่หลายครั้งเมื่อผู้รำต้องการจะเปลี่ยนท่าในแต่ละช่วง โดยผู้วิจัยได้พบท่าเชื่อมเป็นจำนวน 2 ท่า ได้แก่ ท่าเดินย่ำเท้า และท่าสอดจิบ ส่วนการใช้เท้าก็ได้แก่การเดินก้าวเตะ และการขำไขว้เท้า โดยผู้วิจัยได้แบ่งท่ารำต่าง ๆ ไว้อย่างชัดเจน ดังนี้

1. ท่าที่มีความหมาย

1.1 ท่าไหว้ หมายถึง การทำความเคารพระลึกถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ปกป้องรักษาให้การเดินทางไปผ่านกเป็นไปอย่างราบรื่น และปลอดภัย

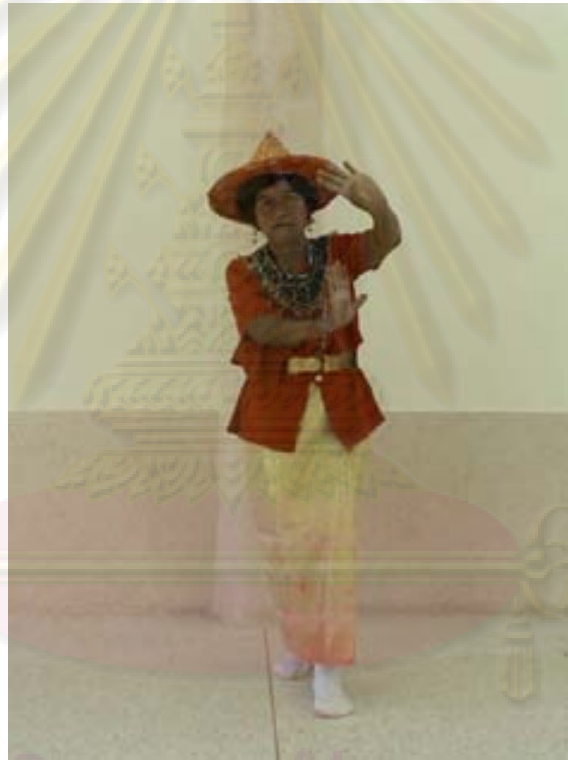
ภาพที่ 170 : ท่าไหว้

อธิบายท่ารำ : มือ : มือทั้งสองพนมมือไหว้ระดับอก

ศิริษะ : ตั้งตรง

เท้า : ย่ำเท้าซ้ายวางด้านหน้าแล้วย่ำเท้าขวาให้เท้าขวาอยู่ด้านหลังโดยไม่ต้องสลับเท้าขวาขึ้นมาด้านหน้า น้ำหนักอยู่ที่เท้าซ้าย สะโพกย้ายไปด้านซ้ายเล็กน้อยตามน้ำหนักเท้าซ้ายที่ไขว้ด้านหน้า

1.2 ทำบังสุริยา หมายถึงการเดินทางตอนกลางวันมีแสงแดดส่องทำให้ต้องใช้มือทั้งสองข้างบังแสงแดดเพื่อผ่อนคลายความร้อน

ภาพที่ 171 : ทำบังสุริยา

อธิบายท่ารำ มือ : มือซ้ายตั้งวงบนระดับหางคิ้ว ยกศอกขึ้น มือขวาทั้งวงกลางอแขนด้านหน้า

ศิริษะ : เอียงขวา

เท้า : ย่ำเท้าซ้ายวางด้านหน้าแล้วย่ำเท้าขวาให้เท้าขวาอยู่ด้านหลังโดยไม่ต้องสลับเท้าขวาขึ้นมาด้านหน้า

1.3 ทำขอมมือ (ยกมือ) หมายถึง การยกสิ่งมงคลไว้เกิดเหตุเหนือศีรษะให้ปกป้องรักษาในระหว่างการเดินทาง

ภาพที่ 172 : ทำขอมมือ (ยกมือ)

อธิบายท่ารำ มือ : มือซ้ายสอดจีบหงายวงบนระดับศีรษะงอศอก มือขวาดั้งวงล่างแขนตั้งให้ปลายนิ้วชี้ไปด้านหน้า

ศีรษะ : ศีรษะและลำตัว เอียงซ้าย

เท้า : ย่ำเท้าซ้ายวางด้านหน้าแล้วย่ำเท้าขวาให้เท้าขวาอยู่ด้านหลังโดยไม่ต้องสลับเท้าขวาขึ้นมาด้านหน้า

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1.4 ท่านกบิน หมายถึง เป็นการเลียนแบบการบินของนกหัสติลิงค์

ภาพที่ 173 : ท่านกบิน

อธิบายท่ารำ มือ : มือทั้งสองกางแขนตึงระดับไหล่ หักข้อมือขึ้นลง คล้ายปีกนกบิน

ศีรษะ : ศีรษะและลำตัว เอียงซ้าย

เท้า : ย่ำเท้าซ้ายวางด้านหน้าแล้วย่ำเท้าขวาให้เท้าขวาอยู่ด้านหลังโดยไม่
ต้องสลับเท้าขวามาด้านหน้า

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

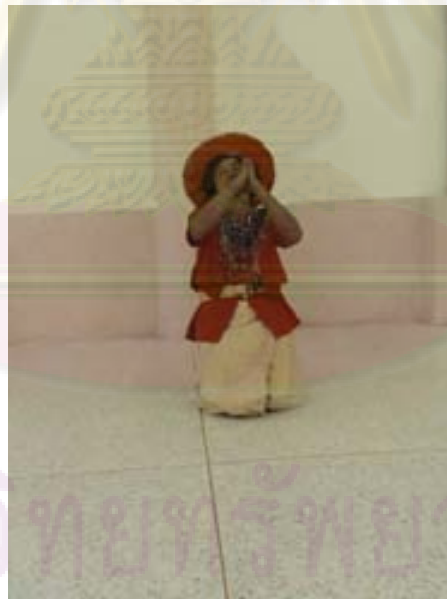
1.5 ทำนั่งไห้วขอขมา หมายถึง เมื่อกลุ่มเจ้านางสีดาเดินวนรอบนักษัตรดิถีสังครบสามรอบ ก็
จะปฏิบัติทำนั่งไห้วสามครั้งเพื่อเป็นการขอขมาจนก่อนที่จะทำการมานักษัตรดิถีสังครบ

ท่าที่ 1

ท่าที่ 2

ท่าที่ 3

ภาพที่ 174 : นั่งไห้วขอขมา

อธิบายท่ารำ : สอดจับท่าที่ 1 ปฏิบัติทำไห้ว โดยการนั่งคุกเข่าเปิดส้นเท้าหลังคล้ายท่าเทพบุตร
ก้มตัวลง มือที่ไห้วไม่ติดพื้นและไม่ต้องแบมือ ท่าที่ 2 แล้วไห้วเงยหน้าขึ้นในท่าที่ 3 นับเป็น 1
รอบ ปฏิบัติซ้ำทั้งสามท่าเป็นจำนวนสามรอบ

2. การใช้เท้า

2.1 การก้าวเท้าเตะหลัง ใช้เมื่อเริ่มการแสดงช่วงที่ 1 ในท่าสอดจิบ

ภาพที่ 175 : การก้าวเท้าเตะหลัง

อธิบายท่ารำ เท้า : เดินหน้าโดยการก้าวเท้าขวาเตะเท้าซ้าย และก้าวเท้าซ้ายเตะเท้าขวา โดยการเตะเท้าทุกครั้งให้เตะเฉียงลงข้างหลังเสมอ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2.2 การเดินย่ำเท้าไขว้ เป็นการเคลื่อนที่ไปข้างหน้าโดยไม่มีการเปลี่ยนเท้าจนเดินวนรอบ นกหัสดีลิงค์ครบสามรอบ

ภาพที่ 176 : การเดินย่ำเท้าไขว้

อธิบายภาพ : ให้เท้าซ้ายไขว้ด้านหน้าส่วนเท้าขวาวางข้างหลัง เมื่อเริ่มย่ำเท้าซ้ายน้ำหนักอยู่ที่ขาซ้าย แล้วย่ำเท้าขวาน้ำหนักก็อยู่ที่เท้าขวา การวางเท้าจะต้องวางเต็มฝ่าเท้าทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ย่ำเท้าสลับ ซ้าย - ขวา ซ้าย - ขวา ไปเรื่อย ๆ โดยที่ไม่ต้องเปลี่ยนให้เท้าขวามาอยู่ด้านหน้า การเดินย่ำเท้าไขว้นี้จะปฏิบัติเมื่อเริ่มรำท่าที่มีความหมายได้แก่ ท่าไหว้ ท่าบังสุริยา ท่ายอมมือ และทำนกบิน ซึ่งจะต้องเคลื่อนที่ไปด้านหน้าเรื่อย ๆ

3. ท่าเชื่อม

ท่าเชื่อมคือท่าที่ผู้รำนำมารำอยู่บ่อยครั้งเมื่อเริ่มเปลี่ยนการแสดงแต่ละช่วง ผู้วิจัยพบท่าเชื่อมอยู่สองท่าซึ่งเป็นท่าที่ไม่มีความหมาย แต่เป็นท่าที่ผู้รำสามารถปฏิบัติได้ง่ายได้แก่ ท่าสอดจิบ และท่าเดินย่ำเท้า

3.1 ทำสอดจิบ

เป็นการเรียกชื่อท่าตามลักษณะการใช้มือ คือการล้วงจิบล่างแล้วคลายจิบเป็นหงายวงบน ทำสลับมือ ซ้าย - ขวา ทำสอดจิบจะปฏิบัติเมื่อ เริ่มการแสดงช่วงที่ 1 คือเริ่มรำท่าแรกผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นการเตรียมพร้อมร่างกายก่อนการแสดงเพราะเป็นท่าที่ได้ใช้ไวยวะทุกส่วนของร่างกายได้แก่มือและแขนที่สอดจิบอยู่ตามจังหวะ การก้าวเท้าแต่ละตามจังหวะ และการเอียงตัวและศีรษะตามขาที่เตะด้านหลัง ทำสอดจิบนี้จะวนกลับมารำอีกครั้งเมื่อเป็นการรำท่ายช่วงที่สองคือการสอดจิบเพื่อที่เตรียมตัวจะนั่งไหว้ขอขมา การสอดจิบในช่วงนี้เป็นการเชื่อมท่าให้ผู้รำได้ตั้งสติว่าทำต่อไปคือทำนั่ง

ภาพที่ 177 : ทำสอดจิบ เมื่อเริ่มการแสดงช่วงที่ 1 ทำเตรียมความพร้อม
อธิบายท่ารำ มือ : มือขวาสอดจิบยกขึ้นเป็นหงายวงระดับศีรษะ มือซ้ายย้ายลงมาจิบคว่ำระดับสะโพก

ศีรษะ : ศีรษะและลำตัวเอียงซ้ายเล็กน้อย

เท้า : เดินหน้าโดยการก้าวเท้าซ้ายเตะเท้าขวา

ภาพที่ 178 : ทำสวดจีบ เตรียมตัวนั่งไหว้ขอมา

อธิบายท่ารำ : เมื่อกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดาเดินรอบนักษัตรลึงค์แล้ว ก็จะมาถึงบริเวณด้านหน้า
นักษัตรลึงค์ แล้วปฏิบัติท่าซ้ำเป็นท่าที่ ๑ คือท่าสวดจีบ แต่ยืนอยู่กับที่

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3.2 ทำเดินย่าเท้า

ทำเดินย่าเท้าเป็นท่าเชื่อมที่เรียกจากกิริยาการเดินย่าเท้าให้เข้าจังหวะของผู้แดง ไม่มีการใช้มือออกท่าทาง คือ เป็นการปล่อยมือทั้งสองข้างไว้ข้างลำตัวอย่างเป็นธรรมชาติไม่เกร็งแขน ซึ่งจะปฏิบัติต่อจากท่าสอดจิบครั้งที่ 1 เป็นท่าที่ทำให้ผู้แสดงได้เดินย่าเท้าให้ตรงตามจังหวะก่อนที่จะเริ่มปฏิบัติทำในช่วงที่ 2 ซึ่งเป็นท่าที่มีความหมายต่อไป

ภาพที่ 179 : ทำเดินย่าเท้า

อธิบายท่ารำ มือ : มือและแขนทั้งสองปล่อยให้แกว่งตามธรรมชาติ

เท้า : ย่าเท้าซ้ายวางด้านหน้าแล้วย่าเท้าขวาให้เท้าขวาอยู่ด้านหลังโดยไม่ต้องสลับเท้าขวาย้อนมาด้านหน้า

4. ทำหลบหลีกนกหัสดีลิงค์

เมื่อนางเทยมเจ้านางสีดาและคณะรำรอบนกหัสดีลิงค์ครบสามรอบแล้ว ก็จะเข้าสู่ช่วงที่สามใช้เพลงรำมวยซึ่งเป็นช่วงสุดท้ายของการแสดง ในช่วงนี้นางเทยมเจ้านางสีดาจะต่อสู้กับเพียงคนเดียวโดยการถือศรและลูกศรหลบหลีกวงที่กวัดแกว่งของนกหัสดีลิงค์ไม่มีการประดิษฐ์ท่ารำแต่อย่างใด หากแต่จะเป็นการแสดงออกโดยใช้อิริยาบถแบบธรรมชาติของมนุษย์ ได้แก่ การก้มตัว การนั่งหลบ และการยืนหลบ จากการวิเคราะห์ท่าการหลบหลีกนกหัสดีลิงค์ทำให้ผู้วิจัยได้พบท่าหลัก ๆ เพียงสามท่าคั่งอิริยาบถข้างต้น โดยมีรายละเอียดของแต่ละท่า ดังนี้

การก้มตัว

4.1 การก้มตัว จะปฏิบัติเมื่อต้องการหลบวงที่กวัดแกว่งไปทาง ซ้ายและขวา

ภาพที่ 180 : การก้มตัว

อธิบายภาพ : การก้มตัวจะปฏิบัติในลักษณะของการโน้มตัวไปด้านหน้าอหลัง เท้าทั้งสองยืนให้มั่นคง งอขาเล็กน้อย สายตาจ้องไปยังตัวนกหัสดีลิงค์

4.2 การนั่งหลบ

การนั่งหลบจะปฏิบัติเมื่องวงของนักษัตรลิ่งค์ตวัดลงและมีจุดประสงค์เพื่อต้องการจะมองหาจุดสำคัญที่จะยิงนักษัตรลิ่งค์คือบริเวณคอของนก

ภาพที่ 181 : การนั่งหลบ

อธิบายภาพ : ผู้แสดงนั่งงอขาทั้งสองข้างแต่ให้คุกเข่าข้างใดข้างหนึ่งลงแต่ไม่ติดพื้น แล้วแต่ความถนัดของผู้รำ ก้มตัวลงเล็กน้อย ให้ปลายลูกศรชี้ขึ้นไปหาตัวนักษัตรลิ่งค์ สายตาจ้องไปที่ตัวนักษัตรลิ่งค์

4.3 ทำยี่นหลบ

ทำยี่นหลบจะปฏิบัติเมื่อนกหัสติลิงค์ตัวดวงขึ้นด้านบนและเป็นการตั้งตัวของผู้รำให้มั่นคงอีกครั้งก่อนที่จะเริ่มต่อสู้กับนกหัสติลิงค์

ภาพที่ 182 : ทำยี่นหลบ

อธิบายภาพ : ผู้แสดงยืนตัวตรง วางเท้าทั้งสองข้างให้เต็มฝ่าเท้า เหยหน้าขึ้น เอนหลังเล็กน้อย

แสดงถึงความออกผายไหล่ผึ่งพร้อมที่จะสู้กับนกหัสติลิงค์ ยกคันศรและลูกศรขึ้นสูงระดับอกในท่าเตรียมพร้อมที่จะยิง

6.2.5 ลักษณะเด่นของการรำ

1. นางเทียมเจ้านางสีดารำนำหน้าขบวน ตามด้วยขบวนนางสนม เป็นการรำเป็นหมู่คณะ
2. กลวิธีการรำ

ท่ารำแต่ละท่ามีความหมายปฏิบัติได้ง่ายไม่ซับซ้อน ได้แก่

- ท่าไหว้
- ท่าบังสุริยา
- ท่าขอมือ (ยกมือ)
- ท่านกบิน
- นั่งไหว้ขอขมา

มีการนัดหมายท่ารำและฝึกซ้อมก่อนมีการแสดง

เดินย่ำเท้าให้ตรงตามจังหวะกลอง

ในการเคลื่อนไหวไปข้างหน้าแบ่งเป็น 2 แบบได้แก่

- ก้าวกระทุ้งหลัง คือเมื่อก้าวเท้าขวาให้น้ำเท้าซ้ายกระทุ้งด้านหลัง แล้วเมื่อก้าวเท้าซ้ายให้น้ำเท้าขวากระทุ้งด้านหลังสลับกันไปเรื่อย ๆ
- ย่ำเท้าไขว้ หน้าจะไขว้เท้าซ้ายให้อยู่ด้านหน้าแล้วย่ำเท้าหน้าหนักไปข้างหน้าและหลังสลับกัน แล้วเคลื่อนที่ไปข้างหน้าเรื่อย ๆ

จากการวิเคราะห์ท่ารำของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 พบลักษณะเด่นของการรำมา นกหัสติลิงค์คือ การเคลื่อนไหวของร่างกายส่วนบนได้แก่ ศรีษะ ลำตัว และแขนทั้ง 2 ข้าง เมื่อปฏิบัติท่ารำที่มีความหมายได้แก่ ท่าไหว้ ท่าบังสุริยา ท่าขอมือ และท่านกบิน พบว่าศรีษะ ลำ แขน และลำตัว อยู่ในท่านิ่ง คือไม่มีการขยับศรีษะ ไม่ขยับลำแขน ลำตัวตั้งตรงเป็นแกนกลางของร่างกาย ทั้ง 4 ท่าที่ได้กล่าวมานั้นมีเพียงท่านกบินที่ขยับข้อมือขึ้นลง ที่เหลืออีก 3 ท่าได้แก่ ท่าไหว้ ท่าบังสุริยา และท่าขอมือ (ยกมือ) ไม่มีการขยับข้อมือ สำหรับร่างกายส่วนล่าง ได้แก่ สะโพก ขา และเท้า มีลักษณะเด่นคือ มีการส่ายสะโพกซ้ายขวาอย่างเห็นได้ชัด การก้าวเท้าซ้ายไขว้ไว้ด้านหน้าอยู่ตลอดเวลาและทุกจังหวะ ทำให้เห็นว่าน้ำหนักตัวตกไปที่เท้าซ้ายอย่างเห็นได้ชัดกว่าเท้าขวาซึ่งอยู่ข้างหลัง ในขณะเดียวกันต้องงอเข่าทั้งสองข้างเล็กน้อย

6.3 สรุป

การรำในพิธีทำศพแบบนักษัตรศีลสังข์ของทั้งสองกลุ่มมีรูปแบบการแสดงที่มีความหมายคล้ายกันและเป็นการแสดงเรื่องราว การแสดงแบ่งออกเป็นสามช่วง ช่วงที่ 1 เป็นการเดินทาง ช่วงที่ 2 เป็นการใช้ศรร้ายรำต่อสู้กับนก ช่วงที่ 3 เมื่อผ่านสำเร็จก็จะแสดงอาการดีใจ สำหรับการเดินวนรอบตัวนกเป็นจำนวนสามรอบนั้นก็ไม่มีกฎเกณฑ์ว่าจะต้องเดินเวียนไปด้านซ้ายหรือด้านขวาของนกทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความถนัดของผู้รำและทิศทางที่ตั้งเมรุลอยรูปนักษัตรศีลสังข์ ดังนั้นผู้รำจึงสามารถเดินเวียนได้ทั้งซ้ายและขวาไม่ถือเป็นการผิดจารีตแต่อย่างใด หากแต่ต้องเดินเวียนให้ครบสามรอบเสียก่อนซึ่งความหมายแต่ละรอบหมายถึงการเคารพพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ให้คุ้มครองปกป้องรักษาให้การเดินทางไปผ่านภพพ้นไปได้ด้วยดีและจากการวิเคราะห์ทำรำของทั้งสองกลุ่มทำให้ผู้วิจัยพบลักษณะเด่นของการรำของทั้งสองกลุ่มดังนี้

กลุ่มที่ 1 สืบเชื้อสายอัญญาลี	กลุ่มที่ 2 ตั้งขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2540
1. ผู้แสดงเป็นหญิงรำคนเดียว	1. เจ้านางสีดา 1 คนและขบวนนางสนมรำตามตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป นับเป็นคู่
2. กลวิธีการรำ <ul style="list-style-type: none"> - รำสะอึกตัวขึ้นตามจังหวะกลอง - การม้วนจีบเป็นตั้งวงจะใช้บ่อย - แขนตั้ง - ทำรำคั่นสดตามความหมายของแต่ละช่วง ได้แก่เดินดงรำมือเปล่า รำศรผ่านกล่อศรร้ายรำเพลงสมัยใหม่เกิดอาการดีใจร้องไห้โยสามครั้ง ทั้งนี้การคั่นสดของผู้รำจะต้องมีพื้นฐานมาจากทำรำเดิมของบรรพบุรุษ(นางสีดาคนก่อน)ที่ตนเคยเห็นมา - การเดินเคลื่อนที่มีเพียงการเดินย่ำเท้าซ้าย – ขวาไปข้างหน้า - เมื่อหยุดรำอยู่กับที่ใช้จังหวะตบเท้าขวาสะอึกตัวขึ้น 	2. กลวิธีการรำ <ul style="list-style-type: none"> - จังหวะการย่ำเท้าตรงตามจังหวะกลอง - ทำรำแต่ละท่ามีความหมายปฏิบัติได้ง่ายไม่ซับซ้อน ได้แก่ - ทำไหว้ - ทำบังสุริยา - ทำขอมือ (ยกมือ) - ทำนกบิน - ทำนั่งไหว้ขอขมา - มีการนัดหมายทำรำและฝึกซ้อมก่อนการแสดง - การเดินเคลื่อนที่ไปข้างหน้าเป็นการก้าวตะและไหว้เท้าซ้ายโดยให้เท้าซ้ายอยู่ด้านหน้าเสมอ - เมื่อหยุดรำอยู่กับที่ไม่มีการใช้เท้าเพราะเป็นการนั่งรำในทำนั่งไหว้ขอขมา

ลักษณะเด่นของท่ารำกลุ่มที่ 1 คือ รำเพียงท่าเดียวคือท่า “คำฟ้า” ท่าเดียว เป็นการม้วนจีบที่ละข้างเริ่มจากมือขวา ซ้าย แล้วคลายจีบออกเป็นตั้งวงแขนตั้งระดับไหล่ทิศทางของแขนและมือยื่นออกจากตัวไปด้านหน้า มีการสะอึกตัวขึ้นตามจังหวะกลอง มีเอกลักษณ์ของท่ารำคือผู้รำใช้กำลังที่แขนมากและมีสายตาที่มุ่งมั่นดูต้น ลักษณะเด่นของท่ารำกลุ่มที่ 2 คือ เมื่อรำท่าไหว้ ท่าบังสุริยา ท่าขอมมือ (ยกมือ)และท่านกบิน ร่างกายส่วนบนได้แก่ ศีรษะ แขน และลำตัว อยู่ในท่าหนึ่งแต่ร่างกายส่วนล่างได้แก่ สะโพก ขาและเท้า มีการเคลื่อนไหวอย่างเห็นได้ชัด คือการส่ายสะโพก ซ้ายขวา เคลื่อนที่ไปข้างหน้าโดยการก้าวเท้าซ้ายไขว้ไว้ด้านหลังเท้าขวาตลอดเวลาและทิ้งน้ำหนักตัวที่เท้าซ้ายมากกว่าเท้าขวาอเข้าเล็กน้อย มีเอกลักษณ์ของท่ารำคือส่วนบนของร่างกายเป็นท่าหนึ่งแต่ส่งกำลังไปยังส่วนล่างให้เป็นการส่ายสะโพกและย่ำเท้าอย่างมีพลัง

เมื่อก้าวถึงช่วงที่ต่อสู้กับนักรำทั้งสองกลุ่มจะถือสรเพื่อเตรียมตัวที่จะยิงนกหัสติลิงค์ ในช่วงนี้ผู้รำจะไม่มีกรรำรำคือไม่มีท่วงท่าที่เป็นท่านาฏยศิลป์อันได้แก่ ไม่มีกรจีบ ไม่มีกรตั้งวง และไม่มีกรย่ำเท้า หากแต่จะเป็นการแสดงออกโดยมีอิริยาบถแบบธรรมดาเช่นการใช้พื้นที่บริเวณด้านหน้านกหัสติลิงค์โดยการเดินไปทางซ้าย ขวา หน้า หลัง ก้มตัว ย่อเข้า หรือยืดตัวตรง ทั้งนี้ความหมายของท่าเป็นทิศทางของการต่อสู้โดยสังเกตได้จากผู้รำจะถือสรให้ปลายลูกศรชี้ไปทางนกหัสติลิงค์เสมอ จะเห็นได้ว่าเกณฑ์การสร้างท่ารำของทั้งสองกลุ่มนั้นแตกต่างกันเพราะกลุ่มที่ 1 ไม่มีพื้นฐานการฝึกซ้อมท่ารำนาฏยศิลป์มาก่อนแต่สามารถรำได้ตรงตามจังหวะมีการจีบและม้วนเป็นตั้งวงได้ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าแปลกทั้งนี้เพราะมีความเชื่อว่าเจ้านางสีดาได้มาประทับร่างทรงจริง ๆ อีกทั้งท่ารำทุกท่าในแต่ละช่วงก็เป็นท่าเดิมที่นางเทียมเจ้าสีดาคนก่อน ๆ ได้เคยรำไว้สำหรับกลุ่มที่ 2 เป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นใหม่เมื่อ ปี พ.ศ. 2540 ตำบลเกษมอำเภอตระการพืชผล ท่ารำสามารถเปลี่ยนแปลงให้ประณีตเพิ่มมากขึ้นได้แต่ยังคงความหมายของท่าในแต่ละช่วงไว้ได้แก่ ท่าไหว้ ท่าบังสุริยา ท่าขอมมือ ท่านกบิน และท่านั่งไหว้ขอขมาเนื่องจากกลุ่มนี้เคยแสดงเป็นลิเกเก่าของลิเกคณะเกษมศิลป์ประจำตำบลเกษม จึงมีทักษะพื้นฐานการรำมาก่อนดังนั้นจึงได้คิดประดิษฐ์ท่ารำที่มีความหมายเข้าใจง่าย ๆ มาประกอบการแสดงรำผ่านนกหัสติลิงค์ซึ่งได้แตกต่างจากกลุ่มที่ 1

บทที่ 7

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่องการรำในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์ในอุบลราชธานีมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา การจัดการและองค์ประกอบการแสดง ตลอดจนแบบแผนการแสดงที่ปรากฏในพิธีกรรมทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์ในจังหวัดอุบลราชธานี โดยศึกษาจากบทความทางประวัติศาสตร์ การสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่น ตลอดจนการเข้าร่วมฝึกปฏิบัติจริงจากศิลปินพื้นบ้าน รวมทั้งการสังเกตการณ์แสดงที่จำลองขึ้นจริงและภาพเคลื่อนไหวจากวิดีโอ โดยศึกษากลุ่มดั้งเดิมกลุ่มที่ 1 ตั้งแต่ พ.ศ.2543 ถึง พ.ศ.2550 และศึกษากลุ่มที่ 2 กลุ่มที่ตั้งขึ้นใหม่ โดยศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 ถึง พ.ศ.2550

การแสดงนาฏศิลป์ในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์ในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นการแสดงที่แทรกอยู่ในพิธีกรรมทำศพของชนชั้นสูง สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมและความเชื่อทางพระพุทธศาสนาของกลุ่มชนชาวอีสาน ที่ดำรงวิถีชีวิตควบคู่กับแนวคิดดังกล่าวอย่างแน่นแฟ้นจนถึงปัจจุบัน

การทำพิธีศพที่มีสัตว์เกี่ยวข้องนั้นมีมาแต่สมัยพุทธกาล สืบเนื่องมาจากกลุ่มชนที่ทำพิธีนี้ นับถือพระพุทธศาสนาที่ได้หลักแนวคิดมาจากประเทศอินเดีย แล้วนำความเชื่อเกี่ยวกับไตรภูมิมาผสมผสานกับพิธีทำศพ ในบริบทของไตรภูมิมีเนื้อหาที่ว่าด้วยเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล มีป่าหิมพานต์ล้อมรอบเขาพระสุเมรุในป่าหิมพานต์มีสัตว์วิเศษนานาชนิด ซึ่งเชื่อกันว่า สัตว์หิมพานต์จะนำดวงวิญญาณผู้ตายไปสู่สวรรค์ ทำให้ในอดีตตามลัทธิเทวราชาเมื่อกษัตริย์สิ้นพระชนม์ต้องกลับไปยังเขาพระสุเมรุดั้งเดิมจึงมีการนำสัตว์ในจินตนาการมาสร้างเป็นศิลปกรรมรูปสัตว์ต่างๆ เพื่อเป็นราชยานประกอบพิธีศพและนำทางไปสู่สวรรค์ แนวคิดในทางพระพุทธศาสนาดังกล่าวได้แพร่กระจายสู่ดินแดนต่าง ๆ ในสุวรรณภูมิได้แก่ กัมพูชา อินโดนีเซีย ลาว รวมทั้งประเทศไทยโดยมีการนำสัตว์ในป่าหิมพานต์มาจินตนาการเป็นสัตว์ลักษณะต่าง ๆ กัน ปรากฏในงานศิลปกรรม คือจิตรกรรม ประติมากรรมที่พบเห็นในศาสนสถานต่าง ๆ

เมื่อพุทธศตวรรษที่ 6-7 ในประเทศอินเดียนิยมสร้างศิลปกรรมที่มีลักษณะเป็นสัตว์ผสม และมีการปรับเข้ากับคติความเชื่อที่เกี่ยวกับไตรภูมิ จักรวาล และเรื่องป่าหิมพานต์ พบจิตรกรรมรูปนกกหัสติลิ่งค์เป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ผนังถ้ำอโลรา และพบประติมากรรมรูปนกกหัสติลิ่งค์ที่ฐานเทวาลัย ณ เทวสถานไกรลาศนาถใน ประเทศอินเดีย โดยเฉพาะนกกหัสติลิ่งค์ที่มีลักษณะหัวเป็นช้าง ตัวเป็นนกกางเป็นหงส์ขนาดใหญ่ เป็นสัตว์หิมพานต์ชนิดหนึ่งที่มีบทบาทในพิธีกรรมทำศพของประเทศไทย

พระพุทธศาสนาเผยแพร่ออกไปในดินแดนสุวรรณภูมิเมื่อประมาณ พ.ศ. 200 – 300 ได้นำความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์เข้ามาเผยแพร่ด้วย ดังพบหลักฐานนกกหัสติลิงค์ตั้งแต่สมัยทวารวดีเป็นต้นมา ได้แก่ ศิลปะปูนปั้นประดับฐานจตุประโชนจังหวัดนครปฐม ต่อมาในสมัยลพบุรีพบทับหลังรูปนกกหัสติลิงค์ที่ปรังค์ประธานของปราสาทเขาพนมรุ้งจังหวัดบุรีรัมย์ และปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ทางตอนเหนือของประเทศไทยพบศิลปะแบบเขียงแสน ประติมากรรมรูปนกกหัสติลิงค์หล่อด้วยโลหะประดับที่ฐานพระพุทธรูป สมัยสุโขทัยในจังหวัดสุโขทัย ประเทศไทย พบประติมากรรมเครื่องปั้นดินเผา รูปนกกหัสติลิงค์ในศิลปะแบบสุโขทัยซึ่งมีลักษณะเป็นเครื่องสังคโลก พบแผ่นทองคำลรูปนกกหัสติลิงค์ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สมัยรัตนโกสินทร์ได้มีการบันทึกภาพจิตรกรรมเขียนในสมุดไทยโบราณโดยเขียนรูปนกกหัสติลิงค์เป็นยันตร์เพื่อใช้ในพิธีจับช้างซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของตำราจับช้างฉบับสมุดไทย สกุลช่างรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ 3 พบจิตรกรรมรูปนกกหัสติลิงค์ประกอบการผูกหุ่นที่บันทึกในสมุดไทยคำ

จากหลักฐานของนกกหัสติลิงค์แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยมีความเชื่อว่านกกหัสติลิงค์เป็นสัตว์ประเสริฐมีกำลังมหาศาลจนต้องนำทัศนคติความเชื่อมาสร้างเป็นงานศิลปะและงานศิลปกรรมต่างๆ รูปแบบของศิลปกรรมเหล่านี้มีอิทธิพลอย่างยิ่งในการสร้างเมรุลอยรูปนกกหัสติลิงค์และมีความคิดว่านกกหัสติลิงค์มีลักษณะเป็นสัตว์ผสมคือมากกว่าสองชนิดโดยมีคติความเชื่อเกี่ยวกับหงส์ ครุฑ และช้างรวมกัน จนกลายเป็นนกกหัสติลิงค์ที่มีพลังกำลังมหาศาลยิ่งใหญ่มากและพบความเชื่อเรื่องนกกหัสติลิงค์ในประเพณีและวรรณกรรมศาสนาในแต่ละภูมิภาคของไทยได้แก่ ในภาคเหนือ กล่าวถึงตำนานการสร้างเมืองหริภุญไชยเมื่อ ประมาณ พ.ศ.1310-1311 และปรากฏประเพณีการเผาศพแบบนกกหัสติลิงค์ของพระนางวิสุทธิเทวี เจ้านครเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2121 และยังมีประเพณีพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิงค์ของพระเถระซึ่งจะจัดขึ้นบ่อยประมาณปีละ 2 – 3 ครั้งต่อปีขึ้นอยู่กับจำนวนการเสียชีวิต จัดในแถบจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำปางเป็นต้น ส่วนภาคใต้เป็นพิธีแห่นกยักษ์เพื่อเป็นการต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองและแสดงความจงรักภักดีแก่เจ้านายใหญ่ ชนชั้นเจ้านาย เจ้าเมือง รวมทั้งในพิธีเปิดการแข่งขันกีฬาในเขตจังหวัด ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส โดยมีการสร้างนกยักษ์ที่มีลักษณะแตกต่างกันออกไปแต่นกยักษ์ในที่นี้ยังมีลักษณะเช่นเดียวกับนกกหัสติลิงค์คือมีงวง และงา ประกอบด้วย โดยมีชื่อว่า ชิงอ ในภาคกลางสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ปรากฏเรื่องราวของสัตว์หิมพานต์ที่ใช้สำหรับการพระเมรุของพระมหากษัตริย์ โดยการสร้างสัตว์หิมพานต์เพื่อใช้ตกแต่งฐานพระเมรุและใช้ในขบวนแห่พระศพ โดยปรากฏนกกหัสติลิงค์ที่ใช้ประกอบขบวนแห่พระศพ อันเป็นการแสดงถึงความเชื่อเรื่องการส่งดวงวิญญาณของผู้ตายไปยังเขาพระสุเมรุโดยมีบรรดาสัตว์หิมพานต์ต่าง ๆ เป็นราชยานในการเดินทางไปยังที่แห่งนั้น สำหรับนกกหัสติลิงค์ในตำนานและประเพณีทางภาคอีสานจะโดดเด่นในเรื่องของพิธีศพ จะพบได้ในแถบจังหวัด มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร ศรีสะเกษ อำนาจเจริญและจังหวัดอุบลราชธานี โดยมี

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่คล้ายคลึงกันคือการสร้างเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์แต่จังหวัดอุบลราชธานีจะมีความโดดเด่นในเรื่องของการประกอบพิธีทำศพคือเป็นเพียงจังหวัดเดียวในประเทศไทยที่มีการรำนกหัสติลิงค์

งานศพนกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานีเป็นธรรมเนียมการสร้างเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์จะจัดขึ้นเฉพาะเจ้านายพื้นเมืองที่สืบสายตรงมาจากคณะอาญาสี่ โดยถือตามประวัติศาสตร์เมืองอุบลที่ว่ามาจากเจ้านายเมืองเชียงรุ่งซึ่งตั้งอยู่ในเขตสิบสองปันนาทางตอนใต้ของจีน โดยมีพระวอและพระदानำประเพณีนี้มาเผยแพร่ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2316 มีนางเทียมเจ้านางสีดาทำหน้าที่รำนกหัสติลิงค์ที่ 1 คือ เจ้าแม่ นางจ้าวผู้สืบเชื้อสายเจ้านางสีดามาจากเมืองเชียงรุ่งเป็นคนแรกที่รำนกหัสติลิงค์ รำนกหัสติลิงค์ในเขตจังหวัดอุบลราชธานีเมื่อ พ.ศ.2324 เป็นต้นมา เมื่อผู้ที่มีเชื้อสายอัญญาสี่ หรือพระเถระชั้นผู้ใหญ่ถึงแก่กรรมภาพ ต้องจัดพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์เพื่อแสดงถึงเกียรติยศอันสูงส่งของผู้ตาย ทั้งนี้ต้องจัดขบวนแห่นกหัสติลิงค์ไปประกอบพิธี ณ ลานทุ่งศรีเมือง ภายหลังกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ให้ยกเลิกประเพณีการเผาศพที่ทุ่งศรีเมืองเมื่อ พ.ศ. 2451 แต่ให้เผาที่บริเวณลานของวัดต่าง ๆ แทน เมื่อ พ.ศ.2540 เกิดนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 ขึ้นใหม่ คือคณะนกหัสติลิงค์ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล ซึ่งมีนางทา บุคดาพันธ์ หัวหน้าคณะเป็นผู้ก่อตั้ง ซึ่งนางเทียมเจ้านางสีดาทั้ง 2 กลุ่มยังคงมีการรำนกหัสติลิงค์มาจนถึงปัจจุบัน

การจัดการและขั้นตอนการเตรียมงานในการประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์ของกลุ่มที่ 1 เริ่มเมื่อพระเถระ หรือคณะอัญญาสี่ ถึงแก่กรรมเจ้าภาพต้องเตรียมงานวางแผนเพื่อดำเนินงานให้มีการตั้งศพเป็นเวลา 3 เดือน ขึ้นไปโดยต้องติดต่อฝ่ายสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ติดต่อช่างสร้างนกและติดต่อนางเทียมเจ้านางสีดาผู้รำนกหัสติลิงค์ในวันที่ประกอบพิธีเผาศพเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์เวลาช่วงเช้าก่อนเที่ยงคณะเจ้าเทียมนางสีดา นักดนตรี ผู้ติดตามเดินทางโดยมีพาหนะในอดีต คือ เกวียน ต่อมาในปัจจุบันเป็นรถยนต์เดินทางจากบ้านไปยังศาลาหรือบริเวณที่เจ้าภาพเตรียมไว้ให้ ก่อนทำพิธีการรำนกคณะอัญญาสี่ทั้งชายและหญิงมาพร้อมเครื่องบวงสรวงต่าง ๆ มาเชิญคณะเจ้านางสีดา คณะอัญญาสี่ต้องแต่งกายนุ่งขาวห่มขาว หรือนุ่งผ้าโจงกระเบนสวมเสื้อราชปะแตน ถ้าเป็นข้าราชการแต่งเครื่องแบบก็ได้ เพื่อที่จะเชิญเจ้านางสีดามาประทับทรงเพื่อเป็นผู้นำนกหัสติลิงค์นั้นจะต้องมีผู้เชิญโดยเป็นตัวแทนผู้ชาย 4 คน ผู้หญิง 4 คน นำขันห้าใส่พานไปที่ค้ำหนัก (ที่ปัก) ของเจ้านางสีดาเพื่อบอกกล่าวเชิญเจ้าแม่ไปรำนกหัสติลิงค์ คำพูดที่จะเชิญเจ้านางสีดาจะต้องบอกว่า “ขอเชิญไปเจ้านางสีดาปราบนก ขณะนี้นกตักกะไดลิงค์มากินบ้านกินเมือง กินลูกอัญญาสี่” เมื่อได้รับเชิญแล้วนางเทียมเจ้านางสีดาก็รับขัน 5 จากอัญญาสี่ แล้วยกพานเหนือศีรษะเป็นการไหว้ครูและอัญเชิญเจ้านางสีดามาเข้าร่างทรงจากนั้นนางเทียมเจ้านางสีดาจะเรียกคำบูชาครูเรียกว่า “คายหน้า” ต่อมาเป็นการทรงเครื่องในขณะนั้นนางเทียมเจ้านางสีดาสวมชุดขาวไว้ด้านใน คือ เสื้อคอกลมสีขาวแขนสั้น นุ่งผ้าถุงสีขาวความยาวคลุม

เข้า ต่อจากนั้นคณะนักดนตรีประกอบด้วย แคน กลอง ฉิ่ง เริ่มบรรเลงเพลงเดินดง ผู้ติดตามเจ้า นางเทียมเจ้านางสีดาก็นำเครื่องแต่งกายมาสวมใส่ให้นางเทียมเจ้านางสีดา ซึ่งถือว่าเป็นการแต่งองค์ทรงเครื่องให้กับนางสีดาผู้มีเชื้อสายของกษัตริย์ เมื่อแต่งกายเจ้านางสีดาแล้วก็จะแห่ขบวนเจ้านางสีดาไปยังบริเวณงาน ขบวนแห่ประกอบด้วยขบวนฆ้องใหญ่ ขบวนเชื้อสายอัญญาสี่ เครื่องบวงสรวงคายหน้ารวมอยู่ด้วย เสลี่ยงเจ้านางสีดา เครื่องยศ ขบวนดาบขบวนหอก ขบวนผู้ติดตามเจ้านางสีดา และคณะนักดนตรี โดยให้เจ้านางสีดานั่งเสลี่ยงตามด้วยข้าทาสบริวารประกอบด้วยมีดนตรีเป่าประโคมตลอดการเดินทาง เมื่อถึงบริเวณที่ตั้งเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ก็จะเริ่มแสดงนาฏศิลป์ในพิธีกรรมทำศพแบบนกหัสติลิงค์ เมื่อฆ่านกเสร็จผู้ราก็จะต้อนน้ำมะพร้าวซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นน้ำบริสุทธิ์ช่วยชำระล้างสิ่งอวมงคลต่าง ๆ แล้วกลับบ้านทันที จากนั้นจึงประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพเป็นลำดับต่อไป เมื่อร่างทรงเจ้านางสีดาและคณะกลับถึงบ้านต้องจัดเตรียมเครื่องบวงสรวงหรือ“คายหลัง” เพื่อเป็นการบวงสรวงให้กับดวงวิญญาณของนกและผู้ตายทันที หลังจากการฆ่านก หรืออาจจะเรียกพิธีนี้ว่า “พิธีกินลาบนก” หรือ “พิธีกินขี้นก” ซึ่งจะถือปฏิบัติหลังจากพิธีฆ่านกอีกสามวัน

การจัดการและขั้นตอนการเตรียมงานในการประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์ของกลุ่มที่ 2 มีการเตรียมงานเช่นเดียวกับกลุ่มที่ 1 หากคณะเจ้าภาพต้องการติดต่อนางเทียมเจ้านางสีดา กลุ่มที่ 2 คนปัจจุบัน (พ.ศ.2551) คือ นางทา บุคดาพันธ์ ต้องไปติดต่อประสานงานที่วัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อให้คณะได้เตรียมตัว เมื่อถึงวันที่ประกอบพิธีเผาศพเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ช่วงเช้าก่อนเที่ยงคณะเจ้าเทียมนางสีดา นักดนตรี ผู้ติดตามเดินทางโดยมีพาหนะเป็นรถยนต์เดินทางจากตำบลเกษมไปยังที่พักหรือบริเวณที่เจ้าภาพเตรียมไว้ให้ ก่อนการแสดงจะต้องมีการบวงสรวงและขอขมานกหัสติลิงค์เสียก่อนที่จะทำการรำโดยมีหัวหน้าในการกล่าวนำขอขมาโดยจะพูดคำว่า “ต่อไปนี้ลูกจะขออนุญาตร่าฆ่านกหัสติลิงค์ เพราะนกหัสติลิงค์ได้มากินบ้านกินเมืองจึงต้องฆ่าให้ตายโดยเร็ว” โดยจะมีความความหมายเช่นเดียวกันกับกลุ่มที่ 1 นั่นคือการไปปราบนก แต่แนวทางปฏิบัติของกลุ่มที่ 2 นี้จะไม่ยุ่งยากซับซ้อนเหมือนกลุ่มที่ 1 เนื่องจากชาวบ้านได้คิดแบบแผนขึ้นมาเองเนื้อหาของพิธีจึงเข้าใจง่าย และเครื่องใช้เครื่องบวงสรวงที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นชาวบ้านตำบลเกษมเรียกว่า“ขันห้า” เมื่อกล่าวขอขมาแล้วนักแสดงก็จะต้อนเหล่าชาวทาแปงทาลิปสติก พรหมน้ำหอม ถือว่าเป็นการแต่งตัวให้สวยงามมีความพร้อมที่จะออกเดินทางไปต่อสู้นก ลำดับต่อไปจึงเป็นการแห่ขบวนเจ้านางสีดาไปยังบริเวณงาน มีดนตรีบรรเลงตลอดการเดินทางเครื่องดนตรีประกอบไปด้วย คณะกลองยาวและพิณ ขบวนแห่ประกอบด้วย ป้ายขบวนนางสีดา ผู้ถือพานเชิญศร นายรำทหารเอก นายร่าร่างทรงเจ้าเมืองตักศิลา ร่างทรงนางเทียมเจ้านางสีดา ขบวนนางสนม และปิดท้ายด้วยคณะดนตรีกลองยาว เมื่อเดินทางถึงบริเวณเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ คณะกลองยาวและพิณจะหยุดบรรเลง แต่

จะมีนักดนตรีที่ตีระนาด และกลองคຸ້ມ นั่งรออยู่ ณ บริเวณเมรุलयรูปนกกหัสติลึงค์ เป็นผู้บรรเลงเพลงในการรำข่านกหัสติลึงค์ ซึ่งเป็นการเริ่มพิธีรำข่านกหัสติลึงค์ เมื่อข่านกตายนางเทียมเจ้านางสีดา และบรรดานางสนมก็จะคຸ້มน้ำมะพร้าว ซึ่งเป็นการเลียนแบบกลุ่มที่ 1 ที่มีความเชื่อว่าน้ำมะพร้าวเป็นน้ำที่บริสุทธิ์ช่วยชะล้างสิ่งอวมงคลให้ออกจากตัวได้ แล้วจึงแยกย้ายกันกลับบ้าน ไม่มีพิธีอื่นใดต่อจากนี้

เมื่อมีการประกอบพิธีทำศพแบบนกกหัสติลึงค์เจ้าภาพต้องจัดเตรียมขบวนแห่ศพเพื่อเคลื่อนย้ายศพโดยตั้งศพไว้บนเมรุलयรูปนกกหัสติลึงค์จากบ้านผู้ตายไปยังบริเวณลานที่ประกอบพิธีทำศพแบบนกกหัสติลึงค์ ขบวนแห่ศพประกอบไปด้วย ขบวนฆ้องใหญ่ คณะดนตรี ขบวนธงสามหาง ขบวนธงช่อ ขบวนดาบ ขบวนหอก ขบวนเครื่องยศ บรรดาลูกหลานที่ร่วมเดินในขบวนต่อจากนั้นจึงเป็นเมรุलयรูปนกกหัสติลึงค์ และพนักงานที่คอยควบคุมในกรณีที่เมรุलयติดขัด ให้มีความพร้อมรวมไปถึงการเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบในขบวนต้องครบถ้วน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแสดงถึงความสำคัญและฐานะของผู้ตาย การสร้างเมรุนกกหัสติลึงค์ต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้าน ในการก่อสร้างมีช่างใหญ่เป็นผู้ควบคุม สมัยก่อนช่างสำคัญในการทำนกกหัสติลึงค์ได้แก่ พระครูวิโรจน์รัตนโนบล (สมจิต บุญรอด) ญาพ้อมหาเสนา วัดทุ่งศรีเมือง ช่างสาย ช่างสีจนถึงช่างคำหมา (พ่อใหญ่คำหมา แสงงาม) ปัจจุบันผู้ที่สืบทอดการสร้างเมรุलयรูปนกกหัสติลึงค์คือพระครูเกษมธรรมมานุวัตร เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ ตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เริ่มสร้างนกกหัสติลึงค์เมื่อปี พ.ศ. 2540 การสร้างนกกหัสติลึงค์จะแบ่งช่างตามหน้าที่ต่างๆ มีทั้งช่างจักตอก จักหวาย ช่างสาน ช่างสับลายหรือช่างประดิษฐ์ลาย ช่างแต่ละงานต้องอาศัยความชำนาญและความร่วมแรงร่วมใจกันอย่างมากงานจึงจะสำเร็จ วัสดุในการสร้างเมรุนกกหัสติลึงค์เป็นวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น ไม้ ไม้ไผ่ หวาย การก่อสร้างเมรุนกกหัสติลึงค์ต้องใช้เวลาในการสร้างประมาณ 3 เดือน เนื่องจากการสร้างเมรุलयรูปนกกหัสติลึงค์ต้องมีขนาดใหญ่และแต่ละชั้นตอนมีความละเอียดประณีต โดยเฉพาะการทำส่วนศีรษะนกกหัสติลึงค์ให้เคลื่อนไหวไปมา ชูวง กะพริบตาและอ้าปากร้องได้ เมื่อนกกหัสติลึงค์ใกล้เสร็จจะทำพิธีบวงสรวงครั้งใหญ่โดยถือฤกษ์ในวันที่จะยกยอดเมรุ และต้องจัดเตรียมเครื่องบวงสรวงในพิธียกนกกหัสติลึงค์ด้วย ซึ่งการสร้างเมรุलयรูปนกกหัสติลึงค์ให้ดูมีชีวิตสมจริงนั้นจะสอดคล้องกับการประกอบพิธีการรำข่านกหัสติลึงค์ในวันเผาศพโดยมีนางเทียมเจ้านางสีดาถือสร้อยรำข่านกหัสติลึงค์ เมื่อนกกหัสติลึงค์ถูกยิงก็จะหยุดส่งเสียงร้อง งวงตก ตาหลับ จึงจะถือว่านกกหัสติลึงค์ได้ตายแล้ว การสร้างเมรุรูปนกกหัสติลึงค์ให้แก่ผู้ตายยังถือเป็นการแสดงอิศริยยศ ฐานันดรศักดิ์ของผู้ตายให้ปรากฏแก่สายตาของบุคคลทั่วไปรวมถึงเป็นการแสดงความเคารพการวะสูงสุดต่อผู้ตายในวาระสุดท้ายด้วย

เครื่องบวงสรวงที่ใช้ประกอบในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลึงค์ในอุบลราชธานี คือเครื่องบูชาครู เทพ เทวดา และเจ้านางสีดา ให้มาปกป้องรักษาคุ้มครองเพื่อให้การประกอบพิธีทำศพนี้แล้ว

คลาดจากอุปสรรคนานาชนิด ประกอบด้วยเครื่องบวงสรวง 5 ประเภท ได้แก่ ชั้นห้าของกลุ่มที่ 1 คายหน้า คายหลัง เครื่องบวงสรวงในพิธีกัณฑ์ และชั้นห้าของกลุ่มที่ 2 ดังมีรายละเอียด ดังนี้

1. ชั้นห้าของกลุ่มที่ 1 ใช้เมื่อคณะอัญญาสี่อัญเชิญเจ้านางสีดาไปปราบนกคำพูดที่เชิญเจ้านางสีดาพูดว่า “ขอเชิญไปเจ้านางสีดาปราบนก ขณะนี้นกสักกะไคลิงค์มากินบ้านกินเมือง กินลูกอัญญาสี่” ประกอบด้วยดอกไม้ขาว 5 คู่ เทียนแท้ 5 คู่ ยาวหนึ่งคืบใส่พาน

2. คายหน้า ของกลุ่มที่ 1 ใช้เมื่อนางเทียมเจ้านางสีดาถูกเจ้านางสีดามาประทับทรงรับชั้นห้าจากคณะอัญญาสี่แล้วจากนั้นจึงจะเรียกเครื่องบวงสรวงบูชาครูหรือคายหน้านี้จากคณะอัญญาสี่ แล้วนำคายหน้านี้มาร่วมในขบวนแห่เจ้านางสีดาด้วย ประกอบด้วย เงิน ของคาว ของหวาน และอื่น ๆ ดังนี้ เงินคำพันฮ้อย (เงินคำพันฮ้อย หมายถึง เงินหนึ่งพันบาท เป็นค่าจ้างในการมาประกอบพิธี และเครื่องประดับที่เป็นทองแท้หนัก 10 บาท สำหรับให้ร่างทรงนางสีดาแต่งตัวเมื่อเสร็จพิธีจึงคืนให้เจ้าภาพ) คายหน้า 12 ตำลึง ของคาว 3 อย่าง ได้แก่ หัวหมู 2 ชุด ไก่ต้ม 4 ตัว อาหารคาวอย่างละ 2 ตำลึง ของหวาน 3 อย่าง ได้แก่ มะพร้าวอ่อน 4 ทะลาย กับอีก 4 ลูก กล้วย 4 เครือ กับอีก 4 ลูก อาหารหวาน อย่างละ 2 ตำลึง และเครื่องบวงสรวงอื่น ๆ ได้แก่ เหล้า 1 ไห กับ 2 ขวด อ้อยล้างาม 4 ต้น หน่อกล้วยกำลังงาม 4 หน่อ พานบายศรีเจ็ดชั้น 1 ตำลึง ชั้นหมากเบ็ง ซ้าย - ขวา 1 คู่ เทียนขี้ผึ้งอย่างดียว 1 คืบ จำนวน 1 กิโลกรัม ชั้นห้าเทียนเงิน 1 ชั้น ชั้นแปดเทียนทอง 1 ชั้น วอเงิน(เสลียง)สำหรับใส่เครื่องบวงสรวง วอทอง(เสลียง)สำหรับเจ้านางสีดา สัปทนสำหรับกางให้ร่างทรงนางสีดา และข้าทาสบริวารชาย หญิง ช้าง ม้า วัว ควาย

3. คายหลัง ของกลุ่มที่ 1 ใช้เมื่อเสร็จสิ้นพิธีกรรมการฆ่านกหัสติลิงค์ถัดจากนั้น 3 วัน จะต้องเตรียมเครื่องคายหลังสำหรับพิธีกินลาบนก หรือพิธีกินจิ้งก เพื่อเป็นการบวงสรวงให้กับดวงวิญญาณของนกและผู้ตาย คายหลังประกอบด้วย ของคาว 2 อย่าง ได้แก่ หัวหมู 1 ชุด ไก่ต้ม 2 ตัว ของหวาน 2 อย่าง ได้แก่ มะพร้าวอ่อน 4 ลูก กล้วย 4 หวี และคายหลังอย่างสุดท้ายคือ พานบายศรีเจ็ดชั้น 1 ตำลึง

4. เครื่องบวงสรวงในพิธีกัณฑ์ ใช้เมื่อการสร้างเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ใกล้เสร็จจะทำพิธีบวงสรวงครั้งใหญ่โดยถือฤกษ์ในวันที่จะยกยอดเมรุและต้องจัดเตรียมเครื่องบวงสรวงในพิธีกัณฑ์ ประกอบด้วย เงิน ของคาว ของหวาน เครื่องแต่งตัว และเครื่องบวงสรวงอื่น ๆ ดังนี้ เงินคำครู (เงินฮางเงินฮ้อย) เรียกว่า “คาย” 11 ฮาง ของคาว 2 อย่าง ได้แก่ หัวหมู 1 ชุด ไก่ต้ม 1 คู่ ของหวาน 3 อย่าง ได้แก่ มะพร้าว 2-4 ลูก กล้วยหอม 2-4 หวี ขนมหวานตามเหมาะสม เครื่องแต่งตัว 11 อย่าง ได้แก่ ชั้นแพรฝ้านุ่งชาย 1 ชั้น ชั้นแพรชั้นหญิง 1 ชั้น เครื่องประดับ กระจกเงา หวี แป้งหอม น้ำมันหอม น้ำมันจันทน์ ชั้นน้ำ 1 ชุด บักต้ม (ลูกประจำ) บักขัน

(ตะกรุดร้อยคั่นด้วยแผ่นยันตร์โลหะ) และเครื่องบวงสรวงอื่น ๆ ได้แก่ เหล้า 1 ไห ผ้าขาว 1
 ชั้น บายศรีห้าชั้น 2 สำหรับ ชั้นหมากเบ็ง 2 คู่ ชั้นห้า 1 ชั้น ชั้นแปด 1 ชั้น รูป เทียน หมากพลู
 บุหรี่ ตามเหมาะสม

5. ชั้นห้าของกลุ่มที่ 2 ใช้เมื่อมีการบวงสรวงและขอขมานกหัสติลิงค์ก่อนที่จะทำการร่า
 ฆ่านกโดยมีหัวหน้าในการกล่าวนำขอขมาโดยจะพูดคำว่า “ต่อไปนี้ลูกจะขออนุญาตร่าฆ่านกหัสติ
 ลิงค์ เพราะนกหัสติลิงค์ได้มากินบ้านกินเมืองจึงต้องฆ่าให้ตายโดยเร็ว” ชั้นห้า ประกอบด้วย เงิน
 เครื่องแต่งตัว และเครื่องบวงสรวงบูชาครุอื่น ๆ ดังนี้ เงิน 5 บาท เครื่องแต่งตัว 5 อย่าง ได้แก่
 แป้ง 1 กระจก 1 หวี 1 ค้ำม กระจก 1 บาน ลิปสตึก 1 แท่ง น้ำมัน (น้ำหอม) 1 ขวด และ
 เครื่องบวงสรวงบูชาครุอื่น ๆ ได้แก่ เหล้าขาว 1 ขวด ผ้าขาว 1 ผืน เทียนเล็ก 5 คู่ ดอกไม้ 5 คู่
 เครื่องชั้นห้าทั้งหมดวางไว้บนพาน

การประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานีต้องมีการร่าฆ่านกก่อนพิธี
 เผาศพโดยมีผู้ร่าฆ่านกคือ นางเทียมเจ้านางสีดา

นางเทียม หมายถึง ผู้หญิงที่เป็นร่างทรงหรือตัวแทนในการร่าเพื่อฆ่านกหัสติลิงค์ เป็น
 สื่อกลางระหว่างเจ้านางสีดา กับมนุษย์ ในการถ่ายทอดพิธีกรรมการร่าฆ่านกหัสติลิงค์

เจ้านางสีดา หมายถึง หญิงสาวผู้ที่มีความสามารถในการใช้สรในการฆ่านกหัสติลิงค์ เป็น
 ลูกสาวของราชครูในเมืองตักศิลา มีเชื้อสายเป็นคณะอัญญาสี่ในเมืองตักศิลานั้น ตามตำนานเรื่อง
 นกหัสติลิงค์ของจังหวัดอุบลราชธานี เป็นผู้ร่าและฆ่านกในพิธีการทำศพแบบนกหัสติลิงค์ใน
 จังหวัดอุบลราชธานี

นางเทียมเจ้านางสีดาผู้ร่าฆ่านกหัสติลิงค์ในพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์ในจังหวัด
 อุบลราชธานีมีด้วยกัน 2 กลุ่ม ได้แก่กลุ่มที่ 1 กลุ่มที่สืบเชื้อสายจากเจ้านางสีดาโดยตรง คือคุณ
 ขยายประทีน วันทาพงษ์ร่างทรงเจ้านางสีดารุ่นที่ 5 โดยได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษดังนี้

คนที่ 1 นางจัว ร่าฆ่านกครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2324

คนที่ 2 นางสุกัญญา ปราบภัย อายุ 88 ปี ลูกสาวนางจัว

คนที่ 3 นางมณีจันทร์ ผ่องศีล อายุ 92 ปี ลูกสาวนางสุกัญญา ปราบภัย

คนที่ 4 นางสมวาสนา รัศมี ลูกสาวนางมณีจันทร์ ผ่องศีล

คนที่ 5 นางประทีน วันทาพงษ์ อายุ 88 ปีลูกสาวนางมณีจันทร์ ผ่องศีล พี่สาวนาง
 สมวาสนา รัศมี

ปัจจุบันผู้ร่าฆ่านกประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์คือ คุณขยายประทีน วันทาพงษ์ อายุ
 88 ปี ได้ทำพิธีฆ่านกหัสติลิงค์มาแล้ว 2 งาน คือ ฆ่านกหัสติลิงค์ในงานพระครูธรรมสุนทรวิจิ
 บ้านปะอ่าว จ.อุบลราชธานี วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2543และตัวที่ 2 คือในงานพระราชทานเพลิง
 ศพพระราชรัถโนบล เมื่อวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2548 และยังไม่ได้อาถ่ายทอดให้ผู้ใด

กลุ่มที่ 2 กลุ่มที่เกิดขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2540 ณ อำเภอตระการพืชผล คือนางทาบุดคาพันธ์ มีพื้นฐานในการแสดงลิเกมาก่อนจึงได้รับหน้าที่เป็นทางเทียมเจ้านางสีดาในการรำฆ่านกหัสดีลิงค์มีชื่อคณะแสดงว่า “คณะนกหัสดีลิงค์ตำบลเกษม” รำฆ่านกตั้งแตปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ฆ่านกมาแล้วทั้งสิ้น 15 ตัว ปัจจุบันยังไม่มีมีการถ่ายทอดให้ผู้ใด

องค์ประกอบทางการแสดงของการรำในพิธีทำศพแบบนกหัสดีลิงค์ในอุบลราชธานีเป็นองค์ประกอบทางการแสดงของนางเทียมเจ้านางสีดาทั้งสองกลุ่มประกอบไปด้วยการแต่งกายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะใช้วัตถุดิบที่มีในท้องถิ่น อุปกรณ์การแสดง ดนตรีและทำนองเพลง

การแต่งกายกลุ่มที่ 1 เป็นการแต่งกายพื้นเมืองอีสานแบบผู้ดีลาว โดยการนำผ้าไหมมาตัดเย็บเป็นเสื้อแขนกระบอกสีเขียวห่มสไบสีแดง-เขียวเฉียงทับไหล่ซ้าย และนุ่งผ้าถุงสีเขียวลายยกดอกสีแดง สวมเครื่องประดับทองแท้อันเป็นเครื่องหมายที่บ่งบอกถึงฐานะที่ร่ำรวยของเจ้านางสีดา รวมไปถึงการสวมหมวกทรงกลมปลายแหลม(กูปไต)เป็นเครื่องหมายแสดงถึงหมวกของกษัตริย์ที่สวมเมื่อออกศึก พร้อมกับถือสรประกอบการแสดง สีของเครื่องแต่งกายที่เห็นได้ชัดคือสีเขียวและสีแดง ซึ่งมีความหมายของสีเขียวว่าเป็นสีของความสดชื่น เป็นธรรมชาติ ส่วนสีแดงหมายถึงความกล้าหาญที่จะต้องเผชิญในการต่อสู้กับนกหัสดีลิงค์

อุปกรณ์ประกอบการแสดง ผู้แสดงถือสรทองความยาวประมาณ 1 เมตร ซึ่งเป็นเครื่องหมายของการสืบทอดหรือที่เรียกว่า มรดก ของการรำฆ่านกหัสดีลิงค์นี้มาตั้งแต่รุ่นแรกคือรุ่นของเจ้าแม่ นางจิว การเลือกใช้สรเป็นอาวุธเนื่องมาจากเป็นอาวุธที่สามารถยิงได้ไกลและกระทบถูกเป้าหมายได้อย่างรวดเร็วสามารถยิงลงน้ำและยิงขึ้นบนท้องฟ้าได้จึงเลือกให้อาวุธชนิดนี้เป็นอาวุธประจำกาย

ดนตรีและทำนองเพลงของการรำฆ่านกกลุ่มที่ 1 เป็นการรำประกอบดนตรีพื้นบ้าน ได้แก่ แคน กลอง และฉิ่ง บรรเลงเพลงแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 เพลงเดินดง ใช้สำหรับเดินทางไปฆ่านกหัสดีลิงค์มีจังหวะการตีกลองคือ ปะ เป็ง เป็งปะ เป็ง เป็ง ช่วงที่ 2 คือเพลงสร้อยใหญ่ หรือช่วงรำฆ่านก ใช้ตอนรำต่อสู้กับนกหัสดีลิงค์ จังหวะเช่นเดียวกับเพลงเดินดง แต่เปลี่ยนทำนองของเสียงแคนเป็นลายใหม่คือลายสร้อยใหญ่ ช่วงที่ 3 เพลงสมัยใหม่ ซึ่งเป็นเพลงที่นิยมเล่นในปัจจุบันเช่นเพลงลอยกระทง ใช้แสดงอาการดีใจเมื่อฆ่านกได้สำเร็จ

การแต่งกายของกลุ่มที่ 2 เป็นการแต่งกายที่ออกแบบขึ้นใหม่เพื่อเป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มของกลุ่มที่ 2 นี้โดยเฉพาะโดยมีนางทาบุดคาพันธ์ เป็นผู้ออกแบบโดยได้รับแรงบันดาลใจมาจากการเลียนแบบรูปแบบการแต่งกายเดิมของนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 เป็นบางส่วนคือ สวมเสื้อคอกลมแขนสั้นผ่ากระดุมหน้าสีแดง สวมผ้าถุงสีกรม และสวมกรองคอสีดำประดับด้วยลูกปัดซึ่งได้แนวคิดมาจากเครื่องประดับที่เป็นสัญลักษณ์อย่างเครื่องทรงกษัตริย์ จึงนำรูปแบบการทำกรองคอนี้มาจากการเล่นลิเกของตนในสมัยก่อนมาเป็นเครื่องประดับสำหรับการแต่งกายของกลุ่ม

นางเทียมเจ้านางสีดาคนที่ 2 นี้ สวมเครื่องประดับทองและสวมถุงเท้าสีขาว นอกจากการแต่งกายของนางเทียมเจ้านางสีดาแล้วกลุ่มที่ 2 ยังมีขบวนนางสนมที่เป็นบริวารของเจ้านางสีดาที่แต่งกายด้วยเสื้อคอกลมแขนสั้นผ่ากระดุมหน้าสีแดงสวมผ้าถุงลายดอกสีน้ำตาลอมส้ม สวมกรองคอสีดำปักด้วยลูกปัด สวมชฎาที่ทำจากกระดาษสีต่าง ๆ สวมเครื่องประดับทองและสวมถุงเท้าสีขาว นอกจากนี้ผู้แสดงยังสวมรองเท้าสีดำในขณะที่เดินรำเคลื่อนขบวนจากจุดเริ่มแห่มายังบริเวณเมรุลอยรูปนกหัสติลิงค์ และเมื่อถึงจุดแสดงบริเวณด้านหน้าของนกหัสติลิงค์แล้วจึงจะถอดรองเท้าแล้วจึงรำต่อจนจบการแสดง

อุปกรณ์ประกอบการแสดงของกลุ่มที่ 2 ได้เลียนแบบการใช้อุปกรณ์จากกลุ่มที่ 1 คือ ผู้แสดงถือศรทองหรือธนูมีความยาวประมาณ 1 เมตร 50 เซนติเมตร และสวมหมวกทรงกลมปลายแหลมแบบกลุ่มที่ 1 อยู่

ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงของกลุ่มที่ 2 เป็นคณะนักดนตรีคณะเดียวกันกับลิเกคณะเกษมศิลป์ที่ที่เคยร่วมงานกันมาก่อนและไม่เคยเปลี่ยนเป็นคณะดนตรีคณะอื่นเลย เครื่องดนตรีประกอบด้วย ระนาด และกลองตุ้ม แบ่งเป็น 3 ช่วงคือช่วงที่ 1 เพลงพ็อนเดิน เป็นการเริ่มต้นการแสดงผู้รำใช้เท้าในจังหวะกลอง ตุ้ม ต๊ะ ตุ้มตุ้มเว้น 1 จังหวะแล้วตีกลองซ้ำจังหวะเดิม ช่วงที่ 2 เพลงสวนสนามหรือทหารออกศึก จังหวะเร็วขึ้นจากช่วงที่ 1 จังหวะของกลองคือ ตุ้ม ตุ้ม ตุ้ม เท่ากับจังหวะที่ 1 ตุ้ม ตุ้ม ตุ้ม เท่ากับจังหวะที่ 2 ตุ้ม ตุ้ม ตุ้ม ตุ้ม ตุ้ม ตุ้ม ตุ้ม ตุ้ม เท่ากับจังหวะที่ 3-4 ในช่วงที่ 1 และ 2 นี้เริ่มจากจังหวะช้า และต่อด้วยจังหวะที่เร็วขึ้น หมายถึงการเดินทางเพื่อไปฆ่านกหัสติลิงค์ และช่วงที่ 3 คือ เพลงรำมวย เป็นจังหวะที่เร็วขึ้นจากจังหวะในช่วงที่ 2 จังหวะกลอง คือ ตุ้ม ตุ้ม ตุ้ม ตุ้ม ตุ้ม ตุ้ม ตุ้ม ตุ้ม นับเป็นจังหวะคือ 1 2 3 4 5 6 7 8 เป็นช่วงที่ผู้รำใช้ศรฆ่านกหัสติลิงค์ เมื่อฆ่านกหัสติลิงค์ตายแล้วผู้รำและคณะจะร้องไชโย 3 ครั้ง เพื่อแสดงถึงชัยชนะ หลังจากนั้นจึงบรรเลงเพลงธรรมิกราช เพื่อเป็นการไว้อาลัยแก่ผู้ตาย และถือว่าเป็นการสิ้นสุดการรำฆ่านกหัสติลิงค์ของกลุ่มที่ 2

จุดประสงค์ของการแต่งกายทั้ง 2 กลุ่มเป็นไปในทิศทางเดียวกันคือการแต่งตัวตามคตินิยมตำนานเรื่องนก หัสติลิงค์ว่าเจ้านางสีดาเป็นผู้หญิงต้องแต่งกายสีเขียวแดงสวมหมวกทรงกลมปลายแหลมหรือที่เรียกว่ากูปไตถือศรอาวุธประจำการในการฆ่านกหัสติลิงค์ มีทิศทางของอารมณ์ในระหว่างการแสดงที่คล้ายกันและมีความหมายเหมือนกันคือการเดินทางเพื่อไปฆ่านกหัสติลิงค์ โดยมีศรเป็นอาวุธเมื่อฆ่าสำเร็จก็จะร้องไชโยสามครั้งแสดงความดีใจ และการจัดตั้งกลุ่มที่ 2 ขึ้นใหม่ก็ได้แรงบันดาลใจในการสร้างองค์ประกอบทางการแสดงมาจากกลุ่มที่ 1 โดยเกิดการเลียนแบบในเรื่องของการนำอุปกรณ์และหมวกมาใช้ หากแต่กลุ่มที่ 1 จะมีพิธีกรรมที่มากกว่าไม่ว่าจะเป็นการเตรียมคายนาคายหลังหรือการสวมเครื่องประดับทองเท่านั้นว่าเป็นการจัดการแสดงที่ต้องใส่ใจในรายละเอียดให้เป็นอย่างดี

การรำในพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์ของทั้งสองกลุ่มมีรูปแบบการแสดงเป็นเรื่องราวที่คล้ายกัน โดย การแสดงแบ่งออกเป็นสามช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 เป็นการเดินทาง ช่วงที่ 2 เป็นการใช้ศรร่ายรำต่อสู้กับนก ช่วงที่ 3 เมื่อผ่านความสำเร็จก็จะแสดงอาการดีใจ สำหรับการเดินวนรอบตัวนกเป็นจำนวนสามรอบนั้นก็ไม่มีความหมายที่จะต้องเดินเวียนไปด้านซ้ายหรือด้านขวาของนกทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความถนัดของผู้รำและทิศทางที่ตั้งเมรุลอยรูปนักษัตรลึงค์ ดังนั้นผู้รำจึงสามารถเดินเวียนได้ทั้งซ้ายและขวาไม่ถือเป็นการพิจารณาแต่อย่างใด หากแต่ต้องเดินเวียนให้ครบสามรอบเสียก่อนซึ่งความหมายแต่ละรอบหมายถึงการเคารพพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ให้คุ้มครองปกป้องรักษาให้การเดินทางไปผ่านพ้นไปได้ด้วยดี เมื่อกล่าวถึงช่วงที่ต่อสู้กับนกผู้รำทั้งสองกลุ่มจะถือศรเพื่อเตรียมตัวที่จะยิงนักษัตรลึงค์ในช่วงนี้ผู้รำจะไม่มีกรร่ารำรำคือไม่มีท่วงท่าที่เป็นท่ารำท่วงใดอันได้แก่ ไม่มีกรร่ารำ ไม่มีกรร่ารำ ไม่มีกรร่ารำ ไม่มีกรร่ารำ หากแต่จะเป็นการแสดงอิริยาบถต่าง ๆ เช่นการใช้พื้นที่บริเวณด้านหน้านักษัตรลึงค์โดยการเดินไปทางซ้าย ขวา หน้า หลัง ก้มตัว ย่อเข้า หรือยืดตัวตรง ทั้งนี้ความหมายของท่าเป็นการต่อสู้โดยสังเกตได้จากผู้รำจะถือศรให้ปลายลูกศรชี้ไปทางนักษัตรลึงค์เสมอ

การถ่ายทอดท่ารำของกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 1 นั้นมีข้อจำกัดอยู่ว่าต้องเป็นผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากตระกูลเจ้านางสีดาโดยตรงอันได้แก่ สายตระกูล ปราบภัย ผ่องศีล รัศมี และวันทาพงษ์ หรือสืบทอดจากเชื้อสายอัญญาสี่ เท่านั้น ห้ามบุคคลนอกสายตระกูลถ่ายทอดท่ารำและไม่มีกรร่ารำปรับเปลี่ยนท่ารำมาตั้งแต่อดีตลักษณะเด่นของการรำกลุ่มที่ 1 คือ รำท่าเดียว เป็นการม้วนจีบที่ละข้างเริ่มจากมือขวา ซ้าย แล้วคลายจีบออกเป็นตั้งวงแขนตั้งระดับไหล่ ซึ่งพอบ่าเพ็ญ ณ อุบล เรียกว่า “ท่าค้ำฟ้า”ซึ่งมีความหมายถึงการใช้มือทั้งสองข้าง หันฝ่ามือไปในทิศบน หรือหันฝ่ามือขึ้นบนท้องฟ้าลำแขนตั้งชี้ไปด้านหน้าประมาณ 45 องศา มีการใช้กำลังแขนมากและมีสายตาที่มุ่งมั่นดูคัต

การถ่ายทอดท่ารำของกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดากลุ่มที่ 2 นั้นเป็นใครก็ได้ที่มีความสนใจที่อยากจะรำแต่ต้องเป็นผู้หญิงใช้วิธีการถ่ายทอดท่ารำโดยการให้เลียนแบบหรือรำตามเป็นขบวนคล้ายประเพณีแห่บั้งไฟ ท่ารำสามารถเปลี่ยนแปลงให้ประณีตเพิ่มมากขึ้นได้แต่ยังต้องคงความหมายของท่าในแต่ละช่วงไว้ ได้แก่ ท่าไหว้ ท่าบังสุริยา ท่าขอมือ (ยกมือ) ท่านกบิน และทำนั่งไหว้ขอขมา ลักษณะเด่นของการรำกลุ่มที่ 2 คือ รำท่าที่มีความหมายปฏิบัติง่ายไม่ซับซ้อนร่างกายส่วนบนได้แก่ ศีรษะ แขน และลำตัวเมื่อปฏิบัติในแต่ละท่าจะเป็นการค้างทำนั้นไว้ไม่ขยับแต่มีการส่ายสะโพกและย่ออย่างชัดเจน มีเอกลักษณ์คือส่วนบนของร่างกายเป็นทำนั่งแต่ส่งกำลังไปยังส่วนล่างให้เป็นการส่ายสะโพกและย่ออย่างมีพลัง จะเห็นได้ว่าเกณฑ์การสร้างท่ารำของทั้งสองกลุ่มนั้นแตกต่างกันเพราะกลุ่มที่ 1 ไม่มีพื้นฐานการฝึกซ้อมทำรำนาฏศิลป์มาก่อนแต่สามารถรำได้ตรงตามจังหวะมีการจีบและม้วนเป็นตั้งวงได้ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าแปลกทั้งนี้เพราะมีความ

เชื่อว่าเจ้านางสีดาได้มาประทับร่างทรงจริง ๆ อีกทั้งทำรำทุกทำในแต่ละช่วงก็เป็นท่าเดิมที่นางเทียมเจ้าสีดาคงก่อน ๆ ได้เคยรำไว้ สำหรับกลุ่มที่ 2 เคยแสดงลักษณะของเกมศิลป์ประจำตำบลเกษม จึงมีทักษะพื้นฐานการรำมาก่อนดังนั้นจึงได้คิดประดิษฐ์ท่ารำที่มีความหมายเข้าใจง่าย ๆ มาประกอบการแสดงรำผ่านกหัสติลิงค์เป็นต้นมา

ปัจจุบันประเพณีการทำศพแบบนกหัสติลิงค์หาได้ยากในจังหวัดอุบลราชธานีเนื่องจากเป็นประเพณีการเผาศพที่เจาะจงเฉพาะกับชนชั้นเจ้านายเชื้อสายอัญญาสี่และพระเถระเท่านั้นทำให้เกิดข้อจำกัดเรื่องธรรมเนียมการเผาศพแบบนกหัสติลิงค์มากขึ้น อีกทั้งต้องใช้งบประมาณสูงคือประมาณ 150,000 – 300,000 บาทในการประกอบพิธีแต่ละครั้งจึงทำให้การประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์อาจสูญหายไปได้ในที่สุด และในการประกอบพิธีศพนี้หากไม่มีผู้ผ่านกหรือนางเทียมเจ้านางสีดามารำผ่านกหัสติลิงค์ การประกอบพิธีทำศพนี้ก็จะไม่สมบูรณ์ ซึ่งการรำผ่านกหัสติลิงค์ของกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งเพราะถือว่าการรำผ่านกนี้เป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นควบคู่กับการทำพิธีศพแบบนกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี เมื่อองค์ประกอบในการจัดพิธีศพแบบนกหัสติลิงค์ของนางเทียมเจ้านางสีดาที่สืบเชื้อสายอัญญาสี่มีค่าใช้จ่ายสูงคือประมาณ 20,000 บาท ทำให้กลุ่มเจ้าภาพเล็กว่าจ้างกลุ่มนี้ จึงเกิดกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดาเพิ่มขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2540 คือกลุ่มตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผลจังหวัดอุบลราชธานี คือมีค่าจ้างเพียงประมาณ 3,000 - 6,000 บาทเท่านั้น อีกทั้งเกิดความสะดวกเรื่องที่มีกลุ่มช่างสร้างนกซึ่งนำโดยพระครูเกษมธรรมานุวัตร เป็นคณะเดียวกันจึงง่ายต่อการว่าจ้างในแต่ละครั้ง ทำให้ปัจจุบันฝ่ายเจ้าภาพที่ต้องการจัดพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์สามารถตัดสินใจที่จะเลือกให้นางเทียมเจ้านางสีดาที่สืบเชื้อสายอัญญาสี่ คือคุณยายประทีน วันทาพงษ์ หรือกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดาที่ตั้งขึ้นใหม่ คือนางทา บุคคาพันธ์ มารับประกอบพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์ก็ได้

การอนุรักษ์ประเพณีการทำศพแบบนกหัสติลิงค์ในปัจจุบันไม่มีหน่วยงานของทางราชการเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องและสืบสานอย่างจริงจัง เนื่องจากประเพณีดังกล่าวถือเป็นการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ให้แก่กลุ่มที่สืบเชื้อสายชนชั้นเจ้านาย เจ้าเมืองอุบลราชธานี ตามความเชื่อที่ว่าตนสืบเชื้อสายมาจากเชียงรุ่ง (สิบสองปันนา ในตอนใต้ของจีน ปัจจุบัน) และเป็นกลุ่มเดียวกันกับอดีตชนชั้นปกครองในเมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว ดังนั้นการอนุรักษ์ประเพณีนี้ให้คงอยู่จึงต้องอาศัยเชื้อสายอัญญาสี่ที่มีจิตสำนึกทางชาติพันธุ์ที่ต้องการสืบทอดประเพณีการทำศพแบบนกหัสติลิงค์ รวมไปถึงความพร้อมของฐานะทางการเงินที่ดี จึงจะสามารถจัดพิธีศพนี้ได้ แต่ด้วยเหตุที่ปัจจุบันผู้ที่สืบเชื้อสายอัญญาสี่ได้ถูกลดบทบาททางสังคมลงนั้นเนื่องจากบ้านเมืองพัฒนามาขึ้นประชาชนมีฐานะเท่าเทียมกันจึงไม่ปรากฏพิธีทำศพแบบนกหัสติลิงค์กับเชื้อสายอัญญาสี่มากนัก หากแต่มีอีกหนทางหนึ่งที่จะอนุรักษ์ประเพณีนี้ไว้ได้นั้นคือการถือปฏิบัติกับพระเถระชั้นผู้ใหญ่ซึ่งเป็นที่เคารพของบุคคลทั่วไปโดยทางคณะสงฆ์ซึ่งมีพระราชกิตติรังสี(สมเกียรติ สมกิตฺติ)

เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานีในปัจจุบัน เป็นผู้ดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูประเพณีการทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์ที่ต้องปฏิบัติกับพระเถระที่มีคุณงามความดีให้คงอยู่สืบไป

สิ่งที่ผู้วิจัยได้เรียนรู้จากการศึกษาเรื่องการรำในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์ในจังหวัดอุบลราชธานี คือ

1. จากความเชื่อเรื่องไตรภูมิซึ่งเป็นนามธรรมถูกถ่ายทอดเป็นเรื่องราว วรรณกรรมและนิทานพื้นบ้านรวมไปถึงการสร้างศิลปกรรมรูปสัตว์ต่าง ๆ ตามจินตนาการของผู้สร้างทำให้รูปแบบของการสร้างสัตว์หิมพานต์ไม่ตายตัว

2. จากความเชื่อเรื่องนกกหัสติลิ่งค์ว่าเป็นสัตว์วิเศษรู้ทางไปสวรรค์ ถูกนำมาสร้างเป็นเครื่องหมายในการประกอบพิธีศพเพื่อให้นำพาดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สวรรค์ และเมื่อความเชื่อเรื่องนกกหัสติลิ่งค์ปรากฏ ณ ที่แห่งใดก็สามารถปรับเปลี่ยนให้กลมกลืนกับวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น ๆ ดังปรากฏในประเพณีทั้ง 4 ภาคในประเทศไทย

3. การรำในพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์ในจังหวัดอุบลราชธานีเป็นนาฏศิลป์เชิงพาณิชย์ คือ กลุ่มที่ 1 ถึงแม้จะเป็นกลุ่มที่มีการรำสืบทอดมาเป็นเวลานานนับ 227 ปี (ตั้งแต่ พ.ศ.2316 เป็นต้นมา) ก็มีเรื่องของพานิชเข้ามาเกี่ยวข้องกับกล่าวคือมีเรื่องของงบประมาณที่ใช้ในการสร้างนก และการวางคาย หน้าและคายหลัง เงินค่าพันฮ้อย (เงินค่าพันฮ้อย หมายถึง เงินหนึ่งพันบาท เป็นค่าจ้างในการมาประกอบพิธี และเครื่องประดับที่เป็นทองแท่งหนัก 10 บาท สำหรับให้ช่างทรงนางสีดาแต่งตัว เมื่อเสร็จพิธีจึงจะคืนทองให้แก่เจ้าภาพ) และปัจจุบันเมื่อคณะเจ้าภาพมาเชิญเจ้านางสีดาเพื่อไปมานกนั้น ทางคณะผู้รำได้คิดค่าใช้จ่ายในการจัดเตรียมเครื่องบวงสรวง รวมเป็นเงินประมาณ 20,000 บาท เนื่องจากกลุ่มที่ 1 นี้เรียกเงินค่าจ้างสูงจึงทำให้กลุ่มเจ้าภาพลดการว่าจ้างของกลุ่มนี้ลง และหันมาเลือกกลุ่มใหม่ซึ่งเกิดกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดาเพิ่มขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2540 คือกลุ่มตำบลเกษม อำเภอตระการพืชผลจังหวัดอุบลราชธานี คือมีค่าว่าจ้างเพียงประมาณ 3,000 - 6,000 บาทเท่านั้น อีกทั้งเกิดความสะดวกเรื่องที่มีกลุ่มช่างสร้างนกซึ่งนำโดยพระครูเกษมธรรมานุวัตร เป็นคณะเดียวกันจึงง่ายต่อการว่าจ้างในแต่ละครั้ง ทำให้ปัจจุบันฝ่ายเจ้าภาพที่ต้องการจัดพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์สามารถตัดสินใจที่จะเลือกให้นางเทียมเจ้านางสีดาที่สืบเชื้อสายอัญญาสี่ คือคุณยายประทีน วันทาพงษ์ หรือเลือกกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดาที่ตั้งขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2540 ตำบลเกษม คือนางทา บุคคาพันธ์ มาประกอบพิธีรำนาก็ได้

4. การอนุรักษ์ประเพณีนี้ให้คงอยู่จึงต้องอาศัยเชื้อสายอัญญาสี่ที่มีจิตสำนึกทางชาติพันธุ์ที่ต้องการสืบทอดประเพณีการทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์ รวมไปถึงความพร้อมของฐานะทางด้านการเงินที่ดีและต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของผู้ที่มีสิทธิ์ประกอบพิธีทำศพแบบนกกหัสติลิ่งค์คือ ต้องเป็นเชื้อสายอัญญาสี่ หรือพระเถระชั้นผู้ใหญ่เท่านั้นจึงจะสามารถจัดพิธีศพนี้ได้

ข้อเสนอแนะ

การประกอบพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์ในจังหวัดอุบลราชธานีกำลังจะสูญหายไปดังนั้นเยาวชนรุ่นหลังควรร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูพิธีศพนี้ให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายและรักษาไว้ให้คงอยู่คู่จังหวัดอุบลราชธานี และจากเอกลักษณ์ของการรำนักษัตรลึงค์ของทั้งสองกลุ่มควรมีการอนุรักษ์และสืบทอดรูปแบบการแสดงนาฏศิลป์ในพิธีทำศพแบบนักษัตรลึงค์ในจังหวัดอุบลราชธานีให้คงอยู่ และเป็นวิทยากรในการศึกษาศิลปะพื้นบ้านสืบไป

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

- กาญจนา ชินนาค. **นกหัสดีลิงค์การวิเคราะห์ทางมานุษยวิทยา**. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง.(ม.ป.ท.), 2549.
- กาญจนา นาคสกุล. **นกศักดิ์มงคล**. **สกุลไทย 50**.(ม.ป.ท.), 2547.
- จารุณี อินเฒ่าฉาย. **ศิลปะสถาปัตยกรรมไทยในพระเมรุมาศ**. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2539.
- เจริญ ตันมहाพราหมณ์. **ประเพณีท้องถิ่น**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: แสงแดด, 2538.
- แม่นมาศ ชวลิต,คุณหญิง วิวัฒน์ อุดมกัยรักษ์ นักธุรกิจ จันทวิชและบุญเดือน ศรีวรพจน์. **ข้างราชพาหนะ**. กรุงเทพฯ: สตาร์ปริ้นท์, 2542.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. **ไทยสิบสองปันนา เอ็นอิน เอ็นอาย**. กรุงเทพฯ: สยาม, 2547.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. **เครื่องทองสมัยอยุธยา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2548.
- สมชาติ มณีโชติ. **มรดกอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: ประสานการพิมพ์, 2535.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. **พระเมรุท่าไผ่ มาจากไหน**. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2551.
- สงวน โชติสุขรัตน์. **ไทยยวน – คนเมือง**. พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2512.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. **หลักการแสดงนาฏศิลป์ปริทรรศน์**. กรุงเทพฯ: สุทธาการพิมพ์, 2547.
- ยิ้ม ปันขางกูร. **สมุดภาพสัตว์หิมพานต์ จากสมุดไทยดำของหอสมุดแห่งชาติไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2525.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. **เครื่องทองสมัยอยุธยา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2548.
- สถิต ไชยปัญญา และประคอง นิมมานเหมินท์. **ตาย:ประเพณี**. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง. (ม.ป.ท.), 2542.
- อภิธาน สมใจ. **งานศพล้านนา ปราสาทนกศักดิ์มงคลสู่ไม้ศพ**. พิมพ์ครั้งที่ 1. เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์, 2541.
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี. **พิธีเผาศพแบบนกศักดิ์มงคล**. เอกสารประกอบนิทรรศการพิเศษเนื่องในวันพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ประจำปี 2548 สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี. (ม.ป.ท.), 2548.
- The Magazine of Garuda Indonesia, August 2008.
- www.google.com
- www.himmapharn.com
- www.tarad.com
- www.lannaworld.com
- www.wikipedia.org.th

กาญจนา ชินนาค. สัมภาษณ์, 9 มีนาคม 2550.

ศิริเพ็ญ อัดไพบูลย์. สัมภาษณ์, พฤศจิกายน 2549.

ณรงค์ฤทธิ์ ทองแสง, สถาปนิกกรมศิลปากร. สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2550.

บำเพ็ญ ณ อุบล. สัมภาษณ์, 1 ตุลาคม 2550.

ญาพ้อท่านเหลื่อม. เจ้าอาวาสวัดใหญ่ชัยะภูมิ ประชานใหญ่สงฆ์แห่งแขวงสะหวันนะเขต สปป.
ลาว. สัมภาษณ์, 6 ตุลาคม 2551.

พระมหาพนต์ สนต์จิตโต. เจ้าอาวาสวัดบูรพาปะอวเหนือ ตำบลปะอว อำเภอเมือง จังหวัด
อุบลราชธานี. สัมภาษณ์, 13 กุมภาพันธ์ 2551.

พระครูสุนทรสุตกิจ. เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีวิไล รองเจ้าคณะอำเภอโขงไฉน จังหวัดอุบลราชธานี.
สัมภาษณ์, 8 มกราคม 2550.

ไจรัตน์ เจริญผล. หลานสาวนายคำหมา แสงงามช่างสร้างนก. สัมภาษณ์, 16 เมษายน 2551.

ประสาท มีสุข. คนขับรถวัดจางเขียง อำเภอโขงไฉน จังหวัดอุบลราชธานี. สัมภาษณ์, 25
พฤษภาคม 2551.

พระครูเกษมธรรมมานุวัตร. ช่างสร้างนกคนปัจจุบัน วัดเกษมสำราญ ตำบลเกษม อำเภอตระการ
พืชผล. สัมภาษณ์, 1 ธันวาคม 2549.

คุณยายประทีน วันทาพงษ์. นางเทียมเจ้านางสีดาคนที่ 1 ณ บ้านเลขที่ 313 ซอย 3 หลังวัด
ด้ามพร้า อำเภอในเมือง จังหวัดอุบลราชธานี. สัมภาษณ์, 17 มีนาคม พ.ศ. 2550.

นางทา บุคดาพันธ์. นางเทียมเจ้านางสีดาคนที่ 2 ณ บ้านเลขที่ 58 หมู่ 8 ตำบลเกษม อำเภอ
ตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี. สัมภาษณ์, 18 มีนาคม พ.ศ. 2550.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาววิราณี แว่นทอง มีบิดาชื่อนายวรจิตร แว่นทอง มารดาชื่อ นางวิจิตร แว่นทอง เกิดเมื่อวันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2527 ภูมิลำเนา จังหวัดอุบลราชธานี ที่อยู่ปัจจุบัน 74 หมู่ 1 ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี 34150 ประวัติการศึกษา พ.ศ.2549 สำเร็จการศึกษา ศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเมื่อ พ.ศ. 2549 ศึกษาต่อในระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผลงาน และรางวัลที่ได้รับ

- ประธานชมรมนาฏศิลป์และการละครไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2547
- เป็นนิตินิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับสถาบัน AUN เข้าร่วมโครงการ THE THIRD ASEAN YOUTH CULTURAL FORUM, YOGYAKARTA, INDONESIA เพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างวันที่ 10-15 มิถุนายน 2548
- ได้รับรางวัลทุนนิสิตรางวัลดีวงศประจำปี 2549
- ชนะเลิศในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านนาฏศิลป์พื้นบ้านอีสาน โดยการจัดทำขบวนแห่บั้งไฟชุด “ออนซอนพ็อนบั้งไฟ” ณ ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ปี พ.ศ. 2549
- ชนะเลิศในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านนาฏศิลป์พื้นบ้านอีสาน โดยการจัดทำขบวนแห่บั้งไฟชุด “ลายอีสาน” ณ ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ปี พ.ศ. 2550
- ชนะเลิศในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านนาฏศิลป์พื้นบ้านอีสาน โดยการจัดทำขบวนรำบวงสรวง พระบารุงราชณ์ (จุมมณี) วันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2549 ณ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี เงินรางวัล 200,000 บาท
- ได้รับรางวัลชนะเลิศการประกวดธิดาวัฒนธรรมประจำอำเภอเขื่องในจังหวัดอุบลราชธานี ปี พ.ศ. 2546
- ได้รับรางวัลขวัญใจประชาชนในการประกวดธิดาเทียนพรรษา งานประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษาจังหวัดอุบลราชธานี ประจำปี พ.ศ. 2546
- ได้รับรางวัลรองชนะเลิศการประกวดหนุ่มสาวดาวสถาบัน ชิงถ้วยนายกรัฐมนตรี พลตำรวจเอก ดร.ทักษิณ ชินวัตร จังหวัดอุบลราชธานี ปี พ.ศ. 2548